OSNOVI ROMANSKE LINGVISTIKE

SVEZAK III.

HISTORIJSKA MORFOLOGIJA ROMANSKIH JEZIKA

NAPISAO:

Dr. PETAR SKOK

R. PROFESOR ROMANSKE FILOLOGIJE
U KR. SVEUČILIŠTU U ZAGREBU

CIJENA 60 DINARA

ZAGREB 1940

IZDANJE NAKLADE ŠKOLSKIH KNJIGA I TISKANICA
BANOVINE HRVATSKE U ZAGREBU

Tisak
Zaklade Tiskare
Narodnih Novina - Zagreb

1530
R2015
otp.

PREDGOVOR

Sa ovim sveskom nijesu dovršene Osnove romanske lingvistike.

Da bi se postigao potpun paralelizam sa sadržinom Pregleda francuske gramatike, trebalo bi uporednim metodom još prikazati obrazovanje riječi, semantiku, stilistiku i sintaksu romanskih jezika. Kako ove materije nijesam dosada predavao, nijesam se mogao odvažiti na to da dam već sada u kratkim crtama upoređenje romanističkih pojava iz ovih oblasti. Ne znam hoću li i u budućnosti moći to nadoknaditi.

Kao zaglavak svemu trebalo bi još objasniti principe po kojima se vrši upoređenje u oblasti romanskih jezika. Ovo bi bilo korisno ne samo zbog toga učiniti da čitaoci udžbenika dođu do ispravnog gledanja na romansku etimologiju i na pomoćne nauke koje joj služe, nego i za to da potpuno razumiju izlaganje u pojedinim poglavljima i paragrafima. I zadovoljenje ove potrebe moram prepustiti budućnosti.

Upoređenje koje se vrši u ovom svesku stavljeno je na nešto širu osnovicu nego u prva dva sveska samo toliko što su pri obradi klas. lat. morfologije uzeti u obzir i važniji rezultati indoevropskog upoređenja, naročito što se tiče lat. glagola. To je učinjeno samo zbog toga da bi se jasnije mogle uočiti tendencije razvitka lat. jezika u romanskim jezicima.

Sve što je rečeno u predgovorima prva dva sveska vrijedi i za ovaj treći. To važi kako za tumač kratica i znakova, tako za navođenje literature i za popis terminologije dan u 2 svesku na str. 182—186. U ovom svesku dajem samo dopune za njih.

P. SKOK

TUMAČ POKRATA I ZNAKOVA

Pokratama prvog i drugog sveska dodaj još ove:
f. = femininum
g. = genus
m. = musculinum
n. = neutrum
staror. = starorumun(j)ski
đ u portugiškoj transkripciji (str. 200) ne označuje isti konsonant kao u hrv. latinici, nego interdentalni zvučni spirant kao u šp. = kastilj. **rueda** ili u engl. **th** ili t. zv. Dornrune, koja je u 1 svesku također transkribovana sa **th** ili **dh**.

POPIS OPAŽENIH GRIJEŠAKA

Sv. 1.	str.	65,	redak	15	odozgo:	mjesto **biosáki** mora biti **bissáki.**
„	„	91,	„	25	„	„ **čístę,** mora biti **čístĭ,** t. j. meki poluglas na kraju mjesto nazalnog **e.**
„	„	123,	„	24	„	„ **baraç** mora biti **baraço.**
„	„	144,	„	32	„	„ **unijelo** mora biti **unijelo je.**
„	„	205,	„	41	„	„ **Nomenmacher** mora biti **Nonnenmacher.**
„	„	205,	„	13	„	„ **koje oni,** mora biti **koje one.**
„	„	206,	„	30	„	„ **etymologischer** mora biti **etymologisches.**
„	„	217,	„	21	„	„ ***vineópula** mora biti ***vineópulu.**
„	2	„ 126,	„	29	„	„ **pikarski,** mora biti **pikardski.**
„	„	129,	„	26	„	„ **doživljujući** mora biti **doživljuju.**

OSNOVI ROMANSKE LINGVISTIKE

DRUGI DIO

HISTORIJSKA MORFOLOGIJA ROMANSKIH JEZIKA

UVOD

§ 566. Morfologija romanskih jezika jeste nauka o jednostavnim, nesintaktičkim romanskim oblicima, koji služe za izražavanje općih pojmova zajedničkih romanskim vrstama govora.

Ovu definiciju objasnićemo nekolikim primjerima.

Vrijeme je opći pojam zajednički romanskom glagolu kao vrsti govora.

Dužnost je uporedne romanske morfologije kao posebne lingvističke discipline ne samo da odredi, klasificira i međusobno uporedi jednostavna, nesintaktička sredstva kojima raspolažu romanski jezici za izražavanje vremena, nego da prikaže kako su se ova jezična sredstva razvila iz svoje osnovice, iz morfema vulgarnog latiniteta, na kojim romanskim teritorijama se održao morfološki konservatizam, gdje je bilo morfoloških inovacija i za što.

Broj je opći pojam koji je zajednički romanskoj imenici, pridjevu, brojniku, zamjenici i glagolu kao romanskim vrstama govora.

Romanskoj uporednoj morfologiji je dužnost ne samo da utvrdi kakvim vulgarno-latinskim elementima izražavaju jedninu i množinu romanski jezici u ovim kategorijama govora, nego i da ove elemente klasificira, da ih okarakteriše sa gledišta razvitka, da im označi geografsku areu i da potraži uzroke inovacija i konservatizma i t. d.

Osim općih pojmova zajedničkih romanskim vrstama govora (parties du discours), romanska uporedna morfologija bavi se i izučavanjem međusobnog odnosa romanskih vrsta govora, koliko se izražava posebnim dočetkom.

Rod romanskih riječi gdjekad izražava i danas, u ostalom kao i u drugim današnjim indo-evropskim jezicima, stvarne odnose roda (muško i žensko), ali najčešće međusobni odnos imenice, pridjeva i zamjenica.

Uporedna romanska morfologija objasniće ne samo današnje stanje romanskog roda riječi i tipizirati ga, već će ustanoviti njegove izražajne gubitke (kao neutruma) i promjene koje su se dogodile prema vulgarno-latinskoj osnovici.

Romanski leksički materijal pripada porodici indo-evropskih jezika. Zbog toga se raspada u dvije klase: u elemente koji se mogu mijenjati i elemente koji se ne mogu mijenjati. Prve zovemo mots variables, druge mots invariables.

*

Prvi imaju posebne dočetke za izražavanje izvjesnih koncepcija: da li je pojam uzet u jednini ili množini i koji se položaj njim izražava u rečenici (padeži), zatim rod riječi, što je osobitost imenica, pridjeva i zamjenica, dok glagoli uz izražavanje broja i lica izrazuju u isto doba i dvije zasebne svoje koncepcije: vrijeme i način kako se zamišlja odvijanje radnje u vremenu.

Romanske imenice (nomina) izražavaju rod, broj i položaj pojma u rečenici, a glagoli: broj, vrijeme i kakvoću radnje.

§ 567. Romanske jezike karakterišu izvjesne glasovne promjene u diahroniji i sinhroniji. Ove promjene izvršene su u toku razvitka od vulgarnog latiniteta do obrazovanja njihove individualnosti ili žive u sadanjem stanju (danas). Ispitivanjem tih promjena bavi se uporedna romanska fonetika kao i nauka o svakom romanskom jeziku napose.

Romanistika razlikuje dvije vrste fonetike: historijsku i deskriptivnu (eksperimentalnu) fonetiku pojedinih romanskih jezika. Njihove definicije nalaze se u §§ 119—123.

Kao što imamo historijsku i deskriptivnu romansku fonetiku, tako isto razlikujemo historijsku i deskriptivnu romansku morfologiju. Deskriptivna morfologija kaže nam koje jednostavne (nesintaktičke) oblike posjeduju današnji romanski jezici da izraze opće koncepcije zajedničke pojedinim vrstama riječi, kao rod, broj, padež, vrijeme i način.

Historijska romanska morfologija analogna je historijskoj fonetici. Njoj je zadaća da ispita kako se izvjesni vulgarno-latinski oblici promijeniše u vremenu i mjestu. Historijska će romanska morfologija prikazati promjene oblika lat. jezika u pojedinim rimskim provincijama od propasti carstva do danas.

U uporednu romansku morfologiju ide i obrazovanje ili tvorba riječi u romanskim jezicima. Romanska uporedna morfologija, koliko je sinhronija, klasificira i određuje najprije sufikse kojima romanski jezici danas raspolažu u derivaciji ili izvođenju riječi, kako se mijenja osnova stapajući se sa sufiksima, kakove ideje izražavaju sufiksi, kako se bogati jezik udruživanjem riječi, odnos ovog udruživanja prema sintaksi i t. d.

Kao diahronija, uporedna romanska morfologija izučava razvitak današnjih romanskih sredstava bogaćenja jezika iz analognih sredstava klasičnog i vulgarnog latiniteta i određuje u ovom odjeljku nauke konservatizme, inovacije i geografske aree. I t. d.

I. MORFOLOŠKA KARAKTERISTIKA KLASIČNO- I VULGARNO-LATINSKE IMENICE PREMA ROMANSKOJ

§ 568. Imenica je u latinskom kao i u romanskim jezicima riječ koja izražava pojam zamišljen sam za sebe.

Između klas. latinske i romanske imenice ne postoji nikakva razlika u logičkom pogledu, ali u morfološkom pogledu znamenito se razlikuje jedna od druge.

Klas. latinska imenica iste je morfološke prirode kao i slovenska. Ona može u isti mah da izrazi 4 koncepcije:

1) p o z i c i j u koju pojam zauzima u logičkom sklopu (t. j. u rečenici). Primjer: oblici *poeta, amor.* Ovim oblicima kaže se da su pojmovi koje pretstavljaju ove riječi subjekat, n. pr. u rečenicama: 1. *Poeta nascitur;* 2. *Amor patriae dat animam.* U drugoj rečenici oblik imenice *patriae* dopuna je imenici *amor,* koja je subjekat, a oblik *animam* označuje predmet na kojem se vrši radnja, t. j. *animam* je objekat u rečenici.

U fr. jeziku ova funkcija imenice sasvim je izmijenjena. U fr. primjeru *Le poète écrit,* riječ *le poète* je prije svega izraz za *pojam;* subjekat je u rečenici samo zbog toga što se nalazi pred glagolom. U drugom fr. primjeru *Je vois le poète* ista riječ *le poète* i opet je prije svega izraz za pojam, jer se oblik riječi u obje rečenice nije promijenio. Kao objekat se smatra samo za to što se nalazi iza glagola. Lat. morfem zamijenjen je u ovom jeziku položajem prema glagolu, koji određuje rečeničnu funkciju imenici.

U romanskim jezicima imenica imade prije svega logičku vrijednost. Ona izrazuje u prvom redu pojam zamišljen sam za se.

2) Latinska imenica izražava u isto doba, uz funkciju označenu pod tačkom 1, još i b r o j: *pater — patres.* Prvo je singular, drugo plural. Izražavanje broja očuvalo se doduše i u romanskim jezicima, ali se u ovim jezicima broj daleko jasnije izražava članom, koji klas. lat. nije poznavao, nego li dočetkom.

3) U svakoj latinskoj imenici razlikuje se tačno o s n o v a i n a s t a v a k, radilo se o imenici kao jednostavnoj riječi ili kao izvedenici, čega opet u romanskim jezicima nema u tolikoj mjeri, kad se radi o jednostavnoj riječi. U ovim jezicima tačno se razlikuje osnova od nastavaka samo u onom odjeljku morfologije koji se bavi obrazovanjem imenica.

Napokon latinska imenica ima svojstvo da dočetkom može izraziti 4) r o d. U romanskim jezicima dočetak imenice može također da izrazi rod, gramatički i prirodni, ali i opet ne tako jasno kao u lat. Izražavanje roda u ovim se jezicima jasnije izražava članom.

Značenje roda velik je problem u lingvistici uopće, u latinskom i romanskim jezicima napose. Razumljiv je onda, kad za svaki rod postoje posebni nastavci, pa jedan označuje muško, a drugi žensko (kao u: *car — carica*) t. j. kad se radi o seksusu. Teškoća nastaje kad se hoće odrediti značenje roda lat. imena za nežive stvari, za koje bi očekivali da će biti sve od reda srednjega roda. Lat. imenica *luna -ae* kao nebesko tijelo ženskog je roda, a kao mjera za vrijeme muškog: *mensis -is*. Ova distinkcija očuvala se i u romanskim jezicima.

Kao u mjestu akcenta, tako i u pogledu gramatičkog roda romanski jezici pokazuju, u poređenju sa lat., začudan konservatizam. Svi romanski refleksi za lat. imenicu ž. r. *luna* također su ž. r.: rum. *lună*, velj. *loina*, ital. log. *luna*, engad. *l'üna, lüña*, furl. fr. *lune*, prov. *luna*, kat. *lluna*, šp. *luna*, port. *lua*. Sve romanske imenice značenja mjesec kao mjera vremena, a potječu od lat. *mensis*, m. su r. kao u lat.: cincarski *mes*, velj. *mais*, it. *mese*, log. *meze*, engad. *mais*, furl. *mes*, fr. *mois*, prov. kat. šp. *mes*, port. *mês*. Za što je tako? Meillet tumači postanje ove distinkcije kao jezički preostatak iz starog vjerovanja, kao folklorni arhajizam: *luna* je ženskog roda, jer je riječ označavala istoimeno božanstvo ženskog roda, mensis je muškog roda, jer je u mentalitetu primitivnog čovjeka antropomorfski prikazivalo onoga koji mjeri vrijeme.

Da bi se moglo tačno ući u trag lat. značenju roda, nije dosta samo indo-evropsko upoređenje, nego treba poznavati izražavanje roda u što više jezičnih porodica. Veliki broj jezika, kao neki američki predkolumbijanski i današnji, razlikuju ž i v o i n e ž i v o. Za živo imaju jedan oblik, a za neživo drugi.

Unutar imenica za živo razlikuje lat. jezik oba sexusa, kod imenica za konkretne stvari i pojmove tri roda: n. pr. muško živo: *imperator*, žensko živo: *imperatrix*, neživo: *imperium*.

Razlikovanje roda morfološki najbolje se osjeća i u lat. kod onih lat. pridjeva i zamjenica koje posjeduju posebni morfem za tri roda. Time se ova dva dijela govora razlikuju od lat. imenice, koja može da ima samo jedan morfem za rod. Lat. rod pomaže, prema tome, raspoznavati imenicu od pridjeva i zamjenice. Svojstvo je lat. pridjeva i zamjenica, da nastavkom tačno označuju rod, dok to kod imenica nije uvijek slučaj.

Romanski jezici koji razlikovanje imeničkih rodova još jače ističu č l a n o m kao novim elementom, čega latinski nije poznavao, očuvali su arhajističko značenje roda. To znači da se ni u ovim jezicima ne može razabrati semantičko značenje roda onda kad ne znači sexus, kao ni u lat.

U lat. kao i u romanskim jezicima gramatički rod vrši morfološku funkciju vezanja pridjeva i zamjenice sa imenicom, ono što se obično zove u normativnoj gramatici slaganje (accord).

Morfološki značaj roda bio je u romanskim jezicima pojačan uvođenjem člana.

§ 569. Lat. imenica, za razliku od romanske, može da izrazi p a d e ž e.

Oblici za padeže ekspresivno su sredstvo koje ima da izrazi kakav položaj ima riječ prema ostalim elementima rečenice.

Lat. imenica, kao i slovenska, položaje pojma u logičnom sklopu izražava raznim dočetcima ili sufiksima.

Lat. jez., da označi da je izvjestan pojam zamišljen kao subjekat, ima dva sredstva, ili da ne doda ništa osnovi ili da joj doda *-s*. N. pr. *rana, homo* prema *populus* od osnove *populo-, pes* od osnove *pĕd-*.

Što se tiče značenja pojedinih padeža, u morfologiji je potrebno znati ovo. Nominativ je padež subjekta, genitiv označuje komplemenat imenice, dativ pokazuje pravac prema kome je radnja upravljena, akuzativ označuje pojam na kome se vrši radnja; vokativ je padež dozivanja; ablativ padež adverbijalnih dopuna radnji.

Lat. sufiksi za g e n i t i v jesu: *-ī*, *-es*, *-s*. Dugo *-ī*, ako dođe iza *a*, monoftongira se u *e (ae)*.

Da se izrazi pravac prema kome je radnja upravljena, kao n. pr. *brachia caelo tendere* »prema nebu«, latinac ne treba reći kao mi prijedlog *versus* »prema«, jer sam padež d a t i v označava pravac radnje. Znak dativa je nastavak *-ĭ*. Ako se ovo *ĭ* spoji s *a*, nastaje *ae* (čitaj *e*), *o* + *ĭ* = *o*, *ī* + *ĭ* = *ī* *e* + *ĭ* = *ī*. Primjeri: *fortunae, lupo, militi, duci*.

Na pojmu se može vršiti neka radnja. To se izražava a k u z a t i v o m. Od najstarijih vremena lat. nastavak akuzativa je = *-m*. N. pr. *ranam, lupum, victorem, manum, diem*.

Padeži za adverbijalne dopune jesu a b l a t i v, i n s t r u m e n t a l, l o k a t i v i s o c i j a t i v. Oni stoje na pitanja odakle, s čim, gdje, s kim. Ovi se padeži razlikuju ne padežnim nastavkom, nego prijedlogom i to za ablativ: *a, de, ex*, za instrumental *cum*, za lokativ *in* i socijativ *cum*. Ovaj je padež u najstarije vrijeme bio karakteriziran dočetkom *-d* koji se kasnije izgubio. Stari lat. su oblici *sentendiad, magistratud*, a poslije *sententiā, magistratū*. Ablativ pokazuje odakle nešto

dolazi. N. pr. *Pompeius Luceriā proficiscitur.* Kasnije je jezik napustio ovo razlikovanje, pa se ablativom i prijedlozima označivalo i ablativ i instrumental, lokativ i socijativ.

Objašnjavanje značenja padeža pomoću prijedloga proširuje se u romanskim jezicima na sve padeže osim nominativa. Prema tome, zarodak morfološkom siromaštvu romanske imenice nalazi se već u klasičnom latinitetu.

Lice (pojam) se može dozivati. Dozivanje se izražava vokativom, koji je karakterisan s *-e*.

§ 570. Latinska i romanska imenica izražava b r o j. Najprimitivnijem mentalitetu odgovara razlikovanje da li je pojam zamišljen kao jedinica, dvojica ili množina: *brat, brata (braća), ljudi.* I u lat. jeziku imamo ostataka iz starine gdje se razlikuje troje: singular, dual i plural. Najstariji ostatci duala u lat. jeziku, očuvani donekle i u romanskim jezicima, su ovi: *ambo, duo* i *viginti.*

I u pluralu kao i u singularu razlikujemo padeže.

Nominativ i vokativ jednaki su u pluralu. Nastavak im je: *-ī, -s.* Ovo *-ī* daje u vezi s osnovama na *-a* monoftong *e (ae).* Oblici su: *rosae, lupī, milites, naves, manus, dies.*

Za genitiv pl. bio je najstariji nastavak *-um.* Osnove na *-a, -o* produljuju se s *r: ranarum, luporum, militum, manuum, dierum.* Ovo produljenje pomoću *-r* došlo je analogno prema genitivu plurala zamjenica illorum, gdje se također *r* nalazi.

Akuzativ pl. je karakterisan na dva načina: pomoću *-s* ili *-us: turres, manus, dies.*

U pluralu kao i u singularu adverbijalni padeži imaju samo jedan oblik obrazovan nastavkom *-is, -bus: rosis, lupis, militibus, fructibus, diebus.* Zajedničko je ime za sva tri padeža ablativ.

Dativ pl. izjednačen je po obliku s ablativom.

§ 571. Za razliku od romanske imenice, u latinskoj treba tačno razlučivati o s n o v u od n a s t a v k a.

Latinska se osnova može svršavati na vokal ili na konzonant. Prema tome, razlikujemo lat. vokalne i konzonantne osnove. U lat. se osnova može svršiti na svaki vokal i na konzonante: *l, n; b, p; g, k; d, t;* s, koje u intervokalnom položaju postaje *r*, odatle osnove na *r*.

Vokalne se osnove svršuju: na *-a (forma)*, na *-e (re)*, na *-u (casu)*, na *-i (fini-)*, na *-o (populo-)*, a konzonantske: na *-l (consul-)*, na *-n (legion-)*, na *-b (urb-)*, na *-p (princip-)*, na *-g (greg)*, na *-c (arc-)*, na *-d (cord-)* i na *-t (capit-)*, na *-s (r) tempos-, tempor.*

U semantičnom pogledu osnova pretstavlja čist pojam a padežni nastavak određuje poziciju pojma prema ostalim elementima rečenice.

§ 572. Latinsku i romansku imenicu karakteriše razlikovanje *roda* s jedinim odstupanjem, da lat. imenica razlikuje tri roda: muški, ženski i srednji, a romanska dva: muški i ženski.

Posebni lat. nastavci za srednji rod jesu: u sing. druge deklinacije *-m,* a u pluralu *-a* (za II i III dekl.), dok u singularu III deklinacije srednji rod nije morfološki obilježen.

Sa semantičnoga gledišta stoje blizu množina i kolektivnost. Kolektivnost je apstraktna predodžba množine. Zbog toga za kolektiv i za srednji rod u pl. postoji isti nastavak *-a.* Da ovo *-a* nije karakteristično samo za plural srednjega, nego i za pl. muškoga roda, dokazuju lat. slučajevi gdje imenice muškoga roda mogu imati u pl. *-a* pored *-i: iocus, -i ioca, locus, -i loca.*

Lat. neutra ne razlikuju nominativ od akuzativa.

§ 573. Svaka latinska imenica ne samo što može da izrazi poziciju pojma, broj i rod, nego se kod svake može tačno razlikovati osnova od nastavka. Kod romanskih imenica nije tako. Kad se latinac služi s padežima kao izražajnim sredstvima, on ih osjeća i zna im tačno značenje. Zna da je poeta nominativ, da je poetam akuzativ i da je poeta riječ muškog roda.

Za značenje roda nema uvijek posebnoga znaka za razlikovanje, što se vidi iz riječi *poeta — mensa,* gdje vidimo istu osnovu *-a* za različite rodove.

Svaka lat. imenica ima akcenat, koji može stajati na osnovi ili na nastavku. Prema poziciji akcenta razlikujemo oblike r i z o t o n i č k e ili a r i z o t o n i č k e. Da li je oblik rizotonički ili arizotonički, zavisi o kvaliteti penultime: ako je penultima kratka, onda je rizotonika, ako je duga onda je arizotonika.

Latinske imenice pokazuju u dočetcima još zasebnu morfološku pojavu koju zovemo *apofonija* ili *alternances vocaliques* (prijeglas). Apofonija se očituje ne samo u lat. osnovi, nego i u deklinacionim nastavcima. To je ostatak iz velike starine. U samom lat. jeziku nije očito zašto se vokali u nastavcima mijenjaju, jer za to nije ni u lat. postojao jezični osjećaj. Ne zna se zašto velimo isti nastavak jednom s vokalom, a drugi put bez vokala. Primjeri: *caro, carnis, ne caronis; lac, lactis; homo, hominis (o* nastavka pretvorilo se najprije u *e*, a onda u *i homonis, homenis, hominis).*

Lat. riječi mogu u nominativu imati različit broj slogova od ostalih padeža. Razlikujemo p a r i s y l l a b a i i m p a r i s y l l a b a: rosa, rosae je parisyllaba, a homo, hominis je imparisyllaba.

U romanskim jezicima provedeno je načelo parisilabičnosti imeničkih oblika, izuzevši arhajizme, o kojima će se voditi zaseban račun.

§ 574. Lat. imenice i pridjevi razlikuju se znamenito po deklinacionim tipovima. Latinski jezik ima 5 deklinacionih tipova, koji se razlikuju prema završetku osnove.

Riječi kojima se osnova svršava na dugo *-a*, idu u prvu deklinaciju *(forma)*.

Ako im se osnova svršava na *-o*, idu u drugu deklinaciju *(lupus)*.

Druga deklinacija ima tri varijante, koje se očituju u nominativu singulara. Najstariji latinski nominativ deklinacije na *-o* za muški rod glasio je *populo-s, agro-s*, iz čega se razviše *populus* i *agros* > *agrs* > *agr* > *ager*. Ove dvije varijante muškog su roda.

Treća varijanta ove deklinacije služi za oznaku neživoga (srednji rod): *verbum*.

U deklinaciji na *-a* značajno je da je osnova jednaka nominativu, u deklinaciji na *-o* osnova prima u nominativu *-s* ili *-m;* ako se osnova svršuje na *r*, konsonantska grupa *r* + *s* daje *-r*, kao u *ager, puer*. U deklinaciji na *-o* razlikuje se muško — žensko (živo) od neživog (srednje).

Deklinacija s osnovom na dugo *-ē* (t. zv. *peta deklinacija*) tvori nominativ pomoću *-s: rē* + *s* = *res*. U ovoj deklinaciji nema razlike između živog i neživog.

Deklinacija kojoj je osnova karakterizirana pomoću *-ū* (t. zv. *četvrta deklinacija*) razlikuje živo (muško i žensko) i neživo. Za živo prima znak *-s*, a za oznaku neživog nema nikakvog nastavka. Ovo *u* je poluvokal ili polukonzonant. Primjeri: *casus* m., *manus* ž. i *cornu* sr. r.

U treću deklinaciju idu sve konzonantske osnove i vokalne na *-ī*. Ona ima više varijanata. Razlikujemo osnove na

1) *l, r, s*. Ove osnove ne primaju u nominativu nastavak *-s*. Primjeri: *pater, dolor, mos, tempus (-oris), sal, animal*.

2) *n*. Primjer: *legio -onis; virgo -inis; nomen -inis*. Ni ove ne primaju *-s* u nominativu.

3) *p, b; g, k; t, d*. Ove primaju u nominativu *-s*. Primjeri: *princeps, urbs, grex, virtus, pars*.

4) *-ī*. One osnove koje primaju *-s* u nominativu, muškog su i ženskog roda; one koje ne primaju *-s* srednjeg su roda. Primaju *-s: finis, clades*, ne primaju *mare, animal*.

§ 575. Rod nije vezan na deklinacione tipove ni u latinskom ni u romanskim jezicima.

U *-a* deklinaciji riječi su pretežno ženskog roda, kao *forma*, i t. d. dok su *nauta* i *poeta* masculini generis.

Muški i ženski rod kadikad nije karakterisan ni posebnim znakom, jer n. pr. *oculus* je m. g., a *fagus* f. g. u *o* deklinaciji. Samo srednji rod je markiran posebnim znakom *-m* u deklinaciji na *-o: bellum*.

U *-e* deklinaciji *(res)* imenice su f. g., *dies* u pluralu je masculini, a u singularu može biti masculini i fem. generis.

U riječima konzonantske deklinacije, koje u nominativu nemaju *-s*, nema mogućnosti, da se već u nominativu razlikuje rod. Riječi kao *dolor, pater, arbor*, po dočetku bi mogle biti istog roda kao *iter, cor, cadaver*, koje su neutrius generis.

Tako isto od osnova na *-n*, koje se svršavaju u nom. sing. na *-o*, neke su ženskoga roda, kao *legio, -onis*, druge opet muškog kao *sermo, -onis*. Treće su srednjega roda, ali se u nominativu ne svršuju na *o*, nego na *n*, kao *agmen, -inis*.

Dočetno *-s* je značajno za živo (muški i ženski rod). Srednji rod nema ovog nastavka, izuzev navedeni slučaj *r* < *s* kao u *tempus, -oris* gdje *-s* pripada osnovi i nije nastavak.

U *-ī* deklinaciji imenice su u većini ženskoga roda. Izuzimaju se one na *-nis* i *-guis*, te na *-is*, koje dolazi poslije dva konzonanta: *collis*, m. g. Ipak su *pestis, sementis* ženskoga roda.

Srednji rod nema ni u četvrtoj deklinaciji *-s (cornu)*.

Prema tome, deklinacioni tipovi ne daju nam mogućnost da razlikujemo rod (masculinum — femininum). Jedino je neživo (neutrum) karakterisano u deklinaciji na *-o* u nom. sing. pomoću *-m*, u nom. pl. pomoću *-a*, a u 3 i 4 deklinaciji otsustvom *-s* u nom. sing. i *s -a* u nom. plurala.

Misli se da u početku svog razvitka lat. jezik nije razlikovao rodove. Meillet ispravno veli da se to razvilo kasnije u vrijeme koje se neda pobliže odrediti, ali svakako u predliterarno doba.

§ 576. Važno pitanje pretstavlja odnos lat. padeža prema prepozicijama. Izvjesni ih padeži ne dozvoljavaju. Takvi su nominativ, genitiv i vokativ. U najviše slučajeva ne dozvoljavaju ih ni dativ ni akuzativ. Kako je ablativ par excellence adverpski padež, uza nj stoje od najstarijih vremena prepozicije. Njemu se pridružuje i akuzativ cilja kao priloški padež; ipak se ovaj padež može upotrebiti i bez prijedloga. Padeži s prijedlozima zovu se i lokalni padeži.

II. MORFOLOŠKA KARAKTERISTIKA ROMANSKE IMENICE

§ 577. Prije nego pređemo na studiranje romanske imenice, moramo ogledati stanje u vulgarnom latinitetu zbog toga što se iz njega razvila romanska morfologija.

Pod vulgarnim latinitetom razumijevamo u morfologiji kao i u fonetici lat. saobraćajni jezik u vojsci i publici. Kako se ovaj latinitet u raznim pokrajinama rimske imperije različito razvijao, nastala je u svakoj provinciji znatna opreka između vulgarnog i klasičnoga latiniteta, koja je bila negdje

veća, negdje manja. Morfologija vulgarnog latiniteta baza je romanskoj. Upor. §§ 15—44.

Romanski su jezici u svome razvitku zadržavali neke karakteristike latinske imenice, ali su mnoge napustili.

Razvitak romanske imenice karakterišu ove četiri morfološke tendencije:

1) *Tendencija konserviranja.* Neki romanski jezici zadržali su izvjesne lat. padeže (kao n. pr. st. fr. i prov. nominativ i akuzativ) i dočetke *-s -i* kao oznaku za nominativ singulara i akuzativ plurala u latinskom ekspresivnom stanju. Pored živog konserviranja lat. deklinacionih elemenata treba razlikovati arhajističko, koje se nalazi kao okamina u svim romanskim jezicima, ali nema žive ekspresivne vrijednosti.

2) *Tendencija divergiranja,* koja se sastoji u tome da se prema tipu imparisilabičkih lat. imenica kao *tempus, -ora* i od parisilabičkih tvore imparisilabične. Primjer: *campus,* nom. pl. pored *campi* postojao je i *campora,* t. j. ova imenica muškoga roda pravila je u vulg. lat. plural prema imenicama s nastavkom *-ora.*

3) *Tendencija ukidanja.* Neutrum je nestao tako da su riječi srednjeg roda primile muški ili ženski rod. Neutrum kao oznaka za neživo je očuvan samo u pokaznoj i upitnoj zamjenici. Romanske imenice, pridjevi i određene zamjenice ne poznaju ga. Gubitak neutruma dogodio se u vulg. lat., kako potvrđuju primjeri sa natpisa, gdje se muški rod zamjenice krivo upotrebljava uz imenicu srednjeg roda: *Super hunc corpus.*

4) *Stvaranje novih ekspresivnih sredstava za imenice* (član).

III. MORFOLOGIJA IMENICE U VULG. LATINITETU

§ 578. Indoevropski je prajezik posjedovao 8 padeža, klasični latinski samo šest, a vulg. latinski ih dalje reducira u četiri. St. fr. i prov. ima samo 2 padeža, a današnji samo jedan.

Razlozi za redukciju padeža su s e m a n t i č k e i f o n e t s k e prirode.

§ 579. Kako značenje padeža dovodi do njihova isčezavanja, vidimo u ova dva slučaja:

U pogledu značenja može se genitiv zamijeniti dativom. Mjesto *tribunus plebis* govorilo se u klasičnom latinitetu *tribunus plebi.* Genitiv je prema tome suvišan, kad se može zamijeniti s dativom.

Drugi slučaj: Lat. je razlikovao padeže prema m i r o v a n j u i k r e t a n j u: *Romae, Romam* (gdje si bio? kamo ideš?) Vulg. latinitet napušta ovo razlikovanje, a to povlači za sobom i redukciju padeža.

Adverbijalni padeži: ablativ, instrumental, lokativ i socijativ izražavali su se pomoću prijedloga već od najstarijih vremena lat. jezika. To znači da se padež može zamijeniti prijedlogom. Tako postaje razlikovanje padeža suvišno.

Ostaci starih lat. padeža očuvali su se još u imenima mjesta *Rimini* (lokativ), *Sermi* (lokativ) > Srijem, *Delmini* (lokativ) > *Duvno, Vallevo* (Toskana) < *Vallibus, Fismes* (Francuska) < *Finibus.*

§ 580. Fonetski razlozi propasti deklinacije jesu ovi:

Fonetska pojava karakteristična za vulgarni latinitet *ĭ* > e *(fidem* > *fede), ŭ* > *o (multum* > *molto)* znatno je pridonijela propasti klas. lat. deklinacionog sistema. Mjesto klasičnoga gen. sing. *legionĭs* govorilo se u vulg. lat. *legiones,* kao u klas. lat. nom. plur. U Solinu na natpisu mjesto *filia Valentis* čitamo *filia Balentes.* Riječ *finis* glasi u genitivu sing. onako kao u nom. i akuzativu plurala *fines.* Finis i fines ne razlikuju se više u vulg. lat.

Prema kl. lat. *ŭ* > vulg. lat. *o* govorilo se u nom. sing. *populos* kao i akuz. pl. Kako je u akuzativu singulara *-m* otpalo, a kratko *ŭ* je prešlo u *o,* klas. lat. dativ i ablativ sing. *populo* postaje jednak akuzativu sing. *populo.*

Iz ovoga se vidi da je fonetski razvitak vulg. latiniteta znatno poljuljao osjećaj za klasičnu deklinaciju. Klas. lat. deklinacija nije više ekspresivna. Nadomjestiti je mogu samo prijedlozi, koji su ekspresivniji za jezični osjećaj.

U pogledu dočetnoga *-s* čitava Romanija raspala se na dvoje: jedan ga je dio očuvao (Španija, Katalonija, Portugal, stara sjeverna i južna Francuska, Retoromanija), a sva ostala izgubila ga je. Konsonant *-s* nije mogao više da služi kao oznaka padeža u onim romanskim zemljama gdje ga je nestalo na kraju (apeninski poluotok, Balkan).

Ovo je bio također važan razlog da su se morali padeži zamijeniti prepozicijama i počeli se nadomještati položajem riječi u rečenici, kao nominativ i akusativ.

Vulgarni latinitet radi na izjednačenju deklinacija i na drugi način. On je izvjesne deklinacijone tipove proširio i na riječi koje je klasični latinitet drugačije deklinovao. N. pr. deklinacija na *-n* proširena je i na riječi iz *a* deklinacije: kl. lat. *scriba, -ae* u vulg. se lat. deklinuje *scriba, -anis* (odatle fr. écrivain). Deklinacija na *-n* proširuje se i na riječi iz *-o* deklinacije: Fortunius (lično ime), deklinuje se u vulg. lat. *Fortunius, -onis.* Tako i germ. lično ime Carolus kao Cárolus, Cárolonis.

Iz svega se ovoga vidi, da je klasična lat. deklinacija kao izražajno sredstvo potkopana u vulg. lat. semantičkim, fonetičkim i sintaktičkim razlozima. Ona doduše još živi u vulg. lat. i proširuje se deklinacija na *-n* i na riječi iz *-a* deklinacije, ali se već zamjenjuje u obilnoj mjeri prijedlozima.

IV. ANALOGIJA

§ 581. Dočetak -s znak je za nominativ singulara, te za nominativ i akuzativ plurala. Najstariji nastavak genitiva singulara u -*a* deklinaciji bio je -s, ali je, analogijom prema deklinaciji na *o* bio nadomješten sa -*i*. Odatle je nastao diftong *ai*, koji se monoftongirao u *ae* (čitaj *e*). Vidimo, da se deklinacijoni tipovi ravnaju jedan prema drugome.

Zamjenični nastavak -*orum*, -*arum* u gen. pl. ima utjecaja i na imenički genitiv plurala osnova na -*a*, -*o*. Prema tome može se da izjednači i imenička i zamjenička deklinacija.

Važan morfološki faktor izjednačivanja deklinacionih tipova zovemo imitacija ili analogija, ono što Nijemci zovu i S y s t e m z w a n g.

Da je -s bio nastavak u genitivu sg. deklinacije na -a, vidimo iz primjera: *pater familias*. Prema tome analogija ne može da izjednači sve slučajeve. Uvijek se očuva po koji arhajizam kao svjedok starijeg jezičnog stanja.

Slično je bilo u nominativu plurala. Deklinacija na -*a* dobila je -*i* od druge deklinacije: *rosai* > *rosae*, dok je stari nastavak bio -*s*: *rosas*, koji se sačuvao djelomično i u romanskim jezicima: fr. -es, šp. port. -*as*, ital. rum. -*i*.

V. JAČANJE MORFOLOGIJE NOVIM EKSPRESIVNIM SREDSTVIMA (ČLAN)

§ 582. Najvažnija inovacija vulg. latiniteta jeste upotreba člana uz imenicu. Član je jedna od osnovnih pojava romanske sintakse. S njime su ovi jezici dobili vrlo važno ekspresivno sredstvo ne samo u sintaktičnom i semantičnom, nego i u morfološkom pogledu.

Uvođenjem člana, romanska imenica izražava u predočivanju pojma jednu nijansu više negoli latinska.

Latinska imenica, kao i slovenska, ne pravi nikakve sintaktičke ni morfološke razlike u tome kako sebi predočujemo pojam, da li u vezi sa realnošću ili bez veze. Kad se kaže u našem jeziku »drvo«, nitko ne može znati da li se ovom riječi označen predmet vidi, ili se na nj pomišlja bez obzira da li se gleda ili ne.

Svaki rom. jezik daje članom mogućnost tačnog razlikovanja u ovom pravcu. Kad se fr. kaže *l'arbre*, onda je izraženo da onaj koji izgovara ili piše ovu riječ, zamišlja onaj pojam koji ova riječ pretstavlja u vezi sa određenim predmetom svoje okoline ili sa onim o kome je govorio.

Sama riječ *arbre* bez člana nije vezana ni za kakav konkretan predmet. Izgovorena ili napisana bez člana, ona znači gô pojam, koji je apstrakcija realnosti.

Fr. riječ *l'arbre* u vezi je s realnošću psihološkom ili konkretnom.

U početku je *arbre* značilo drvo kao pojam, a *l'arbre* je značilo »to (= određeno, viđeno,prisutno) drvo«, t. j. predodžbu pojma projiciranu u realnost.

Ovo prvobitno značenje s vremenom se raširilo, pa ako i nije izvjestan predmet bio baš gledan, upotrebljavao se član kad je bio gramatički determiniran drugom dopunom (pojmom). Primjer: *L'arbre de cette avenue.*

U običnim se normativnim gramatikama kaže da član označuje poznate stvari ili lica. To nije dobro rečeno, kako se vidi iz gornjeg primjera. Treba reći, naprotiv, da imenica uzeta s članom prikazuje pojam:

1) ne kao aptrakciju, nego da je izraz najprije za viđeni ili u govoru već pomenuti predmet,

2) da označuje pojam gramatički determiniran drugom dopunom.

Sve romanske imenice nijesu jednako sposobne primiti član.

Kako je romanski član upravo pokazna zamjenica, mogle su ga prvobitno dobiti samo one romanske riječi koje označuju nešto konkretno pretstavljeno u više eksemplara, što se može pokazati.

U najstarije vrijeme sve romanske apstraktne imenice, kao i one koje su zastupljene samo u jednom eksemplaru, ne dobivaju član.

§ 583. U lat. jeziku imamo ove pokazne zamjenice, iz kojih se mogao razviti član: 1. *is, ea, id;* 2. *ipse, ipsa, ipsum;* 3. *ille, illa, illud;* 4. *hic, haec, hoc;* 5) *iste, ista, istud.*

Upotreba lat. demonstrativnih zamjenica ravna se prema licu koje govori.

Hic (ovaj ovdje kod mene) znači osobu ili predmet, koji je blizu onoga koji govori (francuski *celui-ci*). *Iste* je demonstrativ za drugo lice (onaj kod tebe). *Ille* znači predmet blizu onoga o kome se govori (onaj ondje kod njega).

Od ovih demonstrativa samo *ille* i *ipse* postadoše članovi, i to prvi u ogromnoj većini romanskih jezika i dijalekata, a drugi sporadički u Sardiniji, u katalanskom mjestimice kao na Balearima i u starom gaskonjskom, dok se *hic* očuvao samo u srednjem rodu 3 l. pokazne zamjenice st. fr. *o* u vezi sa potvrdnom partikulom *o il* > danas *oui*, u vezi s prijedlogom *per por:* it. *però*, st. fr. *poro*, prov. šp. *pero*, st. fr. *avuec* > *avec;* u vezi s deiktičkim prilogom *eccum, ecce:* ital. *ciò*, st. fr. *ço* > danas *ce, ceci, cela;* i kao prilog *hic* »ovdje«: fr. prov. *i*, kat. *hi*, st. šp. port. *i;* prilog *eccum* + *hac* »ondje«: ital. *qua*, šp. *acá*, port. *ca.*

Ille i *ipse*, postavši članovi, izgubile su djelomice značenje demonstrativne zamjenice. Da bi to opet postale, morale su se pojačati pomoću deiktičkog priloga *eccum* ili *ecce:* kao n. pr. u fr. *celui, celle;* ital. *quello;* rum. *acel,* velj. *kol,* log. *kud.d.u;* engad. *quel,* furl. *kel,* prov. *aquel,* kat. *aquell;* šp. *aquel,* port. *aquelle,* uza sve što su se i same održale, i to *ille* u svim romanskim jezicima kao zamjenice za 3 l. (rum. *el, ea,* velj. *jal jala,* ital. *egli, ella,* log. *id.d.u id.d.a,* engad. *el ela,* furl. *el elle,* fr. *il elle,* prov. *el ela,* kat. *ell ella,* šp. *el ella,* port. *elle ella);* a *ipse* > rum. *îns,* ital. *esso,* log. *issu,* st. fr. *es,* prov. *eis,* kat. *eix,* šp. *ese,* port. *esse.*

Is se uopće u romanski mjezicima nije očuvao osim u nekim arhajičkim vezama, kao *id ipsum* > ital. *desso.*

Demonstrativna zamjenica, kad je postala član, s vremenom je izgubila naglasak autonomne riječi, postala proklitička ili enklitična i ima zajednički glavni naglasak s imenicom na koju se odnosi. Ova je činjenica od osobite važnosti za morfologiju člana. Zbog proklize *illu, illa* kao član izgubio se početni vokal, a sporedni naglasak sloga pao je na *lu la.* Zbog enklize usko se naslanja na prethodne prijedloge *de, a, in, per,* o čemu će voditi račun morfologija pojedinih romanskih jezika.

U klasičnom latinitetu *ille ipse* mogli su stajati prije i poslije imenice. I ova činjenica od važnosti je za morfologiju romanskog člana. Na ovoj osnovici razviše se dvije vrste roman. člana: prepozitivni i postpozitivni.

Romanski jezici, naime ne dozvoljavaju ovu slobodu nego se odlučuju za jedan od ovih položaja.

U pogledu mjesta člana raspadaju se na dvije grupe: rumunski ima član iza imenice ili t. zv. postpozitivni član, u čemu se očituje identičnost sa arbanskim i bugarskim članom, a svi ostali jezici imaju ga pred imenicom, ili t. zv. prepozitivni član: rum. *omul* = fr. *l'homme,* ital. *l'uomo,* šp. *el hombre* i t. d.

Romanski član vrši dvije službe: semantičku (ili sintaktičku) i morfološku. Semantičku smo gore označili, a morfološka mu se sastoji u tome što jasno kaže da li je romanska riječ imenica ili pridjev, u kom je rodu i broju. Morfološka funkcija člana vrlo je važna, jer se njim tačnije označuje rod i broj nego li dočetkom, a pomaže uza to razlikovati imenicu od pridjeva kao i od pridjeva i participa praviti nove imenice.

§ 584. Starost romanskog člana nije lako ustanoviti, kad je riječ o klasičnom i vulgarnom latinitetu.

Prevoditelji sv. Pisma na latinski jezik (septuaginta) upotrebljavaju već član: *Dixit Jesus illis duodecim discipulis,* gdje demonstrativ *illis* vrši čistu funkciju člana.

I kod lat. tehničkih pisaca imamo potvrda za upotrebu člana, tako kod zemljomjera: *Descendit ipsa via ad ipsam casam.* Pokazna zamjenica *ipsa* ne znači »ovaj«, jer na otsječku teksta o pokazivanju nema govora, nego je *ipse* upotrebljeno u istoj funkciji kao u fr.: *La route descend vers la maison.*

Izvjesno je da latinski klasični jezik nije poznavao član pa za to ni potvrde koje navodi Wolterstorff: Entwicklung von *ille* zum bestimmten Artikel, G l o t t a, sv. X, str. 63. sl, za član kod pisaca klas. latiniteta nijesu tako očite kao one u Sv. Pismu i kod agrimensora.

Upotreba člana ide pravo reći u sintaksu. Ali kako ovaj važan dio govora vrši i morfološke funkcije (tačnije određuje rod i broj imenice, razlikuje imenice od drugih dijelova govora, pomaže stvarati nove imenice, on stoji na ivici između morfologije i sintakse. Ovaj položaj uzročnik je njegova posebnog fonetskog izgleda. Zbog svega toga o njemu mora voditi računa morfologija koliko i sintaksa i fonetika.

MORFOLOŠKA FUNKCIJA HOMONIMIJE

§ 585. Izbjegavanje homonimije je česta pojava u leksikonu romanskih jezika. Ona je uzrok da riječi propadaju ili se morfološki diferenciraju.

Da to objasnimo, uzmimo kao primjer imenicu *equus* »konj« koja se je jednako izgovarala kao adjektiv *aequus, -a, -um* »jednak«. Adjektiv aequus zbog homonimije sa imenicom equus nije se očuvao u ovom obliku, nego u izvedenici *aequalis,* st. ital. *iguale, uguale,* st. fr. *ivel,* fr. *égal,* prov. *engal,* kat. šp. port. *igual.* Imenica *equus,* opet zbog homonimije sa adjektivom *aequus,* nije se očuvala nikako u roman. jezicima u maskulinumu, nego je mjesto nje uzeta riječ *caballus,* koje je po fonetskim zakonima dalo u rum. *cal,* ital. *cavallo,* log. *kad.d.u,* engad. *k'aval',* furl. *k'aval,* fr. *cheval,* prov. kat. *cavall,* šp. *caballo,* port. *cavallo.*

Morfološko diferenciranje nastalo je zbog istog razloga i u fr. razvitku riječi: *vitis* i *vigilia.* Od prve je postojala deminutivna izvedenica *viticula* > fr. *veille,* a od druge *vigilia* nastade također *veille,* dvije sasvim iste riječi za različita značenja. Da se ukloni ova homonimija, u prvoj riječi umetnuto je jedno *r: verille, vrille,* a druga je ostala fonetski neizmijenjena.

§ 586. Homonimija dolazi do izražaja i u analoških pojavama kod padeža deklinacionih tipova. Ona je bila jedan od razloga propasti padeža, kako smo gore vidjeli.

Ima u III. deklinaciji lat. adjektiva koji u akuzativu imaju nastavak *-em,* a u ablativu *-i* mjesto *-e,* na pr. *fortem — forti, — facilem — facili.* Zašto je u akuzativu bila jača konzonant-

ska deklinacija od vokalne? Ernout veli da je razlog u tome što je trebalo razlikovati srednji rod *acre, facile, forte* od ablativa, koji bi bio jednak srednjem rodu.

VII. OPĆA RAZMATRANJA O MORFOLOGIJI I O METODU MORFOLOŠKOG TUMAČENJA

§ 587. Romanska imenica, koliko smo dosad vidjeli, ne izražava sve ono što izražava latinska, ali izražava, kad se upotrebljava s članom, i nešto više od nje.

Za eksplikaciju (tumačenje) romanskih oblika postoje dva principa: Systemzwang (analogija) i izbjegavanje homonimije.

Morfologija je aplikacija fonetike, ali ne u svim slučajevima.

Sve ljudsko znanje je ili teorija ili aplikacija, pa se stoga sve nauke dijele na sciences pures et sciences appliquées. No morfologija nije u svim slučajevima aplikacija fonetike, jer jezik nije matematička shema, nego razvitak i izražaj naše psihe.

Prema tome, jezik nije uvijek samo aplikacija fonetskih zakona, kako bi se mislilo u prvi mah, i to zbog toga što ima i psiholoških zakona koji daju oblicima posebni pečat. To su izbjegavanje homonimije i Systemzwang ili analogija.

Kod studiranja historijske morfologije vodićemo računa o trojemu: 1) o aplikaciji fonetskih zakona, 2) izbjegavanju homonimije i 3) o Systemzwangu ili analogiji.

Da je morfologija dijelom aplikacija fonetike, vidi se iz ovoga: Lat. akuzativ od *capra* glasio je *capram*. U vulg. lat. *-m* otpada i oblik *capra* ostaje za cas sujet i za cas régime. Isti oblik za cas sujet i cas régime očuvao se i u romanskim jezicima. U rum. je dalo *capră*, plural *capre;* talijanski *capra*, plural *capre;* francuski *chèvre*, plural *chèvres*, sve tačno prema fonetskim zakonima. Lat. *montem* > ital. *monte*, rum. *munte* isti oblik za cas sujet i cas régime, dok st. fr. nom. *monz* < *montis*, akuzativ *mont* < *montem*, i opet tačno prema fonetskim zakonima. Bez potrebe je duljiti u ovom pravcu.

VIII. ŽIVI I MRTVI OBLICI

§ 588. Među deklinacionim i konjugacionim tipovima razlikujemo m r t v e i ž i v e zbog toga što ima imeničkih i glagolskih tipova, koji su vrlo ograničeni i prema kojima se ne mogu mijenjati nove imenice ili glagoli. Tako za lat. *homo* postoji u rum. i ital. izoliran plural: rum. *om — oameni*, ital. *uomo — uomini*, a fr. glagol *aller* ima sam za sebe svoju konjugaciju i nema nijednog drugog fr. glagola, koji bi se jednako konjugirao. Za ovaj tip konjugacije velimo da je mrtav.

Dok je romanska deklinacija, koja je pravo reći samo razlikovanje broja, singulara i plurala, prilično ujednostavljena, nemogućno je svesti sve romanske glagole na jedan tip. U romanskoj deklinaciji ne nameće se toliko razlikovanje živih i mrtvih tipova koliko u konjugaciji. Ovo razlikovanje potrebno je naročito zbog novih glagola. Prema novoj posuđenici (1912) iz američkog šp. *tango* (ples) napravljen je novi fr. glagol *tanguer* prema tipu na *-er* (1 konjugacija). Konjugacija na *-er* zove se živa, jer se po njoj konjugiraju novi glagoli kao i nove izvedenice od apstraktnih na *-ion: collectionner* (g. 1845), *selectionner* (god. 1899) od učenih riječi *collection* (14 vijek), *sellection (1862).*

Konjugacija po kojoj se prave oblici prema jednom obrascu, a zastupljena je u bezbroj primjera, zove se također ž i v a.

Nazivi živa i mrtva konjugacija bolji su nego pravilna i nepravilna, kako se čita po praktičnim normativnim gramatikama.

Oba tipa konjugacije zastupljena su u svakom romanskom jeziku. U ovom pravcu romanski jezici nastavljaju latinsko stanje, gdje je također bilo živih i mrtvih tipova.

Pitanje koji su latinski deklinacioni i konjugacioni tipovi bili živi, a koji mrtvi, riješićemo najbolje po grčkim riječima, koje su prešle u latinski. Po posuđenom vulg. lat. glagolskom sufiksu *-idiare* < grč. *izein*, koji služi za izvođenje glagola od imenica, a bio je prilagođen lat. konjugaciji na *-are*, vidi se, da se ova mora smatrati živom, jednako kao i u roman. jezicima.

Koji su deklinacioni tipovi u latinskom jeziku živi, a koji mrtvi, to se najbolje vidi također prema tome koji lat. tip deklinacije slijede grčke riječi koje su ušle u latinski jezik. Grč. *lampás, -ados* lat. je *lampa, -ae; Ánkōn, -ōnos* u lat. *Ancona; Taras, -antos* u latinskom *Tarentum*, i t. d.

Iz ovoga zaključujemo da su u latinskom jeziku od deklinacionih tipova žive deklinacije na *-a* i *-o*.

Od tipova 3 deklinacije izgleda da je bio živ tip osnova na *-i*, što se vidi iz prilagođivanja grčkih imena *Achilleus* > lat. *Achilles, -is; Odysseus* > lat. *Ulixes, -is*, zatim tip koji se svršava na *-n:* grč. *Dido -us* > lat. *Dido, -onis*.

5 deklinacija nije živ tip, šta više 5 deklinacija propada već u klasičnom latinitetu. Imenice 5 deklinacije na *-ies* prelaze u deklinaciju na *-a*, kao *materies — materia, scabies — scabia.* Novim riječima ne povećava se ni 4 deklinacija na *u*, nego i ova pokazuje prijelaz u deklinaciju na *-o*.

*

Iz ovoga vidimo da su u lat. bile vitalne deklinacije na *-a* i *-o*, osnove na *-i* i *-n* 3 deklinacije, dok 4 (u) deklinacija prelazi u *-o*, a 5 *(e)* deklinacija prelazi u deklinaciju na *-a*.

U vulgarnom latinitetu uz tendenciju r e d u c i r a n j a pa d e ž a nastaje i nova tendencija r e d u c i r a n j a d e k l i n a c i o n i h t i p o v a.

IX. ROMANSKA DEKLINACIJA

§ 589. Kod studiranja romanskih tipova deklinacije ogledati nam je:

1) Kako se fonetski odnose deklinacije pojedinih romanskih jezika prema latinskoj?

2) Što su rom. jezici očuvali iz latinskog, a što nijesu, i

3) koje su nove tipove stvorili?

X. RUMUNSKA DEKLINACIJA

§ 590. U pogledu razvitka dočetnoga *-s*, koje u lat. deklinaciji igra važnu ulogu, rum. jezik ide zajedno s ital., t. j. gubi se u oba jezika i prestaje biti karakteristika padeža.

Kao normalni padež važi kod parisyllaba i neutra onaj oblik, koji odgovara latinskom nominativu bez *-s* ili akuzativu, a kod imparisyllaba generalisan je lat. akuzativni oblik.

Uzmimo po jedan primjer za svaki deklinacioni tip, da vidimo kako rum. stoji prema latinskim padežima:

I deklinacija: lat. *casa* > rum. *casă*
II „ „ *soc(e)rum* > rum. *socru* (*u* se dobro čuje zbog grupe sa *-r*)
II (neutrum) „ *plumbum* > rum. *plumb*
III deklinacija: lat. *panem* > rum. *pîine*
III (neutrum) „ *nomen* > rum. *nume*
III „ „ *caput* > rum. *cap*
IV „ „ *fructum* > rum. *frupt*
IV (neutrum) „ *cornu* > rum. *corn*
V deklinacija: izvedenica od *veteranus* pomoću sufiksa *-ities* > rum. *bătrănet,e* »starost«.

§ 591. *Singular.* U rum. deklinaciji, kao i u ostalim romanskim jezicima očuvan je nominativni (izuzetno) ili akuzativni oblik.

Kako je u latinskom jeziku kod neutra i muških i ženskih parisyllaba nominativ bez *-s* jednak akuzativu, u rum. imenici očuvao se jedan oblik za obadva padeža.

Kod imparisyllaba generalisan je akuzativni oblik, što se vidi iz ovih primjera: *florem* > *floare; marginem* > *margine; cervicem* > *cerbice* i t. d.

Ipak ima u rum. imparisyllaba kod kojih je očuvan nominativni oblik. Primjeri za nominativ jesu ovi: *draco, -onis* >

drac »vrag«; *imperator* > *împărat* (upor. arb. *mbret*, koji pretstavlja također lat. nom.); *iudex* > *jude; leo* > *leu; miles* > *mire* »zaručnik«; *hospes* > *oaspe; homo* > *om; frater* > *frate*. (Ovo može biti i akuzativni oblik, jer je *-r* na koncu zbog disimilacije mogao ispasti); *presbyter* > *preot; soror* > *sor(u)*.

Genitiv se očuvao u nazivima dana: *lunae dies* > *luni; martis dies* > *mart,i; mercuri dies* > *mĭercuri; jovis dies* > *joi; veneris dies* > *vineri*. Za razliku od zapadnorom. jezika, rum. nije očuvao drugi dio složenice.

§ 591a. U rum. se razlikuju, kao i u ostalim rom. jezicima, *masculina* od *feminina* prema latinskom stanju.

Masculina pokazuju samo 3 tipa prema tome da li se svršavaju na *-u, -ă, -e*.

Dočetak *-u* ostaje poslije konzonantskih grupa, kojih je drugi elemenat *r: quadru* > *codru* »šuma«. Poslije jednostavnih konsonanta gubi se u dakorum. (Primjer: *lupu* > *lup*), ali se opet pojavljuje, čim imenica dobije član: *lup — lupul*.

Maskulina tipa *-ă* postoje u veoma malom broju *(tată, vladică, popă)* i nijesu latinskog porijekla.

Muške imenice na *-e* potječu sve od latinske 3 deklinacije: *vermen* > *vierme*, sa članom *viermele*.

U većini su, prema tome, maskulina tipa na *-u*. Ovaj dočetak potječe iz lat. deklinacije na *o* ili *u*. Poslije njih dolaze u manjem broju maskulina na *-e*, koje ne karakteriše rod rum. imenica onako jasno kao *-u*, jer se nalazi i kod feminina.

Najveći broj f e m i n i m a svršuje se na *-ă: casă*, sa članom *casa*. U ovaj tip uđoše riječi latinske prve deklinacije.

Ženske imenice lat. 3 deklinacije imaju u rumunskom *-e: panem* > *pîine*, sa članom *pâinea*.

Ženskoga su roda i imena dana na *-ĭ* zbog toga što im je kao dopuna stajala riječ *dies* > *zi*, s članom *ziua*.

Prema ovome, rum. ima dva glavna tipa imenica ženskoga roda. Jedne se svršuju na *-ă* i potječu iz lat. prve deklinacije, a druge na *-e* i potječu iz lat. treće deklinacije.

§ 592. Rum. jezik, mimo sve ostale romanske jezike, ima i svoje posebne s p e c i j a l n e d e k l i n a c i o n e o d l i k e u tome što je očuvao posebne oblike za genitiv — dativ i vokativ.

Lat. *herba* glasi u rumunskom u nom. *ĭarbă*, u gen.-dat. sg. *ĭerbi, această ĭerbă* »ova trava«, gen. *acestei ĭerbi*. U *-i* od *-ei (acestei)* nalazi se član. Genitiv-dativ singulara kod feminina jednak je nominativu plurala, kao i u lat.

U nom. sing. lat. riječi m u š k o g a r o d a n. pr. *lupus*, otpada dočetno *-s* u rum. razvitku, a u akuz. *lupum -m* već u vulg. lat. Zbog toga st. rum. oblik *lupu*, danas *lup* pretstavlja oba padeža. Kako rum. fonetika ne pruža mogućnosti razlikovati *-u* i *-o* na kraju, lat. dativ *lupo* jednak je nominativu i akuzativu. Zbog toga između nominativa odnosno akuzativa sing. *lupu* i dativa sing. *lupo* nije mogla postojati razlika u rum., pogotovo kad se ima u vidu da razlikovanja *-ŭ* i *-o* nije bilo već ni u vulg. latinitetu. Prema tome, poseban oblik za genitiv i dativ postoji samo kod feminina, a kod maskulina samo onda ako se upotrebljuju s članom: nom. *lupul*, gen. dat. *lupului*. Član *lui* pretstavlja vulg. lat. gen. dat. *illuius, illui* od *illu*.

U pogledu posebnog oblika za genitiv i dativ rum. se posvema slaže s arbanskim, kao i u pogledu postpozitivnog člana. Ove dvije crte označuju se kao morfološki balkanizmi, koji su se razvili već u balkanskom latinitetu, i to u doba kad se je rum. jezik počeo obrazovati u zajednici sa arbanskim. To je moglo biti samo na latinskom dijelu Balkana. Upor. § 4. Ove dvije crte odlike su ovog latiniteta za razliku od zapadnoga.

§ 593. Rum. je jezik očuvao i lat. v o k a t i v.

Vulg. lat. *domne deus* glasi u rum. *dumnezeu*. Isti ovaj oblik nalazimo i u ital (st. ital. *domene(ddio)*, u fr. *domnedieu*, prov.*domnedeu*. Isti oblik u istoj vezi u raznim romanskim jezicima jasan je znak, da i rum. vokativ u ovom slučaju potječe iz lat.

Postavlja se ipak pitanje da li je i u drugim slučajevima rum. vokativ lat. porijekla.

Ogledajmo najprije primjere: *băĭat* »dječak« vok. *băete; vicinus* > *vecine, domnus* > *doamne; Petru* > *Petre*. To su primjeri gdje je nastavak *-e* dodavan na osnovu imenice. Ali se može dodavati i imenici s članom. Primjeri: *fiŭ* — vok. *fiule; codrule, cerbule*, kao i proširenoj osnovi: *iubite cititorule* »dragi čitaoče«.

Sve ovo moglo bi se, u posljednjem slučaju doduše s nategom, protumačiti iz lat.

Ali pored nastavka *-e* imamo u rum. vokativu i nastavak *-o*, koji se nikako ne može protumačiti iz lat. Primjeri: *sor* — vok. *soro; popă* — vok. *popo*. Opravdano je dakle pitanje da li je i nastavak *-e* u rum. vokativu lat. podrijetla. U riječi *dumnezeu* bez sumnje je latinski. Samo ova veza može se smatrati arhajizmom i u rum. isto onako kao što je i u zapadnim romanskim jezicima. U drugim slučajevima postoji velika vjerojatnost da je to slovenski nastavak. Dočetak *-ule* može se tumačiti kao i bugarsko *Božele* »Bože moj«, t. j. kao čestica *-le*, koja se dodaje zbog pojačanja.

§ 594. Ispitivanje rum. padeža u singularu dovelo nas je do ovih konstatacija:

1) Osnovni padež u rum. jeziku, kao i u zapadnoj Romaniji, jeste akuzativ, što se naročito vidi kod refleksa za lat.

imparisyllaba. Ima ostataka nominativa i genitiva. Takve smo slučajeve pobrojali.

2) Deklinacioni tipovi su vrlo pojednostavnjeni, i to: muški imaju 3 tipa, a ženski 2 s karakterističnim dočetnim vokalima za svaki tip.

3) Rum. specijalitet jeste poseban oblik za genitiv — dativ. Tu pojavu nalazimo još u arbanskom.

4) Rumunski pozna vokativ, koji je, po svemu sudeći, slovenskog podrijetla, izuzev u riječi *dumnezeu*, koja je arhaizam.

Ovo su glavne karakteristike rumunske deklinacije sa romanističkog gledišta.

§ 595. *Plural.* Za imenice muškog roda generalisan je plural na *-i* iz lat. deklinacije na *-o*. Ovo *i* izgovara se kao potpun glas, ako je pred njim konzonantska grupa, inače gotovo nečujno. Primjeri: *codru — codrĭ; popă — popĭ.*

Pred dočetkom *-ĭ* razvija se u rum. palatalizacija, i to: *t* > *ţ*; *d* > *z*; *c* > *č*; *g* > *đ*; *l* > *j*; *st* — *ş*,*t* (čitaj *št*); *z* > *j* (čitaj *ž*), što se vidi iz primjera: 1. imenice *băiat* »dječak« pl. *băeţĭ; brad* »jela« pl. *brazĭ; butuc* »panj« pl. *butucĭ; fag* »bukva« pl. *fagĭ, viteaz* pl. *vitejĭ;* 2. pridjevi: *mollem* > *moale*, pl. *moĭ; prost*, pl. *proşţĭ.*

U pluralu događaju se u naglašenom slogu vokalne promjene, od kojih su od osobite važnosti one koje znatno izmjenjuju fonetski izgled rum. pridjeva i imenica u pluralu: *o* > *oa*, *e* > *ea*, *ă* > *e*, *a* > *ă*. Primjeri: sg. *floare*, plur. *flori, viteaz* pl. *viteji, măr* »jabuka« pl. *meri, falcă* pl. *fălci.*

Kako vidimo, plural maskulina vanredno je jednostavan. Nešto je kompliciraniji plural feminina.

Za plural feminina lat. deklinacije na *-a* generalisano je *-e* iz lat. *-ae* > *e*, a kod rum. riječi iz latinske 3 deklinacije preneseno je *-i* i na feminina. Primjeri: *casă* > *case; stea* > *stele; pîine* > *pîinĭ*. Ovo *i* tumači se, da je uvedeno zbog izbjegavanja homonimije. Da kod riječi tipa *pîine* ne bude singular jednak pluralu, nastala je ova promjena.

Pluralni nastavak *-i* dobivaju i imenice koje se svršuju na *-ă*. Primjeri: *lună* »mjesec« pl. *luni*, lat. *terra* > *ţ*,*ară*, pl. *ţ*,*ări, falx* > rum. *falcă*, pl. *fălci*, lat. *scala* > rum. *scară*, pl. *scări*, i t. d. Uzimlje se da se je ovaj nastavak, za koji nije uspjelo pronaći pravilo, razvio iz lat. *-as*. Isti razvitak nalazi se i u ital. *le ali.*

Pred pluralnim nastavcima *-e* i *-ĭ* događa se palatalizacija kao i kod maskulina. Primjeri: *broasca* »žaba« pl. *broaş*,*te; fiică* > *fiice; grindă* »greda« > *grinzĭ; poartă* > *port*,*ĭ; mreajă* > *mrejĭ.*

U pluralu nemaju imenice i pridjevi poseban oblik za genitiv i dativ kad su bez člana. Ovi padeži obilježeni su u pl. na isti način kao u sing., t. j. sa vulg. lat. gen. dat. pl. člana ili zamjenice (§ 726). Primjeri: gen. dat. pl. m. r. *acestor domnĭ vitejĭ* »ovih hrabrih knezova, ovim hrabrim knezovima«; ž. r. *acestor ţ,ărĭ fericite* »ovih sretnih zemalja, ovim sretnim zemljama«, sr. r. *acestor popoare glorioase* »ovih slavnih naroda, ovim slavnim narodima«. Genitiv-dativ plurala je sadržan samo u *acestor* < lat. *ecce ĭstorum*, dok pridjevi i imenice sadrže obični rum. plural kao izraz broja. (v. §§ 599 i 723).

§ 596. Lat. pluralni nastavak za neutra *-a* može služiti i kao izraz kolektivnosti: *locus* pl. *loci* i *loca*. Dočetak *-a* kao oznaka za kolektiv zadržan je i u rum., ali u obliku *-e*, koji se razvio i pl. sr. roda pokazne zamjenice *hae(c)*. Primjer: sg. *populum* > *popor*, pl. *popoare, cele spuse* < **ecce illae exponsae* »rečeno, upravo one rečene, (sc. stvari)«. Pored *-a* >*e* razvio se u vulg. latinitetu još jedan pluralni dočetak.

Latinska imenica sr. r. *tempus* dala je, naime, u rumunskom *timp*, i to za nominativ i akuzativ sg. Na osnovu toga stvorio se osjećaj da je *tîmp* < *tempus* prava osnova lat. plurala *tempora*. Jezična svijest smatrala je ono *-ora* kao pravi pluralni nastavak, premda je *-or-* pripadalo osnovi, a samo *-a* je bilo pluralni nastavak.

Iz ova dva lat. nastavka *-a* i *-ora* stvorio je rum. jezik svoje dočetke *-e, -ure* > *-uri* za plural neživih bića. Ova dva pluralna dočetka pozna i zapadna Romanija. Upor. ital. *Campora* > hrv. *Kampor*, ime polja i sela na Rabu.

Dočetak *-a* > rum. *-e* nalazi se najprije u lat. neutrima, odakle se prenosi na predmete koji se mogu zamisliti kolektivno. Primjeri: *canticum — cantica* > *cîntec — pl. cîntece; conventum* > *cuvînt* »riječ« pl. *cuvinte; deget — degete; corn — coarne; frîu — frine.*

Rum. pluralni dočetak *-e* je prenesen i na lat. *-ora* > st. rum. *ure*, danas *uri* prema maskulinima na *-i*. Nalazi se najprije kod lat. neutra na *-ora* u pl., odakle se prenosi na imenice značenja stvari. Primjeri: *tîmp* pl. *tîmpurĭ; piept* »prsa« pl. *piepturĭ; frig* »zima« pl. *friguri.*

Pluralni dočetak *-urĭ* može doći i na imenice koje su oduvijek bile muškog roda, ako znače neživa bića: *vînt — vinturĭ; cîmp — cîmpurĭ*, pa čak i na imenice ženskoga roda istoga značenja: *ţarbă — ţerburĭ.*

Nekoji naučnici, kao Tiktin, Graur, Jordan i dr. smatraju donekle s pravom, sve rum. imenice koje tvore plural na *-e* i *-uri* kao imenice srednjega roda. To još ne znači da je rum. jedini među roman. jezicima očuvao lat. srednji rod. Po mojem mišljenju, ovaj nazor je samo djelomice ispravan. Lat. srednji rod nije se očuvao ni u rum. kao ni u ostalim rom. jezicima, što se najbolje vidi po činjenici da rum. član ne pozna srednjega roda. Ali je istina da je rum. jezik stvorio iz lat. *-a*

-ora sredstvo za jasnije izražavanje plurala neživih stvari, dok zapadni rom. jezici izražavaju samo pomoću ovih istih dočetaka kolektivnost.

§ 597. Vokativ plurala je ili jednak nominativu, kao u primjeru *oameni buni* »o dobri ljudi« ili se izrazuje dodavanjem čestice *-lor* nominativu plurala: *frat,i + lor > frat,ilor* »braćo«. Kad se počinje kakav govor, onda se veli na posljednji način: *Domnilor s,i doamnelor* »gospodo i gospođe«. U ovom nastavku *-lor* po mojem mišljenju ne krije se vulg. lat. genitiv-dativ pl. *illorum > lor* kao u rum. artikuliranom genitivu-dativu plurala *frat,ilor* »braći, braće«, nego turski pluralni dočetak *-ler* u pl. *beyler* »begovi«.

§ 598. Arhajizam u deklinaciji se očuvao u tri riječi: *soror — sorores* > rum. *soră — surori, homo — homines* > *om — oameni; caput — capita* > *cap — capete*. Ovo su jedini ostaci latinskih imeničkih osnova na *-r, -n i -t*.

§ 599. *Morfologija člana.* Rum. je član usko spojen sa imenicom ili pridjevom, u obliku dočetka ili sufiksa: *homo illu* > st. rum. *omulu* > danas *omul*. Dočetno *-l* danas se ne čuje. Da se je nekada izgovarao zajedno sa *-u* dokazuju naša imena rum. porijekla, kao *Drakula, Drakulić* < st. rum. *dracu-lu* »vrag«.

Klasično lat. oblik *ille* mjesto vulgarnoga *illu* očuvao se kod muških imenica na *-e: vermem + ille > vĭermele*. Kako se riječ *vierme* svršava na *-e*, a po ovom dočetnom vokalu ravna se član, postoji ovdje jedna vrst harmonije vokala. Član za muški rod može se svršavati ili na *-u*, koje danas otpada ili na *-e* prema zakonu harmonije vokala.

I za ženski rod postoje dva oblika člana *-ă* ili *-ŭa* prema tome da li se imenica svršuje na naglašen ili nenaglašen vokal. Primjeri: 1. *stella illa > steá + illa > steaua*, 2. *capra illa > capră + ua > capra*. To znači da se *-ă + -uă* stapa u puno *a*, a kod *-á* nema stapanja.

Deklinacija rumunskog člana glasi ovako:

nom. i akuz. sing. muškog roda: *-(u)l(u), -(e)le*
„ „ plurala „ „ *-ĭ*

1) gen.-dativ sing. muškog roda: *-(u)luĭ*
„ „ plurala „ „ *-lor*
nom. i akuz. sing. ženskog roda: *-ă, -ŭa*
„ „ plurala „ „ *-le*

2) gen.-dativ sing. ženskog roda: *-eĭ*
„ „ plurala „ „ *-lor*.

Imenički nastavci s kojima se stapa član jesu ovi: singular muški rod: *-u, -e, -ă*, ženski rod: *-ă, -e;* plural muški rod: *-ĭ*, ženski rod: *-e, -ĭ;* kolekt. plural: *-a* > *e, -urĭ*.

XII. ITALIJANSKA DEKLINACIJA

§ 600. Treba prije svega ustanoviti što je ital. jezik očuvao od latinskih padeža.

Kao i svi ostali romanski jezici, ital. je očuvao lat. akuzativ (redovno) ili nominativ (rjeđe u sing., redovno u pl.) kao osnovicu svoje deklinacije.

Budući da u ital. ne postoji padežna deklinacija, kao u rum. i u st. fr., bolje bi bilo reći, lat. akuzativ sing. i nominativ plurala osnovica su ital. izražavanja broja imenica. Naziv deklinacija nije posve na mjestu kad se radi o mijenjanju imenice ili pridjeva u ital., katal., šp. i port., jer ovi jezici poznaju samo izražavanje broja u ovim kategorijama riječi.

Pitanje je kad je generaliziran jedan, a kada drugi padež?

Kod parisyllaba i rizotonika nije izvjesno koji je padež generaliziran, jer ital. jezik, jednako kao i rum., nije očuvao dočetno *-s*. Primjeri: *focum > fuoco; panem > pane; manum > mano; caput > capo*. Kod monosyllabe *spes* vidimo ipak, da je osnovica bila akuzativ *spem* > st. ital. *speme, spene*. Lat. akuzativu dodan je vokal *-e*, jer nijedna ital. riječ ne može se svršavati na konzonant. Iz ovoga primjera zaključujemo da je i u ostalim parisyllabama lat. akuzativ bio osnovica koja je generalizirana u ital.

U ital. kao i u rum., ima dosta slučajeva gdje je lat. nominativni oblik bio generaliziran. To se jasno vidi samo kod imparisyllaba: *soror > suoro > suora* »duvna«. Da se označi prava sestra, ital. pravi deminutivnu izvedenicu *sorella*, iz koje se jasno vidi da je nominativni oblik bio generaliziran. Drugi očuvani lat. nominativi sing. jesu ovi: *sartor > sarto; mulier > moglie;* kl. lat. *presbyter* > vulg. lat. *praebyte > praebete > prevede* (upor. hrv. *prvad* (u našim glag. spisima) > *prete; nepos > nievo*.

Od riječi *frater > frate, fra* postoji i izvedenica *fratello*. Zbog disimilacije moglo je *r* u izvedenici ispasti. Stoga se ne zna pravo kod ove riječi da li je generaliziran lat. akuzativni ili nominativni oblik. Ali je očuvan lat. nom. *pater* u starotoskanskom i umbričkom *pate* za književno ital. *padre*.

Ima više slučajeva, gdje je pored lat. nominativnog oblika uzet ital. akuzativ: *aurifex > orafo* pored *orefice; piper > pepe* pored st. ital. *pevere; cicer > cece* pored *cecere* u napuljskom dijalektu.

Nominativ na *-i* osobnih imenica nastao je iz lat. *-es: Joannes > Giovanni; Clemens, -entis > Chimenti*.

Primjeri, gdje je generaliziran nominativ imparisyllaba, nijesu izolirani. Evo još nekih: *latro > ladro; flasco* (germanska riječ) > *fiasco; gluto > ghiotto; tempestas > tempesta; redemptio > redenza; distractio > strazio* (učena riječ); *ser-*

pens > *serpe; generatio* > *razza* (u nas *rasa* iz fr.); grčko *lampas* > *lampa* (upor. § 588).

Riječ *duolo* nije lat. nominativni oblik, nego je vulg. lat. postverbalna izvedenica od *dolere*, što dokazuju ostali roman. jezici: rum. *dor*, log. *dolu*, furl. *dul*, st. fr. *duel*, danas *deuil*, prov. kat. *dol*, šp. *duelo*, port. *dó*, baskički *dolu*.

Pored *pulvis* > *polve* postoji i *polvere*.

Ima ital. imenica, koje je nominativni oblik došao iz fr. kao: *senior* > fr. *sire*, st. ital. *messer*.

Kako se iz gornjeg prikaza vidi, u ital. postoji daleko veći broj riječi u kojima je lat. nominativni oblik generaliziran, nego u rum.

Problem zašto je upravo u ovim riječima generalisan lat. nominativ, a u drugima nije, nauka još nije riješila. Nije izvjesno ni to da li ovi preostaci lat. nominativa u ital. ovlašćuje pretpostavku da je i u ital. u predliterarno doba postojala deklinacija od dva padeža, koju je poznavao st. fr. jezik.

U imenima mjesta očuvalo se više arhajizama ove prirode. Primjer: *urbs vetus* > *Orvieto*.

§ 601. Lat. genitiv očuvao se u imenima dana: *Lunae dies* > *lunedì; Martis dies* > *martedì;* sing. *Mercuri dies* > *mercoledì, Jovis dies* > *giovedì; Veneris dies* > *venerdì;* u kompozitima: *terrae motum* > *terremoto; auripelle* > *orpello; aquae ductum* > *aquidotto*.

U imenima mjesta ima još više arhajizama sa očuvanim lat. genitivom sing.: *Forum Juli* > *Friuli* »Furlanija«; *Forum Sempronii* > *Fossombrone; Campus regis* > *Carregi, Arva* (u rimsko doba) > *Arbe*, srp.-hrv. *Rab, Arīmĭnum* > *Rimini*, i t. d.

§ 602. Da se je očuvao lat. nominativ plurala na *-i* i na *ae* >*e*, to je jasno na prvi mah, uporedi li se koji mu drago ital. plural: *anime, lupi*. Plural na *-i* prenesen je na sve deklinacije zbog fonetskog pravila da se lat. *-es* razvija u *-i* u svakoj prilici. Upor. gore *Ioannes* > *Giovanni* kao i *vĕnĭs* > *vieni*. Ali se očuvao i genitiv pl., i to u nazivu svetkovine *Festa Candelarum* > *la Santa Candelora*, u riječima učena porijetla: *angelorum* > *angeloro; pascuorum* > *pascoro*. Pravi lat. genitiv plurala očuvao se u funkciji dativa od zamjenice *illorum* > *loro*, kao u svim roman. jezicima.

Vidjeli smo gore, da je ital. očuvao lat. akuzativ singulara, što se vidi naročito odatle da i grčke riječi slijede ovaj padež: *magís, magída* »pâte pétrie, pain« *maida* > *madia* »naćve« sa interesantnom semantičnom promjenom.

Akuzativ plurala očuvan je samo u jednom slučaju, u frazi *far bocchi a q* (mjesto *bocche*), gdje se je *as* > *i* razvio kao u *cantas* > *canti*.

Ablativ singulara od imenice *mens, mentis* očuvan je u ital. fr., prov. kat. šp. port. u sufiksu koji služi za obrazovanje adverba: *-mente*, koji u rum. postoji samo u jednom primjeru: *aimintrea* »drugačije« < *alī mente*.

Ablativ plurala nije se očuvao u općim riječima, nego samo u imenu mjesta *Acqui* < *Acquīs, Vallibus* > *Vallevo*.

Sačuvan je i lokativ singulara u imenima mjesta *Agrigentum* > *Girgenti; Ascoli* < *Ausculum; Rimini* < *Ariminum* i t. d. Upor. gore § 601.

Svi ovi latinski padeži okamenine su u ital. jeziku. To su morfološki arhajizmi.

§ 603. Studirajući lat. imenice i pridjeve, vidjeli smo, da njihov dočetak pomaže raspoznavati padež, broj i rod. Posljednje vrijedi osobito za one pridjeve koji razlikuju tri roda. Postavlja se pitanje kako stoji italijanski dočetak imenica u pogledu ovih ekspresivnosti?

Kako su se lat. padeži očuvali u ital. samo kao morfološki arhajizmi, ostaje samo da se odgovori na pitanje koji ital. dočetci karakterišu broj i rod.

Ital. se imenica može svršavati samo na vokale, kao i svaki drugi ital. oblik ili riječ, i to na nenaglašeno *-a, -e, -o* u domaćim riječima i na *-i* u učenim, dakle na sve vokale, izuzev *u*, a može se svršavati i na naglašeno *a, u*, koje je nastalo od lat. deklinacije *-as -atis* odnosno *-us -ūtis*. Muški rod označuju vokali: *-a, -o, -e* (osobito *-o*), a ženski rod: *-a, -e* (osobito *-a*). U pluralu su za maskulinum nastavci redovno *-i, -e* rijetko, a za femininum redovno *-e*, rijetko *-i*.

Prema ovome imamo u singularu tri tipa za maskulinum, dva za femininum, u pluralu *-i, -e* za oba roda, te za oznaku kolektiva nastavak *-a*.

Ako se ital. imenica svršuje u singularu na *-i*, onda je indeklinabile, jer se i plural svršuje na *-i*. Isto to vrijedi i za one što se svršavaju na *-à, ù*. Kod ovih imenica plural se izrazuje pomoću člana.

§ 604. Tipovi ital. deklinacije u poredbi s lat. veoma su ujednostavljeni. I ovdje, kao i u rum. samo živi se deklinacioni tipovi obogaćuju novim riječima, dok mrtvi ne primaju nikakovih novih riječi. Živi tipovi privlače sebi i latinske riječi četvrte i pete deklinacije.

Prva (lat. -a) deklinacija regrutira se u ital. najviše iz prve latinske na *-a* i 5 deklinacije. Prelaženje imenica iz pete u prvu deklinaciju diktirano je rodom. Primjeri: *materies* > *materia* (učeni oblik); *rabies* > *rabbia; facies* > *faccia*. Grčke riječi bilo kojeg roda, ako se svršavaju na *-a*, postaju po ovoj deklinaciji ženskog roda: *cauma* > *calma; sagma* > *soma* — *salma*. Neutra II deklinacije postaju ženskog roda prve deklinacije: *gaudium* > *gioja* (posuđeno iz fr.).

Imenice ženskog i srednjeg roda III deklinacije prelaze kadikad u prvu: *muliere* > *mogliera; sēcāle* > st. ital. *segola; glans, -dis* > *ghianda; faragine* > *ferrana; fronde* > *fronda; axale* > *l'assala* > *la sala; pantice* > *pancia; caespes, -itis* > *cespita* (postoji i *cespo* po o deklinaciji) *heres -edis* > *la reda, puppis* > *poppa.*

Prijelaz iz trećeg deklinacionog tipa u prvi dogodio se u ovim riječima dijelom zbog identičnosti roda, a dijelom i zbog toga što je dočetak lat. *-e* > ital. *-e* bio shvaćen kao karakteristika ital. plurala, prema kojoj je stvoren novi singular na *-a.* To se naročito vidi u *pantice* > *pance* > *pancia.*

Manus > *mano* je jedini ital. femininum na *-o.* Zbog ove izoliranosti postojao je u starom ital. i analoški oblik *mana.*

§ 605. Druga lat. deklinacija na *-o* je također živa. Ona je dobila sve riječi lat. deklinacije na *-o,* osobito, nakon što je nestalo srednjeg roda. Njoj su pripale i riječi iz deklinacije na *-u.*

Riječi pete deklinacije prešle su u deklinaciju na *-a.* Riječ *dies* je prešla u deklinaciju na *-o* kad je drugi dio složenice: *meridiem* > *meriggio,* jer je bilo muškog roda u ovom slučaju. *Glacies* > *ghiaccio* je također prešlo u deklinaciju na *-o.* Tumači se to time što se *ghiaccia* shvatilo kao kolektiv.

Druga deklinacija dobiva i riječi vulg.-lat. deklinacionog tipa na *-a, -anis: scriba, -anis* > *scrivano; sacrista* > *sagrestano.*

Ova deklinacija obogaćuje se i imenicama III deklinacije: *arbore* > *albero; passere* > *passero; fascis* > *fascio; tradux, -em* > *tralcio; cespes* > *cespo.*

Deklinacija na *-o* dobiva i grčke riječi: sufiks *-ōtēs* > *-otto* u nazivu stanovnika *chioggiotto* od *Chioggia.*

§ 606. Treća italijanska deklinacija na *-e* je n e ž i v a. Ono što je baštinila iz latinskog, to je zadržala i dalje se ne obogaćuje. Iz deklinacije na *-o* prešao je ovamo samo *patronus* > *patrone* zbog toga što se shvatio dočetak *-onus* kao sufiks *-o, -onis.* Koliko je dala prvoj i drugoj deklinaciji, rečeno je gore u §§ 604 i 605. Tome dodaj još *fustis,* koje glasi ital. *fusto* i *fusta.*

§ 606a. U pogledu odnošaja latinskog i ital. roda, glavno je pravilo da u ital. riječi zadržavaju rod, koji su imale u lat. To vrijedi čak i za riječi muškog roda latinske deklinacije na *-a,* pa je *poeta* masculini generis i u lat. i u ital. jednako kao i *spiritus* > ital. *spirito,* riječ m. r. lat. deklinacije na *-u.*

Objasniti treba nekoliko iznimki gdje se rod promijenio. Lat. živa deklinacija na *-o* sadrži većinom riječi muškog roda. Zbog toga je imenica *laurus,* koja je bila u lat. ženskog roda, u ital. postala riječ muškog roda: *laurus* > *alloro.* Da je prvobitno bila ženskog roda i u ital., vidi se po početnom vokalu

a-, koji je pripadao članu. Nekad je glasila **la loro.* Krivim rastavljanjem, koje je nastalo zbog promjene roda izazvane dočetkom *-o, a* od *la* pridodato je osnovi. Lat. feminimum *arbor* > *arbero* postao je imenica m. r. zbog istoznačnosti sa *lignum* > *legno.*

Riječi 4 deklinacije *duomo, portico* prešle su zbog dočetka *-o* u muški rod, dok *mano* je ostala i dalje u ženskom rodu zacijelo zbog toga što se češće upotrebljavala nego *duomo, portico.*

U muški rod prelazi i lat. učena riječ ž. r. ako se svršava na *o: datio* > *dazio.*

Grčka riječ *parakónē* > *paragone* nije ostala femininum, kao u grčkom zbog toga što se dočetak *-ónē* shvatio kao ital. sufiks *one,* koji može biti i muškog roda; a može se tumačiti i tako da se uzme da je jezična svijest smatrala ovu imenicu kao postverbale muškoga roda od glagola *paragonare.*

Vrlo čest je prijelaz apstraktnih imenica u konkreta. Primjer: *potestas* > *podestà* »načelnik«; *cammerata* »drug«; *guardia* (*-ia* je grčki sufiks) »stražar«. U tom slučaju abstraktum ženskoga roda prelazi u muški.

Lat. imenica ž. r. *glacies* > ital. *ghiaccio* promijenila je u ital. rod prema dočetku *-o (braccio)* zbog toga što je, kako je gore u § 605 rečeno, iz kolektia *ghiaccia* stvoren novi singular.

§ 607. Ženski rod očuvao se gotovo u onom opsegu u kojem je bio u lat. Primjeri: *femina* > *femmina; civitatem* > *città, pulverem* > *polvere, fidem* > *fede* i t. d.

Deklinacija na *-a* postala je nositeljica ital. imenica ženskog roda. Vidjeli smo da se zbog toga obogatila riječima iz lat. 3 i 5 deklinacije.

Ima i lat. posuđenica muškog roda koje su u ital. prešle u ženski rod zbog toga što su došle u deklinaciju na *-a.* Tako grčka riječ *āēr,* koja je glasila u akuzativu singulara m. r. *aera.* Ovaj grč. akuzativni oblik, generaliziran u ital. *aera* > *aria,* postao je ženskog roda zbog dočetnog vokala.

U femininum je prešla i lat. *carcer* > *carcere,* valjda prema *polvere.*

Teško je naći razlog zašto je lat. *paries, -etis* prešlo u femininum. Ital. *parete* je femininum kao i fr. *paroi.* Prijelaz roda dogodio se, prema tome, u vulg. latinitetu. Grčke riječi *comētēs* > *cometa* i *planētēs* > *pianetta* »dugo misničko odijelo« ženskoga su roda već kao lat. posuđenice.

§ 608. Ženske imenice, kao i muške, obogatile su se već u vulg. lat. napuštanjem srednjeg roda. Prijelaz u ženski rod nastade zbog toga što lat. srednji rod ima pluralni nastavak *-a,* a ovo je karakteristički nastavak i feminina. Kako je ovo *-a* i oznaka za kolektiv, dogodilo se, protivno srp.-hrv. jeziku

gdje kolektivna imenica može biti samo singular neutra, da ital. plural zbirnog (kolektivnog) značenja ima hibridan oblik: član i adjektiv dolazi u ž. r. pl., a neutralni dočetak *-a* ostaje. Ovakovo slaganje nalazi se već u vulg. lat. Na jednom natpisu prov. Dalmacije čita se *ossa exterae*. Kako je do ovog na prvi mah čudnog slaganja došlo reći će se niže u § 613. Primjer: 1. *folium* > *foglio* »list (papir)«, *folia* > *le foglia* »lišće (na drvetu)«. 2. *vela* > *la vela* »jedro«, *velum* > *il velo* »veo«. Prema dočetku *-a -o* nastala je i semantička razlika.

§ 609. U lat. se imenice srednjeg roda svršavaju na *-um, -men, -l, -r*.

Kako je već u vulg. lat. glavna karakteristika imenica m. r. postala deklinacija na *-o*, dobiše riječi tipa *saxum* > *sasso, templum* > *tempio* veoma rano muški rod.

Riječi sr. r. 3 deklinacije kao *sulphur, pectus, -oris* dobijaju m. r. zbog lat. nominativno-akuzativnog oblika: *zolfo, petto*. Ali je značajno što postoji i *zolfore*. To će reći da je iz pl. na *-ora* i iz kosih padeža sing. rekonstruisan novi ital. masculinum na *-e*. Prema nominativno-akuzativnom obliku dobiše rod još *marmor* > *marmo; cor* > *cuore*, a prema kosom padežu (casus obliquus) ili pluralu *robure* > *rovere; fulgure* > *folgore*. Možda su *rovere* i *folgore* prešle u masculinum već u latinskom, ali za to nema potvrda. Prema lat. nom.-akus. ravnaju se imenice izvedene pomoću sufiksa *-men flumen* > *fiume; examen* > *sciame*. Imamo dakle dovoljno primjera da zaključimo da su se imparisyllabe lat. deklinacije neutra dugo vremena održale, jer vidimo da je pored nominativno-akuzativnog oblika bio generalisan i duži oblik, ali u oba slučaja u muškom rodu.

Pecus, -oris prešao je prema pluralu u femininum: *pecora* (ovca), odatle ital. deminutivna izvedenica *pecorella*, također u femininumu.

Naročito je vrlo interesantna riječ *tempus, -oris*. U latinsko doba je u singularnom obliku značila »vrijeme«, a u pluralu još i »sljepočice«. Dočetak u *tempora* je zamijenjen deminutivnim sufiksom: *tempula* > *templa* > *tempia* »sljepočica«.

Lat. neutrum *ver, veris* je u ital. ženskoga roda; dakako prema lat. pluralu: *primavera*. Razlog prijelazu u pl. nepoznat je.

§ 610. Prema ovome što smo dosad rekli, postoje ovi ital. tipovi u singularu: *-a, -o, -e*. Oni su čisto lat. porijekla.

Lat. deklinacije na *-as, -atis; -us, -utis* postale su ital. indeclinabilia u toskanskom radi haplologije, koja je nastala između prijedloga *de* > *di* imeničke dopune i dočetnoga *-de* samo imenice (u slučajevima kao što su *cittade di Roma* i t. d.): *città, virtù* za sing. i plural. Indeclinabilia su uz ove lat. oksitone na *-à, -ù* još i grčke učene posuđenice na *-i* bile oksitone ili ne: *crisi, analisi* sg. i pl.

§ 611. *Plural.* Rekli smo već, da se ital. riječi, kao i ital. morfemi, ne mogu svršavati na konzonante, nego samo na nenaglašene vokale *-a, -e, -i, -o* i kasnije na *-à -ù*. Prema tome za plural od latinskih vokala ostaju jedino: u deklinaciji na *-a* vokal *-e*, u deklinaciji na *-o* vokali *-i, -a*, a u trećoj na *-a -ora* samo *-a*.

Ogledajmo najprije plural m a s c u l i n a, i to onih u deklinaciji na *-a*. To su većinom grčke riječi: *tema, papa, poeta, eresiarca, profeta, patriarca, evangelista, patriota*. U st. ital. tvore i ove plural na *-e;* ali je pretstava m. roda, koji zastupa deklinacija na *-o*, bila jača od dočetka, i ova se deklinacija napustila, pa imamo danas u pluralu *-i* prema deklinaciji na *-o: poeti, papi* i t. d. U st. ital. ove riječi bile su i idenclinabilia, i plural se izražavao samo članom.

U deklinaciji na *-o* sve riječi imaju pluralni dočetak *-i*, bez razlike da li su prvobitno došle u deklinaciju na *-o* iz latinske *o-* deklinacije ili iz lat. *u-* deklinacije. Primjeri: *ager* > *agro*, pl. *agri; corvus* > *corbo*, pl. *corbi; spiritus, -ūs* > *spirito*, pl. *spiriti*, kao i riječi iz treće deklinacije: *fascis* > *fascio, corpus* > *corpo*, pl. *fasci, corpi*.

Isti plural imaju i grčke posuđenice kao *pedōtes* > *piloto*, kao i one lat. iz 5 deklinacije: *meriggio, ghiaccio*, pl. *merriggi, ghiacci*.

U deklinaciji na *-o* očuvana je lat. parisilabičnost, izuzev primjer *uomo — uomini*, gdje je latinska imparisilabičnost očuvana još i danas kao arhajizam.

Imenica *deus* glasi u ital. pravilno *dio*, a u pluralu *dei*, ne *dii*, kako bi se očekivalo. Pluralni oblik mora se smatrati kao učena riječ, a ne disimilacija vokala *i — i* > e — *i*, zbog toga što kršćanstvo pozna samo singular *dio*, i taj je pravilan, pučki oblik (forma popolare).

§ 612. Problem je za sebe mijenjanje velara i ostalih dočetnih konsonanata u ital. pluralu. Ovaj se problem tiče aplikacije fonetike.

Kako analogija sprečava aplikaciju fonetike, vidimo kod sufiksa *-arius*. Singular bi morao glasiti *ariu* > *arju* > ital. *ajo*, a plural samo *arii* > *ari*. Lat. notarius bi morao glasiti sg. *notajo*, plural *notari*, lat. *februarius* > *febbrajo — febbrari*. Tako ne deklinuju ni pisci ni narod, nego se događa izjednačivanje u dočetnom konsonantu, pa je kod riječi sa svršetkom na *-arius*, generaliziran u jednom slučaju singularni oblik *(notajo)*, a u drugom pluralni *notaro*.

Kod *filiolu* > *figliuolo; capillu* > *capello* glase plurali danas *figliuoli, capelli*. To su analogični oblici napravljeni prema singularu.

Upravo bi morale riječi, koje sadrže *-l* u dočetnom slogu tvoriti plural prema pravilu koje važi za sintaktički hijat. Ako slijedeća riječ počinje s vokalom, dolazi pluralno *-i* u hijat, pa nastaje: *li > lj > l' > i (capelli — capei); fratello > fratelli (fratei),* kako je i bilo u starijem toskanskom. Danas se ovo pravilo očuvalo samo u: *bello > bei; de illi > degli > dei; quelli > quei.* Kod ostalih je riječi unešen konzonant singulara i u plural: *figliuoli, capelli.*

Prema fonetskim zakonima kod velara *c* (čitaj *k*) i *g* (čitaj *g*) očekujemo u pluralu promjenu *c > č, g > dž: amico — amici; nemico — nemici; mago — magi;* ali u većini imenica i pridjeva s ovim konsonantima analogija izjednačuje singular s pluralom *fungo > funghi, manico — manichi, fuoco — fuochi.*

Pitanje je za što jednom promjena, a drugi put je nema? Uzima se da je analogija pošla od slučaja kada se je pred *-us* nalazio qu kao u *antiquus > anticus,* pl. *antiqui, antichi* (sing. *antico*). Ovdje se, po pravilu, plural nije mogao promijeniti. Po ital. refleksu za lat. *antiquus antiqui,* veli se, ravnale su se i sve ostale imenice i pridjevi. Ali se pitamo s pravom odakle dolazi ovaj lat. pridjev do tolike jakosti u toskanskoj jezičnoj svijesti da su se po njemu morale ravnati sve ostale imenice i pridjevi?

Za izjednačenje velara u sg. i pl. ima još jedno tumačenje. Postojao je u st. ital. i u dijalektima kolektivni plural na *-ora: pecora, lagora* od *lago,* gdje velari nijesu mogli biti mijenjani u pluralu. U ovakvim slučajevima mogao je u jezičnoj svijesti nastati osjećaj, da se velar uopće ne mijenja u pluralu i da ga nije potrebno mijenjati, jer je plural i onako dovoljno morfološki obilježen samim dočetkom *-i.* Zbog toga se mijenjanje u gore navedenim primjerima ima smatrati arhajizmom.

Ima i obratan slučaj da je prema pluralu, koji se svršavao na palatal nastao iz velara u sg., stvoren novi singular sa palatalom *cancru > granci — grancio* ili *jacile > giaciglio* singular načinjen prema pluralu *giacigli.* Sličan je primjer i *grembo* < od lat. *gremium.* Singular bi morao biti **gremmio,* plural **gremmi* sa disimilacijom *mm > mb: grembi,* a odatle i singular *grembo.*

§ 613. Kod masculina mogućan je plural i na *-a,* koje je u lat. karakteristika za srednji rod, a može izražavati i kolektivnost: *lignum > legno — legna; brachiu — brachia > braccio — braccia; castello > castella; membro > membra.* Kod ovih riječi mogućan je plural i na *-i,* ali tada nastaje razlika u značenju: plural na *-i* ima *distributivno,* a plural na *-a kolektivno* značenje.

Imenica *il legno* s članom ima plural *le legna.* Kako to da je neutrum u imenici očuvan, dok je član u femininumu? Jedan natpis u Solinu ima također ovakvo slaganje: ossa exterae

»strano košće« (Cf. Corpus Inscriptionum Latinarum III 9450). Po jednom je mišljenju ž. r. pridjeva *exterae* napravljen prema s. r. plurala pokazne zamjenice za prvo lice *hae(c),* gdje je neutrum jednak femininu *hae.* Odatle je nastao običaj da se srednji rod plurala pridjeva stavlja u femininum kad god se pl. pridjeva nalazi pred imenicom u pluralu na *-a.* To je posvema protiv klasičnog uzusa.

Bolje je ono tumačenje koje veli da je ovo slaganje nastalo iz borbe protiv homonimija. Kod *legno — legna* vidi se da je jezik izrazio plural mijenjanjem zadnjeg vokala zbog toga da izrazi kolektivnost. Kad bi ostalo *-a* i kod pridjeva i člana, ne bi se uopće to moglo izraziti, jer se ne bi mogao razlikovati singular od plurala kod osnova na *-o.* Nužno bi se, naime, moralo misliti da je **la legna* ž. r. singulara.

Sva maskulina ne prave plural na *a* već samo neki. Otsječno pravilo je teško postaviti. Na *-a* imaju plural imenice za dijelove tijela, ako dolaze u dvoje: *gomito — gomita; corno — corna; membro — mebra; budello — budella;* kolektivne riječi: *filo — fila, legno — legna, muro — mura, riso — risa, castello — castella, sacco — sacca; moggio — moggia* (ali i *moggi — mogge*). Dijelovi tijela sami po sebi znače kolektivnost kod normalno razvijena čovjeka, t. j. predočujemo ih ukupno, premda su u dvoje. Kod nekih pisaca, a i u pučkom govoru, kao kod Boccaci-a, ima još i ovakih slučajeva *anello — anella* (mjesto *anelli*). Ima ih i kod Dante-a, ali se na sve ne možemo osvrtati.

§ 614. Ital. književni jezik nije očuvao plural na *-ora,* već samo dialekti. Od *tempus > tempo* plural je *tempi.* Plural na *-ora* očuvan je naročito u primjerima: *campo — campora.* (Ovaj plural je veoma star. Nalazi se i kod nas na Rabu u nazivu položaja *Kampor*), *locus — logora; fuoco — focora.* Ako se u današnjem književnom ital. i nije očuvao, imamo ipak dokaza zato da je nekada postojao u izvedenicama n. pr. od riječi *caput > capo.* Kako je *-ora* mogao doći i na imenicu muškoga roda, glasio je plural *capora.* Odatle je izvedenica *caporale* »kapral«. Tako i u izvedenici od *acus > ago — agoraio* »koji pravi igle«, gdje je nomen agentis stvoren tako da je pluralna osnova na *-ora* uzeta za bazu izvedenice. I od riječi *nervo* morao je postojati plural *nerbora,* jer izvedenica pomoću sufiksa *-ūtus* glasi *nerboruto.*

§ 615. Pisci znaju i masculina koja prave plural i na *-e.* Ovaj je nastavak uzet iz deklinacije na *-a: frutte, membre, vestigie.* Kako je došlo do obrazovanja ovakvog plurala, nije još u detalje istraženo.

§ 616. Plural *feminina* nije tako kompliciran kao kod masculina. Redovni pluralni nastavak je *-e* u deklinaciji na *-a: capra — capre; cosa — cose.* To je potpuno očuvani lat. plural.

*

Neka feminina na *-a* imaju plural na *-i: ala — ali, arma — armi, porta — porti, cima — cimi, costa — costi, palma — palmi, erba — erbi.* Kako treba ovo tumačiti? Postoje dva tumačenja. Po jednom, pluralni nastavak *-i* nastao je pravilno iz lat. akuzativa *-as*, jer je u vulg. latinitetu, možda dijelom i pod uplivom italskih dijalekata, bio nominativ izjednačen s akuzativom i u pluralu *a*-deklinacije, pa je nominativ bio *rosas* mjesto *rosae -as*. *-S* na kraju pretvara se u *i; as* > *ai* = *i*. Drugo mišljenje veli da je *-i* za ženski plural nastalo analogijom prema 3 deklinaciji *-es* > *i* jednako za maskulina i feminina.

Ne može se postaviti pravilo koje ital. imenice ž. r. imaju plural na *-e*, a koje na *i*.

§ 617. Prema dočetcima za singular i plural, italijanska deklinacija pozna osam tipova. Od ovih dva nijesu živa: i to peti i šesti.

	Singular		Plural	
živi	I tip	*- a*	*- e*	(za ženski rod)
„	II „	*- a*	*- i*	(„ ženski i muški rod)
„	III „	*- o*	*- i*	(„ muški rod)
„	IV „	*- o*	*- a*	(„ neživo
mrtvi	V „	*- o*	*- ora*	(„ „
	VI „	*- o*	*- e*	(Dante)
„	VII „	*- e*	*- i*	(za muški i ženski rod)
„	VIII „	*- i - à - ù* su indeclinabilia ž roda.		

XIII. FRANCUSKA DEKLINACIJA

§ 618. Današnja fr. imenica interesantna je utoliko, što se, kad se izgovara, t. j. kad nije napisana, kad se upotrebljava u čistom fonetskom obliku, u najviše slučajeva ne razlikuje singular od plurala. N. pr. u *chose — choses*, kad se izgovara, a ne čita ortografija ne može se razabrati koje je singular, a koje plural.

Današnja fr. imenica, prema tome, uza sve što se razvila iz latinske, izražava samo čist pojam bez obzira na broj. Ako nema člana ne može se u ovakvim slučajevima razlikovati singular i plural.

Razlog su ovome morfološkom stanju fr. fonetski zakoni, prema kojima se već od XIII stoljeća dočetno *-s* ne izgovara.

U ovom se pogledu fr. imenica znatno razlikuje od rum., ital., španj. i port., jer ove, osim pojma, tačno označuju i broj, i kad su napisane i kad su izgovorene. Kad fr. ne bi imao člana,

nemogućno bi bilo u najviše slučajeva razlikovati singular i plural i jezik bi za izražavanje plurala morao stvoriti neko novo ekspresivno sredstvo.

U fr. su se jeziku ipak do danas očuvali arhaizmi gdje se tačno razlikuje singular od plurala, kao u *animal — animaux; oeil* > *yeux; bétail — bestiaux*, i t. d. I ovi arhaistički ostaci iz st. fr. deklinacionih tipova mogu se objasniti fonetskim zakonima, kako ćemo niže vidjeti.

Između st. fr. jezika i novofr. bitna je razlika morfološke prirode. St. fr. reducirao je lat. deklinaciju na dva padeža: na cas sujet i cas régime. U stvari je dakle, st. fr. poznavao padežnu deklinaciju kao i lat. ali samo u veoma reduciranom obliku. U ovom se pogledu znatno razlikovao od ital. jezika, koji u doba kad se pojavljuju prvi pisani ital. spomenici, nikako ne pozna padežne deklinacije. Dok je ital. jezik odkad se piše morfološki mogao da izrazi samo broj, st. fr. mogao je da izrazi i broj i dva padeža. St. fr. imenica imala je posebne oblike za subjekt i objekt.

Današnji fr. ne stoji na istom razvojnom stepenu na kojem i ital. Samo u t. zv. arhaizmima još se tačno razlikuje broj. U ostalim je slučajevima razlikovanje broja samo ortografske prirode.

§ 619. St. fr. posjedovao je brojne deklinacione tipove, koje sve možemo protumačiti iz latinskih tipova.

Da bi razumjeli staro-francuske deklinacione tipove, moramo ponajprije spomenuti ovo dvoje:

1) Lat. imenice posjeduju ili *a)* nepomični akcenat (accent fixe), ili se *b)* mijenja mjesto akcenta (accent mobile). Primjeri: 1. *caput — cápitis* i t. d. 2. *légio — legiónis* i t. d.

II) I u vulgarnom latinitetu razlikujemo imenice 1. koje ne mijenjaju broj slogova (mots parisyllabiques) ili 2. koje mijenjaju (mots imparisyllabiques). Primjeri: 1. *panis, -is*, 2. *tempus, -oris*.

§ 620. *Masculina.* Sheme. 1) *Mots à accent fixe et parisyllabiques:* sg. *mūrŭs* > *murs, mūrum* > *mur*, pl. *mūri* > *mur, mūrŏs* > *murs*. Ovaj tip odgovara latinskoj deklinaciji na *-o*.

2) *Mots à accent fixe et imparisyllabiques:* sg. *cŏmes* > *cuens, cŏmĭtem* > *conte*, pl. lat. *cŏmĭtes*, vulg. lat. *comitī* (t. j. sa nastavkom *-ī* u pluralu prema o deklinaciji) > *conte, cŏmĭtes* > *contes*. U pluralu je st. fr. nominativ imenica iz latinske treće deklinacije bez dočetnoga *-s* zbog toga što je bio generaliziran lat. dočetak *-i* iz deklinacije na *-o*.

3) *Mots à accent mobile et imparisyllabiques:* Sg. *ĭnfans* > *enfes, ĭnfāntem* > *enfant;* pl. kl. lat. *ĭnfāntes*, vulg. lat. **infantī* > *enfant, ĭnfāntes* > *enfanz*. Kod ovoga tipa je generaliziran akuzativni oblik tek poslije XIII. vijeka.

4) *Mots à accent fixe, parisyllabiques, sans -s final* au nominatif singulier: Sg. *păter* > *pere, pătrem* > *pere,* pl. *pătres* (vulg. lat. *-i*) > *pere, pătres* > *peres.*

5) *Accent fixe — imparisyllabiques sans -s final au nom. sing.* sg. *hŏmo* > *uem, hŏmĭnem* > *omne* > *omme;* pl. *hŏmĭnes* (vulg. lat. *-i*) > *omme, hŏmĭnes* > *ommes.*

Kod ove riječi preuzeto je latinsko početno *h* kao ortografski znak pod uplivom renesansnog učenog pisanja fr. jezika. Generaliziran je akuzativni oblik *homme.* Pišu se dva *m,* jer je u st. fr. otvoreno *o* bilo nazalirano i onda kad je nazalni konsonant bio pred vokalom.

6) *Mots à accent mobile, imparisyllabiques de la* **2** *déclinaison latine:* sg. *Cărolus* > *Charles, Carolōnem* > *Charlon.*

Imenice druge deklinacije tvore već u vulg. lat. cas obliques prema lat. trećoj deklinaciji osnova na *-ōn* (upor. tačku 8): *Carolus,* gen. *Carolonis; Petrus,* gen. *Petronis,* i t. d.

7) *Mots à accent mobile, imparisyllabiques* sans -s au nom. sing.: sg. *ĭmperātor* > *emperere, ĭmperatōrem* > *empereour* > *empereur;* pl. *ĭmperatōres* (vulg. lat. *-i*) > *empereour, imperatōres* > *empereours.*

Generaliziran je cas regime: *empereur.*

8) *Mots à accent mobile,* imparisyllabiques sans -s au nom: sg. *glŭtto* > *glout, glŭttōnem* > *glouton;* pl. vulg. lat. *glŭttōni* > *glouton, gluttōnes* > *gloutons.*

Ovaj st. fr. tip odgovara latinskom tipu: *naso, -ōnis.*

9) *Mots à accent mobile,* imparisyllabiques, avec -s au nom. sg.: sg. *nĕpos* > *nies* (očuvano u fem. *nièce*), *nepōtem* > *nevout;* pl. *nepōtes* (vulg. lat. *-i*) > *nevout, nepōtes* > *nevouz.*

Generaliziran je cas regime: *neveu.*

Tipovi pod brojevima 2—5 i 7—9 odgovaraju raznim tipovima lat. 3 deklinacije.

U st. fr. postojala su, pored ovih, još dva mrtva tipa: 1) sg. *abbas* > *abes* (*a* je naglašeno), *abbatem* > *abet* (e je naglašeno) pl. *abbati* > *abet, abbates* > *abes* (e je naglašeno). Danas je generaliziran cas regime: *abbé.*

2) sg. *presbyter* > *prestre, presbyterum* > *prevoire.*

Danas je generaliziran cas sujet: *prêtre.*

Ukupno je bilo u st. fr. jedanaest deklinacionih tipova. Zadnja dva bila su izolirana; sadržavala su samo po jednu riječ.

§ 621. Svi ovi tipovi mogli su živjeti, dok se izgovaralo dočetno -s. Jasno se, prema tome, mogao razlikovati cas sujet i cas régime. Ali kako se od XIII vijeka dalje dočetno -s ne izgovara, nestalo je jasnoće i lako se zamjenjivao nominativ s akuzativom i obratno. Morao se dakle naći bolji način za razlikovanje dva padeža.

To je bio razlog što je nastala potreba karakterisati cas-sujet položajem u rečenici, a isto tako i cas régime. Deklinacija dva padeža je zbog toga nestala, a red riječi postao je uskoro fiksan u fr.: cas sujet mora biti na prvom mjestu, t. j. pred predikatom, cas régime poslije njega.

St. fr. deklinacija je, prema tome, propala iz dva razloga, iz fonetskoga i sintaktičkoga. Fonetski je razlog bio u tome, što se nije -s izgovarao, a sintaktički u tome, što je moguće nadomjestiti nominativ i akuzativ time da im se fiksira položaj u rečenici.

§ 622. Nakon XIII vijeka ne postoji u fr. deklinacija dva padeža, Od nje se očuvao redovno cas-régime.

Ima ipak slučajeva gdje se kao arhajizam održao cas-sujet sve do danas. Tako nom. *senior,* skraćeno *sejor* (prema *major*) > **sieire* > *sire* pored akuzativa *seniorem* > *segnour* > *seigneur* i *sejorem* > *seiour* > *sieur* u semantičkoj varijaciji, o kojoj upor. Pregled fr. gram. I, § 529. Od etimologički jedne riječi nastalo je semantički šest riječi: *Sire* »Veličanstvo«, *seigneur* »Bog«, *sieur* »plemić«. U kompozitima riječi *sire — sieur* dobijaju nova značenja: *mes-sire* »naslov srednjovjekovnog građanina«, *monsieur* »naslov plemića do francuske revolucije, a poslije nje svakog građanina«, *Seigneur* »naslov za našeg Spasitelja«, *monseigneur* »naslov za biskupa«. Ova semantička varijacija, koja se obrazovala iz st. fr. deklinacije dva padeža, od nominativa i akuzativa singulara, lingvistički je svjedok njezinih morfema sve do danas.

Drugi su primjeri ovakve prirode ovi: 1) *ăntecéssor* > st. fr. *ancestre,* danas *ancêtre; antecessōrem* > st. fr. *anceissour.* (Ovaj se morfem nije očuvao); 2) *cántor* > *chantre* »crkveni pjevač«; *cantōrem* > st. fr. *chantour,* danas *chanteur,* fem. *chanteuse* »pjevač, pjevačica uopće«; 3) *trăditor* > *traître, traditōrem* > *traitour,* morfem koji se nije očuvao; 4) *pictor* > *peintre, pictorem* > *peintour* (iščezlo); 5) *pastor* > *pâtre, pastorem* > *pasteur* (poluučeni morfem kao oznaka protest. svećenika); 6) franačko *wrakio* (isto što i n. v. nj. *Recke*) > *gars* »dječko, odakle je stvoren, prema tipu *nies — nièce* (upor. gore § 620, točka 9) femininum *garce* »prostitutka«, *wrakjonem* > *garçon* »dječak, konobar, célibataire«. Od etimologički iste riječi nastale su od cas sujet i cas régime dvije semantički različite riječi, slično kao gore u *seior — senior* i t. d. Naprotiv od franačkog *mattjo* (ista riječ koja i drugi elemenat u n. v. njem. složenici *Steinmetz*) očuvao se samo cas régime *maçon,* a za cas sujet nema potvrda ni u st. fr. Dvije riječi dadoše još 7) *maior* > *maire, maiorem* > poluučeno *majeur;* 8) *homo* > st. fr. *uem — on* (nije naglašeno, stoga nema diftonga), *hominem* > st. fr. *ome — homme;* 9) *companio* > *copain, companionem* > *compagnon.* 9) Interesantan je

razvitak radne imenice *tropator* izvedenice od glagola nastalog od grčke imenice *trópos*, od koje je već u vulg. lat. nastao glagol *tropare* > *trouver* »prvobitno iznalaziti pjesme, onda iznalaziti, naći uopće«. Nomen agentis u nom. *tropator* > *trouvère* »pjevač epskih pjesama u sjevernoj Francuskoj«; *tropatorem* > prov. *troubadour* »ljubavni lirski pjesnik u južnoj Francuskoj«. 10) *falco* > *fauc* (očuvano u složenici *gerfaut*, gdje je *t* mjesto *c* samo ortografski znak), *falconem* > *faucon;* 11) *coquistro* > *cuistre* (očuvano samo u značenju pedant), *coquistronem* > *cuistron.*

§ 623. Nabrojili smo sve slučajeve, gdje se kao arhajizam očuvao st. fr. nominativni oblik, ali danas kao nova riječ s posebnim značenjem. Inače je od st. fr. deklinacije u svim ostalim slučajevima generaliziran akuzativ.

Da se razumije ovaj razvitak, treba imati na umu ove činjenice: Deklinacije s accent fixe mogle su imati ili nemati dočetno -s već prema tome, kako je riječ glasila u lat., ali je analogija (Systemzwang) već u st. fr. izbrisala ovo klas. lat. razlikovanje. To se dogodilo u 12 vijeku.

Tada su se svi cas-sujet-i u singularu svršavali na -s, koje je postalo osobit znak za cas-sujet maskulina.

Kod riječi sa accent mobile dogodilo se da se po analogiji parisyllaba iz cas-régime, mogao praviti cas-sujet dodatkom -s, uza sve što bi cas-sujet po fonetskim zakonima morao drukčije izgledati. U deklinacionom tipu važnog feudalnog naslova *baro* > *ber, baronem* > *baron, barones (-i)* > *baron, barones* > *barons* analogijom jedamput je generaliziran nominativni, a drugi put akuzativni morfem (oblik). Tako su se od etimološki jedne stvarale dvije riječi istoga značenja, koje su imale ovu deklinaciju: a) na osnovu nominativa *bers — ber — ber — bers* i b) na osnovu akuzativa *barons — baron — baron — barons.* Od ovih je prva propala zbog homonimije i kratkoće.

§ 624. U procesu pojednostavljenja raznih st. fr. deklinacionih tipova odigrala je važnu ulogu i deklinacija feminina. Ženske imenice prve deklinacije, prema fonetskim zakonima, ne razlikuju u singularu cas-sujet i cas-régime: klas. lat. nom. *capra* > *chevre* i klas. lat. akuz. *capram* > *chevre* morali su dati isti rezultat.

U pluralu isto tako *capras* > *chèvres*, budući da se na galoromanskoj teritoriji nije očuvao lat. nominativ plurala feminina na *ae* kao u Italiji i u Rumuniji. Kod feminina deklinacije na *-a* postoji samo razlika između singulara i plurala od najstarijih vremena.

Ovo nerazlikovanje cas-sujet-a i cas-régime-a kod imenica ženskog roda preneseno je i na masculina, pa dočetno -s, od XIV vijeka dalje, kad se izgovara samo u liaisonu, t. j. u sin-

taktičkim vezama, postaje oznaka samo za plural, a ne za singular.

§ 625. Pred dočetnim -s st. fr. deklinacije događaju se izvjesne fonetske promjene u dočetnim konsonantima osnova. Tragovi stare fonetike očuvali su se u arhajizmima. Tako se *-l* pred njim ili vokalizira, kao *u* (upor. § 511), ili se s njim asimilira, t. j. ovaj konsonant pred -s nestaje. Primjer: sg. nom. *filius* > st. fr. *fil's* > *fius* > *fieus* ili *fils* (izg. *fis*) ak. *filium* > *fil';* pl. nom. *filii* > *fil'* ak. *filios* > *fils* > *fieus* ili *fis*). Novofr. očuvao je asimilaciju do danas *(fils* izgovara se *fis).*

U st. fr. moglo se u ovoj riječi tačno razlikovati dva padeža, ali se nije mogao razlikovati broj prema deklinaciji same imenice, nego samo prema članu.

Slične su se promjene događale i onda, ako se osnova svršavala na *-n* ili na *l',* koje je nastalo iz grupe *cl.*

Dočetno *-n* osnove ispada pred -s u grupi od 3 kons. Primjer: sg. nom. *diurnus* > *jorns* > *jors,* ak. *diurnum* > *jorn,* pl. nom. *diurni* > *jorn,* ak. *diurnos* > *jors.* Analogijom je generalizirana osnova nominativa i u akuzativu već u st. fr., tako ostade *jour* sve do naših dana prikraćen za osnovno *n.* Sama osnova *dies* > *di,* od koje je *diurnus* pridjev, očuvala se samo u složenicama *lundi* i t. d. *midi.*

Sa palatalnim *l',* koje se razvija iz konsonantske grupe *cl,* jednako se postupa kao sa *-l.* Primjer: sg. nom. *oculus* > *uels* > *ueus* > *ieus* (pisano *yeux*), ak. *oculu* > *uel* (danas pisano *oeil* prema lat. sa *o* na početku), pl. nom. *oculi* > *uel — ueil, oculos — uels — ieus — yeux.* Y u *yeux* je nastao zbog disimliacije od dva velarna vokala: *u — u* > *i — u,* upor. gore § 175.

Kod prve riječi u singularu je generaliziran akuzativni oblik, a u pluralu je zadržan st. fr. fonetski akuzativ *yeux* kao arhajizam. Tako nastadoše novofr. morfemi *oeil* i *yeux,* koji tačno obilježuju broj.

Dočetni konsonant osnove mijenjaju još ove imenice: 1) sg. *bŏvis* (vulg. lat. analogički nominativ mjesto kl. l. bos) > *buefs* > *bues, bŏvem — buef — boef (boeuf);* pl. vulg. lat. *bovi* > *buef, boves* > *buefs — bues* (danas *boeufs*).

U boeuf očuvana je latinska ortografija u prvom elementu grafičkoga triftonga; 2. vulg. lat. nom. sg. *(tempus) hibernus* > *iverns — ivers;* 3. *genuculus* > *genols — genous,* ak. *hibernu* > *ivern, iver* prema nom., ak. *genuculu — genol';* 4. nom. sg. ak. pl. *peduculus -os,* vulg. lat. *pedoclos* > *pous,* ak. sg. nom. pl. *pedoclo* > *pouil* (očuvano i danas u izvedenicama *pouiller* »vaditi uši«, *pouilleux, -euse).* Prema st. fr. nominativima *ivers, genous, pous* stvoreni su cas régimes sg. *hiver, genou, pou;* 5. *digitalis* > *deels — des, digitalem* > *deel — del — dé* (prema nom.) »napršnjak«; 6. *caput* > *chiefs — chies,* ak. *chief;* pl.

nom. *chief*, ak. *chiefs* — *chies*; 7. *saccus* > *sacs* — *sas*, ak. *sac*; pl. nom. *sac*, ak. *sas*. 8. *clericus* > *clers*, ak. *clerc*, pl. nom. *clerc*, ak. *clers*; 9. *arcus* > *ars*, ak. *arc*, pl. nom. *arc*, ak. *ars*; 10. *sanguis* > *sans*, ak. *sang*, pl. nom. *sans*, ak. *sans*; 11. *graticulus* > *greils* — *grils* — *gris*, ak. *gril*; 12. *caballus* > *chevals* — *chevaus*, ak. *cheval*, pl. nom. *cheval*, ak. *chevaus*; 13. vulg. lat. *caelus* (klas. lat. *caelum*) > *cieus*, ak. *ciel*, pl. nom. *ciel*, ak. *cieus* (pisano *cieux*); 14. vulg. lat. *collus* > *cols* — *cous*, ak. *col*, pl. nom. *col*, ak. *cous*; 15. vulg. lat. *trepalios* > *travals* — *travaus* (pisano *travaux*), ak. *travail*; 16. franačko *marah scalcus* »konjušar« > *maréschauc* + s. Prema tipu *saccus* > *sas* moralo je *-c* ispasti. Danas se je takav oblik sačuvao u pl. *maréchaux*. Prema tipu nom. *chevaus* ak. *cheval* stvoreno je analogički *maréchal*. Osnovno *c* očituje se još u izvedenici *maréchaussée*, koje je nastalo od *maréchauc* + sufiks *ia*, o kome upor. Pregled fr. gram. I § 317; 17. franačko *smalts* > *esmals* > *emauz*, ak. *émail* (analogički prema *travail*), pl. *émaux*. Nabrojene riječi očuvale su trag st. francuskoj deklinaciji do danas. One sve potječu iz galoromanskog latiniteta.

Sve ostale riječi, koje su ušle u fr. poslije XV vijeka, ne pokazuju takovih tragova. Zbog toga one ne prave plural na *-aux*, kao *banal, régal, carnaval, bancal* i t. d.

§ 626. *Primjedba.* U prednjem paragrafu pomenuta izvedenica *maréchaussée* zahtijeva zasebno objašnjenje, jer je vrlo zanimiva sa morfološkog gledišta. Današnji analogički oblik *maréchal* ne može je protumačiti. Osnova joj bez svake sumnje može biti samo st. fr. ak. sing. *mareschalc* (upor. češ. *maršálek*) **mareschauc* < franačko-lat. *mariscalcum* (Lex Salica). Ali spirant ss mogao je nastati samo iz *c* pred *i* ili e (upor. § 450). Prvobitna apstraktna izvedenica glasila je zaista *mareschaucie*, potvrđena u 12 vijeku kod Aleksandra de Bernay. Ova izvedenica doživjela je vrlo rano već u 12 vijeku supstituciju sufiksa (upor. Pregled fr. gram. I § 268), t. j. apstraktni sufiks *-ía* bio je zamijenjen sa drugim apstraktnim *-iata* > *iée* (upor. Pregled I § 320): *mareschauciee*. Kad je nastupila depalatalizacija u dočetku *-iee*, t. j. kad je *i* nestalo u prethodnom palatalu (upor. § 181), nastade odatle pravilno *maréchaussée* »okonjena policija, maršalat«. Zamjenu sufiksa izazvao je zacijelo apstraktum *chevauchée* < *caballicata* »service à cheval dû par le vassal i t. d.« Ova dva izraza feudalnog društvenog uređenja dodirivala su se semantički i zbog toga ih je jezična svijest izjednačila u dočetku.

§ 627. Ima fr. imenica, gdje je il danas u nominativu singulara očuvano -s u ortografiji. To su lična imena: *Georges, Charles, Jacques, Louis, Jules, Giles* < *Aegidius*.

Od općih imena očuvaše -s u nom. sg. *fils, preux; queux* < *coquus, lacs* < *laqueus* (Da se izbjegne sličnost s adjek. *las*,

lasse umetnuto je *c*), *legs*. (Ova je riječ krivom interpretacijom dovedena u vezu s *lex, legal*, pa je i ovdje umetnuto *g*, koje se izgovara. U stvari je *legs* postverbal od *laisser*.)

Složena imenica *appas* »ženske draži« stoji u vezi s *appât* < *ad pastum*. U obje je imenice osnovica lat. *pastum* »predmet kojim se čovjek naslađuje, meka«. Pisanje *appas* sadrži pluralnu ortografiju, *appât* singularnu. Obadvije su grafije danas u uporabi.

St. fr. nominativ, barem u grafiji, sadrži i *puteus* > *puiz* > *puits*. Da ne bi bilo homonimije sa vulg. lat. *postius* za klasično *postea* > *puis*, umetnuto je *t* u *puits* prema latinskom pisanju *puteus*.

Od lat. *capitium* glasio je st. fr. nom. i ak. sing. *chevez*. Ali je dočetno *z*, koje je pripadalo osnovi, bilo shvaćeno kao nominativni oblik nastao od *t* + s. Stoga je stvoren novi akuzativ *chevet*, koji je do danas održao ovu ortografiju.

§ 628. I fr. kao ital. poznavao je *indeclinabilia*.

To su u prvom redu sve imenice srednjeg roda 3. deklinacije (osnove na *-s-*): *tempus* > *temps, corpus* > *corps, pectus* > **pieiz* > *piz* > *pis* »vime«.

Za tim sve riječi, koje sadrže *z* ili *s* u st. fr. osnovi: *brachium* > *braz, cruce* > *croiz; mensis* > *mois, vervece* > *brebiz*.

U riječima: *pensum* > *pois; pisum* > *pois; pix, pice* > *pois*, koje idu također u grupu st. fr. indeklinabilia, nastala je homonimija, pa je jezik promijenio ortografiju. Refleks od *pensum* piše se danas *poids* (jer se mislilo, da je od *pondus*).

Uz neutra, bile su u st. fr. indechinabilia i sve one riječi, koje su u latinskom imale osnovu na *-ci, -ce, -s*.

§ 629. U fr. ima ostataka lat. pluralnog *-a* za neutrum i za kolektiva. Ovo lat. *-a* prešlo je u *-e* i postalo identično s *-e* kod feminina. Primjeri: *gaudium* > *joi, gaudia* > *joie; folia* > *feuille*.

Kolektivno značenje možemo još dobro raspoznati u nekim riječima, kao u *vasculu*, sa punijim sufiksom *-ellu* za *-ulu: vascellu* > *vaisseau* »lađa«, dok neutr. pl. *vascella* > *vaiselle* znači *posuđe*.

Pl. sr. r. u kolektivnom značenju jesu: lat. *volatilia* > *volaille* »perad«; *animalia* > *aumaille*, stari naziv za *bétail*. Danas je riječ *aumaille* zastarjela. Održao se drugi naziv, koji potječe od *bestiale* > *bétail*; pl. *bestiales* > *bestiaux*. Ovaj plural je poluučen *(mi-savant)*.

Kolektivno *-a* sačuvalo se u st. fr. još u *paria* od *par* > *paire; digita* > *deie; ligna* > *legne*. U modernom fr. nalaze se samo ostaci od ovoga neutra pl., kako je malo prije spomenusmo.

Kolektivno *-e* osjeća se još i danas u *grain* m. r. < *granum* poredi *graine* ž. r. < *grana*. Prvi oblik znači »zrno« (n. pr. *un*

grain de blé), drugi »zrnje« (n. pr. *donner de la graine aux oiseaux).*

§ 630. *Feminina. Sheme.*

1) *Mots à accent fixe et parisyllabiques.* Primjer: Sg. *rosa, rosam* > *rose.* Pl. *rosas* > *roses.*

2) *Mots à accent fixe (imparisyllabiques).* Primjer: Sg. *flos* v. l. *floris* > *flours, florem* > *flour;* pl. *flores* > *flours.* Ovaj je tip postao u vulgarnom latinitetu parisyllabique.

3) *Mots à accent mobile et imparisyllabiques.* Primjer: Sg. nom. *sŏror* > *suer* — *s(o)eur,* ac. *sororem* > *serour* — *sereur;* pl. *sorōres* > *serours.* Danas samo *soeur,* što je generalizirani nom. sing.

4) Declinatio semigreca ili graecanica, ili prema tumačenju nekih modernijih romanista, germanska, imala je u vulg. latinitetu više tipova: nom. *-e, -enis i -a, -anis.* Prvi tip nije zastupljen ni u jednom romanskom jeziku. U stvari je podvrsta trećeg tipa. Primjer: Sg. nom. *amita* > *ante* (današnje *tante* prestavlja generaliziran nom. sing.), ak. *amitānem* > *antain;* pl. *amitanes* > *antains.*

§ 631. Prvom tipu odgovara latinska deklinacija na *-a* i *-e (facies* > *face, rabies* > *rage, glacies* > *glace).* Ovoj deklinaciji pripadaju iz latinske 3. deklinacije *mater, pulvis, cinis, carcer,* zbog fonetskih zakona (upor. gore § 300) > *mère, poudre, cendre, chartre,* te neutra. Ovo je jedini ž i v i deklinacioni tip na sjevernoj galoromanskoj teritoriji.

§ 632. U drugi tip išle su feminina 3 deklinacije i *manus* > *main* iz 4 deklinacije. Ovima se pridružiše i lat. abstrakta m. roda na *-or, -oris* > fr. *-eur,* koja postadoše feminina kao i abstrakta na *-ĭtia, -ia.* Upor. Pregled fr. gramatike I §§ 325, 324 i 328. Zatim izvedenice stvorene pomoću sufiksa: *-tas, tatis bonitate* > *bonte, -one: mansione* > *maison* (upor. o. c. I §§ 327, 286, 300 i 343) *pariete* vulg. lat. *parēte* > *paroi.*

St. fr. inovacija leži u tome da je ovaj tip prema analogiji tipa *rose* izgubio nominativno *-s,* koje je na taj način prestalo biti karakteristika nom. sing. fem. i ograničilo se na nom. sing. maskulina.

§ 633. Treći tip pretstavlja samo jedna imenica *soeur.*

Četvrti tip, pretstavljen imenicom *tante,* bio je u st. fr. dosta brojan ne samo u općim riječima, nego i u ličnim imenima i u imenima rijeka: nom. *Eve,* ak. *Evain* (žensko lično ime), nom. *pute* (danas zastarjelo i dialektalno očuvano), ak. *putain* »prostitutka«, *none — nonain* (očuvano i danas *nonnain*) »opatica«. I imenice muškoga roda tipa *scriba* išle su ovamo. Od cas régime očuvan je *scribanem* > *écrivain.*

§ 634. I kod feminina od XIV vijeka dalje nestaje razlike između nominativa i akuzativa sing. i plur. Obje deklinacije, muška i ženska, od tog vremena ujednačuju se morfološki.

Deklinacija, koliko u fr. postoji od tog vremena služi i u fr. kao i u ital., samo za izražavanje broja, i to često daleko više grafički nego fonetski, tako da i u ovom pogledu nastaje velika razlika između ital., katal., španj. i portugiške deklinacije s jedne strane i fr. s druge. Prva grupa rom. jezika deklinacijom ne izražava samo broj nego i rod, dok druga izražava fonetski broj samo u arhajizmima, kadikad i u liaison-u, t. j. u sintaktičkoj vezi, nikada rod, kad se radi o imenicama.

P r i m j e d b a. Provansalska deklinacija poklapa se s fr. u glavnim tipovima. O njoj detaljno ne govorimo.

XV. ŠPANJOLSKA DEKLINACIJA

§ 635. Na iberskoj se teritoriji očuvalo dočetno *-s* i do danas ostalo u izgovoru. Ova fonetska osobina katal., kastiljanskog i portugiškog govora daje morfološku karakteristiku deklinaciji na iberskom poluostrvu.

Otkad se pisalo šp., ne zna se da bi ovaj jezik razlikovao padeže, nego samo broj, singular i plural i rod prema fonetskim zakonima. Ne može se, zbog toga, zaključiti da je deklinacija dva padeža, kakva je postojala na galoroman. teritoriji, vezana na izgovor dočetnoga *-s.*

Kao svi zapadnoromanski, i jezici iberskoga poluostrva razviše izražavanje padeža pomoću prijedloga, u čemu se bitno razlikuju od istočne Romanije, koja je očuvala lat. dativ u funkciji genitiva i dativa.

Španjolska i rumunska deklinacija imaju tu zajedničku osobinu da su u akuzativu razvile razlikovanje živoga i neživoga pomoću prijedloga, i to rum. pomoću prijedloga *per* > *pe,* a šp. pomoću *ad* > *a.*

Lat. padeži su očuvani i u šp. kao okamine (arhajizmi). Tako kl. lat. genitiv sing. u imenicama dana kao i u ostalim romanskim jezicima: *lunes* < *Lunae* + *-s* (iz treće deklinacije), *martes* < *Martis, miercoles* < *Mércŭrī, viernes* < *Veneris.*

Nominativ sing. očuvan je kod imparisyllaba 3 dekl. i 2 dekl.: *sartor* > *sastre* (sa disimilacijom *r — r* > *s — r*), *presbyter* > *preste.* Inače je generaliziran u sing. i pl. akuzativ, kao i na galoromanskoj teritoriji ili u Italiji ili Rumunji u sing.

Tipovi španjolske deklinacije jesu ovi:

I dekl. sg. vulg. lat. *annu* > *año,* pl. *annos* > *años.* II dekl. fem. sg. *corona,* pl. *coronas.* III dekl. fem. mask. *cohors* v. lat. *cohorte* > *corte,* pl. *cohortes* > *cortes.* IV dekl. fem. mask. vulg. lat. *flore* > *flor,* pl. *flores* > *flores.* V dekl. fem. mask. *ratione* > *razon,* pl. *rationes* > *razones.*

§ 636. Jedini je problem u razvitku n e u t r a šp. deklinacije. Ne zna se tačno od kojega lat. padeža razvijaju se. Dok

lat. neutrum *aeramen* glasi, saglasno fonetskim zakonima, ital. *rame*, a fr. isto tako *airain*, i tačno odgovaraju lat. nominativu = akusativu sing., španjolski oblik *arambre* ili, sa disimilacijom, *alambre* ne poklapa se s njima. Ital. lingvista *Ascoli* tumačio je šp. oblik iz lat. ablativa singulara *aeramine*, a ne iz akuzativa. Ovo tumačenje nevjerojatno je zbog toga, što bi se u ovom slučaju šp. posve udaljio od općeg razvitka romanskih jezika. Jedini lat. ablativ koji se u svim romanskim jezicima očuvao jeste *-mente*. On se upotrebljava kao sufiks u obrazovanju priloga. Biće vjerojatnije ako se uzme da se riječ *aeramen* > šp. **aram* (ovako bi moralo biti prema šp. fonetskim zakonima) nije mogla svršavati na konzonant, pa je dobila, prema tipu imenica *monte*, jedno *-e* u onome času kad je u vulg. latinitetu nestalo neutruma i riječi ovoga kad su prešle u muški rod. Tada je vulg. lat. *aeramene* dalo pravilno *arambre* odnosno *alambre*.

§ 637. U vlastitim imenima očuvao se kadikad nominativ sing.: *Carlos*.

Neutrum *pectus* glasio je u st. šp. pravilno *pechos* za singular m. r. Kako je dočetno *-s* znak plurala, smatran je ovaj oblik kasnije za plural i od njega bi stvoren novi singular *pecho*.

ADJEKTIV ILI PRIDJEV

Latinski pridjevi uopće

§ 638. Između lat. imenice i pridjeva razlika je samo semantičke, nikako morfološke prirode. Dok lat. imenica označuje pojam (predmet ili radnju, misao, ideju) kao sam za sebe (odatle joj i ime), pridjev označuje također sve to, samo što se predočuje kao karakteristika, kao način ili kao relacija, prema nekoj imenici, kao i u našem jeziku n. pr. *crn* (sc. predmet) — *crnina* (pojam).

Kakvih osnova ima lat. imenica, takvih ima i lat. pridjev. Razlika je prema imenici u pogledu osnova samo utoliko, što nema lat. adjektiva sa osnovama na *-e -ū*.

Kao kod supstantiva, tako su i kod adjektiva osnove ili jednostavne ili izvedene ili složene: n. pr. *bonus, laudabilis, sacrosanctus*.

§ 639. Lat. adjektive možemo podijeliti na dva razreda, a svaki od ovih razreda na dva odnosno tri podrazreda. Razlikujemo, prema tome, ovih pet tipova:

1 *a: bonus -a -um. altus -a -um.* Ovaj tip adjektiva odgovara kod imenica osnovama na *-o* i *-a*. Osnova na *-o* karakteriše maskulina; osnova na *-a* feminina u oba slučaja. Srednji je rod, kao i kod imenica, karakterisan u nom. ak. sg. sa *-m*, a u nom. i ak. plurala sa *-a*.

1 *b: pulcher -chra -chrum.* Ovaj je tip varietet pređašnjega, samo što je *-rs* u nominativu dalo *-r*, upravo kao i kod imenica *puer, ager*, koja nastadoše iz *agros* > **agrs* > **ager* > **agr* > *ager*. Inače se ovaj tip ne razlikuje ni u čemu od tipa 1 a.

2 *a*. Kod adjektiva imamo osnove na *-i* kao i kod imenica: *gravis -e; fortis -e, grandis -e*. Ovaj tip razlikuje samo živo — neživo, t. j. ima isti oblik za muški i ženski rod. Odgovara potpuno tipu imenica *turris, mare*.

2 *b*. Ima adjektiva s osnovom na *-i*, koji mogu razlikovati muški i ženski rod, kao i adjektivi tipova 1a i 1b. To je onda ako pred nominativnim nastavkom *-s* ima još *r: acer, acris, acre*.

2 *c*. Kao što imamo brojnih imenica kojima se osnove svršavaju na konsonant, tako ima i adjektiva. Ovaj tip adjektiva ne razlikuje roda. Neobjašnjeno je odakle je došlo do toga da nominativni nastavak *-s* ostaje i onda ako se ovakov

adjektiv upotrebljava uz imenicu srednjega roda. Vidjeli smo, naime, da osnove tipova 2 *a* i 2 *b* nemaju nastavka -s u nominativu sr. r. Primjeri: *supplex, ferox, expers, iners, concors, audax, felix, inops, prudens.*

§ 640. Razlika je između adjektiva i supstantiva samo graduelne prirode.

Isto tako nije bitna oznaka adjektiva ni sposobnost izražavanja stepena i poređenja, jer i supstantivi mogu izražavati stepen: umanjenost *(homo — homunculus;* to su diminutivi), i povećanost *(mater — matrona;* to su augmentativi). Samo što stepen ne mogu izraziti sve imenice, nego samo nekoje, dok svi adjektivi imaju ovu sposobnost.

Bitno je kod lat. adjektiva, u poredbi sa romanskim, to što lat. izražava komparativ i superlativ pomoću sufiksa, a romanski pomoću priloga koji znači »više« *(plus, magis)* ili »manje« *(minus).*

LATINSKA KOMPARACIJA

§ 641. Komparativ je oblik poređenja. Odatle mu i ime. Znači da neko svojstvo pripada jednome predmetu ili osobi u većem ili manjem stepenu nego drugom predmetu ili osobi. Prema tome razlikujemo pozitivni i negativni komparativ. Negativni se u lat. ne izražava posebnim sufiksom, nego sintaktički sa minus, a u romanskim se jezicima oba izražavaju priloški.

Isto tako razlikujemo i dva superlativa: relativni (ili elativni) i apsolutni superlativ. Relativni (elativni) superlativ je također oblik za poređenja. On kaže da jednom predmetu ili osobi pripada neko svojstvo u većem stepenu negoli većini drugih predmeta ili osoba, t. j. da ovaj predmet ili osoba posjeduje izvjesno svojstvo u najvećem stepenu.

Apsolutni superlativ nije oblik poređenja. On samo kaže da neki predmet ili osoba posjeduje izvjesno svojstvo u vrlo velikom stepenu. Apsolutni se superlativ izražava, kao i negativni, ne sa sufiksom, nego sintaktički, t. j. sa *valde* odnosno *minime,* kao i u romanskim jezicima.

§ 642. Lat. komparativ karakterisan je sufiksom *-ios* u nominativu, a u ostalim padežima *-ioris- iori,* i t. d., prema lat. fonetskom zakonu da se intervokalno s pretvara u *r.* Iz kosih padeža konsonant *r* prenesen je analogički i u nominativ *-ior,* inače bi dočetno -s u sufiksu u nom. moralo ostati, budući da je -s na kraju. Dočetno -s ipak se očuvalo kao karakteristika srednjeg roda *-ius* prema tipu imenica *tempus -oris.*

Primjeri lat. komparativa prema raznim adjektivnim tipovima jesu ovi: 1. *altior* (= sufiks *-ior* je za muški i ženski rod) — *altius;* 2. *pulcherior — pulcherius;* 3. *fortior — fortius,* 4. *acrior — acrius;* 5. *atrocior — atrocius;* 6. *prudentior — prudentius.* Ovi tipovi važni su za arhajističku romansku komparaciju.

§ 643. Za razliku od kl. lat. superlativa (upor. § 645) kl. lat. organički ili sintetički komparativ jeste pridjev, koji razlikuje samo živo i neživo. Nastavak *-ior* služi za m. i ž. r., na nastavak *-ius* za sr. r., odnosno i za adverb. Sklanjao se prema tipu pridjeva *vetus -eris.*

Vulg. lat. preuzeo je u potpunosti kl. lat. organički komparativ i predao ga dobrim dijelom u nasljeđe romanskim jezicima. Tako je st. fr., pored analitičkoga komparativa *plus grand,* upotrebljavao još i organički *grandiorem > graignor.*

Zbog toga što komparacija ima u svakom jeziku i afektivnu vrijednost, naročito superlativ, s kojim se ljudi osobito rado razbacuju (upor. Pregled fr. gram. I § 573—580), ona ide u gramatička sredstva za izražavanje afektivnosti. Za izražavanje afektivnosti vrlo često se upotrebljava perifraza. To je sredstvo poznavala i klas. lat. komparacija. Plauto upotrebljava kao komparativ od *sanus* perifrazu *melius sanus* »zdraviji«. Vitruviju i Commodianu izgledaju organički komparativi *melior, levior* nedovoljno izražajni. Stoga veli prvi *magis melior* »bolji«, a drugi *plus levior* »lakši«.

U ovoj činjenici treba tražiti razlog što su se lat. komparativ i superlativ, oblici koji su sa gledišta lat. tvorbe riječi izvedeni pridjevi, očuvali u romanskim jezicima samo kao arhajizmi, i što su bili zamijenjeni možda već u vulg. lat. daleko ekspresivnijom perifrazom (upor. §§ 648—650).

§ 644. Studirajući lat. deklinaciju, rekli smo da nastavci u imenicama mogu posjedovati svojstvo t. zv. »alternance vocalique« ili apofonije (prijeglasa). Isto važi i za komparativni sufiks. Sufiks *-ios* mogao je imati i oblik *-is,* gdje je *o* ispalo (Schwundstufe, degré zéro). Komparativna varijanta *-is* očuvala se u superlativu i u nekim komparativima, ali ne kao živ sufiks i zbog toga nema važnosti za romansku komparaciju.

Riječi *magister, minister,* koje su se očuvale u romanskim jezicima (rum. *maestru,* ital. *maestro* ili *mastro,* log. *mastru,* fr. *maître,* prov. kat. *maestre,* šp. *mestro* ili *maeso,* port. *mestre; minister* samo u izvedenicama *ministerium >* st. fr. *mestier, métier,* prov. *menestier, ministerialis >* engad. *mastrel,* prov. *menestairal, ministrare >* it. *minestrare,* odatle *minestra*) sadrže dva komparativna sufiksa. Prva riječ (imenica i pridjev u isto doba) komparativ je od iste osnove od koje i *magnus* (zamijenjeno u rom. jezicima sa *grandis*), a druga od iste osnove od koje je i *minor* (očuvano u rom. jezicima).

§ 645. Superlativni je sufiks *-issimus (altus — altissimus)* složenica od komparativnog *-is* i *-simus.* Sam sufiks *-simus* dolazi u *maximus,* što je od osnove *mag* + superlativni sufiks *-simus.* Pored *-simus* postoji i *-imus* u *plurimus.*

Superlativ je adjektiv koji, za razliku od komparativa, ima sva tri roda: *-issimus, -a, -um* i sklanja se kao adjektiv tipa *bonus*. Kod komparativa smo, naprotiv, vidjeli, da je to adjektiv koji razlikuje samo »živo — neživo«, t. j. ima isti oblik za muški i ženski rod. To je adjektiv 3. deklinacije osnova na -s.

§ 646. U lat. postoje dva načina izražavanja stepena svojstva (komparativa i superlativa): 1) pomoću sufiksa ili izvođenja (dérivation). Ovaj komparativ opisali smo gore u § 642 i 2) pomoću sintaktičkog izražavanja, gdje se pozitivu dodaje još adverb za uspoređivanje: 1. *magis, maxime*, 2. *plus, plurime*.

Magis i *plus* očuvali su se, kako ćemo niže vidjeti, u ovoj funkciji u romanskim jezicima.

Sintaktičko se izražavanje za poređenje upotrebljava kod lat. riječi koje pred *-us* imaju vokal e ili *u: magis maxime idoneus; magis, maxime dubius*. Pjesnik Enije, koji je Ilir (Mesapac), upotrebljava adverb *plus* u ovoj funkciji.

Komparativ i superlativ koji se izražavaju sufiksom zovu se drukčije *organički* ili *sintetički*, a ovaj drugi sintaktički ili *analitički komparativ*

§ 647. U lat. postoji još zasebna vrst komparacije, u kojoj se komparativ i superlativ prave od raznih osnova. To je t. zv. komparacija različnih osnova: *bonus — melior — optimus, malus — peior — pes-simus, parvus — minor — mininus, multi — plures — plurimi*. I ovaj se tip očuvao kao arhajizam u romanskim jezicima.

Na oko nepravilna komparacija ima najprije dva primjera koji pokazuju stezanje: 1. *iuvenis — iunior*, gdje je *iu ni-* nastalo stezanjem od *iu veni-*, koje nas ne iznenađuje, jer se i u ital. grupa *-eve* steze u e (cf. *prevete* > *prete*). 2. Slično stezanje *(diviti* > *diti)* nalazimo i u *dives — ditior — ditissimus*. Izvedeni pridjevi *senex — senior; magnus — maior — maximus* zadržavaju i u komparaciji prvobitnu osnovu, ali nemaju sufiksa *-ex, -nus* u komparativu. Ova vrsta nepravilne komparacije ostavila je tragova u romanskim jezicima samo u reliktima vokabulara, tako u *senior — sejor*, o čemu je već bila riječ u § 622, i u *major* > rum. *mare*, velj. *mauro*, it. *maggio* (u imenima mjesta *Riomaggio, Valmaggia*) *maggiore*, fr. *maire*, ak. *maour*, prov. *maire*, ak. *maor*, kat. *major*, šp. *mayor*, port. *maor, mór*.

ROMANSKA KOMPARACIJA

§ 648. Romanski pridjevi zadržali su kao živi oblik *analitičku komparaciju*. Jedni romanski jezici tvore je s *magis*, a drugi s *plus*. S *magis* tvore komparaciju rum. *(magis* > *mai)*, južno-fr. (gaskonjski i prov.), st. fr. *(mais* je danas samo adversativna konjunkcija), katal. *(mes)*, šp. *(mas)* i port. (djelomice *mais*). Za istu funkciju pridržavaju *plus* ital. *(più)*, fr. *(plus)*, reto-romanski, port. (*chus* rjeđe).

§ 649. Za *superlativ* romanski jezici ne poznaju posebnog postupka različitog od komparativa, nego se za superlativ upotrebljava komparativ determiniran članom.

§ 650. Stari lat. t. zv. organički ili sintetički komparativi na *-ios, -ero* i *-tero*, kao i superlativi na *-simus* očuvali su se u romanskim jezicima djelomice kao *arhaizmi*, izgubivši komparativno značenje, t. j. postavši pozitivi. Pojedine ovakove slučajeve iznijećemo u razmatranju o pojedinim romanskim jezicima.

Glavna razlika između istočne i zapadne Romanije u pogledu ovih arhaizama je u tome što se u istočnoj nije očuvao gotovo nijedan arhajički komparativ. Jedini bi slučaj bio, po mojem mišljenju, u rum. pridj. *mare* < *maior*, što znači »*velik*«, a ne »*veći*«, gdje je komparativni oblik izgubio komparativno značenje.

RUMUNSKI ADJEKTIV

§ 651. Rum. jezik razlikuje tri tipa adjektiva: 1) onaj koji izražava dva roda, 2) onaj koji ne može izražavati roda i 3) *indeclinabilia* koji ne razlikuje ni roda ni deklinacije.

Tipove 1. i 2. baštinio je rum. iz lat. Kao i u drugim romanskim jezicima, u rum. je nestalo srednjeg roda.

§ 652. Prvi rum. tip odgovara lat. tipu *bonus, bona* > rum. *bun* (st. rum. *bunu*), *bună*. Srednji rod *bonum* već se u vulg. latinitetu izgubio. Dočetno *-u* u muškom rodu današnjega jezika ispada prema fonetskom pravilu da se dočetno *-u* može održati samo poslije konzonantskih grupa. Tipu *bun, bună* odgovara, prema tome, *acru- acră*, gdje se *-u* očuvalo zbog konsonantske grupe.

§ 653. Kod adjektiva od važnosti je i rum. metafonija (upor. § 161). Ako adjektiv ima u osnovi naglašeno e i *o*, onda se e razvija u diftong *ea*, *o* u diftong *oa* u ženskome rodu: *des — deasă* »gust -a«, *gros — groasă* »debeo, -la«. Ovo je u saglasnosti sa fonetikom koja zahtijeva ovu pojavu pred dočetnim *-ă*.

§ 654. Drugi rum. adjektivni tip nastao je od lat. osnova na *-i*, koje su razlikovale »živo — neživo«, tipa *viridis — viride*. Kako su oba oblika, prema fonetskim zakonima, morali dati u rum. *verde*, pl. *verzĭ* (prema deklinaciji na *-o*) t. j. isti oblik za muški i ženski rod, ne može ovaj tip razlikovati rodove, već samo broj: *suptilem* > *supt,ire; molem* > *moale*, pl. *moĭ*.

§ 655. Isto tako ne mogu u rum. razlikovati rod lat. adjektiva na konsonantske osnove, jer već ni lat. nijesu razlikovale nikakova roda: *recens* > *rece* »svjež«, pl. *recĭ* (prema deklinaciji na *-o*) § 654.

*

Rum. pridjevi pokazuju još ove fonetske promjene:

1. Ako adjektiv sadrži *-i,* onda se *-ă* (karakteristika ženskoga roda) mijenja u *e: vetulu* > *veclu* > *vechiŭ* — ženski rod *veche; vivus* > *viŭ* — *vie.* Slično je kod glagolskog adjektiva tipa *portatorius* »koji se može nositi«, koji je rum. stvorio mjesto part. pres *portans.* Ipak značenje ova dva oblika nije isto. Primjer: *debitoriu* > *dator* — ž. r. *datoare* »dužan«;

2. Pridjevi *gravem* > **grevem* prema *levis* > *greu* — *grea; reum* > *răŭ* > *rea* ne mijenjaju u ženskome rodu lat. *a* u *ă.* Ovi adjektivi prave plural ženskoga roda *grea* — *grele, rea* — *rele* analogički prema *stella* > *stea* — *stele.*

3. *Mis,el* — ž. r. *mis,a* »bijedan« < lat. *misellus* ima pravilno razvijen femininum prema razvoju deminutivnog lat. sufiksa *-ellus, -ella* u rum.

4. Ima još interesantnih hibridnih slučajeva, gdje je muški rod lat. porijekla, a ženski slovenskog: *frumus,el* »ljepušast« bi morao imati ženski rod *frumus,a,* ali se govori *frumus,ică.* Isti je postupak i kod *supt,ire* »vitak« dem. *supt,irel* — *supt,irică.*

§ 656. *Plural* se pravi jednako kao kod imenica, s jedinom razlikom da adjektivi ne poznaju nastavka *-urĭ,* koji se nalazi samo kod imenica.

§ 657. *Indeclinabilia* nisu brojna. Njih sačinjavaju tri adjektiva, od kojih je samo jedan latinski *similis* > *asemene-a* »takov, sličan«. Postanje dočetnoga *-a* ovog pridjeva nije pouzdano utvrđeno. Uzima se da je ovo posebna balkanska pojava zbog toga što se ovaj dočetak nalazi i u srp.-hrv. i bug. jeziku, n. pr. u *veoma.* Prvo *a* je latinsko *ad.* Ovaj pridjev upotrebljava se i kao prilog, a od glagola *similare* > *sămăna* stvoren je postverbale *seamăn* »jednak«, koji ga zamjenjuje.

Iz turskog je posuđen indeklinabile *coscogea* »pregolem«, a drugi indeklinabile *gata* »*gotov*« iste je osnove kao i naš *gotov,* ali nije slov. podrijetla, nego valjda iliro-tračka riječ.

§ 658. Rum. komparacija vrlo je jednostavna. *Komparativ* se pravi, da se pred pozitiv stavi *magis* > *maĭ,* na pr. *Moldova e maĭ frumoasă decât Muntenia* »Moldavija je ljepša od Muntenije«.

§ 659. Za negativni komparativ lat. *minus* služi *mai put,in.* Za razliku od zapadnih romanskih jezika, lat. prilog nije se očuvao u rum.

§ 660. Ekvativ se izražava sa *tot as,a* < lat. *totum ad sic* + balkansko *-a,* v. gore. § 657) — *cas,ĭ* < lat. *quam* + *sic: Alexandru e tot as,a silitor cas,i Petru* »Aleksandar je isto tako marljiv kao i Petar«.

§ 661. Jedini ostatak organičkoga ili sintetičnoga komparativa bio bi pridjev *mare* »velik« < *maior,* koje je promijenilo značenje, ako je ispravno gornje tumačenje u § 650. I u

ovom pogledu razlikuje se rum. jezik od jezika zapadne Romanije, koji su svi očuvali sintetičke arhajizme u komparaciji.

§ 662. U rum. postoje dvije vrste superlativa: *relativni* i *apsolutni.* Relativni se tvori pomoću prepozitivnog artikula, koji se meće pred komparativ: *ecce illu* > *cel: cel maĭ bun; s,colarul* cel maĭ bun »najbolji učenik«.

Apsolutni superlativ, koji mi izražavamo s »vrlo«, u rum. se tvori pomoću *foarte* < *fortem* ili sa slovenskim *prea: foarte bun* ili *prea bun.*

ITALIJANSKI ADJEKTIV

§ 663. U ital. razlikujemo, kao i u rum., tri vrste adjektiva:

1) tip koji odgovara latinskome *bonus -a (-um)* > *buono* — *buona.* Deklinacija ovoga tipa ista je kao i kod imenica, za muški rod u pluralu *-i* < lat. *-i,* a za ženski *-e* < lat. *ae.* Kako je srednji rod iščezao već u vulgarnom latinitetu, ovaj tip razlikuje muško i žensko.

2) tip odgovara lat. pridjevima koji su razlikovali živo — neživo. To je tip osnova na *-i: grandis -e* > ital. *grande.* Ovaj ne razlikuje roda, jer je oblik za neutrum prešao u muški. Plural mu je na *-i* < lat. *-es* kao i kod imenica.

3) U ovu grupu idu adjektivi na *-a,* koji udoše u jezik učenim putem: *comunista, socialista, fascista, belga.* Ni ovaj tip adjektiva ne razlikuje roda.

§ 664. Značajan je plural adjektiva uz imenice, koje ideju kolektivnosti izražavaju dočetkom *-a* iz lat. srednjeg roda plurala. U ovakovim slučajevima adjektivi imaju *e* n. pr. molte migliaia. Ovaj se nastavak tumači prema srednjem rodu plurala zamjenične deklinacije *hae(c).* (N. pr. hae(c) tempora). U starijem jeziku, ako adjektiv stoji iza imenice, može dobiti i nastavak *-a* mjesto *e.*

§ 665. *U pluralu* očekivali bi da će pred dočetcima *-e -i* velari prelaziti u palatale, ali se to ne događa: *cieco* < *caecu* ima plural *ciechi,* a ne *cieci.* Izuzetak su latinizam *greco* — *greci* i adjektiv *bieco* — *bieci,* kojemu se ne zna pravo postanje, možda dolazi od lat. *obliquus.*

§ 666. Ital. adjektivi, upoređeni sa latinskima, iz kojih se razviše, promijenili su često tip, t. j. prešli su iz jednoga tipa u drugi. Od adjektiva na konzonantsku osnovu *-c-* simplex postoji učeni oblik *semplice,* a i oblik *scempio* s razlikovanjem roda; isto tako *patiens* > *pazzo.* Ispravni oblik *pazze* bio je shvaćen kao ženski rod plurala, od koga je stvoren novi plural *pazzi,* a po ovom novi singular *pazzo.*

Pored *malevolo* postoji i *malevole.*

§ 667. Adjektivi koji se svršuju na *-lo, -ello* u pluralu bi morali glasiti na *-li: bello — belli.* Ako ital. dočetak *-li* dođe

pred riječi koje počinju s vokalima, onda se *-li* razvija u *li* > *gli* > *i*. Imamo tri oblika od ovakovih riječi: *belli, bei, begli.*

ITAL. STUPNJEVANJE

§ 668. Ital. pozna živi analitički komparativ izražen pomoću priloga *più*, ali se očuvao i organički u riječima: *migliore, peggiore, maggiore, minore.*

Od ovih se i srednji rod očuvao: *meglio, peggio, maggio.* Srednji se rod upotrebljava u funkciji adverba, ali i kao adjektiv, n. pr. kod Manzonia: *Ho cavato altri da peggio imbrogli; ... sarebbe stata la meglio (sc. via).*

Pomenuti treba i srednji rod komparativa od lat.: *secus* »zadnji« *secius* > *sezzo*, odakle je izveden novi adjektiv *sezzaio* pomoću sufiksa *-ariu* > *-ajo.*

§ 669. Komparativ se može pojačati imenicom *via* »put« u priloškoj funkciji (u fr. isto u primjeru *deux fois*). N. pr. *via maggiore* znači »još veći«; a i sam prilog *più* se može pojačati s *via: vieppiù.* Dvostruko *pp* (raddoppiamento) nastao je asimilacijom konsonanata u *via* + *et* + *plus.*

§ 670. *Superlativ* se tvori pomoću običnog prepositivnog člana: *il più bello, la più bella.*

Superlativni lat. nastavak *-issimo* očuvao se u ital. promijenivši značenje utoliko, što *-issimo* označuje apsolutni superlativ: *richissimo* »vrlo bogat«.

FRANCUSKI ADJEKTIV

§ 671. Karakter francuskog adjektiva osniva se na činjenici da između imenice i adjektiva nema morfološke razlike i da zbog toga imenica može postati adjektiv i obratno. Primjeri: *obtenir un succès boeuf*, gdje je imenica *boeuf* postala čisti adjektiv, *garder l'allure peuple* »očuvati držanje onakvo kakvo se nalazi u narodu«, *avoir des airs dandy* »pokazivati izgled dendia«. Kod Sainte-Beuve-a čitamo ovaj primjer: »*Introduit dans la bibliothèque par un oncle esprit fort*«.

Imenice upotrebljene kao pridjevi dozvoljavaju i stupnjevanje, a mogu postati i adjektivni prislovi kao u rečenici: *Je suis heureuse de vous voir; dit chattement Béatrice*«.

Budući da apozicija odgovara u neku ruku adjektivu (na pr. u *(la [mère] nourrice)*, mogli su se ovi adjektivi imeničkog postanja razviti iz pokraćenih rečenica ili iz apozitivne upotrebe imenica.

§ 672. *Oblici francuskog adjektiva.* I u fr. razlikujemo ove tipove adjektiva.

I. Prvi fr. tip, koji odgovara latinskom na *-us -a (-um)*, razlikuje muški i ženski rod. Ali ni ovaj tip, zbog glasovnog

razvitka, ne može u nekim slučajevima također razlikovati muški i ženski rod, n. pr. *tepidu, tepida* > *tiède.*

St. fr. pridjev ovoga tipa poznavao je deklinaciju dva padeža ovako:

Sg. nom. *bonus -a* > st. fr. *buens -ne*, ak. *bonum -am* > *buen -ne.* Pl. nom. *boni -as* > *buen, buenes, bonos -as* > *buens — buenes.* Danas sg. *bon, bonne*, pl. *bons, bonnes*, gdje je u oba roda i broja generaliziran cas régime.

Jedini ostatak starog cas-sujeta na *-s* nalazi se u obliku vieux, gdje je *-x* ostatak nominativnog *-s:* klas. lat. *vetulus* > vulg. lat. *veclus* > *vieus* > *vieux.*

§ 673. Prema glasovnim zakonima nestalo je u ovom tipu mogućnosti razlikovanja roda kod adjektiva koji imaju vezu sa yod *(i)* u osnovi (što je u stvari konsonantska grupa) ili kod proparoxytona:

b) *rubeus -a* > *rouge, sapidus -a* > *sap(e)de* > *sapd* + *e* >*-sade (mal* + *sade* > *maussade, tepidus -a* > *tiep(e)de* > *tiepde* > *tiède.* U oba ova slučaja muklo e čini voyelle d'appui.

Ova varijanta prvoga fr. tipa pridjeva ne može više razlikovati muški i ženski rod.

Latinski adjektivi, koji pred *-us* imaju konzonantsku grupu s vokalom, postali su u fr. invariables zbog toga što se je morao, da se olakša izgovor konsonantske grupe, dodati pomoćni vokal e (e muet ili e féminin).

Kod prvog tipa, kako smo vidjeli, moramo razlikovati *les adjectifs variables* et *les adjectifs invariables.*

§ 674. Fr. adjektivi drugoga tipa pripadaju latinskim adjektivnim osnovama na *i*, koji ni u latinskom nisu razlikovali muškog i ženskog roda, nego samo živo — neživo *(grandis, grande).* St. fr. deklinacija dva padeža glasila je u ovom tipu ovako:

Sg. nom. *grandis* > *granz*, ak. *grandem* > *grant.* Pl. nom. vulg. lat. *grandi* (analogički prema deklinaciji na *-o*) > *grant, grandes* > *granz.* Danas analogički prema prvom tipu prve varijante *grand, grande, grands, grandes.*

U st. fr. ovaj tip ne razlikuje muški i ženski rod, nego samo padeže i broj.

Ovaj tip ostavio je arhajičkih tragova. Do danas očuvao se u obliku grand za ženski rod, kao u: *grand' mère, grand' route, grand' Croix* (de la Légion d'Honneur).

U modernom jeziku, ovaj st. fr. tip prešao je u tip adjectifs variables, jer se svršuje na konzonant, pa se je moglo lako dodati *-e*, koje se smatra karakteristikom femininuma uopće, zbog čega se muklo e zove i e féminin.

Kao *granz* deklinovao se u st. fr. i *fortis* > nom. *forz, fortem* > *fort* u oba roda danas analogički prema prvom tipu prve podvrste *fort — forte* sa razlikovanjem roda. Ostatak st. fr. feminina očuvan je u *radix fortis* > *raifort.*

Lat. izvedeni pridjevi pomoću sufiksa *-alis* nijesu u st. fr. također razlikovali roda. Ostatke starog nerazlikovanja roda u pluralu adjektiva *-al* sadrže ovi arhajistički izrazi: *Lettres royaux, fonds baptismaux,* u kojima pravilno mora stojati adjektiv u ženskom rodu.

§ 675. Treći tip st. fr. adjektiva nastaje od onih koji ni u latinskom ne razlikuju roda. Većinom su to participi na *-ns, -ntis.* Primjer: *dolens dolentis.*

U ovom tipu vulg. lat. izjednačuje broj slogova u nom. sa ostalim padežima. Zbog toga je st. fr. deklinacija dva padeža glasila ovako: sg. nom. *dolentis* > *dolenz,* ak. *dolentem* > *dolent.* Pl. nom. vulg. lat. *dolenti* (analogički prema lat. deklinaciji na *-o*) > *dolent,* ak. *dolentes* > *dolenz.* Danas analogički prema prvom tipu prve podvrste *dolent, dolente, dolents, dolentes.*

U st. fr. nije ni ovaj tip razlikovao rod. Kako se svršuje na konsonant, kasnije je prešao među adjectifs variables, jer se je mogao lako dodati e féminin.

§ 676. Prema fonetskim zakonima, u nekim se slučajevima masculinum znatno razlikuje od femininuma. Da se ovakva opreka u osnovi izbjegne, jednom je generaliziran muški, a drugi put ženski rod. Primjeri: U lat. *luscus -a* > st. fr. *lois losche* generaliziran je femininum: *louche.*

U lat. *longus -a* > st. fr. *lonc, longe* prema maskulinumu stvoren je femininum *longue;* adjektiv je ipak promjenljiv u grafiji. U franačkom *friscus -a* > st. fr. *freis, fresche* očuvan je fonetski arhajizam u jednom i drugom rodu: *frais, fraîche.*

U lat. *largus -a* > st. fr. *larc, large* generaliziran je femininum: *large.* Pridjev je postao invariable. U franačkom *franciscus -a* > st. fr. *franceis, francesche* generaliziran je masculin: *français* i prema tipu lat. pridjeva izvedenih pomoću sufiksa *-ensis* > *ois, -ais* stvoren je femininum *française* zbog toga što se ovaj pridjev osjećao kao izvedenica od imena zemlje *La France.* Od franačkih pridjeva *thiudiscus -a* > *tiois, tieche* (ovaj je adjektiv propao) i *blancus -a* > *blanc, blanche* i od lat. *siccus -a* > *sec, sèche* očuvana su oba oblika do danas.

§ 677. Franački adjektiv *tiois — tieche,* koji odgovara posvema današnjem n. v. njem. *deutsch* »njemački« propao je iz razloga koji ne poznamo pravo i mjesto njega uzet je *Allemannus* > *allemand, -e.* To je bilo njemačko pleme koje je stanovalo u Alisatiji > *Alsace* (njem. *Elsas*) najbliže Francuzima. Zbog toga je njegovo ime preneseno na cijelu Njemačku, kako često biva u takvim prilikama. Danas je pridjev *allemand -e,* naziv za narod, a zemlja je *Allemagne. d* u muškom i ženskom rodu nastalo je analogijom prema st. fr. deklinaciji *grandis -e* > *granz, grand.* Prema tome tipu stvoren je od nom. *allemanz* akuzativ *allemant, allemande.*

Lat. adjektiv *romanus* očuvao se: 1) kao učena riječ: *roman,* ž. r. *romane.* Kao naziv literarne vrste, *roman* dolazi od adverba *romanice,* t. j. spis napisan u pučkom jeziku, što je dalo pravilno *romanz,* a ovo se smatralo kao st. fr. nominativ, od čega je stvoren novi ak. *roman.* 2) Prema tipu st. fr. deklinacije *granz grand* napravljen je adjektiv nom. *romanz,* ak. *romant, romande.* Kaže se za francuski dio Švicarske: *la Suisse romande.*

§ 678. Od ostalih lat. adjektiva, u kojima su prema fonetskim zakonima postojale velike razlike između muškog i ženskog roda, navešćemo samo neke.

Kod nom. *firmus* > *ferms* > *fers,* ak. *firmum* > *ferm* generaliziran je ženski rod *ferme.*

Ženski rod od *pius, pia* > *pieux* glasi prema fonetskim zakonima st. fr. *pie.* Danas nije više tako, nego je ženski rod izjednačen prema muškom, i to prema tipu adjektiva na *-osa* > *-euse,* koji tvore ženski rod dodatkom *e: pieuse,* prilog *pieusement.* U *piu* bilo je, naime, umetnuto e da se zatrpa hiat između palatalnog i velarnog vokala. To je dalo povoda da se st. fr. *pieus* izjednači sa adjektivima na *-osu* > *eux,* pa se piše *pieux.* Mogućno je još i to da je uklanjanju st. fr. ženskog roda *pie* pridonijela svoj dio i hominimija: *pica* > *pie* »svraka« koju je trebalo ukloniti.

U pridjevu *judaeus -a* > st. fr. *juieus, juive* bilo je u ženskom rodu umetnuto *v* zbog ukidanja hijata. Prema ženskom rodu stvoren je muški *juif,* i to prema pridjevnim izvedenicama stvorenim pomoću sufiksa *-ivus, -iva* > fr. *-if, -ive* kao kod *naïf, naïve, natif, native.* Upor. Pregled fr. gramatike I § 356.

I kod *calvus -a* (st. fr. *chaus, chauf*) — *chauve* generaliziran je ženski rod, dok je kod *salvus -a* > *saus, sauf* — *sauve* očuvan masculinum kao adverb.

Kod imenice i pridjeva *paysan* sufiks *-an* franačkog je podrijetla, i to *-ing* > *ingus.* Riječ je glasila u franačko-latinskom *pagesingus* i dalje se razvijala: **paysens* > *paysanz.* Od ovog nominativa stvoren je akuzativ *paysan,* pa se mijenjao ili kao *grand, grande* ili kao *bon, bonne: paysan — paysanne.*

§ 679. Ostaci st. fr. adjektiva koji nijesu razlikovali rodova, nalaze se kod adverba izvedenih pomoću sufiksa od starog ablativa: *mente.* Tako: *sapiente mente* > *savant* + *ment* > *savamment,* gdje je srednje *t* ispalo prema zakonu da u grupi od tri konsonanta ispada srednji. Isti je razvitak i *prudemment* < *prudente mente.*

§ 680. Muški i ženski rod razlikuju adjektivi na *-l* još i danas u sintaktičkoj poziciji pred imenicom koja počinje konsonantom, i to: *bellus -a* > *beau — bel, belle, novellus -a* > *nouveau — nouvel, nouvelle, mollis -a* > *mou — mol, molle, follis*

> *fou — fol, folle,* kao i gore u § 672 objašnjeni *vetulus* > *vieux, vieil.*

Prema fr. fonetskom zakonu da dočetno *-l* pred konzonantom postaje vokal *u,* a pred vokalom da *l* ostaje, ovi dvostruki muški rodovi sasvim su pravilni.

I kod adjektiva sa osnovom na *-gn* postoji jako razlikovanje roda. Ova konsonantska grupa javlja se kao palatalni nazal pred vokalom *a* a u muškom rodu, gdje je na kraju nazalizacije prethodni vokal, i opet prema fonetskom pravilu: *benignus* > *bénin — bénigne.*

Adjektiv *gentīlis,* koji je promijenio značenje (u početku »plemenski«, kasnije pod uplivom kristijaniziranja, »plemenit«, razlikuje također muški i ženski rod: *gentil — gentille.* Dočetno *-l* ne izgovara se u m. r., jer je u starofranc. nominativu sg. *-l* ispalo pred *-s,* kao i u *filius* > *fils.* Prema izgovoru maskulina stvoren je novi feminin, i to po analogiji imenice *filiu* > *fi* (izgovor 17 vijeka) — *filia* > *fille.*

Pridjev *benedictus* morao bi glasiti *bénit — bénite,* ali u muškom se piše bez *t: béni* prema analogiji participija konjugacije *-ir,* u ženskom *bénite.* Prema analogiji ovoga pridjeva razlikuje se rod i kod adjektiva *favori — favorite,* koji je pozajmljen iz ital.

Oštra izgovorna opreka između maskulinuma i femininuma nastala je onda kada su prema fonetskim zakonima u maskulinu zamukli ili izgubili sonoritet dočetni konsonanti (upor. §§ 533—552). Pred e féminin ovi se konsonanti opet pojavljuju. Primjeri: *sourd, sourde* < lat. *surdus; petit, petite, premier, première* < *primarius* i t. d. Upor. Pregled franc. gram. I § 179.

Oštru opreku između maskulinuma i femininuma proizvela je i novofr. denazalizacija st. fr. nazala u međuvokalskom položaju (upor. § 212). Primjeri: *bon, bonne, paysan — paysanne* i t. d.

Pridjevi koji se svršuju na konsonante što ne zamukuju u dočetku ili sa vokalom u maskulinumu, ne pokazuju nikakovu opreku u izražavanju roda. Oni su promjenljivi samo u pismu. Upor. Pregled fr. gram. I § 180,3.

FRANCUSKO STUPNJEVANJE (KOMPARACIJA)

§ 681. Fr., kao i ital., pozna dvije vrste komparacije: *analitičku* kao živu i *organičku* kao arhajičku ili mrtvu. Analitička se tvori stavljanjem priloga *plus* pred pozitiv. Primjer: pozitiv *grand,* komp. *plus grand.* Neživa (mrtva) ili organička imala je u st. fr. dva padeža: cas-sujet i cas-régime, kao i ostale imenice ili pridjevi, dok se živa deklinovala kao pridjevi već objašnjenih tipova.

Lat. adjektiv *minor* imao je za cas-sujet st. fr. oblik *mendre,* za cas-régime *menor.* Od ove deklinacije očuvao se nominativ *moindre* gdje je diftong *oi* prema prilogu *moins* < *minus*). Istu je deklinaciju poznavao i *maior — maiorem* > st. fr. *maire maor,* od čega se očuvao cas-sujet *maire.* Naprotiv, od st. fr. deklinacije očuvao se akuzativ kod lat. komparativa *mélior — meliórem* > *mieldre mieudre — meillour* u obliku *meilleur.*

Lat. komparativ je očuvan još u ovim nominativima sing. *peior* > **pieire* > *pire; iunior* > *geindre* »pekarski pomoćnik«. Čudno izvedeni vulg. lat. komparativ *plus* + *ior* očuvao se u ak. *pluisour* > *plusieur.* Klas. lat. izolirano *plures* bilo je u vulg. latinitetu, izgleda, objašnjeno komparativnim dočetkom *-ior* u **pluriores,* a ovo izmijenjeno prema *plus* u *plusiores.*

U himni sv. Eulalije čita se još komparativ *bellezour* od *bellus,* gdje se pred komparativnim nastavkom *-iorem* nalazi još pridjevni sufiks *-atus.*

Neutrum se očuvao, kao i u ital., u ovim komparativima: *minus* > *moins; melius* > *mieux, pejus* > *pis.* Srednji rod komparativa očuvan je još i kod adverba i veznika (prijedloga) *ante,* komp. *antius* > *ainz* (danas u složenici *aîné*); *postea,* komp. *postius* > *puis.*

Živ je samo onaj francuski *superlativ* koji se tvori pomoću komparativa i člana: *le plus grand.* Ipak se stari superlativ očuvao u starofr. kao arhajizam u nekim riječima ali ne u superlativnom značenju: *proximus* > st. fr. *proisme* (odatle st. fr. glagol *aproismier* »približiti«, *pessimus* > *pesme.*

Superlativni sufiks *-issimus* očuvan je kao mot savant: *riche — richissime.*

ZAMJENICE

I. OPĆE MORFOLOŠKE POJAVE LAT. ZAMJENICA

§ 682. Pod ovim općim imenom razumijevamo riječi koje u morfološkom pogledu nijesu jedinstvene prirode.

Ovamo idu najprije riječi koje nemaju vlastitog značenja nego ga dobivaju od riječi mjesto kojih stoje. Odatle je nastao latinski naziv pronomen, u nas zamjenica za cijelu grupu riječi. Naš je izraz bolji od latinskoga, jer kaže da ova vrsta riječi može stajati ne samo mjesto imenice nego i mjesto adjektiva i čitave rečenice. Zato ćemo reći, da zamjenice zamjenjuju izvjesno predočivanje značenja izraženog pridjevom, imenicom ili čitavom rečenicom.

Primjeri: a) *je le vois,* gdje *le* može da zamjenjuje svaku konkretnu imenicu m. r. ili, kao neutrum, sve što je naprijed rečeno; b) *je le suis,* gdje *le* može da zamjenjuje adjektive kao *riche, malade,* i t. d.; c) *je l'ait dit,* gdje *le* zamjenjuje rečenicu.

Prema terminologiji morala bi se samo ova posljednja vrsta riječi zvati zamjenica; ali u zamjenice u širem smislu ubrajamo i riječi koje služe za druge semantičke kategorije, kao imenice i pridjeve koji znače lice, posjed, pokazivanje, pitanje i neodređenost. Upor. još i Pregled fr. gramatike I § 495.

§ 683. Pored čistih zamjenica ubrajamo prema tome u ovu grupu i takove riječi koje su u morfološkom pogledu nominalne i adjektivne prirode, t. j. koje mogu stajati same za sebe ili, u istom značenju, mogu služiti kao dopuna imenicama, na pr. francuski *le mien* i t. d., koja je baš takova imenica kao i *l'ami,* dok je istoznačna riječ u *mon ami* čist pridjev baš kao i u *(le) bon ami.*

§ 684. U morfološkom pogledu sve ove vrste riječi razlikuju se i od imenice i od adjektiva i zato ih je dobro uzeti sve zajedno. Dok svaka imenica i svaki adjektiv moraju imati svoj akcenat, svaka zamjenica ne mora. Stoga i razlikujemo naglašene i nenaglašene (enklitičke, proklitičke) zamjenice. Imenice i adjektivi (kao prilozi) mogu da stoje sami za sebe, a sve zamjenice ne mogu da stoje same za se.

Razlike u pogledu akcenta bile su znatne i u lat. jeziku kod zamjenica, ali se ovo njihovo morfološko svojstvo još jače ističe u romanskim jezicima, i to zbog toga što se u romanskim jezicima vokali različito razvijaju prema tome da li se nalaze u položaju naglašenom ili nenaglašenom.

§ 685. I u pogledu *roda* postoji razlika između zamjenica s jedne, a imenica i adjektiva s druge strane. Rekli smo da imenice kao i adjektivi razlikuju rod. U pogledu roda dijele se zamjenice u dvije velike grupe. 1) u one koje nikako ne razlikuju rod, a to su sve lične (izuzev onu za treće lice, koja pravo reći i nije lična, nego demonstrativna); 2) u one koje razlikuju sva tri roda. To su posjedovne (demonstrativne) pokazne, upitne (interogativne) i neodređene (indefinitne) zamjenice. Ali ni ove posljednje grupe u izvjesnim padežima ne razlikuju rod. U fr. neodređena zamjenica *on, l'on,* koja je calque linguistique prema franačkom *man,* ne razlikuje roda.

§ 686. Razlika postoji također i u pogledu deklinacionih shema, jer zamjenice imaju u nekim padežima svoju posebnu, pronominalnu deklinaciju i u lat. jeziku. Vidjeli smo da se pronominalna latinska deklinacija može kadikad prenijeti i na imeničku.

§ 687. Ipak ima i dosta morfoloških sličnosti između zamjenica, imenica i adjektiva. Tako ima zamjenica kod kojih je muški rod karakterisan osnovom na *-o,* a ženski osnovom na *a,* kao i kod imenica i adjektiva.

Istaknimo još neke veoma važne morfološke karakteristike zamjenica.

Karakteristično je najprije za neke lat. zamjenice što u genitivu singulara imaju nastavak *-ius,* n. pr. *illīus.* Ovo je karakterističan nastavak prominalne deklinacije, jednak za sva tri roda. Isto je tako i u lat. dativu: *illī.*

U nominativu je srednji rod karakterisan pomoću konsonanta *-d.* Ovaj problem, koji pokazuje znatno otstupanje pronominalnog klasičnog neutruma od imeničkog i pridjevnog, lingvistika do danas nije riješila.

Karakteristično je, nadalje, za lat. zamjenice što se mogu pojačati stanovitim t. zv. *deiktičkim česticama.* Upor. u srp.-hrvatskom: *menekarce, njojzi*). Tu istu pojavu zapažamo i u latinskom: *ecce,* koje je, skraćeno u *-c,* pridodato n. pr. u *illīc, istīc,* baš kao i u *hic* mjesto *ille, iste.*

§ 688. Prema ovome što izložismo, zamjenice imaju ove četiri glavne morfološke karakteristike:

1) Zamjenica može i ne mora imati akcenat, pa je, prema tome, samostalna ili nesamostalna.

2) Osobitost u izražavanju roda leži u tome što lične zamjenice ne razlikuju roda u svim padežima, a ostale u genitivu i dativu sg.

3) Osobitost u deklinaciji naročito se ističe u genitivu i dativu sg., te nominativu sing. muškog i srednjeg roda.

4) Zamjenice mogu biti pojačane deiktičkom česticom ecce.

II. LATINSKE LIČNE ZAMJENICE

§ 689. Ove zamjenice u 1 i 2 l. ne izražavaju roda, a deklinacija im je vrlo komplicirana. Velika je razlika već u samoj osnovi pojedinih padeža i brojeva tako da u nominativu imaju jednu, a u akuzativu drugu osnovu, a u pluralu opet drugu.

Prvo lice sing. izražava *ĕgō*, kasnije *egŏ* (po zakonu o jampskom pokraćivanju); drugo lice: *tū*. U obliku ego slila su se dva elemneta u jedan: e- + *-go; -go* je elemenat pojačavanja, upor. slov. *jaz* prema srp.-hrv. *ja*.

Plural je za ova lica *nōs, vōs*.

Refleksivna zamjenica za treće lice glasi *sē*.

Ostali su padeži: dativ singulara: *mihī, tibī*, a dativ plurala *nobīs, vobīs*. Akuzativ singulara glasi *mē, tē, sē*, dok je u pluralu jednak nominativu.

Kako se iz ovoga morfološkog pregleda vidi, razlika u osnovi vrlo je velika, ali to ne karakteriše samo latinsku ličnu zamjenicu nego indo-evropsku uopće.

§ 690. U zamjenici *ĕgo* ispalo je u vulg. latinitetu međuvokalsko *g* zbog velarnog vokala *o*. Za ovu pojavu imamo potvrda u rukopisima iz 6 vijeka.

Kako je *-go* deiktička čestica za pojačanje, vrlo je čudno, što se ovaj konsonant nije održao. Ovaj gubitak, koji je značajan za ovu zamjenicu u svim romanskim jezicima, treba tumačiti ovako: Svaka zamjenica može, ali ne mora nositi akcenat. Iz ovoga slijedi da moraju da nastanu, saglasno fonetskim zakonima, od njih razni oblici kad prelaze iz lat. jezika u romanske. Tako naglašeno fr. *me* diftongira, a nenaglašeno ne.

Sličnu pojavu moramo suponirati i za klas lat. *ego* u vulg. latinitetu, gdje je utvrđena osobita pojava da *g* pred *o, u* ispada ako se nalazi u zadnjem slogu proparoksytona. Primjer: Grčki proparoksytonon *sarcóphagus* > st. fr. *sarcou* > *cercueil* pokazuje na galoromanskoj teritoriji ispadanje velara u dočetnom slogu. To je značajno i za vulg. latinitet ostalih rimskih provincija, što nam potvrđuju natpisi. Zamjenica *ego* može doći u položaj proparoksytone u primjeru kao što je *sům ĕgo*, gdje je međuvokalski konzonant g u istom položaju kao i kod riječi *sarcóphăgus*. Ako prema fr. tipu *sarcou* ispadne *g*, klas. lat. *ego* glasi vulg. lat. *eo*. Od oblika *eo* razviše se svi romanski oblici za *ego*.

III. ROMANSKE LIČNE ZAMJENICE

§ 691. *A. Rumunski* naglašeni oblici. Nom. *ĕo* > *ieu* posve je pravilno.

Rum. je očuvao i dativ *mihi* > *mie* (*h* se nije izgovarao u vulg. lat., a dočetno *-i* je prešlo u *e*).

§ 692. Lat. akuzativ *mē* pokazuje u rum. čudnu pojavu, proširenje s *ne* već u balkanskom latinitetu, kako se vidi po vokalskoj promjeni *é* > *i* pred *n: me* + *ne* > *mine*. Teško je tumačiti ovo raširenje. Moglo bi da potječe iz balkanskih slovenskih jez. (srp.-hrv. *mene* = *me*), ali je slovenski utjecaj u ovom slučaju teško dokazati zbog toga što ovakvo proširenje pozna u nom. sg. i arbanski: *une* »ja«, *tine* »ti« i novogrčki u t. zv. naglašenim oblicima *mena* »ja«, *sena* »ti« i t. d. Prema slovenskom nije rum. proširenje moglo nastati zbog fonetskih razloga. Slovenske rum. riječi ne mijenjaju *e* > *i* pred nazalima upor. rum. *vreme*.

Za dodavanje dočetka *-ne* u akuzativu sing. Tiktin veli da je nastalo analogijom prema *cine* < *quem*. Ovo tumačenje ne može se prihvatiti zbog toga što se nalazi i u arbanskom i novogrčkom. Ne preostaje drugo nego da se pomišlja na upliv tračkoga, nama nažalost nepoznatog supstrata. Upor. § 65, str. 90.

Deklinacija je, prema tome, rumunske zamjenice za 1. l. sg. nom.: *ĭeu*, gen. dat. *mie*, ak. *mine*.

Zamjenica *tu* je ostala nepromijenjena. Dativ se razvijao ovako: *tibi* > *t,ie*. Akuzativ je *te* + *ne* iz tračkog supstrata > *tine*.

Refleksivno se glasi *se* + *ne* iz tračkog supstrata > *sine*.

U pluralu glasi pravilno: *nos* > *noi, vos* > *voi; nobis* > *nouă, vobis* > *vouă*.

Rum. jezik jedini je između svih romanskih koji je očuvao dativ sg. i pl. ličnih zamjenica. Ova zanimljiva pojava u romanskoj lingvistici njegova je glavna karakteristika.

§ 693. *Nenaglašeni* oblici za kose padeže (cas obliques) glase pravilno sg. *mĭ, t,ĭ, s,ĭ*. Dočetno se *-i* ispušta ako slijedi riječ s vokalom.

Plural glasi: *nă, vă, să* (se).

Pred nenaglašeno *mĭ, t,ĭ, s,ĭ* može se još staviti pomoćni vokal *î*, pa glase *îmĭ, ît,ĭ, îs,ĭ*, ako kao prvi element čine fonetsku grupu sa glagolom. Postanje ovoga vokala nije objašnjeno.

§ 694. *B. Italijanski* razlikuje naglašene i nenaglašene oblike kao i rum.

Naglašeni su se oblici ovako razvijali: *ĕo* > *io* sasvim kao *mĕus* > *mio, mē* > *me, vōs* > *voi, nōs* > *noi, tū* > *tu, tē* > *te, sē* > *se*.

Dijalektički su oblici u staroj ital. literaturi bili *nui, vui*, koje je teško protumačiti.

§ 695. Razvitak nenaglašenih bio je ovaj: *eo* > *io* >*i'*, t. j. *io* se u starom jeziku može skratiti u ovom položaju u *i*.

me te se: mepórtat, tepórtat sepórtat. Ovdje važi fonetsko pravilo da se nenaglašeno e pretvara pred naglasom ili u protonici u *i*, jer se *me, te,* se sa glagolom shvaća kao jedna riječ, pa glase *mi, ti, si.*

§ 696. Osobitost je ital. jezika da zamjenički objekat može u izvjesnim slučajevima stajati pred ili iza glagola. Slučaj kad zamjenica stoji iza glagola zove se *affisso.* To je kad je zamjenica objekat infinitiva: *portare* + *me.* Prema fonetskom pravilu ovdje ne bi smjelo doći do promjene *e* > *i*, jer se lat. *e* u dočetku ne mijenja dok se zamjenički objekti *me, te,* kad se nalaze kao protonike pred glagolom, pretvaraju pravilno u *mi, ti, si.* Zbog analogije, i u *affissu* se također događa promjena *e* > *i*, pa se veli *portarmi, portarti, portarsi.* Izuzetak nastaje onda kad se učlani više zamjeničkih objekata ili affissa. Tada se *me, te,* se opet pojavljuje n. pr. *portarmelo, portartelo, portarselo,* ili drugim riječima, fonetsko pravilo o nemijenjanju tada važi. Čak i *illī* > *gli* pretvara se analogički u *glie: dirglielo.*

§ 697. U ital. nema nenaglašenih pluralnih oblika od *nos, vos,* kao u rum. Zamjenjuju ih adverbi *ci, vi,* koji su nastali iz *ecce ibi* > *ci; ibi* > *vi.* Što je lična zamjenica nadomještena lokalnim adverbima, to nije neobično u romanskim jezicima. Pitanje kako i zašto se je to dogodilo, ide u sintaksu.

§. 698 C. *Francuski.* U fr. vulg. lat. *éo* dalo je pravilno *ieu,* upravo kao n. pr. *deus* > *Dieu.* Tako je nekad govorila ne samo čitava južna Francuska, nego djelomice i sjeverna.

Ovaj oblik u sjev. Francuskoj zarana nestaje, a mjesto njega se pojavljuje *je.* Odakle na jednom konzonant ž u ovoj zamjenici? U najstarije doba ovaj se oblik piše i ovako: *gie, ge.*

Da saznamo kako nastade konzonant ž iz diftonga *ie* u *ieu,* zašto je došlo do reduciranja naglašenoga *i* u nenaglašeno *i* zašto je otpao velarni vokal *-u* na kraju, moramo pogledati u kakvim sve pozicijama *ego* može doći. Kad se je htjela naglasiti zamjenica, moglo se je u vulg. lat. kazati *ègo pórto* i *pórto egò.* U prvom se slučaju nalazi sporedni akcenat na e od *ego,* a drugi put na dočetnom *o.* U oba slučaja dvije riječi čine jednu fonetsku izgovornu jedinicu. Kako se vokali *(o—e)* u *porto ego* stežu nastaje proparoksyton *pórtĕgo,* gdje je, kako smo gore vidjeli, već u vulgarnom latinskom ispao *g.*

Dalji je francuski razvitak pošao od ovoga posljednjeg slučaja. Galoromanska fonetska izgovorna jedinica *porteo* razvila se u *portie* (izgovori port-že), baš kao sufiks *aticus* > *age* ili *sapidu* > *sage.* Moramo dakle suponirati da su nekada postojali oblici *ieu* i *je* jedan pored drugoga, i to *ieu* kao naglašeni, a *je* kao nenaglašeni. Kako su ova dva oblika imala

isto značenje, analogijom je prenešeno ž i u naglašeni oblik *ieu,* koje se onda počelo pisati *gie,* bez dočetnoga *-u,* jer u triffongu ovo *-u* može da ispane. Nenaglašeno *ge* bez diftonga piše se danas *je.*

§ 699. Naglašeni dativ i akuzativ pravilni su oblici: *mē* > *mei* > *moi, tē* > *tei* > *toi, sē* > *sei* > *soi.*

Nenaglašeni oblici glase pravilno *me, te,* se. Oni čine jednu fonetsku cjelinu sa glagolom.

Plural glasi *nōs* > *nous, vōs* > *vous* u oba slučaja, i opet pravilno.

IV. LATINSKE POSVOJNE ZAMJENICE (POSESIVNI ADJEKTIVI)

§ 700. Poznaju tri roda i prave singular i plural od iste osnove. To su čisti adjektivi. Posvojni adjektivi izrazuju svojinu. Oni prikazuju neki predmet ili misao, predodžbu, ako se radi o apstrakcijama, u vezi s licem. Već po ovom značenju to su pridjevne izvedenice od osnova ličnih zamjenica. Tvorba im je u lat. ova:

Sing. 1. lice, lična zamjenica *me* + sufiks *-io* > *meus, -a, -um.*

Sing. 2. lice, lična zamjenica *te* + sufiks *-wo* > *teus* > *tuus* i t. d.

Sing. 3. lice, lična zamjenica *se* + sufiks *-wo* > *seuos* > *suus* i t. d.

Plur. lična zamjenica *nos* + komparativni sufiks *-ter* > *noster* i t. d.

Plur. lična zamjenica *vos* + komparativni sufiks *-ter* > *voster, vester* i t. d.

Već se po adjektivnim sufiksima koje sadrže vidi da su to čisti adjektivi, a osnova im je kosi padež lične zamjenice.

§ 701. Zbog toga što ovi pridjevi mogu biti u vulg. lat. naglašeni i nenaglašeni, događaju se u nenaglašenom položaju razne fonetske promjene, i to nenaglašen muški rod glasi: *mŭs* > *mos,* ž. r. *ma,* m. r. *tŭs* > *tos,* ž. r. *ta,* m. r. *sŭs* > *sos,* ž. r. *sa.* Svi ovi morfemi čine jednu fonetsku grupu sa rječju na koju se odnose.

V. ROMANSKE POSVOJNE ZAMJENICE (POSESIVNI ADJEKTIVI)

§ 702. *A. Rumunski* ima ove pravilne oblike: *meus* > *mieu,* pl. *miei;* ž. r. *mea,* pl. *mele* (analogički prema *stea* — *stele*); **teus* > *tău, *seus* > *său.* Pl. *tăi, săi,* u st. rum. *tei, sei.* Premda se vidi da su u istočnoj Romaniji bili stvoreni analogički *teus,*

seus od kl. lat. *tuus, suus* prema *meus*, ženski rod *ta sa* ishode zacijelo od nenaglašenih vulg. lat. oblika, nikako od naglašenih *méa, túa*. Plural prave analogički prema *s,a* < *sella, s,ele*. Stari jezik poznavao je analogički plural *tele, mele* prema *stea* — *stele* kao i kod pridjeva za prvo lice. Plural je m. r. *nostru, vostru*, pl. *nos,tri;* ž. r. *noastră*, pl. *noastre, voastră*, pl. *voastre*.

§ 703. *B. Italijanski.* Sing. *mio* — *mia*, pl. *miei, mie, tuo* — *tua*, pl. *tuoi, tue, suo* — *sua*, pl. *suoi* — *sue*, sve djelomice pravilno, jedino upada u oči diftongacija pred dočetnim vokalom za pl. *-i*, kao i u imenici *bue* »vo« pl. *buoi*.

§ 704. Nenaglašeni vulgarni lat. oblici *mŭs, ma* očuvani su samo u *Madonna* < *mea domina* i u st. ital. *fratel-mo* »moj brat«.

§ 705. *C. Francuski.* Tačno se razlikuju naglašeni i nenaglašeni oblici: ak.: *meum* > *mien*, ž. r. *mea* > st. fr. *mieie* ili *moie*. Zarana se je stvorio novi femininum prema maskulinu *mien* — *mienne* prema tipu adjektiva *bon* — *bonne*. Fr. oblik koji odgovara nominativu *meus* očuvao se u Strasburškim prisegama: *cist meon fradre*.

Vokali u kl. lat. *tuus* bili su disimilirani valjda već u vulg. lat. *tóum* (otvor. *o*) > st. fr. *tuen*, ž. r. *tua*, vulg. lat. *toa* (o je zatvoreno) > *toue*. Analogijom prema *mien* nastalo je zarana *tien*, dalje prema tipu *bon, bonne* napravljen je femininum *tienne*. Stari oblici propadoše.

Isti je slučaj i kod *suus* — *sua*, koje je u vulg. lat. glasilo *soum* (otvor. *o*) — *toa* (zatvor. o), što je dalo pravilno u starom franc. m. r. *suen*, ž. r. *soue*. Danas glase ovi oblici *sien, sienne* prema analogiji od *mien, mienne, tien, tienne*.

Naglašeni *noster* i *voster* postaju imenice kao i ostali pridjevi i dobivaju član *le nôtre, le vôtre*.

§ 706. Nenaglašeni vulg.-lat. oblici, koji u rum. ostaviše slabih tragova samo u ž. r., a u ital. vrlo malo, kako smo vidjeli, ostaviše, naprotiv, na galoromanskoj teritoriji dubokih tragova. Muški rod akuzativa sg. *mŭm tŭm sŭm* dao je pravilno *mon ton son*, jer dočetno *-m* u monosilabama ostaje kao i u *rĕm* > *rien*. Ženski rod sg. *ma ta sa* ostade nepromijenjen, t. j. onakav kakav je bio i u vulgarnom lat. jeziku, jer se ne naglašeno *a* ne mijenja u protonici (upor. § 308).

Teže je protumačiti nenaglašeni akuzativ plurala i nenaglašeni st. fr. nom. sg. Nominativi plurala *mi, ti, si* u starofranc. pravilni su t. j. oni glase isto onako kao i u vulgarnom latinskom jeziku, jer se *i* < lat. *ī* ne mijenja u protonici (upor. § 310). U modernom fr., oni iščeznuše prema općem pravilu da se generalizira akuzativ stare deklinacije.

Ali nom. sg. m. r. i akuzativ plurala m. r. te nominativ i akuzativ plurala ž. r. glase jednako *mes tes ses*. Ovdje jezik u akuzativu plurala ne razlikuje rod. Vulg. lat. *nos tos sos* i

mas tas sas dali su isti rezultat *mes tes ses*, što nas veoma začuđuje. Istu ćemo pojavu vidjeti i kod člana, kod kojega se u pluralu također ne razlikuje rod: sg. *le la*, pl. *les*. Kako i zašto je do toga došlo govorićemo kad bude riječ o morfologiji člana. Upor. § 743.

Kod nenaglašenih *noster, voster* došlo je u pluralu do stezanja *nos vos*. Postanje ovoga stezanja nije objašnjeno.

VI. DEMONSTRATIVA U LATINSKOM I VULGARNO-LAT. JEZIKU

Pokazne zamjenice sa gledišta semantike

§ 707. Pokazivati se može na dva načina, gestom i riječju. Govorni korelat za pokazivanje gestom i mimikom jesu pokazne zamjenice. Demonstrativna zamjenica, kao i ostale, može biti i adjektiv i imenica. Pokazivati se mogu konkretne stvari: predmeti, događaji, vrijeme, kao i pojmovi: apstraktne misli.

Osnovno je značenje demonstrativnih zamjenica pokazivanje predmeta i događaja u prostoru. Čim se prelazi od pokazivanja u prostoru na pokazivanje u vremenu, pokazivanje postaje apstraktno.

Prema ovim mogućnostima pokazivanja lat. razlikuje: 1) pronomen demonstrativum, koji se odnosi na pokazivanje predmeta ili događaja u prostoru i vremenu.

2) *pronomen determinativum* ili *anaforičku zamjenicu*, koja upućuje na misao ili pojam koji je rečen ili će se reći. Fr. *celui qui ce que* lat. *is ea id* determinativna je ili anaforička zamjenica. Ova se zamjenica u lat. oblikom razlikuje

3) od pravih demonstrativa *hic, iste, ille*.

Nastaje pitanje kako da izrazimo razliku što postoji između *hic, haec, hoc* — *iste, ista, istud* — *ille, illa, illum*.

Prije svega valja istaći da se u srp.-hrv. jeziku ne pravi razlika da li prikazujemo stvari u vremenu ili prostoru ili misli, dok je u lat. ovo razlikovanje očito. Kod nas se ne razlikuju demonstrativne zamjenice od anaforičkih.

Kod nas služi demonstrativna zamjenica prije svega da izrazimo predmet, koji je bliže ili dalje subjektu koji govori. U franc. razlikovanje blizine i udaljenosti *(ovaj — onaj)* izražava se priloškom dopunom demonstrativu: *celui-ci, celui-la*. Lat. izrazuje blizinu zamjenicama *hic, iste*, a udaljenost pomoću *ille*. Drugim riječima, lat. demonstrativi izražavaju najprije opoziciju između blizine (»ovaj«: *hic iste*) i udaljenosti (onaj: *ille*).

Pored pokazivanja blizine i udaljenosti lat. jezik poznaje, kao i svaki jezik, još i pokazivanje odnosa predmeta prema subjektu. Zamjenicom *hic, haec, hoc* pokazuju se stvari, doga-

đaji, vrijeme u blizini onoga koji govori. To je pokazna zamjenica za 1. lice. Zamjenicom *iste, ista, istud* označuje se blizina prema onome kome se govori. To je pokazna zamjenica za 2. lice.

Prema Maretiću lične demonstrativne zamjenice pozna i srp.-hrv. jezik: *ovaj, taj, onaj.*

Zamjenicom *ille, illa, illud* pokazuje se na udaljenost prema onome o kome se govori. To je pokazna zamjenica za 3. lice.

Lat. pronomina demonstrativa pokązuju predmete u blizini subjekta ja, ti, ili on, a pronomen determinativum, naprotiv, služi za pobliže označivanje misli (rečenice) o kojima se govori. To su *is, ea, id.* Taj se pronom zove i pronom anaphorique ou de renvoi.

§ 708. *Morfološka pravila za deklinaciju.*

a) Lat. demonstrativne zamjenice razlikuju rod kao i adjektivi, ali se deklinuju samo djelomice kao adjektivi odnosno imenice. U genitivu i dativu sing. imaju posebnu pronominalnu deklinaciju, t. j. u gen. sg. je nastavak *-ius*, a u dativu *-i.* U genitivu i dativu ne razlikuju rod.

U morfološkom pogledu važi, prema tome, pravilo da demonstrativi imadu u genitivu i dativu sing. drugi nastavak negoli adjektivi i da u tim padežima ne razlikuju rod.

b) Lat. demonstrativne zamjenice imadu sposobnost da mogu primiti pojačanje *eccum* ili *ecce:* kao prefiks ili kao sufiks. Kad je pojačanje izraženo sufiksom, onda se pojavljuje *ecce* u skraćenom obliku *ce* ili *c.* Pred *-c* može doći još koja (jedna ili dvije) deiktička čestica za pojačanje. Najvažnija je deiktička čestica *i.* Primjer: m. r. *ille* + deiktičke čestice *i* + *c* > *illīc;* ž. r. *illa* + *i* + *c* > *illaec (ae* tumači se kao produkat *a* + *i*).

Isto dodavanje deiktičkih čestica vrši se i u pluralu.

c) Srednji rod je u lat. demonstrativima karakterisan dočetnim konsonantom *-d.* Otkuda je ovaj nastavak došao, to se nezna. U vulg. lat. jeziku ova karakteristika neutruma propada i mjesto nje analogijom se prenosi *-m* od srednjeg roda adjektiva. Dočetno *-d* + *-c* asimilira se u *cc.* Tako nastaje od *hod* + *c* > *hoc.*

§ 709. Da bi razjasnili postanje i potrebu pojačanja kod ovih zamjenica spomenućemo češku zamjenicu *tento.* Iz ovoga upoređenja vidimo da se demonstrativne zamjenice rado udružuju po dvije zajedno. To je zbog stilističke emfaze, koja karakteriše zamjenice od indo-evropskih vremena diljem čitavog razvitka.

Sve lat. demonstrativne zamjenice ovoga su tipa. One su složene od više demonstrativa. Ovo se može tvrditi sa romanističkog gledišta uza sve što se postanje lat. zamjenica još ne može posve izvjesno tumačiti. Uzimlje se da u *ille* imamo

isti elemenat *l* kao i u *olim,* gdje *l* pokazuje udaljenost. Što je drugo *l,* ne može se znati. Sigurno je to da je *ille* sastavljena zamjenica. Ovaj ćemo proces stapljanja dviju ili više zamjenica u jednu moći opažati u pojedinostima i u razvitku rom. zamjenica.

Hic je demonstrativna zamjenica od 3 elementa; ponajprije *h-,* iza koga slijedi jedan vokal, zatim *i,* koji je deiktički elemenat (u gen. ga već ne treba) i napokon *c,* koji je isto tako fakultativan u ostalim padežima.

U nominativu kod *hic, haec, hoc* imademo svagdje deiktičku česticu. *H* je ostatak riječi koju imamo u *hodie.* Kod *ille* i *iste* deiktička je čestica fakultativna.

I *iste* je kompozitum. Sadrži najprije *is-,* koji i inače dolazi kao zamjenica, zatim *t,* koji dolazi u svim indoevr. pokaznim zamjenicama (kod nas *taj, ta, to).* Dočetni vokal *-e* oznaka je za muški rod. Ovaj je nastavak specificum baš demonstrativnih zamjenica. U vulgarnom latinitetu je ovaj specificum zamjenjen sa *-i* od *qui.*

§ 710. Anaforička zamjenica *is, ea, id* nema u svojoj osnovi konzonanata. Nastavci *-s* i *-d* poznati su. Osnova je *i* i *e.* Ovo je, prema tome, čista vokalska zamjenica. Ona se može upotrebljavati supstantivno i adjektivno. Supstantivna upotreba znači da se upotrebljava sama za sebe, a adjektivna da je u vezi sa imenicom.

§ 711. Važno je istaknuti da već u klas. lat. jeziku n. pr. u Plautovim komedijama) demonstrativne zamjenice ne dobivaju samo deiktičku česticu kao sufiks, nego i prefiks za pojačanje *ecce: eccillum video* »vidim baš onoga ondje«.

§ 712. Anaforička zamjenica *is, ea, id* može se također pojačati najprije dodatkom *dem,* koji se ne zna pravo tumačiti, jer se nezna odakle je početno *d-* došlo. Prema *i-dem, ea-dem, i-dem, eiusdem* i t. d. izgledalo bi da je *-dem* drugi elemenat složenice.

Dem nalazimo doduše i u drugim riječima: *ibidem, tantīdem, tantusdem.* U oblicima *quidam, quondam* pojavljuje se isto *-dem* sa alternance vocalique.

Vjerovatno je da se u svim ovim primjerima radi o čestici *-em,* a ne o *-dem,* kako Ernout tumači.

Zamjenica *idem* precizira tačnije zamjenicu *is, ea, id,* fr. »celui précisement« u prijevodu Ernout-a i Meillet-a. To je ista zamjenica koja i *is,* samo što je proširena sa jednom deiktičkom česticom.

Kako je anaforička zamjenica *idem* sastavljena, deklinira se samo prvi dio.

§ 713. Postoji još jedna čestica koja služi za pojačavanje anaforičke zamjenice *is, ea, id.* To je *-pse* u *ipse.* Kako se *is* spaja sa *-pse,* mora se deklinirati prvi dio: *eiuspse, eapse.* Tako

se je zaista i dekliniralo nekada. Riječ sadrži dva s, od kojih prvo ispada zbog disimilacije.

U nom. *is* + *pse* zaboravilo se da je ovo sastavljena zamjenica i zbog toga dolaze padežni nastavci na koncu *ipsīus, ipsī* i t. d.

Ipse precizira pojam kao i *idem,* samo što *idem* označuje identitet (pronom d'identité), a *ipse* individualnost (kod nas »sam glavom«). *Ipse* se zove još »pronom ou adjectif intensif«.

U jeziku robova označivalo je *ipse* gospodara: »dominus = *le maître*. Ovo značenje ostavilo je tragova u rum. *îns, dînsul* »individuum, omsica«.

Kako *ipse* ima jako intensivno, emfatično značenje može se pojačati još i sa *met,* odatle: *egomet ipse.* U romanskim jezicima uzeto je emfatično *met* kao prefiks; a *metipse* moglo je dobiti izolirani superlativni *-imus* (upor. § 645). Tako nastaje familijarni vulg. lat. oblik *metipsimus,* važan za zapadnoromanske jezike.

Superlativ *ipsimus* bez prefiksa *met* znači »dominus« kod Petronija, pisca važnog kulturno-historijskog romana Cena Trimalchionis.

Ipse je dakle sastavljeno od *is* i *pse* (particule de renforcement). Deklinacija prvoga elementa vidi se još u izrazu *reapse* »u istinu«. Ali se, kao što smo rekli, zaboravilo vrlo rano da je to složenica, pa je *pse* dobivao padežne nastavke, umjesto *is*. Ovo pravilo važi za oba latiniteta, klasični i vulgarni, kao i za romanske jezike.

U lat. ima još demonstrativna zamjenica, koja odgovara slovenskoj s u jesenas. Pozna je stari lat. pisac Ennije južnoitalski Ilir po porijeklu, *sos*. Ta se zamjenica nije mogla održati zbog homonimije. Bila je jednaka sa nenaglašenim vulg. lat. posesivnim adjektivom *sos* »svoj« i ne dolazi u obzir za romanske jezike.

RAZVITAK DEMONSTRATIVA U VULGARNOM LATINITETU

§ 714. U klas. lat. postojala je još jedna interesantna semantička nuanca kod demonstrativne zamjenice za 1 lice. Kako klas. lat. razlikuje demonstrativne zamjenice sa gledišta lica koje govori, dobio je *hic* u sudbenom jeziku značenje »tužiteljа«, a *iste* »optuženog«. Ova nuance je razumljiva kad se ima u vidu da se *hic* odnosi na 1 lice, a iste na 2.

U vulg. lat. nestaje razlikovanja demonstrativnih zamjenica prema licima. Ostaje samo semantička razlika, koja označuje opoziciju između blizine i udaljenosti, kao i u fr. jeziku.

U vulg. lat. nestaje, nadalje, razlike između demonstrativne i anaforičke zamjenice kao i u srp.-hrv. jeziku, pa *is* može biti i zamjenica koja služi za pokazivanje. U ovom pogledu zanimiv je zapis sa solinskih grobova »*Quod si quis eam arcam post obitum meum aperire voluerit,* gdje *eam* ima konkretno značenje, isto kao *hic* ili *iste*.

U vulg. lat. deikse *ecce* ili *eccum* postaju prefiksi za demonstrativa. *Eccum* se očuvalo u ital. *ecco,* a *ecce* u starofr. *ez* »evo«.

Treća tendencija vulgarno lat. razvitka dolazi do izražaja kod kršćanskih autora. Oni imadu svoj posebni stil. Kod njih opažamo tendenciju kombinacije demonstrativa: *iste* + *hic, iste* + *ille, ipse* + *ille,* i t. d. Vrlo malen popis ovih kombinacija nalazi se kod Grantgent: Introduzione allo studio del latino volgare. § 64. Sa semantičkog gledišta ove kombinacije još nijesu proučene.

Kombinacija demonstrativa bilo je već u predhistorijsko doba lat. jezika, kako smo vidjeli analizirajući *hic, iste, ille,* samo su sada obnovljene. Ovo se kombiniranje obilno nastavlja u rom. jezicima. Ova tendencija najočiglednije se ispoljuje u ital. demonstrativnoj zamjenici *stesso* < *iste* + *ipse*.

Prefiksi za pojačavanje igraju veliku ulogu kod vulg. lat. demonstrativa. Ova tendencija potječe iz pučkog, familijarnog stila. Nešto može se čitati o tome i kod Hofmanna: Die lateinische Umgangsprache, str. 33 sl.

Gubitci klas. lat. demonstrativa u vulg. lat. i u romanskim jezicima su ovi: 1. Nestalo je ličnog značenja demonstrativnih zamjenica, kako je bilo u lat. klas. 2. Nestala je razlika između pronomen demonstarativum i determinativum. 3. Nestala je anaforička zamjenica, koja nema konsonanta u sebi.

Inovacije (novosti) su: 1) kombinacija, 2) prefigiranje. Ali i ove novosti su pravo reći samo obnovljeni stari postupci.

VII. DEMONSTRATIVA U ROMANSKIM JEZICIMA

§ 715. Nekoji klas. lat. demonstrativi propadaju definitivno tako *is* koje nema konzonanta.

Kako je već vulg. latinitet izražavao demonstrativima samo opoziciju između udaljenosti i blizine, to, uglavnom, propada i *hic*. Očuvali su se, prema tome, samo *iste* i *ille* zbog toga što sadrže konsonantske grupe.

Od pojačanih anaforičkih zamjenica propada *idem,* a održao se *ipse* zbog istog razloga kao i *iste ille*.

§ 716. Zamjenica *ille* je proširila svoje funkcije u dva pravca. Ona je postala ponajprije član. *Ille* ima već u klas. lat. emfatičko značenje. Iz ovog značenja razvio se po svoj prilici romanski član.

Proširenje funkcije valja vidjeti zatim i u tome, što se *ille* upotrebljava i kao lična zamjenica za treće lice singulara.

§ 717. Kod romanskih zamjenica, protivno lat. imenicama i pridjevima, očuvali su se padeži, donekle i srednji rod.

U shemi sklanjanja nastala je već u vulg. latinitetu znatna razlika prema klasičnom latinitetu. Klas. je shema bila

Sing. nom. *ĭlle, ĭlla, ĭllud;* genitiv *ĭllīus* za sva tri roda, dativ *ĭllī* isto tako, akuz. *ĭllum, ĭllam, ĭllud.*

Karakteristični zamjenični nastavci za genitiv sing. *-ius*, a za dativ *ī* ostali su doduše i u vulg. lat. Ali je prema ostalim padežima, koji razlikuju tri odnosno dva roda, i u gen.-dat. sg. nastalo razlikovanje roda na taj način što je analogički prema *qui — cuius — cui* nastao gen. *ĭllūius*, dat. *ĭllūi* za muški rod, odnosno za ženski rod (prema vulgarnom deklinovanju *quae — quaeius — quaei*, o čemu kasnije) *illaeius illaei.*

Vulg. je deklinacija bila i u nom. sg. analogijski reformirana ne samo prema tipu adjektiva, nego i prema *qui (quae, quod): ĭllī, ĭstī.*

Pored *ille, illa, illud* postoje u nom. sg. prema nom. adjektiva stvoreni analogijski morfemi: *illus, illa (illud) illum*, gen. *illuius, illaeius*, dat. *illui, illaei*, ak. *illum, illam.*

Ove vulg. lat. promjene pokazuju svi romanski jezici, koji više koji manje.

Upor. glede genitiva i dat. sing. § 754, tačka 2.

I. RUMUNSKI

§ 718. Ovaj jezik ne razlikuje nominativ od akuzativa. Shema lične pokazne zamjenice za 3. l. glasi sasvim prema vulgarno-latinskom jeziku: m. r. *ĭllu* > *el* (čitaj jel), ž. r. *illa* > *ĭa*. Ovaj razvitak odgovara posvema fonetskim zakonima. Gen. i dat. *luĭ*, f. *eĭ* (čitaj jej) nastalo je od *illūi, illaeī*. Početni vokal asimilirao se sa vokalskim dočetkom prethodnih riječi.

Plural m. r. *ĭllī* > *eĭ, illae* > *ele* održaše početne vokale kao i nom. sing. Gen. i dat. *illorum* > *lor* za oba roda izgubio je početni vokal kao i sing. *lui, ei.*

§ 719. Ova se zamjenica može pojačavati, i to sa *s,i: elus,i.* Rum. deiksa *s,i* dolazi od lat. *sīc*, koje u rum. ima značenje veznika »i«. Ovo pojačavanje je po mom mišljenju slovenizam, jer doslovno prevodi južnoslov. deiksu *-i* u *onaj, ovaj.*

§ 720. Kao zamjenica za treće lice služi još *ipse, ipsa.* Demonstrativum *ipse* je prema analogiji adjektiva bio izmijenjen već u vulg. lat. u *ipsu, ipsa. Ps* se asimilira u ss djelomice već u vulg. lat. Mjesto *ss* dolazi kadikad *ns* već u vulg. lat. Gen. *inpsuius*, koji sadrži umetnuto *n* kao i rum. *îns*, nije se očuvao ni u jednom roman. jeziku. Od vulg. lat. *insu* nastao rum. *îns*, koje može dobiti i član *ul.*

Početni slog može primiti u rum. i *d-*, koje proishodi od prijedloga *de*, pa glasi druga varijanta istog demonstrativa *dînsul, dînsă*, plural m. r. *dîns,i*, ž. r. *dînse.* Poslije drugih prijedloga upotrebljava se oblik bez *d.*

§ 721. Kao nenaglašeni oblik upotrebljava se dat. sg. *illī* > *i* u m. ž. r., ak. sg. m. *l*, u ž. r. *o*, koje je stapljanjem (asimilacijom) nastalo od *uă* < *illa.* Plur. gen. i dativ *illīs* > *le* sa gubitkom početnog sloga kao u *lui, lor* i sa još ne razjašnjenim prijelazom lat. *ī* > e. Izgleda da se u posljednjoj činjenici krije italski dijalektički fonetizam, upor. u port. imenu mjesta *Flavīs* > *Chaves.*

§ 722. Drugo raširenje funkcije demonstrativa *ille* došlo je do izražaja u članu. U pogledu člana rum. jezik zauzima posebno mjesto među rom. jezicima. Dok zapadni romanski jezici poznaju član samo pred imenicom (t. zv. prepositivni član), rum. ima tri vrste člana: postpozitivan i dva prepozitivna. U pogledu postpozitivnog člana slaže se rum. sa arbanskim i bugarskim. Misli se da rum. i arb. jezik u pogledu mjesta člana nastavljaju običaj tračkog jezika, t. j. da je već u supstratu rumunskog odnosno arbanskog jezika bio razvit postpozitivan član.

§ 723. Sva su se tri člana razvila iz demonstrativne lat. zamjenice *ille.* Da se razumije fonetski razvitak obaju članova valja držati u vidu ovo pravilo: Ako je član postpozitivan, stoji naglasak na imenici, a sporedni na dočetnom vokalu člana. Ako je član prepozitivan, stoji akcenat također na imenici, ali sporedan je naglasak uvijek na početnom vokalu člana: *hómo illù* prema *ìlle-ìllu hómo.*

Ako je dočetni vokal imenice velaran *(o-u)*, glasiće član *illu;* ako je dočetni vokal imenice palatalan *(e)*, onda *ille.* Ille je oblik klas. latiniteta, a *illu* vulgarnoga. *Hómo* + *illù* prema *vérme* + *illè* glasi u rum.: sing. nom. *omul(u), viermele*, gen. dat. *omului, viermelui;* plural *oameni* + *i, viermi* + *i* > *oameni, viermi.*

Ako imenica dobije adjektiv, član se može dodati ili adjektivu ili imenici: *bunul om* ili *omul bun* (onaj) »dobri čovjek«.

Ženski rod postpozitivnog člana glasi ovako: rum. *pîinea* < ž. r. *pîine* + *a* < *pane* + *illa; steauă* < *stella* + *illa.* Kako je gen. i dat. feminina bez člana jednak nom. plur. glasi genitiv sa članom: *pîini* + *i, stele* + *i* N. pl. *pîinile, stelele.*

U genitivu pl. dodaje se *-lor* od lat. *illorum* u oba roda: *oamenilor, stelelor.*

§ 724. Prepositivni član odgovara gore spomenutoj akcenatskoj formuli *ìllu hómo.* Naglašeno lat. *ĭ* daje *e* u rum. kad je potpuno naglašeno, kad je nepotpuno, onda *ă.* Prema tome *caballu illu meu* »konj onaj moj« glasi rum. pravilno *calul ăl mĭeu* »moj konj«. Prepozitivni se član mnogo upotrebljava kad se od glavnih prave redni brojevi. Od 2 — doĭ »dva« do-

bije se sa prepozitivnim i postpozitivnim članom *ăl doîle* + *a* »drugi«, ženski rod *a două* »druga«.

§ 725. Treća je vrsta člana ona koja služi za isticanje (emfatički član): m. r. *eccu* + *illu* > *cel*, ž. r. *eccum* + *illa* > *cea*. Ovaj član služi za tvorenje superlativa: *partea cea mai mare* »najveći dio« i kod apozitivnih dodataka: *S,tefan cel Mare* »Stjepan Veliki«.

§ 726. Rum. demonstrativni pridjevi i imenice stvaraju se od latinskih demonstrativa sa prefiksom *eccum* ili *ecce*.

Očuvali su se iz klas. latiniteta *iste, ista* > vulg. *istu, ista* za blizinu, *ille, illa* > vulg. lat. *illu, illa* za udaljenost. U oba slučaja vokali su naglašeni i ne iščezavaju. U pučkom se govoru ove zamjenice pojačavaju s prefiksom *eccu ecce*. Ne može se znati, kao u ital. ili u fr., koji je od ova dva adverba uzet kao prefiks, jer u rum. oba daju isti rezultat. Dakle: *eccu* + *ĭstu* > *acest* »ovaj«, *eccu* + *illu* > *acel* »onaj«; fem. *această* sa metafonijom naglašenog e u *ea*, jer se rum. vokali *é* i *ó* ravnaju prema dočetku (upor. § 161). Genitiv glasi prema *cuius* u m. r. *acestui*, ž. r. *acestei*. Primjer: »ovaj hrabri gospodin« nom. *acest domn viteaz*. G. d. sg. *acestui domn viteaz*, »ova sretna zemlja« *această t,ara fericită*. G. d. *acestei t,ări fericite*. Pl. m. r. *aces,ti* ž. r. *aceste*. G. *acestor* za oba roda.

Deklinacija demonstrativa *ille* glasi ovako: sing. m. r. *ecce* + *illu* > *acel*, ž. r. *eccu* + *illa* > *acea*, gen. dat. m. r. *eccu* + *illŭi* > *acelui* ž. r. *eccu* + *illaei* > *acelei*; pl. m. r. *eccu* + *illi* > *aceĭ* ž. r. *eccu* + *illae* > *acele*, gen. dat. *ecce* + *illorum* > *acelor* za oba roda.

§ 727. *Acest* i *acel* mogu se još pojačati sa *-a*, koje se dodaje na kraju: *acest* + *a*, *acel* + *a*. Ovaj dodani *a* ne izaziva metafoniju u naglašenom vokalu za m. r. i ne zna se tačno odakle dolazi. Neki tvrde da dolazi od latinskoga ablativa *hac* »na ovom mjestu«, što je od *hic, haec, hoc*. Ne će biti tako, jer taj isti dodatak *a* dolazi i u bugarskom. Sa ovim dodatkom glasi gen. dat. m. r. *acestuĭa*, ž. r. *acesteĭa*. Morfemima *acesta, acela* može se još dodati *s,i*: *acestas,i*, o kojem smo već govorili (upor. § 719), *acelas,i* u značenju »onaj isti« »ovaj isti«.

Početno *a-* u *acesta* je pravilan razvitak od *ecce* ili *eccu*. Neki doduše kažu da dolazi od *atque*. Primjer: *(a)cest alalt* »ovaj drugi«. Ono *al* u sredini je poznati prepozitivni član.

§ 728. Kad *ipse* > rum. *îns, însă* služi u rum. kao zamjenica za pojačanje u značenju »sam glavom« dobiva kao dodatak dativ lične zamjenice *mĭ t,ĭ s,ĭ*: *eu însumĭ* »ja (sam glavom)«. Primjeri: 1. l.: *Eu însumi am văzut pe acest om* »Ja sam glavom vidio ovog čovjeka«. 2. l. *Tu însut,i ai văzut pe acest om*. 3. l. *El însus,i* i t. d.

Dodatak *mĭ, t,ĭ, s,ĭ* nalazi se i u bugarskom i u novogrčkom. To je balkanizam.

§ 729. Od *hic haec hoc* nije se ništa izvjesna očuvalo u rumunskom. Jedino u prilogu *azĭ* za *hodie* moglo bi biti da je očuvan ablativ *ha(c)* + *die;* ali to nije izvjesno jer početno *a* u *azĭ* »danas« moglo bi potjecati i od predložnog priloga *ad diem*. Prilog *azĭ* može se zamijeniti sa *astazĭ* gdje je *asta* ablativ ž. r. od *iste*.

Iste bez pojačanja glasi *ast, ahăst(a)* u dijalektima.

II. ITALIJANSKI

§ 730. *Hic, haec, hoc* je nestao kao živa demonstrativna zamjenica. Ital. kao ni ostali drugi romanski jezici, nema mogućnosti da izrazi pokazivanje u odnosu prema 1. licu. Ital. demostrativ razlikuje samo opoziciju između blizine i udaljenosti kao i ostali roman. jezici.

Od neutruma *hoc* ostade u ital. samo *però* »zato« i *cio* < *ecce hoc* »to« kao arhaizmi.

§ 731. Studirajući tal. demonstrativa, postupaćemo kao i u rum.

U ital. demonstrativa mogu biti naglašena i nenaglašena. Zbog toga mogu imati dva oblika.

Kod člana postoji samo nenaglašeni oblik, jer čini protoniku ili proklizu imenici na kojoj leži glavni akcenat. Ital., kao i ostali romanski jezici, pozna samo prepozitivan član. Spajanjem člana s prijedlogom nastaju u ital. kao i u franc. različita stapljanja, čega nema u rum. Stapljanja nastaju zbog toga što imenica sa prijedlogom i članom dobiva dvije protonike. Sve to čini jednu izgovornu cjelinu. Primjeri: *de* + *illu* + *pátre* > *del padre, in* + *illu cámpu* > *nel campo*.

§ 732. *Ille* kao lična zamj. za 3 lice.

Početni vokal *e* u kl. lat. *ille* bio je promijenjen u vulg. lat. *i: elli*, po analogiji interogativa *qui*. Od *elli* »on« nastalo je u ital. *egli* u sintaktičkoj vezi sa glagolima ili drugim riječima koje počinju vokalima. *Egli* se može dalje razviti u *ei*. Početno *-i* može se i elidirati. Danas se općenito govori *egli*. Oblike *ei* i *e* nalazimo samo u starijoj literaturi i u dokumentima.

Ello (e), t. j. *illu* mjesto klas. lat. *ille*, karakteristika je južno ital. dijalekata.

U novije vrijeme malo se upotrebljava za 3. lice *egli*, više klas. lat. *ipse*, koje je ušlo već u vulg. lat. u shemu pridjeva *bonus, bona: ipsu, ipsa* > ital. *esso, essa*. Ovaj usus potječe u ital. već od 13. stoljeća.

Kad je 3. lice naglašeno ili samo za sebe ili kad je u vezi sa prepozicijom, onda se upotrebljava za sve padeže vulg. lat. m. r. *illui* > ital. *lui* ž. r. *lei* < vulg. lat. dat. *illaei* stvoren prema *quaeius*.

Lui i *lei* upotrebljavaju se i mjesto *egli* i *ella*.

Da bi razumjeli ital. plural lične zamjenice, treba opet imati u vidu gore pomenuti fonetski princip.

Plural glasi klas. i vulg. lat. m. r. *illī*, ž. r. *illae*, od čega ital. m. r. *elli* > *egli* > *ei, e'*, ž. r. *elle*.

Prema ovoj shemi, koja odgovara fonetskim zakonima, ital. jezik ne bi mogao razlikovati sing. od plurala. Stoga je već od 13 vijeka dobio egli u pluralu nastavak *-no*. Dodatak *-no* mogao je doći samo od karakteristike glagola u pluralu. U odnosu 3. l. sg. *porta* prema 3. l. pl. *portano* osjetilo se dočetno *-no* kao karakteristika za 3. l. plurala. Odatle je prenesena i na ličnu zamjenicu, da bi se uklonila homonimija.

U ital. *lui* i *lei* nije više padež, nego generaliziran morfem za svaki padež. Isto se to dogodilo i u gen. pluralu *illorum* > ital. *loro* koji nije samo dativ nego i nominativ odnosno akuzativ.

§ 734. U *ille* kao nenaglašenoj zamjenici za 3. lice ispada početni vokal zbog toga što je u enklizi sporedni akcenat došao na dočetni slog. U nom., dat. i akus. još se razlikuju padeži: vulg. lat. nom. dat. m. r. *illì* > ital. *gli*, nom. ž. r. *illà* > *la*. Nom. *gli* se može upotrijebiti i kao nom. sr. r. u funkciji njemačkog es ili fr. *il*, kad uvode rečenicu. Primjer: Es ist wahr = *gli è vero*. Acc. m. r. *illùm* > *lo*, Acc. ž. r. *illà* > *la*. Plural: nom. m. r. *illī* > *li* > *gli*, ž. r. *illae* > *le* (fem.). Mjesto dat. *illīs* običnije je *loro*, koje potječe od naglašenog oblika. Akuzativ je jednak nominativu.

§ 735. T. zv. affisso *gli* je nenaglašen demonstrativ. Kod njega postoji mala promjena u dativu sing. *glie* mjesto *gli*. Primjer: *dirglielo*. Ovo je nastalo po analogiji od *darmelo* prema *mi da* — *gli da* sa pravilnim e > *i* (upor. § 291) kad dativ čini protoniku ili proklizu.

§ 736. U ital. se za gen. i dat., kad se radi o stvarima upotrebljavaju lat. adverbi: *inde, ibi* i pojačano *ecce ibi*, kao i u fr. gdje se od *inde* nastalo *en*, a od *ibi* *y*. U ital. razvija se pravilno nenaglašeno *indè* > *ne, ibì* — *vi* ili *ci* i to opet zbog toga što u enklizi sa prethodnom riječi sporedni naglasak pada na dočetni slog. Nastaje tako opozicija između naglašenog *eccum inde* > *quindi, ibi* > *ivi* (naglašeno) i nenaglašenih oblika *ne, vi, ci* < *ecce ibi*. Naglašeni *ci* i *vi* upotrebljavaju se i za 1 i 2 l. ličnih zamjenica u pluralu.

§ 737. Morfologija ital. člana osniva se na onome što je rečeno u § 734. Nenaglašeno klas. lat. *illè, illà*, vulg. lat. *illù* — *illa* glasi u ital. m. r. *il, lo*, ž. r. *la*. Pravilan gubitak početnog vokala u ovom položaju vidi se najbolje u nenaglašenom ž. r. *illà* > ital. *la*. Zbog toga je teže protumačiti oblik *il* za muški rod, gdje izgleda kao da se očuvao početni lat. vokal protivno ž. r. *la*. Morfem *il* nalazi se i u starijoj ital. literaturi. Po mojem mišljenju postanje ovoga oblika može se tumačiti

samo ovako. U ital. jeziku može riječ kadikad dobiti na početku protetički vokal *i*, i to pred izvjesnim konz. grupama, n. pr. pred *sp*. To je pomoćni vokal za olakšanje izgovora konzonantske grupe poslije *con, non, in*, da se spriječi stvaranje grupe od 3 konsonanta. Ako bi član m. r. glasio samo *l*, a tako bi morao glasiti ako ispadne početni vokal i intertonika, onda bi sa imenicama koje počinju konzonantima, a takvih je bezbroj, dobili dva konsonanta odmah na početku riječi. Takov početak u ital. ne može postojati, jer su u ovom jeziku moguće samo konsonantske grupe sa *r* kao drugim elementom. Kako je nemoguće izgovarati konsonantske grupe sa *l* kao prvim elementom, n. pr. *l padre*, dodajemo joj vokal *i*: *il padre, il fratello* i t. d. Ovo *i* nije refleks lat. vokala nego je nova ital. kreacija.

Današnje je pravilo, da se *lo* kao član za muški rod upotrebljava pred imenicama koje počinju sa vokalom ili sa t. zv. s impura *l'arco, lo spirito*.

§ 738. Historija ital. člana sadrži još jedan problem. Kako je član prepozitivan i čini s imenicom proklizu ili protoniku, dolazi sasvim prirodno u najužu vezu s prijedlogom, jer i prijedlozi nemaju svoga akcenta, već čine u vezi sa imenicom proklizu ili protoniku i dobijaju sporedni član. U ovom slučaju dočetni vokal člana ostaje u položaju intertonike: *dè ĭllo frátre, àd ĭllu frátre* i t. d.

Najvažniji su prijedlozi za veze s članom oni, koji zamjenjuju klas. lat. padeže gen. i dat. To su *de* i *ad*; zatim oni koji zamjenjuju lat. adverbijalne padeže: *in, con, per, da* < lat. *de ab* ili *ad*. Tako nastaju ove sheme: singl. *dè* + *ĭllu* > *del* odnosno *dello, dè* + *ĭlla* > *della, àd* + *illu* > *al, allo, àd illa* > *alla*.

Oblici *del, al*, odnosno *dello, allo* upotrebljavaju se prema gornjem pravilu. Plural m. r. *dè* + *ĭlli* > *delli* kod starih pisaca, danas *degli, dei, de'*, *àd* + *ĭlli* > *alli* kod starih pisaca, danas *agli, ai*; ž. r. *dè* + *ĭllae* > *delle, àd* + *ĭllae* > *alle*.

Iste složenice sa članom postoje i sa prijedlogom *da*, koji je složen prijedlog od lat *de* + *ad* ili *ab*. Stoga može značiti »kod« i »od«: *dà* + *illu* > *dal* ili *dallo, àd* + *illa* > *dalla*.

Čudna pojava nastaje u vezi sa prijedlogom *in*, gdje ispada *i* od *in*, a ne kao kod *de, ad*, da se *i* od *illu* veže sa vokalom od *de, ad, da*: *in* + *illu* > *nel* ili *nello, in* + *illa* > *nella*. Ovo otstupanje nije još protumačeno. U st. fr. je pravilno *ìn illu* > *el, ìn illos* > *es*.

Veze sa prijedlozima *cum* i *per su* fakultativne: *cùm* + *illu* > *col* ili *collo, cùm illa* > *colla; pèr* + *illu* > *pel* ili *pello, pèr* + *illa* > *pella*.

§ 739. *Ital. demonstrativa kao pridjevi ili imenice.* Očuvali su se samo lat. demonstr. *iste, ille* za pokazivanje blizine i daljine i to prema tipu lat. pridjeva *bonus, bona*. Lat. iste

ista > *esto esta* bez prefiksa očuvao se u nenaglašenom obliku. Otpadanjem nenaglašenog e nastaje *sto, sta,* koje dolazi samo u vezama *stamani, stamattina* »jutros«, *stasera* »večeras«.

U adverbu *testè* »nedavno« sačuvao se je *iste* također. Početno *t* u ovom adverbu je možda ostatak od prijedloga *intus,* a dočetno -è je možda ostatak od *esso* ili je verbum existentiae u 3 l.

Inače se *esso* < *ĭpsu* kao demonstrativan adjektiv danas upotrebljava u kombinaciji sa *iste* + *ipse* > *stesso* »isti«. To je danas zamjenica za identitet. Nekada, i danas još, *esso* se upotrebljavao i uz prijedlog *lungo* da ga pojača, da izrazi neposrednost n. pr. *lunghesso il mare* »tik uz more«.

Za izražavanje blizine i udaljenosti *iste* pojačano je sa *eccum* > *questo, questa,* »ovaj« za blizinu; za udaljenost *eccum, ille* > *quello* »onaj«.

Mjesto *questo* postoji još oblik *cotesto* ili *codesto.* Značenje je isto »celui-ci«. Spor može biti o tome, odakle je nastao dental *t* odnosno *d* u složenici. Mogli bi to na dva načina tumačiti. Prvo, to bi mogao biti ostatak od *id,* kao u *desso* od *ipse.* Demonstrativ *desso* više se ne upotrebljava kao adjektiv, nego može biti predikatna imenica, upor. kod Dantea »Questi è desso e non favella« »To je onaj i taj baš ne govori«. Ovdje *desso* služi kao imenička dopuna glagolu *essere.* Tu imamo doista ono *d* koje i u codesto. Općenito je mišljenje, da je to ostatak od *id.* Ako je tako, postavlja se pitanje odakle je *t* mjesto d? Po mom mišljenju, ovo *t* ostatak je od kl. lat. *d* na kraju, jer čitamo na vulgarno-lat. natpisima n. pr. *cot* za quod. U vulg. lat. dočetni konsonant mogao je izgubiti sonoritet: vulg. lat. *eccu it istu* > *cotesto.* Ali ni ovakovo tumačenje nije izvjesno. Zbog toga nijesu isključena druga tumačenja. Konsonant *t* u *cotesto* mogao bi zatrpavati hijat, a mogao je nastati i analogički prema *tale-cotale, tanto-cotanto.* Prema ovim tipovima mogla je nastati od složenice *co* + *esto* > *cotesto.* Ako ovako tumačimo, onda opet ne znamo odakle *d.* Za to izgleda da je vjerojatnije prvo tumačenje.

§ 740. Adjektiv za isticanje i istovjetnost *ipse* očuvao se kao superlativ i dobio još prefiks za pojačanje *met* + *ipsimu.* Očekivali bi **metessimo,* prema onim slučajevima gdje intervokalno *t* pred naglaskom ne prelazi u *d* (na pr. *potere,* ali *podere* u značenju »imanje«), ali postoji samo *medesimo,* koji je pravi ital. demonstrativni adjektiv za intensitet i identitet. Upor. gede *t* > *d* gore § 739.

Ital. jezik imade dva istoznačna demonstrativna adjektiva za intensitet i identitet *stesso* i *medesimo.* Razliku među njima vrlo je teško odrediti. Obično se kaže da stesso znači »sam glavom«. Uzmimo primjer iz Manzonia: »*Possedeva Renzo un poderetto che faceva lavorare e lavorava egli stesso*« »Renzo je imao imanje koje je davao na obradu i obrađivao on sam«.

Stesso se može upotrebljavati i za pojačanje priloga *oggi stesso* »i danas«! Ali se može kazati i *oggi medesimo* u značenju »i danas«. *Seco medesimo dicendo,* itd. Gramatike obično kažu da se *stesso* upotrebljava za isticanje, a *medesimo* za identitet (isti). Ipak bi trebalo istražiti kako su ital. pisci upotrebljavali ove dvije zamjenice u toku vremena.

§ 741. Kod ital. demonstrativnih pridjeva i imenica opažamo interesantnu pojavu da se kadikad razlikuju oblici za lica od oblika za stvari. *Questo* i *quello* se upotrebljavaju kad se pokazuju stvari i događaji, vrijeme i t. d. To su pridjevi i imenice. Ako se pokazuju lica, onda mjesto *-o* dolazi *-i: questi, quelli* > *quegli* > *quei* > *que'.* Ovaj je *-i* istoga porijekla kao i *-i* u *egli,* o kojem smo govorili u § 732; potječe i ovdje kao i gore od interogativa *qui* > *chi.* Analogičkoga je postanja.

Kod ovih zamjenica ital. jezik razlikuje tačno rod i to samo onda kad su subjekti u rečenici.

Ova osobitost ital. jezika da može tačno razlikovati stvari i lica kod demonstrativa u nominativu, ne nalazi se u drugim rom. jezicima: »*Quegli è libero da paura e da speranza* (Boccaccio). »*Questi che mai da me non fia diviso, La bocca mi bacciò tutto tremante* (Dante Inferno, V, 135/6). U književnom jeziku *questi* i *quegli* mogu se upotrebiti samo za nom., dakle samo kao subjekti.

Vulg. lat. gen. od *iste, ille* glasio je m. r. *istuius,* ž. r. *istaeius, illaei.* Odatle se razviše sa prefiksom *eccum* ital. m. r. *costui, colui* ž. r. *costei, colei,* a u plur. *costoro* i *coloro* bez razlike roda. Ovo su upravo kosi padeži (cas obliques), ali su generalizirani za sve padeže.

III. FRANCUSKI JEZIK

§ 742. očuvao je od lat. demonstrativa za prvo lice *hic, haec, hoc* samo neutrum, i to u najstarijem fr. kao *o.* Ovo *o* do danas se nije sačuvalo u smislu *cela,* nego kao afirmativna particula »jest, *da*«, ali se vezalo u st. fr. sa ličnom zamjenicom: *o je, o tu, o il* i t. d., prema tome koje lice potvrđuje. U ovom slučaju *o* zamjenjuje cijeli glagol, na pr. st. fr. *Manjues tu? O je* »jedeš li? jest (to)«. Neutrum *o* sa ličnom zamjenicom za 3. lice generalisano je u ovoj funkciji. Konsonant *l* u vezi *o il* ne izgovara se kao ni u *fils.* St. fr. *o il* glasi dans *oui.* Drugi je ostatak demonstrativnog neutruma u vezi sa prijedlogom *apud hoc* > st. fr. *avuec,* danas *avec* (ovdje je i *c* sačuvano). Složenica sa prijedlogom *pro hoc* > st. fr. *poruec* »pour cela« nije se do danas očuvala. U ital. odgovara ovoj složenici *però,* u španj. *pero* (akcenat je na *e* za razliku od ital.)

Kod *oil* treba primjetiti da, kao što se kod nas označuju dijalekti prema što, kaj, ča, tako se i u fr. prema potvrdnoj čestici *oil* i *oc* razlikuju dijalekti: *la langue d' oïl* je sjeverni fr.; *la langue d' oc* je južnofrancuski ili provansalski.

Hoc je jošte očuvan kao i u ital. jeziku sa prefiksom ecce, ecce *hoc* glasilo je u najstarije doba ço. Kasnije se razvija odatle ce na isti način kao i *lo* > *le*, *los* > *les*, pa će o toj pojavi biti riječ malo niže. Upor. § 743.

Pojačanje prijedloga sa zamjenicom dolazi kod demonstrativa još sa *ipsu* > st. fr. es, na pr. *En es le pas* »u istom koraku«; »*par esse la charrière*« »istim putem«, upor. gore ital. *lunghesso il mare*.

Iste se također u st. fr. očuvao: vulg. *isti* prema qui > st. fr. *ist*.

§ 743. Morfologija fr. člana pokazuje iste pojave kao i ital. On je prepositivan i može biti u uskoj vezi sa prijedlogom. Kako je u ovom slučaju demonstrativ za 3. lice proklitika ili enclitica, ne leži sporedni naglasak na početnom vokalu *ĭ* > e, nego na drugom slogu *-lu*. Zbog toga *ĭ* > e otpada.

St. fr. deklinacija tačno razlikuje u sing. i plur. dva padeža po ovoj shemi: sing. nom. kl. *ille*, fem. *illa*, vulg. lat. *illi* (prema quī) fem. illà, u st. fr. nom. *li*, akuz. *lo*, ženski rod *la*; plur. nom. lat. *illi*, fem. *illàs* > st. fr. *li las* > *les*, akuz. lat. *illos* > st. fr. *los* > *les*.

U cas régime plur. nije se razlikovao rod ni u st. fr. Nenaglašeni oblici *los* i *las* dali su isti rezultat kao i nenaglašeni posesivni adjektivi *mos* i *mas* zbog toga što su nekada sa prethodnom riječi mogli sačinjavati jednu cjelinu. Na pr. ako se član enklitički veže recimo sa *pórto los* (sc. *capillos)* ili *las* (sc. *rosas)*, onda se promjena dočetnih vokala *o* i *a* ravna prema pravilu dočetnih vokala (upor. gore §§ 296 i 299), koji daju muklo e. Danas član stoji redovno proklitički, t. j. sa rječju na koju se odnosi čini jednu fonetsku cjelinu i riječ nosi glavni akcenat, ali i u tom slučaju bio je generalisan onaj oblik, koji je nekada stajao kod imenica kad se je član upotrebljavao enklitički. Vokal *a* u ž. r. sing. *la* očuvao se po pravilu protonike koja ne mijenja *a* (upor. gore § 308). Prema tome, vokali u *le, la, les* objašnjavaju se proklizom i enklizom.

Razlikovanje roda kod člana mogućno je samo u singularu. Nije objašnjeno zašto je jezik napustio razlikovanje roda u pluralu pomoću člana.

Kako je fr. član prepositivan, može se vezati i sa prijedlogom koji je pred njim zbog istog razloga kojeg i u ital. (upor. § 738).

Najvažniji su prijedlozi za vezanje *de* i *ad*, jer zamijeniše genitiv i dativ. U st. fr. postojalo je vezivanje još sa *in*.

U vezi *dè* + *ellu* *àd* + *ellu* nastaje *del, al* zbog toga što dočetno *-u* dolazi u intertoniku i otpada kao i u ital.; ali ako

slijedeća riječ počinje sa konzonantom, vokalizira se po pravilu *-l* > *u*. Pred vokalom se u singularu piše *de l', à l'* još i danas. Primjer: *dè l* + *pátre* moralo bi glasiti prema fonetskom zakonu *deu pedre, pere*. Diftong *eu* može se asimilirati na dva načina: a) *dou père* (u pikardskim dijalektima) ili b) *du père* u fr. književnom jeziku.

U femininu piše se rastavljeno *de la* još i danas uza sve što čini sa idućim femininom daleko intimniju cjelinu nego li *garderobe*.

Jednako se razvija *àd* + *ellu* > *al*, koje se očuvalo pred riječju sa vokalom *à l'homme*, ali *au père*.

U pluralu iz veze *dè ĭllos, dè illas* nastaje *dè les*. Vokal *e* u *les* otpada zbog toga što se sporedni naglasak nalazi na prijedlogu *dè les* > *dels* — *des*. Konsonant *l* se ovdje ne vokalizira, kao u sing., nego se asimilira sa s, da bi se izbjegla homonimija sa brojnikom *duos* > *deux*.

Vokalizacija konsonanta *l* pred *s* nastaje u *à les* > *als* > *aus* > *aux* zbog toga što nije trebalo uklanjati nikakove homonimije.

Rezultat od *èn* + *le* > *el* > *eu* > *ou* je identičan sa *àd* + *illum* > *au*. Danas se često ne može tačno znati gdje je *au* nastalo od *ad illum*, a gdje od *in illum*. Razlika se vidi najbolje u konstrukcijama kao što su: *croire au Saint Esprit et en Jésus-Christ*. Posljednja konstrukcija, gdje je *en* bez člana, dokazuje, da i u konstrukciji *au Saint Esprit* moramo tražiti konfuzija od važnosti.

U pluralu se i u ovoj vezi *l* pred *s* razvijao na isti način, kao i u *de illos*. Mjesto vokalizacije imamo asimilaciju: *ìn ĭllos; illas* > *en les* > *ès*, očuvano samo u *docteur ès sciences, ès lettres*. Veza člana sa *in* očuvana je kao arhaizam.

§ 744. *Ille* kao zamjenica za treće lice daje različite oblike prema tome da li su naglašeni i nenaglašeni (pronoms conjoints et pronoms disjoints).

a) Naglašena lična zamjenica za 3. lice glasi: sing. nom. m. r. kl. lat. *ille*, vulg. lat. *ĭllī*, f. *illa* > *il, elle* pravilno je; gen. vulg. lat. *illuius illaeius* = dat. *illui illaei* > *lui*, f. **liei* > *li* pravilni su također.

Srednji rod *ellu* > *el* nalazi se u st. fr. kod bezličnih glagola. Zarana je ovo *el* bilo zamijenjeno sa muškim oblikom zbog jednakosti u akuzativu. Mjesto *el pluet* kaže se danas *il pleut*.

U st. fr. je bilo mogućno razlikovati rod u naglašenom dativu i akuzativu: *lui* i *li*. Danas je ova mogućnost nestala, jer je *li* nestao i onda kada je bio nenaglašen.

Mjesto akuzativa *illum*, kad je naglašeno, to jest kad je riječ sama za sebe, imamo *lui*.

Današnja shema naglašenoga oblika glasi: *lui, elle*.

Nominativni oblik m. r. očuvan je danas samo kao nenaglašeni oblik za koji se analogički pravi pluralni oblik *ils* od 13. stoljeća.

Plural.: *illī* > *il*, f. *illas* > *elles*. Dativ *illorum* > *leur* za oba roda. Ak. m. *illos* > *els* > *eus*, danas se piše *eux*.

b) Nenaglašena lična zamjenica za 3. lice glasi u st. fr. ovako:

Sing. dativ m. vulg. lat. *illī* > st. fr. *li*, akuz. m. *illum* > *lo le*; f. dat. *illī* > *li*, ak. *illam* > *la*. Pl. dativ m. f. *illorum* > *lur*, akuz. m. f. *illos* > *les*.

Nenaglašenih oblika u sg. *li* za oba roda, u pl. *lur* za oba roda nestalo je u književnom jeziku. Mjesto ovih oblika dođoše *lui, leur*, koji su prvobitno bili naglašeni.

§ 745. *Demonstrativne imenice i pridjevi.* Francuski jezik ne razlikuje pravu demonstrativnu zamjenicu prema licu, već izražava blizinu i daljinu (le rapprochement et l'éloignement). Fr. pronom démonstratif de rapprochement osniva se na lat. *iste*, a pronom démonstratif de l'éloignement na lat. *ille* kao i ital.

Kako je kl. lat. *iste, ille* samo za se izgubilo izrazito demonstrativno značenje, trebalo je obje zamjenice pojačati sa deiktičkim prefiksima *ecce: ecce* + *ĭste* prema *quī* > *ecce* + *ĭstī*. Kako kratko lat. naglašeno *i* daje e a ovo e se opet mijenja prema zakonu metafonije u fr. u *i*, ako je na kraju *ī*, nastade od vulgarno lat. oblika ecce + *ĭllī* i ecce + *ĭstī*, str. fr. *cist* i *cil* za nom. sing. muškog roda, za feminum *ecce* + *ĭsta* > *ceste, ecce* + *ĭlla* > *celle*. Neutrum, koji je nestao u novofr., glasi pravilno *cest* i *cel*, kao i femininum, što je posve pravilno.

Iste i *ille* se dekliniraju u vulg. lat. prema tipu zamjenice *quī*, odatle vulg. lat. gen. *istuius, illuius*: st. fr. sing. gen. i dat. m. r. *ecce* + *istuius istui* > *cestui ecce* + *illūius illūi* > *celui*.

Prema vulg. lat. gen. feminina *quaeius* glase str. fr.: gen. i dativ fem. *ecce* + *istaeius istaei* > **cestiei* > *cesti; ecce* + *illaeius illaei* > *celi*.

Akuzativ singulara za oba roda glasi pravilno za muški rod: *ecce istum* > *cest, ecce* + *illum* > *cel;* za ženski rod: *ecce* + *istam* > *ceste, ecce illam* > *celle*.

Plural nom masc. *ecce* + *istī* > *cist, ecce* + *illī* > *cil, ecce* + *istas* > *cestes* (fem. *cez*), *ecce* + *illas* > *celles;* akuz. masc. *ecce istos* > *cez, ecce illos* > *cels* > *ceux*.

Kad je uveden fem. *cez* za *cestes*, ne razlikuje se više rod u pluralu u nenaglašenom pokaznom pridjevu. Ovo nerazlikovanje nastalo je analogijski prema članu i prema nenaglašenom akuzativu plurala lične zamjenice za 3. lica (*les*).

Oblici *cist* i *cestui, cil, celui* mogli su u st. fr. biti naglašeni i nenaglašeni: *a cele table sistrent* (za ovaj stol sjedoše). *Devoient avoir en remembrance celui miracle.*

U st. fr. oblici *cestui* i *cest, celui, cel* upotrebljavali su se u dat. i u akuzativu, premda su različiti po postanju. Zbog toga je jezik kod ova dva demonstrativna homonima stvorio novo razlikovanje na taj način šta je rascijepio upotrebu ovih dviju zamjenica. Oblici *cestui celui* postadoše naglašene zamjenice, t. j. kad se upotrebljavaju bez imenice, a *cel* i *cest* nenaglašene, t. j. kad se upotrebljavaju kao pridjevni komplementi imenici.

Obliku *cez* (= *ces* nakon što je otpao dentalni elemenat) odgovaralo je u singularu *cest*. Kako je konsonant s iščezao i u *cest* kao i u drugim slučajevima pred konzonantom, plural *ces* odgovarao je singularu *cet* pred vokalom, odnosno *ce* pred konzonantom, jer je *t* igralo ulogu konsonanta koji ukida hijat (kao n. pr. parle-t-il). Tako imamo danas *ce, cet* za singular, a za plural *ces* u oba roda.

Cestui se upotrebljavao još u klasičnom jeziku.

U ženskom rodu, pisanje dva *t* u *cette* nije etimološki opravdano. Može se reći da geminacija pokazuje da e pred njom nije e muet, nego otvoreno e, kao u *jette*.

Nakon što je nestalo iz upotrebe *cestui*, nije se moglo više izraziti razlikovanje za blizinu i daljinu (rapprochement, l'eloignement) pomoću *cestui* i *celui*. Da se omogući ovo razlikovanje, moraju se uzeti adverbi mjesto *ci* i *la: celui-ci, celui-là, celle-ci, celle-là, ceux-ci, celles-là*.

Jezik je očuvao i *celui* bez *ci* i *la*, ali to više nije demonstrativna, nego determinativna zamjenica. Na pr.: *Celui qui est bon fait beaucoup de progrès. J'ai acheté mon chapeau et celui de mon prère.*

Fr. ima, prema tome, demonstrativnu imenicu i pridjev i determinativnu zamjenicu. Kad je pridjev, onda imade još jednu pravu imenicu uza se. Kad je imenica, onda je *celui-ci, celui-là* sam za se, a kad je zamjenica, onda zaista zamjenjuje imenicu kao determinativna zamjenica.

Starofr. je mogao *celui* i *cestui* pojačati još sa prefiksom *i: icestui, icelui*. Ovo *i* se danas piše sa y i nastalo je od lat. *ibi*, a očuvalo se još samo u naglašenom *ici* > *ibi ecce ibi* pored nenaglašenog *ci* < *ecce ibi*.

§ 746. Rekapitulacija: U razvitku fr. demonstrativa opažamo ovih pet etapa:

I. Najstariji fr. upotrebljavao je za »ovaj onaj« lat. *iste, ille* pojačano sa diktičkim prefiksom *ecce*.

II. Od XII. vijeka se *cil, celui (cel), cist, cestui (cest)* upotrebljava se samo kad leži naglasak na zamjenici. To su demonstrativne imenice. *Cest* i *cel* se upotrebljavaju kao nenaglašena zamjenica mjesto *cil, celui*. To su demonstrativni pri-

djevi. Morfemi *cist, cestui* postadoše nom demonstratif, dok *cel, cest* postadoše adjectif demonstatif.

III. Oblik *cestui* nestaje.

IV. Kad je *cest* postao *cet*, t. j. adjektiv, a samo *celui* ostalo kao imenica (nom), udaljenost i blizina morala se izražavati sa dodatkom adverba mjesta *ci* i *là*.

V. Oblik *celui* bez dodatka adverba mjesto *ci là* postade determinativna zamjenica.

§ 747 *Zamjenica identiteta* izražava se u fr. kao i ital. superlativom od *ipse: ipsi* + *mus*, pojačano sa prefiksom *met*, *met* + *ipsimus* > *meesme* > *même*.

IV. ŠPANJOLSKI

§ 748. Demonstrativ za 1. lice *hic, haec, hoc* očuvao se samo u temporalnim adverbima: *hoc anno* > šp. *hogaño* ljetos«, protivno je *antaño* < *ante annum*.

U fem. se je lat. pokazna zamjenica za 1 lice očuvala u prilogu značenja »sada«: *agora*, danas *ahora*, »noćas« *hac nocte* > *anoche*.

Srednji rod samo u *pero* > *per hoc*, koje odgovara tačno ital. *però*, samo je u španj. akcenat prenešen sa zamjenice o *na* prijedlog *per*, jer se zaboravilo na prijedložnu složenicu.

Zamjenica *ille* sama sačuvala se je kao lična zamjenica za 3. lice: *Illu* > *el illa* > *ella*. *el* se upotrebljava i sa predlozima *con él a él*. Dativ sing. *illī* > *li*, novošp. *le*, akuz. *illum, illam* > *lo, la*.

U pluralu očuvao se u šp. akuz. *ĭllos — ĭllas* > *ellos ellas*. Dativ pl. *illīs* > st. *lis*, danas *les*. Genitiva pl. *illorum* nema, kao što nema ni *lui*, nego se je očuvao sasvim klasični oblik. Ova negativna činjenica karakteristična je za španjolski.

Srednji rod *ello* često se upotrebljava, Primjeri: *todo ello* »sve to«; *todo ello desechó* »Sve je to bacio«. Sr. rod *ello* je naglašen oblik, nenaglašeno je *lo*. Primjer: *Quien lo sabe?* »Tko to znade?« »*Ciertos como lo estamos*«.

§ 749. Nenaglašeno *ille* očuvao se kao član: *illŭ* > *el, illa* > *la, ĭllŏs* > *los, illās* > *las*.

Mjesto fem. *la* kaže se *el*, ako riječ počima sa vokalom, na pr. *el alma* »duša«.

Veoma je značajno što se u šp. očuvao srednji rod u pokaznoj zamjenici i onda kad služi kao član, dok je kod imenice srednji rod iščezao kao i u drugim romanskim jezicima. Srednji rod *lo* kao član daje mogućnost šp. jeziku da izrazi apstraktne imenice kao što su *lo passado* »prošlost«, *lo venidero* »budućnost«. »*Lo passado le parecera un soplo y lo venidero parece como ello es*«. »*Non daba ninguna cosa por todo lo passado*«. Tako je na ovaj način stvorio šp. jezik pojam neživoga, novu vrst srednjega roda.

§ 750. Kao prave demonstrativne zamjenice šp. jezik razlikuje tri, kao i latinski ili srp.-hrv., i to prema licu. Za »ovaj« upotrebljava se *iste ista* > *este esta* pl. *estos, estas* = *hic* »ovaj«. Za »taj« *ipse, ipsa* > *ese, esa;* pl. *esos, esas*. Za »onaj«: *eccum ille* > *aquel, aquella,* pl. *aquellos aquellas*.

Kako tačno razlikuje šp. jezik odnos prema subjektu kod demonstrativa, vidi se iz primjera *en ese* »ondje kod tebe«, *en este, esta* »ovdje kod mene«.

VIII. RELATIVNE, UPITNE I NEODREĐENE ZAMJENICE

§ 751. Upitna rečenica može vrlo lako da postane zavisna a da se gotovo ništa ne promijeni. Na pr. »*Qui est venu?*« prema »*Je ne comnais pas l'homme qui est venu*«. Prvo je upitna, drugo relativna rečenica.

Upitna rečenica može postati subjektna i objektna. Primjeri: *Je ne sais pas qui est venu* (objekt), dok je kao relativna: *Voici l'homme qui est venu* (subjekat).

Iz toga slijedi da upitna zamjenica može lako postati relativna; a može vršiti i funkciju uvođenja subjektnih i objektnih rečenica. Ako je u kojem jeziku postojala razlika između ovih zamjenica, ta je razlika u toku vremena mogla lako nestati, jer je logički nepotrebna.

Klas. lat. je pravio razliku između upitne odnosno neodređene zamjenice i relativne. Relativna je zamjenica glasila *qui quae, quod*. Upitna je bila *quis quae quid*.

Ako kažem »tko je tamo?« evidentno je da ne znam tko je tamo. Stoga upitna zamjenica može imati i neodređeno značenje. Osnovna neodređena zamjenica je u klas. lat. identična sa upitnom zamjenicom.

§ 752. Morfološke odlike ovih zamjenica gotovo su identične sa morfološkim odlikama demonstrativne zamjenice: U obima je 1) srednji rod karakteriziran sa konsonantom *-d*. Pitanje odakle potječe ova karakteristika ide u poredbenu nauku indoevropskih jezika. 2) Zajednička im je crta u klas. lat. jeziku nastavak za genitiv koji se svršava na *-us*. Ovaj nastavak ne dozvoljava razlikovati rod. Ovaj genitivni nastavak nalazi se u genitivu 3 deklinacije u starolat. *salutus* mjesto *salutis*. On je, dakle, arhaistički ostatak u genitivu ovih zamjenica.

O ostalim se padežima nema ništa posebna da kaže.

Relativna i upitna zamjenica imade istu osnovu, ali sa apofonijom (alternance vocalique). Osnovu za relativnu zamjenicu karakteriše vokal *-o*, a upitnu *-i: quo — qui*. Ove su dvije osnove vrlo blizu. Kako je međusobni prijelaz kod ovih za-

mjenica vrlo lagan, dogodilo se da se je čitava deklinacija pomiješala. Samo u nekim slučajevima sačuvala se je deklinacija na *-i*.

§ 753. A Relativna zamjenica karakterizirana osnovom *-o:* Sing. Nom. m. r. *quo + i* (i je deiktički elemenat) > *quei* > *qui*, ženski rod *qua + i* > *quae*, srednji rod je markiran sa *d: quo + d* > *quod*.

B. Upitna zamjenica karatkerizirana je osnovom na *-i:* nom. *quis*. Dočetno *-s* je fakultativno već u klas. lat. u slučaju *qui(s) vult*, gdje se s asimilira slijedećem konzonantu, kao u *diffundo* < *dis + fundo, dis + vello* > *divello*. Već u klas. lat. nema u nekim slučajevima razlike između relativne i upitne zamjenice u nominativu. Ženski rod *qua + i* > *quae* ili *qua* (bez deiktičke čestice) indefinitna je zamjenica. Srednji rod glasi *qui + d*.

A. *Relativni genitiv quo + us* > kl. lat. *cuius* jednak je za sva tri roda, *dativ quo + ei* > *qui* isto tako.

U akuzativu služi osnova na *-i* i u relativnoj zamjenici: mjesto *quum* nalazimo za muški rod *quem*, ženski rod *quam*.

Ablativ i instrumental glasi za muški rod *quo*, za ženski *qua*.

B. *Upitna zamjenica* nema posebnih oblika za druge padeže, osim za nominativ sg.

Instrumental *qui* očuvao se samo kao upitni adverb u značenju »kako? zašto?«

Plural u A i B. Nom. muški *qui*, ženski *qua + i* > *quae*. Između neutra i fem. nema nikakve razlike. Ova je činjenica vrlo važna za vulg. latnitet i romanske jezike. U romanskim jezicima održao se neutralni pluralni oblik u slučajevima kada se je očuvao neutralni nastavak *-a* kao izraz za kolektiva, na pr. ital. *molte migliaia*. U ovom se slučaju prividno upotrebljava femininum *molte*. U stvari je to analogički neutrum plurala stvoren prema klas. lat. neutru plurala *quae*. Ova se pojava dade potvrditi već na lat. natpisima u Solinu: *ossa ex terae*.

Gen. pl. *quorum, quarum, quorum* je po osnovama deklinacije na *-o, -a*.

Dativ-ablativ pl. *quibus* za sva tri roda odgovara osnovama na *-i*, akuzativ *quos, quas, quae* osnovama na *-o -a*.

Kako se iz ove morfološke tabele vidi, u obim zamjenicama osnove su pomiješane. To se je lako moglo dogoditi zbog toga, što upitna zamjenica može da postane i relativna. Iz mješavine osnova razvijaju se oblici romanskih jezika.

Jedina razlika između upitne i relativne zamjenice bila je u nom. singulara muškoga i srednjeg roda, a i ova je u određenim slučajevima mogla da nestane.

§ 754. U vulgarnom latinitetu nastadoše ove promjene:

1) Posvema je nestalo razlike u nominativu između *qui* i *quis*. Već u klas. lat. bilo je uvijek teško ove oblike razlikovati. Jedino u srednjem rodu ostalo je razlikovanje: *quid* prema *quod*. U ovom morfemu održala se karakteristika sr. r. *-d* čak i u romanskim jezicima, dok je kod demonstrativnih zamjenica nestala.

2) Iz odnosa gen. m. r. *cuius* prema nom. m. r. *qui* (izgovori *kwi*) stvorio se novi osjećaj da je genitiv jednak nominativu + *us*. To je imalo za posljedicu reformu genitiva feminina. Kad je genitiv m. r. jednak nominativu masculina plus zamjenički dočetak *-us*, mislilo se da tako mora biti i u fem. Od nominativa ž. r. *quae* stvorio se gen. ž. r. *quaeius*. Ovaj je oblik potvrđen na rimskim natpisima u Dalmaciji. Tako je došlo do razlikovanja roda u genitivu i dativu relativne zamjenice. Ovo važno vulgarno lat. razlikovanje prenijelo se i na demonstrative genitiva sing. m. r. *ĭlluius*, ž. r. *ĭllaeius;* m. r. *ĭstuius*, ž. r. *ĭstaeius*, dativ sg. m. r. *ĭllui*, ž. r. *ĭllaei;* m. r. *ĭstaei*. Na ovom se razlikovanju osnivaju sve romanske demonstrativne zamjenice, osim u šp. jeziku, kako smo vidjeli u §§ 717, 718, 723, 741, 745.

3) U vulg. lat. nestaje razlika između *quod* i *quid*. Time je izbrisana i posljednja razlika između ove dvije serije zamjenica.

4) Ako u nom. nema razlike, onda se i akuzativ *quem* može da prenese na ženski i srednji rod. Ovo se prenosi i na nominativ, pa *qui* može biti i za ž. r. To dovodi do nerazlikovanja roda u relativnoj zamjenici u nominativu i akuzativu, kao u fr.: *L'homme qui rit, la femme qui rit*.

5) Nastavak sr. r. *-ae* u pluralu relativne i upitne zamjenice prenosi se i na adjektive u pluralu: *ossa exterae*.

6) Ako *-m* otpadne od *quem* u sintaktičnim vezama, kad na *quem* ne leži akcenat, onda nema više ništa na osnovu čega bi se ak. sg. m. r. razlikovao od nom. ž. r. sg. ili nom. ž. r. i sr. r. u pluralu *quae*. Zbog toga stara klasično-lat. upitno-relativna zamjenica gubi mogućnost razlikovati ne samo rod, nego i broj. Ako se hoće u vulgarnom latinitetu da dobro razlikuje rod i broj, treba uzeti novu zamjenicu. Za ovu se svrhu upotrebljavao *qualis*, koji razlikuje rod (živo) (muški-ženski) i srednji (neživo). Ali ni ovo sredstvo nije bilo dostatno. Ako se rod hoće dobro razlikovati, mora se uzeti član (tako u ital., franc., španj.).

7) Već u vulg. lat. može se relat. zamjenica zamijeniti gdjekad adverbom mjesta kao u novogrčkom. Dva adverba služe za ovu funkciju: *unde* »odakle« i *ubi* »gdje«. *Unde* zamjenjuje genitiv, *ubi* dativ ili drugi mjesni komplemenat.

Rumunjski. **§ 755.** Osnovica je upitnoj zamjenici, kao i u šp., kl. lat. akuzativ m. r. *quem*. Ako se *-m* nalazi na koncu jednosložnih riječi, onda već u vulg. lat. gubi labijalni element:

(upor. u Splitu *juden* za ljudem). Tako nastade vulg. lat. *quen* > rum. *cine*, staror. *cene*. Dočetak -*e* je dodan za to, što se *ni* u starorum. kao ni u ital. riječi ne mogu svršavati na konsonant.

U šp. pokazuje vulg. lat. *quen* diftongaciju po pravilu: *quien*.

§ 755a. Od *cine* »tko« pravi se neodređena zamjenica »netko«, koja glasi u nom. *nes,tine*. To je složenica od lat. *nescio* + *quem*. Genitiv-dativ glasi *cuĭ* kao i u lat.: »Čije su knjige?« »*Ale cuĭ sunt cărt,ile acestea?*« Negativni dativ *nescui* »nikomu« je nastalo od lat. *nescio* + *cui*. *Neminem* (nom. *nemo*) > rum. *nimenea* »nitko« sklanja se ipak analogički prema *cui: nimănui* »nikomu«.

Na *cine* može se dodati *s,i*, kao čestica za pojačanje: *cines,i*.

Kako rum. jezik ne razlikuje genitiva od dativa, mora se dva puta reći zamjenica? *Cui i -aĭ luat banii?* »Kome si uzeo pare?« Ova pojava nalazi se i u arbanskom i bugarskom. To je balkanizam u rum.

Cine i *cui* mogu se zamijeniti i sa *care*, koji dolazi od lat. *qualem*. Genitiv je opet analogički prema *cui : căruĭ*.

Za rum. je karakteristično, nadalje, da je očuvao i *quid* i *quod*. *Quid* > *ce* je upitna zamjenica, *quod* > *că* je samo veznik »*da*«, koji se veže sa lat. *sĭ* > *să*.

Italijanski.

§ 756. U ovom jeziku razvitak je ovih zamjenica vrlo jednostavan. Ital. relativna zamjenica polazi od činjenice da *quem* može služiti i kao fem. i da je akuzativ jednak nominativu. Kako -*m* otpada, glasi relativna zamjenica *che*. Ova zamjenica ne može razlikovati roda ni broja. Moguće ju je tumačio i od srednjeg roda *quid* > *che*. I u srp.-hrv. može »što« biti relativna zamjenica za sva tri roda.

Genitiv-dativ se je sačuvao i u ital. *cui*, koji se upotrebljava kao casus obliquus poslije prepozicija.

Ako se hoće razlikovati rod i broj, ili ako treba uzeti relativni adjektiv uz imenicu, onda se upotrebljava lat. *qualis* sa određenim članovima, kao i u fr.

Ako se relativna zamjenica ne odnosi na lice i ni na koju drugu riječ, onda glasi jednako kao i upitna i neodređena zamjenica, ali ne samo u nominativu, nego i poslije prijedloga. Upitna je *chi* < lat. *qui*, *che* < lat. *quĭd*.

Francuski.

§ 757. *I* u ovom je jeziku razvitak vrlo jednostavan kao i u ital. Kod pronom relatif i pronom interrogatif razlikuje se ne samo cas sujet i cas régime, nego u sr. rodu upitne zamjenice naglašen oblik od nenaglašenog: nom. *qui* < lat. *qui*, lat. *quĭd* > fr. *que*, ako je *quĭd* nenaglašeno; naglašeno je *quoi* (pisano u starofr. *coi*).

Lat. dat. *cui* glasio je u starofr. također ovako, ali se izgovarao *küi*. Kako se *ü* + *i* asimilira u *i*, kao u *vocitus* (izvedenica od vacuus) > st. fr. *vuide*, danas *vide*, upitna zamjenica *qui* danas je jednaka kao cas sujet i cas régime.

U akusativu relativne zamjenice očuvao se *quem* > *que* u funkciji cas régime. Za reflekse od *quam* nema potvrda na galoromanskoj teritoriji.

Fr. relativna zamjenica razlikuje cas sujet od cas régime, čega kod upitne nema, ali ne razlikuje ni broja ni roda, jer je nom. pl. m. *quī* dao isti rezultat koji i u singularu, a fem. *quae* u sing. i pl. daje isto što i *quem*. Za *quos quas* nema potvrde da su se razvijali kao *illos, illas* > *les*.

§ 758. Kako se pitati može u modernom jeziku uvijek perifrazom *est-ce que*, mogu se upitnom perifrazom razlikovati oba padeža i živo i neživo, i to nom. *qui est-ce qui*, akuz. *qui est-ce que* za živo (muško i žensko), nom. *qu'est-ce qui*, akuz. *qu'est-ce que* za neživo (stvari), dakako u singularu.

§ 759. Kako vidimo, relat. zamjenica razlikuje samo padež, ne rod i broj. Ako se i ovo hoće razlikovati, uzimlje se *qualis* sa članom *lequel, laquelle, lesquels, lesquelles*.

U st. fr. je glasila deklinacija od *qualis* ovako: Nom. *quels* > *quieus*, ak. *quel*, analogno u pluralu, nom. *quel*, akuz. *quieus*.

GLAGOL

§ 760. Da bi očigledno prikazali što latinski glagolski morfemi (oblici) mogu da izraze, uzećemo drugo lice od sve 4 lat. konjugacije: *pórtas, móves, légis, áudis*. Ovi morfemi imaju ovo značenje.

1. Oni kažu da se radi o subjektu »*ti*«, t. j. o drugom licu. Lat. jezik, kao ni srp.-hrv., ne treba da uz morfem (glagolski oblik) naročito kaže subjekat. Subjekat izlazi iz značenja dočetka. Lat. oblik odgovara na pitanja tko? U ovom slučaju *portas* i t. d. je opozicija prema *portat* itd.

2. Lat. oblikom je kazano koliko je subjekata: Dočetak kaže da je samo jedan subjekat. U ovom slučaju *portas* opozicija je prema *portatis* i t. d.

3. Lat. oblik odgovara dočetkom na pitanje kada. U ovom slučaju radi se o sadašnjem vremenu. Prema tome *portas* i t. d. je opozicija prema *portabas, portabis* i t. d.

Sa izvjesnim modifikacijama, koje će se objasniti, svojstva lat. morfema pod 1—3 očuvala su se i u romanskim jezicima u potpunosti .

4. Dočetkom u *portas* i t. d. može se izraziti opozicija prema *portes*. Lat. oblik odgovara na dva dalja pitanja koja u srp.-hrv. jeziku nijesu izražena morfemom. Lat. oblik izražava i gledište onoga koji govori, kako zamišlja radnju. Sa *portas* i t. d. zamišlja sebi onaj koji govori radnju kao činjenicu, koju samo konstatira. Sa *portes* veli govornik da je radnja nesigurna (neizvjesna) ili da je njegova želja, ili da je moguća, da je, kako Brunot zgodno kaže, envisagée par l'esprit. Ova gledišta zovu se modus. Lat. modus očuvao se potpuno u sva svoja tri stepena (indikativ konjuktiv imperativ) u rom. jezicima.

5. *Portas* može biti opozicija prema *portaris*. U ovoj se opoziciji izrazuje odnos subjekta prema radnji ili stanju izraženom u predikatu. U oblicima *portas moves, audis* i t. d. subjekat *ti* vrši sam radnju. U oblicima *portaris, moveris* i t. d. subjekat veli da ne vrši radnju, nego se radnja na njemu izvršuje. U prvom je slučaju subjekt aktivan, t. j. onaj *ti* izvršuje radnju. U drugom slučaju je subjekat pasivan, t. j. na njemu se vrši radnja. Poseban oblik (morfem) za izražavanje pasiviteta nestao je u romanskim jezicima.

6. Još može biti opozicije između *portas* i t. d. prema *portare, portandi, portatu(m)*. Kad kažemo *portas, portaris, portes*, vežemo radnju ili stanje za lice, broj, pasiv, modus, i t. d. Kad kažemo *portari, portatu, portare, portandi* ne vežemo

je ni za lice ni za broj. Glagolska radnja (ili stanje) zamišljena je kao apstrakcija, kao pojam i glagol se približuje imenici, ali još uvijek je očuvano osnovno značenje glagola, koji izrazuje proces. Prva serija morfema tvori verbum finitum, a ova druga verbum infinitum.

7. *Portas* može biti opozicija prema *portans, portatus, portaturus, portandus*.

Ako glagol može biti imenica, može biti i pridjev. Glagolska se radnja može shvatiti i kao adjektiv, koji karakteriše lice, predmet, pojam. Kad kažemo dobar, onda suponiramo sve pojmove kojima se može predicirati ovaj adjektiv. Isto je tako i sa *portans* itd. Verbum infinitum može dakle biti ili imenica ili adjektiv (particip). Ovo shvaćanje očuvalo se i u romanskim jezicima.

§ 761. *Lat. glagolski oblici sa morfološkog gledišta.*

Kad kažemo *portare, porto, portas, portat, portamus* i t. d. ili *portabam -abas -abat -abo* i t. d., opažamo da se ne mijenja prvi elemenat: *port-*, zatim elemenat *-a*, koji je više manje stalan, u ovoj kategoriji glagola, napokon elemenat *-ba*, koji je stalan samo u određenom obliku (imperfektu), a dočetni elementi *-m. -s, -t* i t. d. opetuju se u izvjesnim skupovima oblika (vremena). Gotovo svaki glagolski lat. oblik sadržava tri morfološka elementa: 1) nepromjenljivu osnovu, elemenat, koji kod imenica označuje sam pojam, a kod glagola označuje proces ili radnju, 2) elemenat *a*, koji kao infiks karakteriše kategoriju glagola (t. j. t. zv. 1 živu konjugaciju), ili *ba*, koji kao sufiks ili infiks označuje vrijeme, 3) *-m, -s, -t* i t. d., koji karakterišu lice i broj.

U romanskim jezicima ova tri elementa ne raspoznaju se više onako jasno kao u klasičnom lat. zbog glasovnog razvitka.

§ 762. Osobito svojstvo glagola, koje nije izraženo u svim jezicima morfemima, zove se vid glagola ili aspekt. Glagolsku radnju možemo sebi predstaviti kao da se odvija pred našim očima. Kad je gledamo, možemo da opazimo: 1) ili da se ona pred našim očima neprestano odvija, ili 2) da je pred našim očima dovršena, t. j. da gledamo samo njen rezultat. Primjer: skakati prema skočiti.

Vid ili aspekt glagola je važan za lat. morfologiju gotovo kao i za slovensku. Vid dovršenja radnje zove se perfektum, vid neprestanog odvijanja infektum. Francuski lingvisti zovu perfectum l'aspect déterminé, a infektum l'aspect indéterminé,

Jedino osnova izražava aspekt glagola.

Kako se izražavaju aspekti, vidi se najbolje u slovenskim jezicima. Oni su očuvali varijaciju osnove u potpunosti u svoj funkciji.

Na perfektumu i infektumu osniva se čitava morfologija lat. jezika. Perfektum »skočiti« označuje se kod nas sa voka-

lom *o*, a infektum »skakati« sa *a*. Slično i u lat. jeziku. Od infektuma *făc-e-re* glasi perfektum *fēc-i*. Vokal kratko *ă* u *fac* izražava vid infektuma (aspect indéterminé), a vokal dugo e u *fēc-* aspekt perfektuma (aspect détermine).

Drugu vokalsku varijaciju za isto izražavanje imamo u *vĭde-re*, perf. *vid-i, vĭd* je infektum (gledati), a *vīd-* perfektum (pogledati). Perfektum i infektum može se izraziti sa više vokalskih varijacija, među inima i varijacijom *ĕ/ē* u *sed-e-re* i *sēd-i: sĕd-* »sjediti«, *sēd-* »sjesti«.

Teoretski može se od svakoga glagola pomoću apofonije (alternance vocalique) stvoriti perfectum i infectum u lat. kao i u slov. jezicima.

U srp.-hrv. jeziku ovaj je način izražavanja očuvan kao živo izražajno sredstvo još i danas, u romanskim jezicima nikako. Koliko se očuvala u romanskim jezicima apofonija kao izražajno sredstvo za tvorenje perfekta, to je samo arhajizam mrtve konjugacije, nikako živo izražajno sredstvo. Ovi jezici moraju izražavati perfectum i infectum različitim glagolima ili perifrazom, na pr. u fr. perfektum: *s'asseoir* »sjesti«, infectum: *être assis* »sjedjeti« i t. d. Upor. Pregled franc. gramatike, sv. II, § 670 i sl.

Osim apofonije (alternance vocalique) postoji u lat. još jedan način da se izrazi perfektum i infektum: to je reduplikacija. Primjer: *stare*. To je *infectum* (»nalaziti se u stanju stajanja, stajati«); *stĕt-i*, koje je nastalo stest-i ispadanjem drugoga s zbog disimilacije jeste perfektum »stati«. Infektum *dare* »davati«, perfektum *dĕd-i* »dati«.

Razlika između infektuma i perfektuma može se izraziti i umetanjem konzonanta *n* u perfektumu. Primjer: *cub-* i *cumb-* u *cubare* »ležati« i accumbere »sjesti za sto«. *Cumb* je perfektum »leći«, a *cub-* infektum »ležati«. Perfektna osnova očuvala se samo u složenicama.

Ovakovo razlikovanje glagolskih osnova potječe još iz doba kad se nije poznavalo vrijeme kao posebna glagolska kategorija. Poznavale su se samo one glagolske kategorije koje izrazuju ono što se može očima odmah da konstatira, a to je perfektum i infektum. Ove glagolske kategorije bile su karakterisane raznim apofonijama (alternances vocaliques), reduplikacijom glagolske osnove, ili umetanjem konzonanta u glagolsku osnovu.

U toku vremena može vid perfektuma dobiti značenje vremena. Dovršena radnja može da izgleda kao prošla. Stoga se dovršen vid (perfektum) istovjetuje sa prošlošću i nužno dobiva značene prošlog vremena. Mjesto aspekta dolazi tempus (vrijeme).

Ovo izjednačenje vida perfektuma sa prošlim vremenom dogodilo se u najranije doba razvitka lat. jezika.

Iz ove činjenice slijedi osnovna karakteristika lat. morfologije da se tačno razlikuju prezentska i perfektna osnova i da se na njima osnivaju svi latinski glagolski morfemi (oblici).

Razlika između serije vremena što je čine present, imperfekt, futur sa odnosnim modima i infinitnim oblicima na jednoj strani prema drugoj seriji vremena što je čine perfekt, pluskvamperfekt, futur drugi sa odnosnim modima i infinitnim oblicima bazira se na prvotnoj razlici između dva vida (aspect déterminé et indéterminé).

§ 763. Radnju ili stanje izraženo glagolom možemo zamisliti: *a)* kao želju da se izvrši (desiderativa) ili *b)* kao da je netko drugi izvršava, a ne subjekt (causativa), ili *c)* da se više puta izvršava (frequentativa), ili *d)* da se pojačava (intensiva). Intensiva stoje u vezi sa desiderativima. Ove nijanse mogu se izraziti sufiksima koji se dodavaju glagolskoj osnovi. Tako je kod t. zv. kauzativa. U lat. su to glagolske izvedenice, a znače da glagolsku radnju netko drugi izvršuje. U fr. su to stalne perifraze ili opisivanja sa *faire* (na pr. *faire aller* »tjerati« *faire sortir* »istjerati«, *faire voir* »pokazati« i t. d.). Da u lat. stvorimo kauzativ od glagolske (primarne) osnove dodajemo sufiks *ēy*, koji gubi *y* pred *o: -eo. Video,* na pr., nije primaran nego izveden glagol (deverbativ).

Prema ovim gledištima razlikujemo u lat. ove četiri vrste glagola: verba desiderativa, causativa, frequentativa i intensiva. Objasnimo ih još ovim primjerima.

Sa sufiksom *ā* izrazuje se durativ: upor. naše *latiti: latjati* > *laćati): cub-ā-re, port-ā-re.*

Prema tome *vĭd* +*ey* + *o* > *video* znači »chercher à voir, t. j. nastojati da vidim«, *mon-eo* > *mon* + *ey* + *o* znači »činiti da netko misli (opominjati)«. Fr. bi se to izrazilo sa »faire penser«.

Želja i intenzivnost se izrazuje sa sufiksom *s:* na pr. od *vĭdeo: vīd* + *s* nastaje *vīso, vīsĕre* »chercher à voir, aller voir, visiter, examiner«.

Od intensiva *vīsĕre* može se opet napraviti frekventativ sa *-ĭt: vīs-ĭt-a-re.*

Prema ovim indikacijama razlikujemo primarne i sekundarne glagolske osnove. Sekundarne zovemo i deverbativa.

Sva ova izražajna sredstva očuvala su se u romanskim jezicima samo kao arhajizmi u pojedinim glagolima, nikako kao živa izražajna sredstva.

Primarni lat. glagoli sadrže redovno jedan slog, koji se može varirati *a)* reduplikacijom kao u *sto* i *sisto, b)* infiksom: *cubo* i *cumbo, c)* apofonijom (alternance vocalique): *făc-ĕ-re* i *fēc-i,* d) kvantitetom: *vĭd-ē-re: vīd-ī,* e) infiksom i apofonijom (alternance vocalique) u isto doba: *frango* i *frēgi.*

Lat. deverbativa su kauzativa, frekventativa, desiderativa, durativa, iterativa, i t. d. i izvedenice su od primarnih glagola pomoću sufiksa *-ā, -ēy-, -ĭt-, -s-.*

Treća vrsta lat. glagola su denominalia. Oni čine daleko brojniju grupu negoli primarni glagoli i deverbativi zajedno. Izvedenice su od imenica, pridjeva i t. d. Primjeri: *coronare* od *corona, inveterasco* od *vetus.*

§ 764. Morfologija lat. tempus-a je dosta komplicirana zbog toga što se je lat. perfekt razvio od morfema za vid. Pored ovoga prošlog vremena stvoreno je u lat. drugo prošlo vrijeme sa infiksom *-ba-* od prezentske osnove, i onda još pluskvamperfekt od perfektne osnove. Za tim imademo dva futura i to jedan od presentske, a drugi od perfektne osnove.

U rom. jezicima imade ih još više, jer se ovdje prošla vremena izrazuju i sintaktičkim perifrazama sa *habere* i *esse.*

Da ova vremena potanje ogledamo, uzećemo najprije 1 konjugaciju: *porto, portāre.* To je infektum, karakterisan dugim *a,* kako se kaže u naučnoj gramatici, a znači »donašanje u luku«. Od ove presentske osnove tvori se prezent, imperativ, konjuktiv prezenta, imperfekt, futur. Imperfektu je karakteristika *-ba-: porta-ba-m.* Od iste osnove je i konjunktiv imperfekta *portā-re-m.* To su finitni oblici. Za tim infinitiv, particip presenta, gerundium i gerundivus. Pored aktiva postoji i pasiv od iste osnove.

Druga osnova perfekta je karakterisana sa *v,* za koji se nezna odakle je. Ovo *v* ne može se uspoređivati sa našim *-va-,* jer ako kod nas produžimo sa *-va-* naš glagol onda dobivamo durativum (na pr. kupiti prema kupovati)« *portā-* znači »donašati«, *portav-* znači »donijeti«. Od obje osnove možemo praviti iste stepene vremena: present, konjunktiv, imperfekt, futur, infinitiv, particip. Samo se vremena učinjena od perfektivne osnove ne zovu o v a k o, nego perfekt, pluskvamperfekt i futur exactum. Pasiva nema od perfektivne osnove, nego se opisuje sa *esse,* t. j. izražava se sintaktički.

Kad se je provela gore pomenuta izmjena da perfekt ne znači dovršenu radnju u sadašnjosti, već u prošlosti, i tako vid dobi značenje vremena, mogao je lat. glagol izraziti 6 vremena: 3 od presentske i 3 od perfektne osnove, naime od dva razna vida (aspecta).

Romanski jezici još dalje nastavljaju perifrazu, koju je na pr. kod pasiva poznavao i lat. jezik. Stoga su romanski jezici još jače razvili lat. sposobnost izražavanja vremena.

U 2 konjugaciji svaki glagol također razlikuje osnovu perfektuma od osnove infektuma. Druga je konjugacija karakterisana sa *ē,* koji raširuje glagolsku osnovu: *mon* + *ey* + *o.* To su kauzativa. Svagdje gdje se nalazi karakteristični vokal konjugacije *ē,* tu je presentska osnova odnosno infektum.

Od nje se tvori present, konj. presenta. Razlika između *moneo* i *moneam* leži u tome što *moneo* znači činjenicu da ja opominjem, a *moneam* da ja želim, hoću, da opominjem. Zatim imamo imperfekt *monebam: mone-* je prezentska glagolska osnova, *-ba-* oznaka za imperfekt. *-m-* za lice i broj. Futur se tvori od iste osnove. Isto tako i imperativ.

Druga osnova ove konjugacije, koja odgovara našem »opomenuti«, glasi *mónu-ī.* I od ove osnove možemo napraviti 3 vremena. Mjesto vokala *e,* koji je karakteristika za kausativ, osnova sadrži *-u-. Monui* znači najprije *opomenem,* ali kako se ova svršena radnja može shvatiti kao prošla, znači i »opomenuo sam«.

Zbog obilja oblika latinska vremena mogu da izraze osobite nijanse za prošlost i budućnost, kao i romanska.

Isto je tako i u 3. konjugaciji, koja ima kao karakteristiku kratki vokal e. Primjer: *deflĕnd-ĕ-re.* Ova je konjugacija najkompliciranija. Kratko e je tematski vokal, o kojemu će biti malo niže govora u § 772.

4. je konjugacija karakterisana sa vokalom dugo *i* u presentskoj osnovi. Ima perfektnu osnovu karakterisanu sa *v: audivi,* kao i prva.

§ 765. Ako ovo latinsko stanje oblika glagola uporedimo sa stanjem glagolskih oblika u romanskim jezicima, s jedne strane, a s druge, ako uporedimo stanje oblika lat. deklinacije sa stanjem deklinacije u romanskim jezicima, onda opažamo velike gubitke u deklinaciji, a znatno održanje oblika u konjugaciji. Tako se je na pr. u fr. lat. present očuvao gotovo posvema, konj. presenta također, imperativ i infinitiv isto tako, pa i imperfekt. Samo se nije očuvao konjuktiv imperfekta u golemoj većini roman. jezika zbog slabe razlike ili homonimije prema infinitivu *(amarem = amare* u vulg. lat.), ni futur *(amabit),* jer se nije moglo razlikovati, zbog vulg. lat. prijelaza *b* u *v* u intervokalnom položaju, da li je nešto bilo ili će biti. Zbog homonimije 3 l. fut. sa 3. l. perf. u 1 konj. propao je futur možda već u vulg. latinitetu, ali svakako u predliterarno doba romanskih jezika.

Perfekt se očuvao, konj. perfekta se nije. Ako u *portaverim v* ispane, a diftong *áe* se stegne u *a,* a *m* se ne izgovara, onda nema razlike prema infinitivu. I opet zbog homonimije sa infinitivom propao je kl. lat. konj. perf.

§ 766. Starofr. je očuvao samo nešto od kl. lat. pluskvamperfekta.

Futur II. (exactum) se očuvao u veljotskom, a imperfekt konjuktiva na Sardiniji i donekle u rumunskom.

Ako uporedimo različit romanski razvitak lat. deklinacije i konjugacije, konstatujemo kod lat. deklinacije golemu redukciju oblika na jedan padež, dok je kod konjugacije redukcija neznatna. U srp.-hrv. jeziku opet deklinacija očuvala se

veoma dobro, kod glagola vid, a vremenski morfemi znatno su reducirani. Osim presenta sva se gotovo vremena barem u većini naših dijalektima, izrazuju perifrastički, sintaksom mjesto morfemima.

§ 767. Treće je svojstvo latinskih glagola rod ili genus verbi. Lat. je rod glagola bio dvostruk: razlikovao se aktiv i pasiv. Rod se tiče subjekta, da li je aktivan ili pasivan. Sa *r* je lat. jezik karakterisao onaj slučaj kad je subjekat pasivan, to jest kad se glagolska radnja na njemu vrši: *porto* »nosim«, *portor* »mene se nosi, nose me«.

U lat. se razlikuju dva pasiva: mediopasiv od prelaznih glagola i impersonalni pasiv od prelaznih i neprelaznih glagola. Mediopasivni oblik moguć je samo kod transitivnih glagola, a onaj drugi i kod intranzitivnih.

Grčki jezik razlikuje tri roda: aktiv, pasiv i medij, dok je lat. spojio pasiv i medij u isti pasivni oblik. Prema tome, lat. pasiv ima dvostruko značenje, medijalno i pasivno. Medij znači da subjekt sam na sebi izvršuje radnju »tučem — tučem se — tuku me«. U našem jeziku postoji samo jedan rod. Medij i pasiv izrazuju se sintaktički, ne morfološki. Ovako je danas i u romanskim jezicima, koji napustiše lat. pasiv.

U lat. se spojio medij i pasiv, pa se zato morfem karakterisan konsonantom *r* zove medio-pasiv. Primjer: *percuteor,* može da znači ili da me netko u sadašnjem momentu poreže ili da se ja sam porežem. Tako je kod svih transitivnih glagola. Tranzitivni i intrazitivni glagoli mogu imati i t. zv. bezlični pasiv, u značenju fr. *on,* njem. *man.* Primjer: *bibitur* »pije se« za tranzitivni glagol, a za intrazitivne *itur* »ide se«.

Treća vrsta roda su deponentia. Kako je do njih došlo teško je znati. Oni imadu aktivno značenje, a pasivni oblik. Primjer: *sequor* »slijedim«. Već u lat. počinju se napuštati, pa se *sequor* zamjenjuje sa *sequo.* Latinski ih gramatičari zovu deponentia, jer su »skinuli« pasivno značenje odnosno aktivni oblik.

Deponentia su uzrok propasti kl. lat. pasiva u romanskim jezicima.

Romanski glagol, kao i slovenski, razlikuje samo jedan genus. Pasiv se izražava sintaktički u svim romanskim jezicima kao i u srp.-hrv.

§ 768. Lat. modus verbi je četverostruk: indikativ, imperativ, konjunktiv i optativ.

Prvi modus, indikativ, konstatira glagolsku radnju ili stanje kao činjenicu: *scribo* »pišem«. Ne izrazuje se pri tome ništa, kako stoji radnja ili stanje sa voljom, osjećajima ili mišljenjem onoga koji govori.

Glagolska radnja ili stanje može se staviti u vezu sa voljom i t. d., n. pr. kad se nalaže nekome, da je izvrši: *scribe* »piši«! Taj se modus zove imperativ.

Treći slučaj nastaje kad se hoće da kaže da glagolska radnja ili stanje ne postoji u stvari, ali da bi mogla postojati, ili da je onaj koji govori ne bi želio, ili da se čini, ili se pretpostavlja da može biti. Taj se modus zove konjunktiv.

Četvrti je modus optativ, t. j. kad se želi da se obavi neka radnja ili stanje.

Sa logičnoga gledišta nužni su modusi imperativ i indikativ.

Konjuktiv i optativ možemo zamijeniti sintaksom: perifrazom ili opisivanjem. Već lat. ne razlikuje konjunktiv od optativa, dok ih grčki razlikuje.

Romanski jezici očuvali su indikativ, imperativ i konjuktiv.

Konjunktiv može stajati u vezi sa vremenima, kao i indikativ. Kako konjunktiv izrazuje želju i nesigurnost, a i budućnost je nesigurna ili se želi, događa se da konjunktiv dobiva futursko (vremensko) značenje, t. j. da se može konfundirati sa futurom. Tako je u 1. i 2. konjugaciji futur karakterisan sa *bo,* a u 3. i 4. konjugaciji lat. futur ima gotovo isti oblik kao i konjunktiv.

§ 769. Ima jezika koji imaju 3 numerusa. Tako i staroslovenski: singular, dual i plural, grčki isto tako. Slovenački je očuvao do danas ovu starinu. Lat. je napustio dual, a tako i romanski jezici. Oblici za numerus karakterisani su dodacima na lične nastavke. O tome će biti govora malo niže u §§ 773 i 794.

§ 770. Za razliku od imenice glagol može da izrazi lice (persona). Razlikujemo tri lica: 1. (ja), 2. (ti) i neodređena 3 persona (on, ona, ono) u singularu i pluralu. Oblici za lica karakterisani su ličnim nastavcima. O njima će biti govora malo niže u § 773.

§ 771. Glagolska radnja može da se shvati abstraktno bez obzira na numerus ili personu. U tom slučaju nastaje glagolska imenica ili glagolski adjektiv. Nominalni oblici mogu u lat. izražavati i vrijeme, dok u našem jeziku samo t. zv. pridjev prošli, a infinitiv nikako.

Nominalni lat. oblici jesu ovi: 1. infinitiv prezenta (u aktivu i pasivu), 2) infinitiv perfekta (u aktivu i pasivu) i 3. infinitiv futura.

Naš infinitiv je postao indeklinabile. Lat. je infinitiv dobio one padeže kojih nema od gerundija i može se u neku ruku deklinirati. *Portare* je nominativ sing., genitiv je *portandi,* koji može služiti kao dopuna imenici kao ars armandi, *amandum, amando.* Lat. infinitiv, kao imenica, lišen je numerusa i persone, dok je naš lišen i vremena.

Lat. infinitiv indikativa obrazovan je od osnove na -s-: -se. Po lat. fonetskom zakonu s prelazi u *r* ako se nalazi među vokalima, za to se veli *porta-re,* ali es-se.

Verbalni adjektiv kaže isto što i imenički. To je pojam koji nije zamišljen za sebe, već se shvaća kao oznaka ili karakteristika nekog drugog predmeta ili pojma. Bolji bi bio naziv adjectif verbal, nego participe. Verbalni adjektivi su particip presenta, perfekta, gerundiv i particip futura.

Od lat. glagolske imenice očuvao se u rom. jezicima samo infinitiv presenta aktiva, gerund na *-ndo*, particip perfekta pasiva i donekle particip prezenta.

§ 772. Dioba glagola. Lat. glagole možemo da podijelimo u klase (razrede) sa morfološkoga ili etimološkoga gledišta.

A. Morfološka se dioba osniva na vokalu, koji karakteriše prezentsku osnovu, t. j. na onom vokalu što se nalazi pred infinitivnim nastavkom -se > *-re*. Dugo *a* karakteriše prezentsku osnovu odnosno infinitiv u prvoj grupi. Ako *ā* dobije + *w*, onda je to oznaka za osnovu perfekta, u ovoj kategoriji. Pred infinitivnim nastavkom *-re* može još da se nađu vokali *ē ĕ ī*. Imamo dakle ove tipove lat. konjugacije: 1. *a* + -se > *-re* = *āre*, *ē* + *-se* > *-re* = *ēre*, *ĕ* + *se* > *re* = *ĕre*, *ī* + *-se* > *re* = *īre*. Ova dioba je najpraktičnija, ali ne zadovoljava posvema ni ona zbog toga što u mnogo slučajeva ne može vrijediti za perfekt, budući da je u tom morfemu često druga osnova.

B. Etimološka dioba lat. glagola sadrži ova tri podrazreda:

1. Primarni glagoli. 2. Sekundarni (denominalni i deverbalni). O ovim dvama podrazredima bilo je govora gore u § 763. Dioba po temi. Jedni lat. glagoli dobivaju lični nastavak direktno na osnovu, a drugi dodavaju osnovi još *o* ili *e* pred ličnim nastavkom. Tako se razlikuju lat. tematski i atematski glagoli. Primjer: U *leg-o-nt* lični je nastavak *nt* za 3. lice pl. Između glagolske primarne osnove *leg-* i ličnog nastavka *-nt* umeće se *o*. Infinitivi es-se i *fer-re* su atematski oblici. Kad se umeće *e* ili *o*, dobija se tematska osnova. Tematski vokal znači isto što i »postavljen vokal«, jer grč. imenica tema dolazi od grč. *títhēmi* »postaviti«.

I. LATINSKI OBLICI INFEKTUMA

§ 773. a) Finitni su oblici oni koji mogu da izraze numerus i personu pored tempusa (vremenskoga stepena), modusa i genusa. Morfologija njihova karakterisana je ovako kako slijedi.

Nastavci za infektum i perfektum su različiti, ali se ipak kadikad dodiruju. Zašto je to, ne znamo, jer stvaranje ovih nastavaka i razlika ide u daleku prošlost.

Lični nastavci (finitni) za infektum jesu ovi:

Sing. 1. *-ō* ili *-m*, 2. *-s*, 3. *-t*. Plural 1. *-mus* < *mos*, 2. *-tis*, 3. *-nt*. Ovi nastavci dolaze i u drugim indo-evropskim jezicima.

Nastavak *-ō* za 1. lice nalazi se u prezentu, futuru *(-bo)* i u futuru eksaktnom. Dočetak *-m* je karakteristika za prezent konjunktiva, za imperfekt, perfekt i pluskvamperfekt konjunktiva.

U romanskim jezicima održao se samo *-ō* za prvo lice. Dočetak *-m* nestao je kao nastavak za 1. lice već u vulg. lat. zbog toga što se na koncu mnogoslovčanih riječi ne izgovara.

Dočetak *-s* je ostao u rom. jezicima. On se može vokalizirati prema tipu jednoslovčanih riječi *nos* > *noi* u onim romanskim jezicima koji ne poznaju dočetnoga *-s*.

Dočetak *-t*, kao nastavak za 3. lice, u vulg. lat. mogao je da otpadne. Tako je 3 lice moglo već u to doba glasiti *portat* i *porta*. Slično se je dogodilo i u našem jeziku. Romanski se jezici razdijeliše u ovom pogledu. Jedni zadržaše *-t* kao fr. i sardički, drugi ga napustiše kao ital. i t. d.

Dočetak *-mus* je ostao u vulgarnom latinitetu i roman. jezicima, samo je *-s* podvrženo fonetskim zakonima romanskih jezika. U višeslovčanim riječima može ispasti.

Lat. dočetak *-tis* nastao je iz *-tes*, kao u drugim indoevropskim jezicima, i morao bi glasiti samo *te*. U lat. je *-te* dobilo s od singulara, da bi se mogao tačno razlikovati modus imperativni od indikativa.

I ovaj se nastavak očuvao u vulgarnom latinitetu i u romanskim jezicima. Samo se sa *-s* postupa po fonetskim zakonima roman. jezika.

Kod *-nt* dogodilo se već u vulg. lat. da je otpao *t*, kao i u 3 licu singulara, pa ga neki romanski jezici (kao ital.) nemaju.

§ 774. Prezent se razlikuje od imperfekta i futura time što nema nikakve vremenske karakteristike. Imperfekt ima znak *-ba-: porta* + *ba* + *m*.

Porijeklo ovoga infiksa *-ba-*, koji nemaju drugi indoevropski jezici, potječe, kako se sa velikom vjerojatnošću tumači, od aorista iste osnove od koje je *fui: *bhuam* > lat. *bam* bio bi aorist.

Prema ovom tumačenju, lat. imperfekt jeste jedinstven morfem, koji je nastao iz sintagme, upravo kao romanski futur. Imperfekt *portabam* je, naime, prvobitno složeno vrijeme. Prvi dio je particip *portans*, a drugi aorist *bhua* + *m*). Znači dakle »bjeh noseći«.

§ 775. O lat. futuru nećemo voditi računa, jer je nestao u romanskim jezicima. Propao je jer mu karakteristični konsonant *-b-* nije bio dovoljno ekspresivan u onom času kada je međuvokalsko *b* postalo *v* u vulg. latinitetu, što se dogodilo već u 1 vijeku poslije Isusa. Može ga se nadomjestiti i sintaktičkim opisivanjem sa glagolima *habere, debere, velle* i sa samim presentom glagola.

§ 776. U lat. su konjunktiv i optativ jednaki. Konjunktiv označuje radnju kao nesigurnu. Grčki je izražavao nesigurnost

konjunktivom, a želju optativom. Optativ je imao karakteristiku *a* ili *e*. Zbog toga u lat. konjuktiv prez. glasi *portem, moneam, defendam, audiam*. Ova se karakteristika prezenta očuvala djelomice i u romanskim jezicima.

§ 777. Konjunktiv imperfekta nestao je u većini romanskih jezika. Samo ga je Sardinija očuvala i donekle Balkan. Kako se u ovoj knjizi radi o romanskim književnim jezicima, ne trebamo voditi o njemu posebnoga računa. Spomenimo samo da je u lat. karakterisan sa *-se*. Sa ovim se elementom izvode i desiderativa, kako smo gore vidjeli u § 763.

§ 778. Lat. je imao dva imperativa. Zapovijedati se može za sadašnjost, t. j. da se nešto obavi sada, ili za budućnost, t. j. da se nešto obavi sutra ili u daljoj budućnosti. Stoga imademo imperativ prezenta i imperativ futura. Imperativ futura je propao u romanskim jezicima, održao se lat. imperativ presenta, koji je u drugom licu sing. čista osnova: *portā, monē, lĕgĕ, audī*.

Drugo lice plurala imperativa presenta ima nastavak *-te*, a u imperativu futura *-to, -te, nto*. Ovaj nastavak je ostatak zamjeničke osnove *t-*, koja se inače nije nikako sačuvala.

§ 779. b) Morfologija infinitnih t. j. imeničkih i pridjevnih glagolskih oblika karakterisana je ovako:

Infinitiv prezenta je i u lat. jeziku apstraktna imenica (t. j. glagolskoj radnji oduzet je numerus i persona), koja se je mogla deklinovati. To je apstraktna imenica od s osnove u lokativu. Očuvala se potpuno u rom. jezicima, gdje je imenički karakter infinitiva pojačan time što je, za razliku od klas. lat. infinitiva, mogao primati preda se određene prijedloge. Sa glagolskim značenjem veže ovu lat. apstraktnu imenicu i konstrukcija, t. j. on pridržava rekciju finitnoga glagola.

§ 780. Particip presenta karakterisan je sa *-nt*, koji se dodaje na osnovu. Particip se nije očuvao u romanskim jezicima po pučkoj tradiciji, već je često uvođen učenim putem. On je često puta »forme savante« u rom. jezicima.

§ 781. Particip futura pas. na *-nd* je t. zv. gerundiv. On može označivati »nešto što se mora učiniti«. Zovu ga participium necessitatis. U rom. jez. očuvao se samo rijetko kao arhajizam u pojedinim imenicama: *vivenda* > fr. *viande, bibenda* > ital. *bevanda*. U lat. je imao često i značenje bez nijanse moranja, na pr. u *oriundus*.

U rom. jezicima očuvao se, naprotiv, klas. lat. gerundij, koji je davao padeže infinitivu. Odakle je došao nastavak *-nd* u lat. jezik, ne zna se.

c) Nepravilni lat. glagoli

§ 782. Glagoli, koje ovako zove deskriptivna normativna (nenaučna) gramatika, t. j. ona nauka koja ne ispituje postanje i razvitak oblika, nego ih samo registrira i šematizira, kako bi se mogli lakše naučiti na pamet, sasvim su pravilni; samo su ostatak (ili arhajizam) velike starine.

To su *sum, possum, volo, mālo, fero, ēdo, do, eo, queo, nequeo, fio, inquam, aio*. Ovi glagoli izražavaju primarne emanacije života, t. j. one bez kojih se život apsolutno ne da zamisliti. Ove glagole morao je da stvori čovjek već na najprimitivnijem stepenu civilizacije. Za to i velimo da su veoma stari ili arhajički.

Od ovih 13 arhajičkih lat. glagola očuvalo se u romanskim jezicima šest, neki posvema, a neki samo u nekim oblicima, svagdje sa jakim analogičkim reformama.

Pored toga valja imati na umu da se oni i najčešće upotrebljavaju. Zbog toga su mogli lakše da očuvaju starinu.

Nepravilnost ovih glagola sastoji se u tome da oni miješaju tematske i atematske oblike u istoj shemi, t. j. da sačinjavaju svaki za se svoju konjugaciju.

§ 783. Bitak je u svim indoevropskim jezicima označen osnovom s, u t. zv. obliku ništice (t. j. gdje nema vokala, fr. degré zéro, njem. Schwundstufe) ili punijom osnovom es. Njegova je shema u prezentu: sg. 1. l. s + o + *m*, t. j. degré zéro s + tematski vokal *o* + lični nastavak za 1. lice *-m*. Očuvao se po ovoj shemi u svim romanskim jezicima.

Punija osnova es od s dolazi u 2. l. sg. es + s > es, koja nema tematskoga vokala kao u prvom licu. Prema tome, prvo lice ima tematski, a drugo atematski morfem.

Treće se lice sg. također pravi od punije osnove: es + *t*, dakle atematski.

U pluralu 1. l. s + o + *mus* > *sumus* pored *simus* u nenaglašenom slogu kao u *maxumus* pored *maximus*. Sadrži degré zéro s + tematski vokal *o* + lični nastavak za plural.

2. l. es + *tis* sadrži, kao i u sg., puniju osnovu es bez tematskoga vokala.

3. l. s + o + *nt* > *sunt*.

Present ovog glagola karakterisan je pravilnom izmjenom s/es i pojavljivanjem i nestankom tematskoga vokala. Sve se ovo očuvalo i u romanskim jezicima u potpunoj mjeri.

Imperfekt se pravi samo od punije osnove es + *a* +*m*. Kako se s nalazi u intervokalnom položaju, nastade odatle *eram*. Mjesto opće lat. karakteristike za imperfekt *-ba-* nalazimo kod ovog glagola samo *a*. Ovaj se imperfekt očuvao donekle i u romanskim jezicima.

Futur se pravi od punije osnove es: es — o > *ero*, es — *is* > *eris*, es — *it* > *erit* i t. d. Vokal *i* je optativni nastavak. Futur je konjunktivni oblik sa gledišta lat. morfologije. Očuvao se u nastarije doba u starofr.

Konjunktiv se pravi od osnove degré zéro sa umetkom optativnoga sufiksa pred ličnim nastavkom: 1 l. sg. s + *ie* + *m* = 1. l. sg. s — *i* + *m*. Ovaj posljednji oblik je klasični.

Neko vrijeme uzimalo se je *siem* kao naglašeni a *sim* kao nenaglašeni oblik. Ovaj se konjuktiv očuvao i u romanskim jezicima.

Imperatif je u sg. jednak punijoj glagolskoj osnovi es, koja u pluralu dobiva *-te: este.*

Gotovo nijedan romanski jezik nije očuvao es, nego je supstitucija za imperativ u tim jezicima konjunktiv, futur i infinitiv.

Infinitiv se tvori od punije osnove es sa dočetkom se > esse. To je klasični oblik. U vulg. latinitetu dobio je još *-re: essere* zbog toga što je u najvećoj većini glagola infinitiv bio karakterisan sa *-re,* a zaboravilo se da esse sadrži es + karakteristični infinitivni dočetak. U esse ovo se nije moglo prijeći u *re,* jer se s ne nalazi među vokalima.

§ 784. *Possum* »mogu« je složen glagol. Prvi dio znači onoga koji je gospodar, koji raspolaže nečim: *pote* + *sum* > *potsum* > *possum.* U izričaju *potis est* »moguće je« vidi se njegovo postanje.

Saglasno sa ovakim postupanjem, njegova se konjugacija dijelom pokriva sa *sum* a dijelom, kao na pr. u perfektu *potui,* tvore se vremena od denominativa *poteo, potere,* koji je očuvan u oskičkom dijalektu i u klas. lat. participu prezenta *potens.*

U vulg. lat. za possum nalazimo još češće oblike od denominativa *poteo,* negoli u klas. latinitetu. Kako su se već u lat. križala ova dva glagola, u romanskim ćemo jezicima imati još manje ostataka od složenice *possum* negoli u klas. latinitetu.

§ 785. *Volo* »hoću«. Indoevropski jezici izrazuju volju osnovom *weł.* 1. *Prezent.* Singular: Na *uel* dodajemo *o:* 1. l. sg. *wel* + *ō* > *volo;* 2. l. sg. *vī-s,* sadrži *vi,* drugu osnovu od *uel;* ona dolazi u izvedenici *invitus* očuvanoj u šp. *embidos;* 3. l. sg. *uel* + *t* > *vult,* t. j. lični se nastavak dodaje na čistu osnovu bez posredovanja tematskoga vokala. Plural, 1. *weł* + *o* + *mus* > *volumus,* 2. *weł* + *tis* > *vul — tis,* 3. *weł* + *o* + *nt* > *vol-u-nt.* I kod ovog arhajičkog glagola nalazimo karakteristično izmjenjivanje tematskih i atematskih oblika.

Konj. prezenta je optativ *uel* + *i* + *m* > *velim.*

Infinitiv: klas. lat. *velle* je nastalo od *wel* + *se.* U romanskim se jezicima očuvao *velle* samo u st. fr.: *avel* »želja«. Inače je u svim romanskim jezicima bio reformiran po analogiji deverbativa *potēre* u *volēre.*

Složeni glagol *malo,* koji je nastao iz *magis* + *volo* »vouloir mieux; aimer mieux, préférer« ne dolazi u obzir za romanske jezike.

§ 786. *Fero* »nosim«. Infinitiv je nastao iz *fer* + *se* > *ferre.* Ne postoji u nijednom rom. jeziku sam za sebe, nego samo u složenicama *sufferre* i *offerre,* koje su prešli u *i-* konjugaciju: rum. *suferi,* ital. *soffrire,* engad. *soffrir,* fr. *souffrir,* prov. *sofrir,* kat. šp. *suffrir;* ital. *offrire,* fr. *offrir;* samo je sardički i ovdje očuvao kl. lat. infinitiv, raširivši ga sa *-re* kao i *essere: offerrere.* Sam oblik *ferre* bio je nadomješten u romanskim jezicima denominalom *port-a-re* od *portus.*

§ 787. *Edo* »jedem«. Infinitiv je nastao *ed* — *se* > esse. Pored ovoga dolazi još i infinitiv *ēd* — *ĕ* — *re.*

Ovaj je glagol također propao u romanskim jezicima zbog toga, što se premalo razlikovao od glagola esse.

Samo ga je očuvao šp. u *comer,* složenici *comedere.*

Vulgarni je lat. uzeo glagol *mando, -ĕre,* koji je izraz za žvakanje životinja. Romanski jezici upotrijebili su mjesto ovog glagola izvedenicu *manducare* od *manducus.* Arhaističan glagol bio je zamijenjen sa glagolom 1. konjugacije, koji je bio ekspresivniji i pravilniji.

§ 788. *Do dare* »dajem«. Osnova ovoga glagola pokazuje apofoniju (alternance vocalique). Na nju se dodavaju lični nastavci: P r e s e n t *do, das, dat, damus, datis, dant.* K o n j. *dem, des, det, demus, detis, dent.* I m p e r a t i v: *da, date.*

Od ovoga glagola postoji još složenica sa r e d: *red* + *dare* > *reddĕ -re.* Već u lat. je promijenila konj. Vulgarni latinitet unosi u nju *n: rendere,* jer se posvema zaboravilo da je ovo složenica sa *red,* a semantički je stajala u vezi sa *praehendere.*

§ 789. *Eo, ire* »idem« sadrži osnovu *ei,* na koju se dodavaju lični nastavci: *Present: ei* + *o* > *eo* (gubitak *i* pred *o*) *eo, is, it, imus, itis, eunt. Infinitiv: ei* + *se* > *ire. Imperatif: i, ite. Imperfekt: ibam.*

Ovaj glagol je djelomično očuvan u romanskim jezicima, a najčešće zamijenjen izvedenicom i složenicom *ambitare* i izvedenicom *amb* + *ul-* > *ambulare.* Treći mu je romanski substitut klas. lat. *vado, vaděre.*

§ 790. *Fio* »bivam« se sačuvao u romanskim jezicima, gdje zamjenjuje neke oblike od *sum.* Na jednom natpisu u Srijemu mjesto *sunt* čitamo *fiun: ad termas Licin(i)anas qas fiun Esirmi* »kod Licinijevih kupelji, koje su u Srijemu (= danas Mitrovici)«. Upor. moje djelo Pojave vulg. lat. jezika, str. 90, br. 2 i § 829.

U ital. konjunktiv *fia* znači futur od essere. Očuvao se u Sardiniji, u rumunjskom, staromlet. i lombardskom dijalektu.

Fio je od iste osnove od koje je perfekt *fui.* Od ove je osnove i naš *biti.* Indoevropska osnova glasi *bheu (bhu).*

II OBLICI PERFEKTUMA

§ 791. Prvobitni lat. perfektum čini opoziciju sa prezentom u pogledu vida (aspekta): *vixit* u opreci je sa *vivit*. Razliku starolat. značenja između *vivit i vixit* možemo izraziti u našem jeziku sa »živi (durativum)—doživi« (perfektivum).

I osnova perfektuma može da tvori tri vremenska stepena: sadašnjost, prošlost i budućnost, kao i odnosne moduse i nominalne oblike baš kao i osnova infektuma.

Imperfekt, koji je u osnovama infektuma karakterisan sa *ba,* ima i u osnovama perfektuma svoju osobitu oznaku.

Perfektum ima također i svoj futur, koji stoji blizu konjuktivu perfekta. Prema tome znači u najstarijem latinskom jeziku: *vixi* dovršenu radnju u sadašnjosti, *vixerat* dovršenu radnju u prošlosti, a *vixerit* dovršenu radnju u budućnosti.

Ovako je moralo biti stanje u najstarijem latinskom jeziku. Ovo se stanje nije održalo u toku lat. jezika zbog toga, što je aspekt dobio značenje vremena. Ta promjena mogla se dogoditi vrlo lako. Dovršena radnja u sadašnjosti može lako dobiti značenje prošle radnje. Uzmimo na pr. naš glagol »doživjeti«. On znači zaista da neko ima za sobom, kao prošlost, toliko i toliko godina i da u sadašnjosti, t. j. u momentu kad se govori, ima toliko i toliko godina. U tom slučaju i mi upotrebljavamo ne samo trenutan glagol doživjeti, nego ga — šta više — mećemo u prošlost: N. N. doživio je lijepu starost, pedeset, šestdeset godina i t. d. Tako čitamo i na bezbrojnim lat. nadgrobnim natpisima *vixit annos (annorum) XXX* i t. d. »doživio je 30 godina«.

Zbog toga što je aspekt dovršene radnje vrlo sličan prezentu, može perfektum da zadobije značenje prošlosti i da posvema izgubi značenje vida (aspekta). U Plautovu jeziku perfekt još znači vid.

§ 792. *Morfološke karakteristike lat. perfektuma* sastoje se 1. u zasebnim ličnim nastavcima, koji samo u nekim licima naliče ličnim nastavcima infektuma, 2. u zasebnoj osnovi, koju i obična gramatika zove osnova perfekta.

Ali valja naročito istaći da lat. perfekt nije jednolično vrijeme, da su u njemu skupljeni ostaci indoevropskog aorista, koji je karakterisan sa *-is-*. Ovome *-is* odgovara u slov. aoristu *-h, -še.*

Lat. perfekt sadrži pored osnova koje pokazuju reduplikaciju još i druge koje pokazuju apofoniju (alternance vocalique) kao i one koje su upravo t. zv. sigmatski indo-evropski aoristi.

Tako se dakle u perfektumu skupilo mnoštvo raznorodnih osnova. Mi ćemo ih sve radi lakšega pregleda razdijeliti u sigmatske i asigmatske. Sigmatske su one koje dodavaju lične nastavke na osnovu, koja se svršava na *-s,* na pr. *dix-i* prema

infektumu *dic-o,* a asigmatske su one, koje nemaju *-s,* nego karakterišu infektum na već pobrojane načine.

Sve do sada opisane perfektne osnove mogu imati samo na osnovi akcenat. Ali se glagolska osnova u najviše slučajeva svršuje i na dugi ili kratki vokal kao u *port-ā-re, vid-ē-re, audī-re, gĕnĭ-tus* i t. d. Lat. se akcenat ravna dakako i u ovom slučaju prema zakonu penultime. U ovim slučajevima može osnova perfektuma, koja je karakterisana sa *w* (izgovori lat. *u* kao bilabijalni spirant), biti naglašena na karakterističnom infinitivnom vokalu *ā, ē, ī.*

Prema tome u lat. imamo dvije mogućnosti: a) ili da je naglašena osnova ili b) karakteristični vokal.

Prema akcentu razlikujemo dva perfekta. Jakob Grimm je nazvao one perfekte koji imadu naglasak na osnovi jakima, a druge slabima.

Rizotonički i arizotonički oblici ne postoje samo kod imenica, nego i u perfektumu. Rizotoničke (naglašeni na osnovi) su *tĕtĭgi, fēci, dīxi* i t. d., *arizotonički portāvi, audīvi* i t. d.

Gore smo vidjeli da *w* (pisano v) također karakteriše perfekt. I ovakvi perfekti mogu biti rizotonički i arizotonički: *mónui portávi* (*u* i *v* su identičnog izgovora).

§ 793. Po karakterističnom vokalu infinitiva ne može se u lat. znati kako glasi perfekt. Ipak je mogućno lat. glagole grupisati u perfektu. Grupisanje perfekta provešćemo na osnovu gornjih karakteristika.

§ 794. Lični nastavci perfektuma jesu ovi: Sing. 1. l. *-ī,* 2. l. *-ĭs-tī,* 3. l. *-ĭt.* Dugo *ī* nastalo je od diftonga, upor. grčki nastavak *-ai.* U 2. l. sing. imamo dva elementa: elemenat *-is* je od indoevropskog aorista. U 3. l. mjesto *-t* u staro doba govorilo se *-ed.* U vulg. jeziku ovo *-d* moglo je otpasti, na pr. *dede* za *dedit.*

Kod perfektuma karakterisanog sa *w* u 3. licu sing. otpada u vulg. lat. jeziku *ĭ.* Taj nastavak glasi *avt* > *aut* ili *-au.* Ovaj se nastavak očuvao u ital. jeziku: *cantò* < *cantau(t).*

Nastavci plurala glase ovako: 1. l. *-ĭmus,* 2. l. *-ĭstis,* 3. l. *-ĭsunt* > *-erunt.* Nastavak za 2 l. sadrži dva elementa, kao i u singl. *-ĭs-tī; -tis* odgovara posvema onome u infektumu.

Nastavak za 3. l. pl. sadrži također dva elementa: *-is-* i *-unt* iz infektuma. Drugi nastavak *-ērе* ne zna se tumačiti.

Ako uporedimo ove dočetke sa dočetcima infektuma, vidimo da su neki zajednički, drugi novi, a negdje da je umetnuto *is.* Svi ovi nastavci osim *-ĕrē* sačuvali su se u rom. jezicima.

§ 795. U prošlom vremenu perfektuma, u pluskvamperfektu, nalazimo, za razliku od ličnih nastavaka što smo ih naveli gore u § 794 i koji služe za izražavanje *vremena* perfekta, ne ove lične nastavke nego lične nastavke infektuma proširena sa elementom *-is-* i sa karakterističnim znakom *-a-,*

koji smo vidjeli u *er-a-m* < *es-a-m*. Prema tome, na pr. u *dixeram* nalazi se signatska osnova perfektuma *dix-* < *dic* + *s* + *is*, (od čega elemenat *-is* smo vidjeli u *-is-ti- is-tis- is-unt* > *erunt* + *a* (karakteristični znak za imperfekt u *es* + *a* + *m* > *eram)* + lični nastavak infektuma *-m*.

Pluskvamperfekt se je očuvao samo u nekim oblicima starofr., a u šp. i port. potpuno.

§ 796. Eksaktni futur anališe se isto ovako: *dixero* sadrži ove elemente: 1. signatsku osnovu perfektuma + *is* (kao u *is-ti, is-tis* i t. d.) + optativni znak *i*, koji dolazi i u konjunktivu, + lični nastavak infektuma *-o*.

Futur eksaktni se je očuvao kao arhaizam u starodalmatinskom, gdje je uzeo službu futura I. Baš ova promjena najbolje dokazuje da je aspekt ili »*vid*« morao vrlo rano nestati u lat. jeziku.

§ 797. Od perfektivne osnove postoje i modusi: konjunktiv perfekta i pluskvamperfekta.

Kako je lat. vrlo rano napustio vid, to se od perfektuma ne pravi imperativ kao živ oblik. Samo se je u jednom slučaju očuvao, i to od *memini: memen-to* »sjeti se«, gdje tako i mora biti, jer od *memini* ne postoji prezentska osnova. Ne treba ni spominjati da imperativu perfektuma nema ni traga u romanskim jezicima.

§ 798. Modus perfektuma, koji se je u romanskim jezicima očuvao u potpunoj čistoći, jeste pluskvamperfekt konjunktiva. On je zamijenio konjunktiv imperfekta. Njegova je tvorba potpuno razumljiva, ako uzmemo u obzir tvorbu konjuktiva imperfekta. Primjer: *dixissem* sadrži ove elemente: osnovu perfektuma *dīx* + elemenat staroga aorista *-is-* (koji smo vidjeli gore u *-is-ti, -is-tis,* u pluskvamperfektu i futuru eksaktnom (+ elemenat *-se-*) koji smo upoznali kad smo govorili o imperfektu konjunktiva gdje je *-se-* prešlo u *-re-* zbog toga što se s nalazi u intervokalnom položaju, upor. § 783 (+ lični nastavak infektuma *-m.)*

§ 799. Da će perfektum imati nominalne oblike kao i infektum, razumije se samo po sebi. Od nominalnih oblika valja istaći:

a) Infinitivni nastavak perfektuma *-isse,* koji sadrži također poznate elemente: *is* (poznat znak aorista) + infinitivni nastavak *-se,* koji znamo iz infinitiva infektuma. Razlika je jedino ta što je u infektumu s od *-se* prešao u *r,* jer se nalazi u intervokalnom položaju, a ovdje ne, jer s dolazi poslije konsonanta s od aorista. Kao infinitiv infektuma što se ima smatrati lokativom osnove na s, tako se ima smatrati i infinitiv perfektuma koji se, za razliku od infinitiva infektuma, nije očuvao u rom. jezicima.

b) Prošli particip pasiva, koji se u romanskim jezicima vrlo dobro očuvao. Njegov je nastavak *-to-*.

Značajno je što ovaj particip ne stoji u početku u vezi sa perfektivnom osnovom: od facere nije *fectus,* kako bi očekivali, nego *factus.* Istom kasnije došao je u sve tješnju vezu sa osnovom perfektuma.

III. OSNOVE PERFEKTUMA

§ 800. Da bi mogli razumjeti romanski perfekt, treba da detaljnije analiziramo one osnove perfektuma koje su se sačuvale u romanskim jezicima.

Ove osnove mogu biti dvostruke: Mogu se svršavati na konsonant ili na vokal. Ako se svršuju na konsonant, perfekt može biti sigmatski ili asigmatski. Ako se svršuju na vokal, gotovo uvijek je asigmatski.

§ 801. Kad se osnova svršava na konsonant, može praviti reduplicirani asigmatski perfekt.

Kod reduplikacije reduplicira se konsonant i radi se o tome kakav će vokal između udvostručenih konsonanata doći. To je bilo u lat. obično e. Od *do: ded-i,* od sto i **stesti* > *steti* (drugo s ispalo je zbog disimilacije).

Lat. jezik poznavao je oko dvadeset glagola, koji su ovako tvorili perfekt. Od toga se očuvaše u rom. jezicima samo dva: *dedi* i *steti.* Razlog zašto je reduplicirani perfekt propao u rom. jezicima, leži u tome što u romanskim složenicama od redupliciranih perfekata (t. j. u spoju preverb = prijedlog + glagol) nije se mogla jasno izraziti reduplikacija, jer je lakše dolazilo do haplologije. Primjer: Od *pungo* glasi lat. reduplicirani perfekt *pepug-* > *pupugī,* ali u složenici *compunxi* od preverba *cum* + *pungere* nema više reduplikacije, nego je perfekt sigmatski.

Gotovo svaki glagol može dobiti i praeverbe, koji naliče posve na prijedlog. Ako glagol, koji je kao simplex poznavao reduplikaciju, dobije preverb, onda tvori perfekt bez reduplikacije, drugim izražajnim sredstvom, sigmatski: na pr. *compunxi,* ne **compupugi.*

Nereduplicirani oblik sa preverbom može da djeluje na simplex i tako se često generališe nereduplicirani oblik iz složenica.

§ 802. Druga vrsta asigmatskog perfekta nema reduplikacije, nego apofoniju (alternance vocalique).

Ona je mogla biti a) kvantitativna, na pr. *ē,* mjesto *ĕ,* a mogla je biti b) kvalitativna i kvantitativna zajedno, t. j. pokazivati na pr. e mjesto *a-,* ali i duljinu t. j. *ē* mjesto *ĕ.*

Kvantitativnu apofoniju (alternance vocalique ili prijevoj) imamo u ova četiri slučaja: 1. *ĕ — ē: lĕgo — lēgi,* particip *lĕctus, sĕdeo—sēdi,* particip perf. *sĕssus, venio—vēni,* participi *vĕntum.* 2. *ŏ—ō: fŏdere—fōdi,* particip *fŏssus.* 3. *ĭ—ī: vĭdeo—*

vīdi, particip *vīsus*, *vĭnco—vīci*, particip *vĭctus*. 4. *ŭ—ū: fŭgio — fūgi*, particip *fūgitum*, *fŭndo — fūdi*, *particip fūsus*, *rŭmpo — rūpi*, particip *rŭptus*.

b) kvalitativna i kvantitativna apofonija (alternance vocalique) očuvala se u 4 lat. glagola *capio—cēpī*, *facio—fēcī*, *iacio—iēcī*, *frango—fregi*.

U dva glagola *vinco*, *frango* opažamo, da je osnova infektuma karakterisana još i nasalnim infiksom *n*.

§ 803. Lat. je poznavao reduplikaciju i u prezentskoj osnovi. Prirodno je što ovakov glagol u perfektu ne pokazuje nikakove promjene. Primjer: *bĭbo* perfekt *bĭbī*. Ali ima i drugih glagola kojima je perfektum jednak infektumu.

Teže je protumačiti zašto je prezentska osnova jednaka perfektnoj u *lambo* — perf. *lambī*, *prandeo* — perf. *prand-ī*, *praehendo* — perf. *praehend-ī*, *-fendo* u složenicama, kao što su *defendī* i t. d. Neki od ovih glagola, kao lambo, praehendo (upor. *praeda* bez *n*), sadržavaju u infektumu nasalni infiks *n*, koji su protiv pravila (vidi niže § 806) očuvali i u perfektumu.

§ 804. Romanski su jezici baštinili od latinskoga:

a) asigmatski redupliciran perfekt u 2 slučaja, b) asigmatski perfekt izražen apofonijom (alternance vocalique) u 12 slučajeva i c) 4 lat. glagola koji u perfektu ne mijenjaju vokala.

§ 805. Sigmatski perfekt je daleko brojnije zastupljen i u latinskom i u romanskim jezicima negoli asigmatski, i to u lat. najprije u složenicama, za koje je simplex pokazivao reduplicirani perfekt (glagol bez složenice), na pr. *pungo: compunxī*, parco: (pe-perc-ĭ ali) *compersi*, *pello: (pe-pul-ī* ali) *expulsi*, *mordeo: (momordī* ali) *praemord(s)i*.

Ako semantički ispitujemo glagole, koji pokazuju reduplikacije u perfektu, onda opažamo, da označuju izraze primitivne kulture. Isto to opažamo i kod glagola, koji tvore perfekt pomoću apofonije (alternance vocalique), kao u *fŭndo: — fūd-ī* (ali difūsī); *lĕgo: lēgī* (ali *intelexi*); *ĕmo redemi* (ali i *redempsi*). I ovi glagoli, koji kao simplexi tvore perfekt pomoću apofonije, u složenicama imaju sigmatski perfekt. I kod ovih se glagola radi o izrazima primitivne kulture.

Ako nas ovi zaključci dobiveni na osnovu semantičkih opažanja ne varaju, redupli cirani i apofonički perfekt mora da su stariji od sigmatskoga.

§ 806. Osobito čest je bio sigmatski perfekt kod onih glagola, koji su karakterisali infektum pomoću infiksa *n*.

Kod glagola koji karakterišu infektum pomoću konsonanta *n* razlikujemo dva slučaja: 1. da se *n* ne nalazi u perfektumu, već samo u infektumu prema pravilu, ili 2. da se nalazi ne samo u infektumu nego i u perfektumu, t. j. da nije

n prenesen i u particip, i 3. da je *n* prenesen iz infektuma u perfektum i u prošli particip.

Primjere za slučaj 1. *tango—tetigi—tactus*, *frango—frēgi —fractum* i t. d. spomenuli smo gore u § 802.

Primjeri za slučaj 2. *fingo, finxi, fictus; pingo, pinxi, pictus; stringo, strinxi, strictus; mingo, minxī, mictum* (pored *minctum); pango, panxi, pactus*.

Primjeri za slučaj 3. *vinco, vinxī, vinc-tus; lingo, linxi, linctus; pungo, punxi, punctus; plango, planxi, planctus, sancio, sanxi, sanctus, stinguo, stinxi, stinctus, iungō, iunxī, iunctus, ē-mungo, ē-munxi, e-munctus, cingo, cinxī cinctus, tingo, tinxī, tinctus*.

Ovaj tip sigmatskoga perfektuma karakterisan je u osnovama infektuma sa *n* pred *-g* ili *-c*. Ovaj infiks značio je u infektumu početak trajne radnje. U perfektumu ga dakle ne bi smjelo biti jer perfektum znači svršenu radnju ili rezultat iz nje, na pr. *vinco* »počinjem pobjeđivati« *vici* »pobijedio sam«. Isto ga tako ne bi smjelo biti ni u participu na *-to;* ali, kako rekosmo, u vrijeme kad se je zaboravilo njegovo značenje i kad je postao sastavni dio osnove, analogija ga je prenijela dijelom samo u perfekt, a ne u particip perfekta, a najvećim dijelom i u perfekt i u particip perfekta.

Da je infiks *n*, koji je prvobitno karakterisao samo infektum bio prenesen i u perfektum, to dolazi odatle što je u lat. prestao biti vrlo rano takvo ekspresivno sredstvo kome se tačno zna značenje. Prvobitno je, naime, značio infiks *-n-* početak radnje, upravo kao i inkohativni sufiks *-sko*, o kojem će biti riječ niže u § 806a, što znači početak radnje. (Ime inkohativni od lat. incohare, pisano i inchoare početi«). Primjer: *jungo* prvobitno znači »počinjem vezati«. (Upor. Meillet, Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes, p. 198).

Kad se zna da je ovo bilo prvobitno značenje infiksa *-n-*, onda se razumije samo po sebi da je mogao da karakteriše samo infektum, koji znači radnju nesvršenu, koja se razvija pred našim očima, a nikako perfektum, koji znači svršenu radnju, t. j. onakovu, koja se više ne može početi.

Kako se je infiks *-n-* srastao vrlo rano sa samom osnovom i izgubio posebno značenje, analogija ga je lako prenijela iz infektuma u perfektum osobito u ono doba kad je perfektum izgubio značenje vida (aspekta), a dobio čisto temporalno značenje. Ali i tu se gdjegdje očuvala starina (arhaizam) na pr. u participu.

Tim prenašanjem izjednačila se osnova glagola *jung- jug-* u konjugaciji. Osnova *jug-* ostala je samo u imenicama, baš kao i *praeda* pored *praehendo*.

§ 806a. Lat. je imao pored infiksa *n* još i drugi glagolski infiks, koji je značio početak radnje u prezentskoj osnovi. Taj se je infiks očuvao i u romanskoj morfologiji glagola.

Nalazi se u *posco,* u glagolskoj izvedenici (od iste osnove od koje i *precor*), u *disco,* koji je nastao od reduplicirane osnove glagola *doceo,* u *nosco, concupisco* (od cupio), u *proficiscor* (od *facio*). U lat. mogli su pred -sc stajati i vokali *ā, ē, ī,* koji su karakteristični za konjugaciju. Primjeri: *inveterasco, calesco, duresco, ignesco, senesco, obdormisco.* Serija glagolskih izvedenica na -sc- zove se *inkoativna.* Infiks *n* nije živ, sc jest, i kao takav očuvao se i u romanskom, dok *n* samo u pojedinim glagolima kao arhajizam.

§ 807. Sigmatski perfekt tvori velika serija glagola kojima se osnova svršuje na velar: *dico dixi, figo fixi, frigeo* (Početak -eo označuje kauzativno značenje) *frixi.* Ostali primjeri: *urg(e)o, ursi; veho, vexi, vectus; vivo, vixi, victus; luceo, lūxi; mergo, mersi; mulgeo, mulsi, mulsus; rego, rēxi, rectus; sarcio, sarsi, sartus; spargo, sparsi, sparsus; -spicio, -spexi, -spectus; sūgō, sūxi, suctus; tego, tēxi, tectus; terg(e)o, tersi, tersus; torqueo, torsi, tortus; traho, traxi, tractus.*

§ 808. Imade još sigmatskih perfekata i od glagola kojima je prezentska osnova raširena pomoću infiksa *-to-: flecto flexi, flectus.* Ova grupa nije velika.

§ 809. Manja grupa sigmatskih perfekata obasiže glagole kojima se prezentska osnova svršuje na dental. Primjeri: *ardeo, arsi; claudo, clausi, clausus; ludo, lūsī, lūsum; mitto, mīsī, missus; quatio* samo u složenicama kao što su *concussī, quassus; rādo, rāsī, rāsus; rōdō, rōsi, rōsus; rīdeo, rīsī, rīsus; sentiō, sēnsī, sensus; evado, evāsī, evāsus.*

§ 810. Još manja je grupa onih sigmatskih perfekata, gdje se glagolska osnova svršava na labijal. Primjeri: *repo, rēp-sī, reptum; scalpo, scalpsī, scalp-tus; scribo, scrīpsī, scrīp-tus; sculpō, sculpsī, sculp-tus; serpō, serpsī, serptum; sorbeō, sorpsī.*

§ 811. Od glagola, kojima se osnova svršuje na -s tvore sigmatski perfekt ovi: *urō, ussi, ustus; haurio, hausī, haustus.*

§ 812. Isto tako malo sigmatskih perfekata imade od glagolskih osnova koje se svršuju na nazal. Primjeri: *maneo, mansi, mansum; premo, pressi, pressum* (perfekt je ovdje stvoren od osnove *pres-*).

§ 812a. Budući da je perifraza *amatus sum* značila sadašnje stanje »ljubljen sam«, onda je za prošlost uzeta druga perifraza: *amatus fuī* »bio sam ljubljen«, a za futur *amatus ero* »biću ljubljen«. Sintaktička perifraza *amatus sum* znači sadašnje stanje, *amatus fui,* stanje prošlo. Ovaj perifrastički pasiv mogao je izraziti tačno sadašnje, prošlo i buduće stanje. Tako su pasivne morfeme romanski jezici posvema napustili, jer su postali suvišni. Perifraza ih je mogla nadomjestiti potpunoma. Od lat. pasiva nije se u rom. jezicima očuvalo upravo ništa.

U navedenim grupama pomenuti su samo oni latinski glagoli koji su od važnosti za romanske jezike.

IV. PERFEKTUM OD OSNOVA NA VOKAL

§ 813. Ovaj je perfekt bio živ ne samo u lat. nego je ostao takav i u romanskim jezicima.

Osnova može se da svrši sa 4 vokala: *ā ē ī ĕ.*

Ako se osnova svršava na dugi vokal, leži naglasak perfekta, razumije se, na dugom vokalu, t. j. na karakterističnom nastavku osnove; ako se svršuje na kratki, onda, kako je i opet posve razumljivo, na glagolskoj osnovi. Primjeri: a) za naglasak na nastavku *portā-uī, plē-ui, audī-ui;* b) za osnovi: *génĭ-* (koja se vidi u participu *génĭ-tus*), *monĭ-* (upor. *mónĭ-tus*): *genĭ-ui* > (stegnuto) *gén-ui, monĭ-ui* > (stegnuto) *món-ui.*

§ 814. Karakterističan je znak za perfektum *w* (upravo bilabijalno u) u svim ovim slučajevima. Odakle je ovo *w,* koje ni jedan indoevropski jezik ne pozna? Najbolje objašnjava njegovo postanje teorija Ernout-a. On kaže da je do karakteristike perfekta *w* došlo putem ove analogije. Za glagol koji znači »bitak« postoje i u lat. dvije osnove: prezentska s, u perfektumu *fū. Fū,* kaže Ernout, glasio je u aoristu: **fūm, *fūs, *fūt* i t. d. (Ovaj je oblik potvrđen i u romanskim jezicima, upor. ital. *fu*). Ernout tvrdi dalje da je ovaj oblik bio perfektiviran pomoću ličnih nastavaka perfekta; i od prvobitnog aorista nastalo je *fūi, fūisti, fūit* i t. d. Između vokala *u* i *i* umetao se bilabijalni glas *w,* koji je zatrpavao hijat. Zatrpavanje hiata sa *u* potvrđeno na natpisima: *fuuit.* Od ovoga glagola prešao je analogijski i na druge osnove, koje se svršuju na vokale: na *portā* + *ī, plē* + *ī, audī* + *ī* i t. d.

Ovako se doista može misliti, ali treba upozoriti na činjenicu, da vulgarnolatinski jezik kao i romanski jezici, poznaju ove iste oblike bez *w: porta* + *i, canta* + *i,* i da bi se mogli tumačiti kao arhaizmi, t. j. kao oblici, u kojima još nije bio zatrpan hiat sa *w* iz *fū* + *w* + *ī* > *fuī.* Ako se prihvati još i ovo mišljenje, postaje Ernoutova teorija vjerovatnija.

Prema ovoj teoriji postojao je nekada u lat. jeziku stari aorist i kod glagola sa vokalom na koncu. Taj je aorist bio perfektiviran pomoću ličnih nastavaka perfekta, upravo onako kako je bio perfektiviran i stari indo-evropski sigmatski aorist.

Kad se glagolska osnova svršuje na *-ĭ,* kao u *genitus, monitus* nastala je u perfektu kontrakcija vokala *ĭ* + *w* + *i: genĭ* + *ui* > *genui.*

§ 815. Vulgarni latinitet u konjugaciji *a,* a klasični u konjugaciji *ī* ispušta *w: audīi* > *audī, audīisti* > *audisti, audīit* >

audit. I ovo bi bio dokaz za vjerovatnost Ernoutove teorije, da je, naime, *w* kasniji analogički umetak, t. j. da je i kod glagola, koji su se svršavali na *ī*, postojao najprije atematski aorist, a onda perfektiviranje pomoću ličnih nastavaka perfekta. Istom poslije toga došlo je zatrpavanje hiata pomoću *w* od *fū — w — ī*.

§ 816. U oblicima *audīī, audīĭt* nije došlo odmah do kontrakcije, kao što je došlo odmah u 2. l. sg. *audīstī*, zbog izbjegavanja homonimije, t. j. nastojalo se izgovaranjem dvostrukog dugog *ī* da se perfekt bolje razlikuje od imperativa i od 3. l. sg. prezenta. Prema stapanju *audīstī audīssem* i t. d. nastalo je analogijski i stezanje u *ā* konjugaciji u *amasti, amassem*. Ova je kontrakcija od važnosti za postanje romanskog perfekta.

V. TVORBA PARTICIPA NA -TO

§ 817. Particip perfekta pravi se pomoću sufiksa *-to*, kako smo već rekli. Glagolska osnova, na koju dolazi *-to*, nije uvijek jednaka perfektivnoj ili prezentskoj osnovi.

Ovaj particip je prvobitno mogao imati aktivno i pasivno značenje: *homo cēnatus* »koji je ručao«, isto tako *homo potus, pransus*. To se očuvalo u fr. participe passé *homme entendu* »pametan čovjek«.

Infiks *-to* dolazi najprije, i to je najstariji oblik, na osnove koje pokazuju apofoniju (alternance vocalique). Primjeri: *mĭtto: mīsī, mĭt + to + s > mĭssus; dīco: dīxī, dĭctus; dūco: duxī, dŭctus; ūro: us + to + s > ustus, gigno: (g)natus*.

Kod glagola, kod kojih se osnova svršuje na konsonant, sufiks *to* dodaje se jednostavno na konsonant. Primjer: *coquo: coctus, tingo: tinctus, teneo: tentus, capio: captus, iacio: iac-tus, venio: ventum, aperio: apertus* i t. d.

Ako se osnova svršuje na vokal, sufiks *-to* dodaje se na nj. Primjer: *audīre: audītus, plēre: plētus, amāre: amātus, génĭ: génĭtus*.

Ako se je glagolska osnova svršavala na vokal kratko *ĭ*, može se već u klas. latinitetu kao i u vulgarnom dogoditi sinkopa pred *-to:* klas lat. *positus* > vulg. lat. *postus, caveo: că-vitus > caŭtus*.

§ 818. U predliterarnom lat. dogodila se važna asimilacija dentala, koja je dala novi dočetak participima na *-to*. Konsonantske grupe *d + t, dh + t, t + t* asimiliraše se u ss. Tako je particip dobio najedamput ss kao karakteristiku. Tih je primjera bilo tako mnogo da se je mislilo da particip perfekta ima dva nastavka *-t* i *-s:* 1. *dic-tus*, 2. *fusus*. Ali s nije nikada bio sufiks participa, već je došao zbog asimilacije. Primjer: particip od *video* sadrži osnovu *vid + to + s > *vissus*, prema drugim slučajevima analogički izmijenjeno u *visus*.

Tako se zgodi te je prošlo vrijeme karakterisano sa *s*, ne samo u perfektu, nego zbog asimilacije i u participu, i to ne samo u glagolskim osnovama, koje su se svršavale na dental, nego i ondje gdje po fonetskim zakonima nije nikako moglo doći do participa na *-sus*, kao na pr. u *maneo, mansi* i *mansum; mergo, mersi* i *mersus; mulgeo, mulsi* i *mulsus; spargo, sparsi* i *sparsus; tergo, tersi* i *tersus*. Participi na *-t-* i na *-s-* od važnosti su za mrtve konjugacione tipove romanskih jezika.

§ 819. Kod glagola, koji raširuju osnovu infectuma pomoću *wo* (pisano *uo*) imamo u participu obrazovanom sa *-to* dugo *ū*. Primjeri: *loquor: locūtus, battuo: batūtus, sequor: secūtus, solvo: solūtus, statuo: statūtus, consuo: consūtus, volvo: volūtus*. Ovaj se je particip veoma raširio u vulg. latinitetu.

§ 820. Particip na *-to* može naknadno doći u usku vezu sa perfektom. Vezanje sa perfektom dogodilo se iz 3 razloga: a) fonetskog, b) akcenatskog i c) vokalskog.

Fonetski je razlog ležao u asimilaciji. Na 100 god. prije Isusa dogodilo se da lat. ima na oko dva nastavka u prošlom participu, što je posve protiv pravila: *-tus* i *-sus*. Nastavak *-sus* ravnao se prema sigmatskom perfektumu. Svagdje gdje je bio *-s* — u perfektu mogao je doći *-sus* u prošlom participu.

Drugi je razlog veze između perfekta i participa na *-to* akcenatski. Ako je osnova u perfektu duga prenesena je duljina i u particip, pa je i u participu osnova naglašena i duga: *tēctus, rēctus, tēxtus* je prema perfektu: *rēxi, texi*. Tendencija vezanja prošlog participa za perfekt nastavljena je u roman. jezicima. Rum. je proširio lat. tip *-sus: spus, dus, tras, zis* i t. d. (§ 829).

Treći razlog vezanja je vokalski. Ako se glagolska osnova svršavala na *ā, ē, ī*, onda su ovi vokali bili zastupljeni u participu: *-ātus, -ētus, -ītus*.

Prema duljini u ovim slučajevima dogodilo se u perfektu na *-ui* da se je nastavak *-ŭi* doveo u vezu sa participom *-ūtus*, ali vokal nije kratak, nego je prema *-ātus ētus -ītus* dug.

Participi na *-ūtus* su nastali prema tome analogijski. Oni igraju veliku ulogu u vulgarnom latinitetu i u romanskim jezicima.

§ 821. Particip na *-to* važan je već u lat. zbog toga što je, u vezi sa konjugacijom esse, služio kao nadomjestak za passiv perfektuma. Kad smo u § 767 govorili o glagolu uopće, rekli smo da lat. razlikuje dva genusa (voix): aktiv i pasiv. (Pasiv je karakterisan u infektumu sa *r*). Pasiva je kao posebnoga oblika (morfema) u rom. jezicima nestalo. Vidjeli smo da su ga deponentia u infektumu učinili suvišnim. Upor. § 767.

Pasiv može imati ne samo infektum nego i perfektum. U osnovi perfektuma lat. nije imao posebnog oblika (morfema) za nj, nego se je služio sintaktičkom perifrazom. Primjer:

amor znači ili da ja sam sebe ljubim, ili da netko drugi mene ljubi. U stvari to znači jedno stanje. To je pasiv za infektum. Za perfektum je lat. uzeo particip i *sum: amatus sum.* Ova sintaktička perifraza znači sadašnje stanje »ljubljen sam«. Ova perifraza, zajedno sa deponentima, učinila je suvišnim pasiv i u infectumu. Upor. § 812a.

§ 822. Ovo je nacrt latinske morfologije, u koliko je od važnosti za romanske jezike.

Primjedba. Ovaj nacrt sastavljen je sa dvaju gledišta: a) sa gledišta uporedne i.-e. morfologije i b) sa gledišta uporedne romanske morfologije.

Što se tiče prvog gledišta on prikazuje prvi pokušaj, da se romanistu učine pristupačnim rezultati uporedne gramatike, koliko ga mogu interesovati. On saznaje iz ovoga nacrta da je osnovna dioba lat. glagolskih oblika na oblike infektuma i perfektuma od važnosti i za romansku morfologiju glagola. Pretvaranje prvobitnog aspekta u vremenske oblike, započeto i izgrađeno u kl. lat. jeziku, dalje su nastavili vulgarni latinitet i romanski jezici i doveli dotle da su se izvjesni *i-e.* morfemi očuvali u romanskim jezicima samo kao arhajizmi. Bez poznavanja *i-e* stanja mi ove romanske arhajizme ne bi mogli razumjeti.

VI. IZVEDENICE OD PARTICIPA NA -TO

§ 823. Od participa pasiva (perfekta) postoje tri lat. izvedenice. Jedna je infinitiv futura aktiva, drugo particip futura aktiva, a treće supin.

Kao infinitiv futura aktiva, na pr. od *legere,* uzeo se particip *lectu* + *es* i tome se dodao stari infinitiv na *-o* u akuzativu. Vokali *e u* saželi se u *u.* Intervokalno *s* prešlo je u *r.* Tako je glasio nekada *lecturum,* koji se oblik upotrebljava daleko češće bez dodatka *esse,* nego s njime.

Od složenice *lecturum* »da će čitati« stvorio se adjektiv, koji se nikako nije očuvao u romanskim jezicima. To je *lecturus -a -um* kao particip futura u značenju »koji će čitati«.

Supin je isto što i infinitiv. To je apstraktna imenica stvorena od participa na *-to,* po deklinaciji na *-u* u ablativu ili u akuz. *dictu* ili *dictum.* Kao što je infinitiv okamenjeni lokativ od osnove na *s,* tako je supin okamenjeni akuzativ cilja (na pr. *abire piscatum* »otići na ribanje«) ili ablativ limitationis (na pr. *horribile dictu* »strašno je reći«).

Supin se je očuvao samo u rumunskome.

Od supina na *-um* mogao se stvoriti infinitiv futura pasiva na taj način, da se je dodao bezlični pasiv glagola *ire,* dakle *amatum, lectum, auditum iri* »da će se ljubiti, čitati, čuti«. Ovaj se oblik u rom. jezicima nije nigdje sačuvao.

HISTORIJSKA MORFOLOGIJA ROMANSKOG GLAGOLA

Uvod

§ 824. Kao u latinskom, tako i u romanskim jezicima svaki glagol može da ima posebne oblike, koji znače: 1) imenicu; 2) adjektiv ili koji 3) izražavaju broj, vrijeme i modus. Sve ovo izražava i u romanskim jezicima redovno glagolski dočetak, a ne osnova kao i lat. na pr. u ital. šp. *porto* dočetak *-o* izražava: a) lice, b) broj (sing.), c) vrijeme, d) modus (indikativ, koji znači da se glagolska radnja zaista izvršava. U *portans* lat. dočetak *ans* kaže da je glagolska radnja uzeta kao s v o j s t v o, upravo kao u fr. *café chantant.* U *portare, portando* ital. nastavci *-are, -ando* kažu da je glagolska radnja uzeta kao imenica baš kao i u lat. Upor. §§ 760 i 761.

Zasebne glagolske oblike, koje za jezični osjećaj sadrže dva nerazdruživa elementa osnovu i nastavak, zovemo morfemima.

Takove glagolske oblike, koji sadrže dva razdruživa elementa, zovemo sintaktičkim oblicima (opisnim ili perifrastičkim).

Romanski jezici su modificirali latinske dočetke ili po fonetskim zakonima ili po analogiji. Uspoređujući latinske morfeme sa romanskima, opažamo ova četiri tipa modifikacija:

1) Lat. oblik (morfem) adaptiran fonetskim zakonima ili analogijom očuvao se takav kakav je bio u latinskom, t. j. romanski jezici su očuvali ne samo o b l i k nego i z n a č e n j e. n. pr. fr. *tu portes* < *portas (-a* > *-e)* očuvao je lat. oblik i lat. funkciju.

2) Lat. se oblik očuvao, ali je promijenio funkciju, na pr. konjunktiv pluskvamperfekta očuvao se u rum. kao oblik, ali je izmijenio funkciju. Postao je indikativ.

3) Romanski morfemi pokazuju često ujednostavljenje latinskih vokala u nastavcima. Tako nalazimo u 2. licu sing. lat. prezenta vokale *a e i* u nastavcima *-as, -es, -is,* a u ital. jeziku samo *-i.* Iz toga vidimo da se izražajna sredstva reduciraju. U ovom pojednostavljenju vidi se pobjeda logike u razvitku jezika. Sva ova četiri vokala pred *s* znače isto: naime, da se radnja događa u sadašnjosti, i to u 2. licu sing. Romanski jezici napuštaju u ovom slučaju varijaciju kao izražajno sredstvo.

4) Lat. se funkcija očuvala, ali se oblik promijenio ili zamijenio nečim drugim. Na pr. latinski futur se nije očuvao

*

u romanskim jezicima, osim u najstarije doba u nekim arhaizmima, ali je zamijenjen drugim oblikom a) prezentom, b) opisom (sintaktičkom perifrazom). Na pr. u rum. futur se izražava s *volere* + infinitiv, a u zapadnim romanskim jezicima, n. pr. u fr. i ital. sa infinitiv + *habeo:* ital. *canterò* = fr. *chanterai.* U ovom posljednjem slučaju nastala je u toku vremena iz perifraze za jezični osjećaj opet jedna riječ, koja se ne može više rastaviti, dok u rum. postoje još uvijek dvije riječi kao i u srp.-hrv. futuru: *voĭŭ cântà.* Što je nekad bila sintaksa (perifraza), to je danas morfem. Prema tome, između morfologije i sintakse nema provalije nego samo prijelaz.

Isti prijelaz sintakse (perifraze) u morfem vidjeli smo i u lat. jeziku. U lat. imperfektu je nastavak *-bam* upravo posebni glagolski oblik, kojeg osnova odgovara obliku *fui.*

I. RUMUNSKI JEZIK

§ 825. Da bi razumjeli rum. morfeme, potrebno je da ukratko opetujemo najvažnija data o postanju rum. jezika.

Rum. jezik je ostatak rimske romanizacije Balkana. Kad su Sloveni prodrli na Balkan, Romani su se povukli u gore i tu očuvali svoj lat. jezik jednako kao Arbanasi i Baski što očuvaše svoj u gorama. Najstariji literarni spomenici današnjega rum. jezika datiraju iz 16 vijeka. Kako su Rumuni bili pravoslavne vjere, bio im je službeni crkveni jezik slovenski. U 16 vijeku reformatorski pokret je zahvatio i Rumuniju. Kalvinizam je onaj koji je probudio svijest da se vjera propovijeda i vjerski čini obavljaju na narodnom rum. jeziku, a ne više na slovenskom kao do tada.

Prije 16 vijeka nema pisanih spomenika na narodnom rum. jeziku. Do 16 vijeka piše se samo ćirilicom i slovenski, a od 16 vijeka dalje rum. ali ipak ćirilicom. Istom pedesetih godina prošlog vijeka počinju da pišu latinicom. Upor. § 29 i sl.

Mi ćemo promatrati rum. glagolske morfeme prema današnjem literarnom jeziku i prema spomenicima 16 vijeka.

A. Verbum infinitum

§ 826. Rum. jezik je očuvao 4 latinske konjugacije prema karakterističnim vokalima *ā, ē, ĕ, ī: jurāre, tăcēre, úngĕre, dormíre* U 16 je vijeku rum. imao potpuno iste oblike kao i latinski. Od 16 vijeka opažamo karakterističnu promjenu: odbacuje se infinitivni nastavak *-re.* Današnji rum. infinitivi glase: *jurare* > *jurà, tacere* > *tăcea, ungere* > *unge, dormire* > *dormi.*

Rum. infinitiv dobiva još prepoziciju *a* < lat. *ad: a jura, a tăcea, a unge, a dormi.* Stari infinitiv iz 16 vijeka danas se

je očuvao kao imenica, koja je dobila još postpozitivni član. U rum. jeziku infinitiv je ženskog roda, jer se svršuje na *-e* kao i imenica na pr. pace. Prema tome znače *jurarea* »kletva«, *tăcere-a* »šutnja«.

Infinitiv bez *-re* zove se skraćeni infinitiv (infinitivul prescurtat).

Na pitanje zašto je lat. infinitiv bio u rum. jezik skraćen, vrlo je teško odgovoriti. Istu pojavu imamo i u jednom slovenskom jeziku na Balkanu. I bugarski jezik u infinitivu mjesto našega »i m a t i« kaže »i m a«. »Ne mogu ti kazati« bugarski se kaže »ne moga ti kaza«. U bugarskom se infinitiv zamjenjuje sa d a kao i kod nas. Kako i bugarski jezik ima skraćeni infinitiv, naziva se rum. pojava balkanizam.

U rum. se kaže još potpuni infinitiv, tamo gdje je danas skraćen, na pr. *noi acest nume nul putem dare ţ,ării noastre Moldovei* »mi ne možemo dati ovo ime našoj zemlji Moldaviji«.

§ 827. Glagolski adverb na *-ando* je potpuno sačuvan: *ando, endo* > *înd,* na pr. lat. *tacendo* > *tacînd, dormiendo* > *dormînd.*

§ 828. Particip prezenta nije se očuvao u rum. jeziku. Umjesto participa prezenta koji izražava glagolsku radnju kao s v o j s t v o, stvorio je rum. novi particip. Ovaj se nalazi u ostalim romanskim jezicima samo kao imenica u nekim slučajevima (na pr. franc. *dortoir* < *dormitorium*). U rum. taj se particip nalazi kao redovan glagolski adjektiv. Njegovi su nastavci: lat. *-atorius* ili *-itorius.* To su adjektivne izvedenice od lat. nastavka za nomina agentis *-ator, -itor.* Tako se od *iurator* u rum. nalaze refleksi za lat. m. r. *iuratorius* i za ž. r. *juratoria.* Lat. nastavak *-ia* na koncu daje u rum. *-e;* naglašeno *o* daje metafoniju *oa* ispred *-ă, e.* Imamo dakle rum. m. r. *jurator,* ž. r. *juratoare* od glagola *a jurà,* od *tăcea* m. r. *tăcător,* ž. r. *tăcătoare,* od *nas,te* < lat. *nascere* m. r. *născător,* ž. r. *născătoare.*

Lat. glagolski adjektiv na *-atorius, -itorius* se vrlo rijetko upotrebljava u zapadnoj Romaniji i to ponajviše kao imenica na pr. *dormitorium* > fr. *dortoir,* prov. kat. šp. *dormidor.* U rum. jeziku je naprotiv ovaj morfem vrlo čest i to je morfološka karakteristika ovoga jezika. Od svakoga se glagola može praviti glagolski adjektiv. Od njega može da postane i imenica na pr. *născător, născătoare* »roditelj«.

§ 829. Isto se tako očuvao i lat. prošli particip (particip perfekta), i to u čisto lat. tipovima, na pr. *iuratus -a* > *iurat, -ă, tacitus* > vulg. *tacutus* > *tăcut, -ă, dormitus* > *dormit, -a.*

Nastavci *-atus* > rum. *at, -utus* > *ut, -itus* > *it* sačinjavaju I grupu lat. participa, t. zv. arizotoničke participe perfekta. Osim ove grupe, imamo u rum. i lat. participe perfekta sa naglaskom na osnovi, t. zv. rizotoničke participe perfekta,

i to sa nastavkom s, n. pr. od *maneo mansus*, vulg. lat. *masus* > rum. *mas*, od *ardeo arsus* > rum. *ars;* b) s nastavkom *-t*, na pr. od *coquere — coctus* > rum. *copt*, u *ruptus* > *rupt*, *suctus* > *supt*.

Pored ovih čisto latinskih morfema, nailazimo u rum. i na analogičke morfeme, i to veoma interesantne. Primjeri: U rum. jeziku je *fieri* dobio značenje esse »biti«. Njegov je particip kuriozan: *fost*. Kako da se objasni? Ide u grupu jakih participa perfekta i ima dva participska nastavka: s i *t*. Odakle to? Izgleda da je nekad postojao i u rum. particip perfekta kao i u ital. *positus* > *posto*. Da li je zaista postojao i u rum. jeziku, nezna se. Prema *postus*, izgleda, načinjen je analogički *fost* »bivši, bio«.

Imamo još jedan particip perfekta sa dva nastavka. Od *sto, stare*, glasi particip *stătut* (apa stătută »stajaća voda«).

B. Finitni glagolski oblici (morfemi) u rumunskom

§ 830. Ovim se oblicima označuje lice, broj, vrijeme i način. U latinskom razlikujemo 2 serije nastavaka: 1) za infektum i 2) perfektum. Obje serije očuvane su i u rum. jeziku. Od prve serije imademo najprije

Prezent, koji je i po funkciji i po obliku (bez promjene) isti kao i u lat. Njegovi nastavci su djelomice potpuno očuvani, izuzevši ujednostavljanja i analogije.

Pregled lat. i rum. nastavaka u prezentu svih konjugacionih tipova:

1. lice sing. *-(e, i)o* > rum. *u*.
2. l. sing. *-ās, -ēs, -ĭs, -īs* > rum. *-i*.
3. l. sing. *-āt* > rum. *ă, -ēt, -ĭt, -īt* > rum. -e.
1. lice pl. *-āmŭs* > rum. *ăm, -ēmŭs, -ĭmŭs* > rum. *-em, -īmus* > *-im*.
2. lice pl. *-ātĭs* > rum. *át,i, -ētis, -ĭtĭs* > rum. *et,i, -ītĭs* > rum. *it,i*.
3. lice pl. *-ant* > rum. *ă, -ent, -unt, -iunt* > rum. *-u*.

Primjedbe o nastavcima za pojedina lica: Nastavak *-u* za 1 l. sing. i 3 l. pl. može ispasti pod istim uvjetima (upor. § 252) kao i kod imenica na pr. vulg. lat. *lupu* > st. rum. *lupu* > *lup*, *canticum* (starorum. *cântecu*) > novorum. *cântec*. Isto vrijedi i za *-u* u 3. l. pl. na pr. *fac* »čine«.

Nastavak *-i* za 2 l. sing.palatizira sve predhodne konzonante osim labijala, kao i pluralni nastavak *-i* kod imenica, na pr. *t* > *t, cânt,ĭ, vezi* »vidiš«, *facet,i* »činite« i t. d.

3 l. ima 2 nastavka *ă* ili *e*, dakle *cântă* ili *face* »čini«, vede; *ă* se izgovara kao bugarski poluglas ъ.

Nastavak *-ăm -im* nosi naglasak; *cântăm, dormim* su arizotonički oblici; naprotiv, *-em* može biti i nenaglašeno; *úngem* je »mažemo« rizotonički oblik. U ovom je licu rum. jezik očuvao

lat. starinu u naglasku, koja se rijetko nalazi u ostalim romanskim jezicima. Ne može se znati da li je razvitak *-amus* > *-ăm* po fonetskim zakonima, jer bi prema *ramură* < lat. *ramula* »grančica« očekivali očuvano lat. *a*, nikako prijelaz u *ă*.

Nastavak *-i* za 2. l. pl. prenešen je iz 2. l. sing. *-t* se palatalizira po pravilu. U *-at,ĭ, -et,ĭ, -it,ĭ i* se gotovo ne čuje na kraju.

U 3. l. pl. 1 konjugacije nema nikakvog nastavka, jer vulg. lat. nastavak *-n* ispada, kao i *-t*. Na vulgarno lat. natpisima piše se *cantan* mjesto *cantant*. Za razliku od ital. i šp. rum. jezik nije očuvao ni *-n* kao karakteristiku 3 l. pl. To je odlika njegove morfologije.

Paradigme:

Sing. 1. l. *júr, tac, ung, dorm.*
Sing. 2. l. *júr-ĭ, tacĭ, ungĭ, dormĭ.*
Sing. 3. l. *júr-ă, tace, unge, doarme.*
Pl. 1. l. *jurăm, tăcem, ungem, dormím.*
Pl. 2. l. *jurat,i, tăcet,i, únget,i, dormit,ĭ.*
Pl. 3. l. *jur-ă, tac, ung, dorm.*

§ 831. *Prezent konjunktiva* je, u glavnom, reduciran na 3 l. sing. i pl. *portet -nt* > *poarte*. U ostalim konjugacijama nastavak je *-a* > *ă* kao u lat.

Paradigme: *jure, tacă, ungă, doarmă* (Pazi: *doarme* 3. l. sing. indikativa). Poslije palatalnog vokala ili konzonanta pretvara se nastavak *-ă* u *-e: As,a să fie* < lat. *sic fiat* »tako neka bude«.Veznik *să*, od lat. *sĭ*, prati stalno rum. konjunktiv, jednako kao fr. *que*.

§ 832. U *imperativu* 2. l. pl. je jednako 2. l. pl. prezenta. U 2. l. sing. očuvali su se lat. nastavci *-ă -ĭ -ĕ*, osim u drugoj.

Paradigme: *jură taci unge dormĭ*
jurat,ĭ tacet,i unget,ĭ dormit,ĭ

§ 833. U rum. imperfektu je znak *ba* za lat. imperfekt, koji je ostatak od aorista iste osnove kao i u *fui*, bio podvržen rum. fonetskom zakonu, prema kojem međuvokalsko *b* > *v* ispada.

Zbog toga se ova glavna lat. karakteristika imperfekta ne može više raspoznati u rum. imperfektu. Rum. imperfekt karakterišu jednostavni nastavci, više manje različiti od prezenta i perfekta.

Pregled lat. i rum. nastavaka: a) u 1 konjugaciji:

-ábam > starorum. *à*, u novorum. dodano je *-m* > *am* prema pluralu.

-ábas > *aĭ*, t. j. *-as* je zamijenjen prezentskim nastavkom *īs* > *ĭ*.

-ábat > *á*. Kao u prezentu, i ovdje je *-t* otpalo već u vulg. latinitetu.

-abámus > *ám*. Za razliku od prezenta *-ăm*, ovdje je *-am* po fonetskom pravilu; u *-abátis* > *at,ĭ i* je prema prez.

-abant > starorum. *a*. U novije doba dodaje se još *-u* iz prezenta.

b) u 2—4 konjugaciji:

-ébam > *ea*, *-ebámus* > *-eam*.
ébas > rum. *-eaĭ*, *-ebátis* > *-eat,ĭ*,
ébat > rum. *-ea* *-ebant* > starorum. *-eă*, danas *-eaŭ*.

Primjedbe. U vulg. lat. *-t* ispada kao i u prezentu, *-n* isto tako. U 2. l. sing. mjesto *-as* stoji *ĭ* kao u prezentu. Odakle je došlo *-m* u 1. l. sing., ne zna se tačno, možda iz 1. l. plur. Po glasovnim zakonima dao bi isti rezultat: *jurabam, jurabas, jurabat* i *jurabant* u rum., naime *jurá*. Da se to ne dogodi, uveo je jezik varijaciju na taj način 1) što je izjednačio 1. l. sing. sa 1 l. pl., 2) što je u 2. l. sg. dodao *ĭ* prema prezentu, i 3) što je 3. l. pl. dodao *-u* prema prezentu II—IV konjugacije.

Paradigme za imperfekt od sve 4 konjugacije:
jurám, tăceám, ungeam, dormeám,
juraĭ, tăceaĭ, ungeai, dormeai,
jura, tăceá, ungea, dormeá,
jurám, tăceám, dormeám,
jurat,ĭ, tăceat,i, ungeat,i, dormeat,i,
juráu, tăceáŭ, ungeau, dormeau.

§ 834. Kako se nijesu očuvali lat. konjunktiv imperfekta i lat. futur, ostaje da se objasne lat. oblici perfektuma, koliko su se održali u rum. Ovdje valja razlikovati u pogledu akcenta arizotonički tip od rizotoničkoga. U arizotoničkom tipu rum. je baštinio dva morfema:

Pregled klas. i vulg. lat. nastavaka u poređenju sa rumunskim:

kl. lat. *-āvī* > vulg. lat. *-aī* > rum. *-aĭ;* klas. lat. *-ívi*, vulg. lat. > *iī* > rum. *-iĭ*.

-avĭsti > vulg. lat. *asti* > rum. *-as,ĭ*,
-ávit > vulg. lat. *aut, at* > rum. *-ă*,
-ávimus > rum. *-ărăm*,
-avístis > rum.*arăt,ĭ*,
-avérunt -(arunt) > *-ară*,
-ivĭsti > vulg. lat. *isti* > rum. *-is,ĭ*,
-ivit > vulg. lat. *-iut, it* > *-i*,
-ivimus > rum. *-irăm*,
-ivistis > *-irăt,i*,
-i(v)erunt > rum. *iră*.

Primjedbe uz ove nastavke. I ovdje treba imati u vidu da rum. jezik spada u onaj tip romanskih jezika koji ne poznaju *-t* i *-(s)* u dočetku. U vulg. latinitetu ispalo je nenaglašeno *i* u *avit*. Odatle naglašeni nastavci *-aut* ili *-at*. Rum. se perfekt,

kao i perfekt zapadnoromanskih naroda, osniva posvema na vulgarnom, zato *avi* > *aĭ*. U 2. l. sing. imamo opet jedan specifikum rum. jez. U upitnom obliku *cantasti tu*, gdje se nalaze dva *t* u dva različita sloga, nastaje haplologijom ili asimilacijom jedno *t*. Dočetno *-i*, kao u prezentu i imperfektu, palatizira prethodni konzonant; odatle rum. nastavci *-aș,ĭ -is,ĭ*. 3. l. pl. glasi pravilno *-are* ili *ară*. Iz ovoga 3. l. pl. prešlo je analogijom *r* u 1. i 2. l. pl. i postalo karakteristikom plurala perfekta. U starorum. 1. i 2. l. pl. bilo je bez *r: ămŭ, -atŭ*. Teško je protumačiti nastavak 2. l. pl. u starorum. *-atŭ, -itŭ*. Misli se da je taj nastavak nastao analogički prema 2. l. pl. prez. *setŭ* od lat. konjuktiva *sitis*. Prvo lice dobilo je prema prezentu još *-u*, koje se danas više ne čuje *-aĭŭ, iĭŭ*. Nastavci u 3. l. sg. *-ă* i u 1. l. pl. starorum. *-ăm* izgleda da su prema fonetskim zakonima. (Upor. lat. *dat* > rum. *dă*, lat. *stat* > rum. *stă*).

Pored ova dva baštinjena arizotonička oblika, stvorio je rum. jezik još treći arizotonički tip. To je perfekt na *-uĭŭ*, koji je nastao od rizotoničkoga latinskoga na *ui* (n. pr. *pótui, monui* i t. d.) Kako je ovaj latinski tip u vulgarnom latinitetu imao uza se part. perf. na *-ūtus* (n. pr. *debutus* za klasično *debitus)* sa naglaskom na drugom *u* od nastavka, bio je i u perfektu prenesen naglasak sa osnove na isti vokal nastavka perfekta. Tako nastade rum. tip.

Klas. lat. *-ui* > rum. *-uĭ(u), -uisti* > rum. *-us,ĭ, -uit* > rum. *-u, -uimus* > rum. *-urăm*, starorum. *-umŭ, -uistis* > rum. *-urăt,ĭ*, starorum. *-utŭ, -uérunt* > rum. *-ură*.

§ 835. Od rizotoničkih perfekata posjedovao je starorum. sigmatski perfekt u svoj čistoći, na pr. *arsī* od ardere goreti« starorum *-arsŭ* (sa *-u* iz presenta), *mansi* od *manere* starorum. *masŭ* i t. d. Danas su ovi perfekti napušteni. Mjesto njih stvorio je jezik jedan osobiti, četvrti tip perfekata, koji su i sigmatski i arizotonički u isto vrijeme. Kako ovi glagoli imaju u infinitivu karakterističan vokal e *(arde, rĕmînea, fierbe, toarce, unge* i t. d.), to je prema analogiji 1. i 4. konjugacije, koje su u perfektu očuvale svoj karakteristični vokal u infinitivu (*aĭŭ* prema *-a, -iĭŭ* prema *-i*), stvoren novi nastavak perfektuma *-ei, -es,i* samo za 1. i 2. l. sg. Ove nastavke nije poznavao ni klas. lat. ni vulg. lat. jezik. Oni se dodavaju na stari sigmatski oblik. Čisti sigmatski perfekt očuvao se, prema tom, danas samo u 3. l. sg. i 3. l. pl.

Paradigme za oba tipa perfekta:

A. *jurâĭŭ, tăcúĭŭ, dormîĭŭ,*
jurás,ĭ, tacús,ĭ, dormis,ĭ,
jură, tăcú, dormí,
jurárăm, tăcurăm, dormírăm,
jurarăt,i, tacurăt,i, dormirăt,i,
jurară, tacură, dormiră.

B. *arséĭu*
arsés,i
árse,
árserăm (starorum. *arsemŭ* pravilno),
árserăt,i (pravilno *arsetŭ*),
arseră.

§ 836. Od latinskih morfema perfektuma očuvao se još pluskvamperfekt konjunktiva, koji je promijenio funkciju. On služi u rum. kao indikativ plukvamperfekta.

Promijenio je, prema tome funkciju. Tumačenje ove veoma interesantne pojave ide u historijsku romansku sintaksu. Osnovica mu je lat. skraćeni nastavak *-ássem* za *-avissem, -íssem* za *ivissem.* Prema ovome skraćenju nastalo je i skraćenje *-ussem* mjesto *-uissem.* Prema imperfektu dobilo je 1. l. sg. *-m.* Drugo lice sing. dobilo je *-i,* kao u prezentu, imperfektu i perfektu.

Paradigme:

jurásem, tăcúsem, dormísem, arsesem,
juráses,ĭ, tăcúses,ĭ, dormises,ĭ, arses,ĭ,
juráse, tacúse, dormise, arsese,
juraserăm, tăcúserăm, dormíseram, arserăm,
juraserat,i, tacuserat,i, dormiserat,i, arserăt,ĭ,
juraseră, tăcuseră, dormiseră, arsesera,

Dočetak *-s,i* je očigledna analogija prema perfektu. Isto tako dođoše i perfektni analogički nastavci i u plural. Prema tome su nastavci rum. pluskvamperfekta konglomerat od nastavaka lat. pluskvamperfekta konjuktiva, od imperfekta i od perfekta.

C. *Sintaktički način izražavanja vremena u rum. jeziku.*

§ 837. Kao i svi ostali romanski jezici, pored morfema koji se očuvaše iz lat. jezika, rum. može izražavati vremena i sintaktičkim putem. Za ovaj način služe pomoćni glagoli.

Pod pomoćnim glagolima razumijevamo one glagole koji u izvjesnim vezama mogu napustiti svoje pravo značenje. Njihovi morfemi u vezi sa participom ili infinitivom određenoga glagola služe tada za izražavanje vremena. Upor. Pregled franc. gramatike I, §§ 99 i 143 glede ove definicije.

Rum. jezik posjeduje tri takova glagola: *a aveà,* < lat. *a vreà* < v. lat. *volére, a fi* < lat. *fieri.*

Što su kod imenica demonstrativne zamjenice kao članovi, to su kod glagola pomoćni glagoli. Kod ove dvije grupe riječi opažamo izvjesne zajedničke pojave: a) obje grupe mogu izgubiti svoje pravo značenje; b) ako izgube značenje, onda

služe u određenoj gramatičkoj funkciji: član za određivanje pojma; pomoćni glagol za izražavanje vremena kod glagola; c) njihovi oblici pokazuju morfološku tendenciju skraćivanja To nastaje radi toga što ne nose glavnog akcenta; d) obje grupe riječi pokazuju tendenciju jednoslovčanosti.

§ 838. Prezent od *avèa* u vezi sa participom perfekta glagola služi za tvorbu složenoga perfekta.

Lat. *habeo* bilo je skraćeno u vulg. latinitetu u *ao* (pored *aio*), *habes* i t. d. u *as, at, amus, atis, aunt.*

Ovi posljednji oblici dali su rumunjsku paradigmu: 1. *am,* 2. *aĭ,* 3. *a;* 1. *am,* 2. *at,ĭ,* 3. *aŭ.*

Primjedbe: Pluralni oblik *au* može se upotrebiti i za singular. To je nastalo zbog toga što i u drugim paradigmama 3. l sg. može biti jednako 3. l. pl. Ovaj diftong *au* može se, zbog nenaglašenosti, monoftongirati u *o* (upor. grčko *baptizo* »krstim« > *botez,* koje je nastalo iz *băutez).*

Upada u oči da je 1. l. sg. jednako 1. l. pl.: *am.* To je nastalo zbog toga što bi 1. l. sg. *ao,* kako je jedan od skraćenih oblika glasio u vulgarnom latinitetu, bio jednak 3. l. sg. ili pl. Da se izbjegne homonimija, uzeto je 1. l. pl. Neki misle, među ove spada i autor ove knjige, da je *-m* stvoreno u rumunsko-arbanskoj simbiosi, i to prema arbanskom *kam* »imam«. 3. l. pl. *au* nastalo je pravilno od vulg. lat. *abunt* mjesto klasičkoga *habent.*

Paradigma složenoga perfekta, od *a fugi* »bježati« glasi *am fugit* »bježao sam« i t. d. Rumunski, za razliku od zapadnoromanskih jezika, konstruiše sve glagole bez razlike sa *avea.*

§ 839. Pomoćni glagol *aveà* služi i za tvorbu kondicionala prezenta i perfekta. Glagol se uzima u ovom slučaju u infinitivu i veže sa ovom paradigmom od *avea:*

as,, ai (starorum. ari), *ar* (starorum. *are, ara*), *am, at,ĭ, ar; as, fugi* »bježao bih«.

Teško je pouzdano tumačiti odakle nastadoše ovi čudnovati morfemi pomoćnoga glagola. Prvo lice *as,* je po svoj prilici lat. pluskvamperfekt konjuktiva *habuissem,* u skraćenom obliku *assem.* Na ovaj skraćeni oblik došao je, kao i u ital., lični nastavak perfektuma *-i: *assĭ* je dao pravilno *as,.* Oblici *arĭ, are, ar* mogu se tumačiti ili kao imperfekti konj. *haberem* ili kao perfekt konj. *habuerim.* Drugo je vjerovatnije nego prvo, jer se konjunktiv imperfekta nije održao, prema općem pravilu.

U prošlom kondicionalu dolazi mjesto infinitiva prezenta infinitiv perfekta, koji je složen, kako će se niže razložiti. Prema tome glasi paradigma za prošli kondicional: *as, fi fugit* ili *as, fi fost fugit* »bježao bih bio«.

§ 840. Za obrazovanje (tvorbu) I i II futura služi prezent od *a vrea* < vulg. lat. *volēre* »htjeti« u vezi sa infinitivom glagola. U ovoj tvorbi slaže se rum. jezik sa svim balkanskim jezicima. Pobuda za ovu tvorbu došla je iz novogrčkoga.

Paradigme: *voĭŭ lăudà* »hvaliću« za I. i *voĭŭ fi lăudat* »budem hvalio« i t. d. za II futur.

Paradigma prezenta od *a vrèa* glasi ovako:

Sg. 1. *voĭu*. Ovo je lice nastalo tačno prema vulg. lat. *voleo* za klas. lat. *volo;*

2. *vei* (starorum. *verĭ*). Ovo lice odgovara klas. lat. konjunktivu *velis,*

3. *va*. Ovo lice odgovara klas. lat. konjunktivu *velit*.

Pl. 1. *vom*. Ovaj oblik odgovara kl. lat. ind. *volumus*.

2. *vet,i*. Ovaj oblik odgovara kl. lat. konj. *velitis*.

3. *vor*. Ovaj oblik odgovara kl. lat. ind. *volunt*.

U morfemima (oblicima) *veĭ, va, vom, vet,i* ispalo je *r*, koje je nastalo iz lat. *l* među vokalima, valjda prema analogiji skraćenoga oblika od *avea* (upor. 3. l. sg. rum. *a* »ima« prema rum. *va* »hoće«. Ali imamo i oblike gdje je ovo *r* preneseno i u 1. l. sg. *vreŭ, vreau, vrau,* 2. l. *vreĭ, vreaĭ, vraĭ;* 3. l. *vrea, vra;* 1. l. pl.: *vrem;* 2. l. pl. *vret,ĭ;* 3. l. pl. *vreau, vrau*. Part. perf. *vrut* < vulg. lat. *volutus*.

§ 841. *a fi* < lat. *fieri* služi u vezi sa participom perfekta za tvorbu pasiva i infinitiva prošlosti (*fi lăudat*).

U paradigmama ovoga pomoćnoga glagola stopili su se lat. oblici od esse i od *fieri*. Prezent, imperfekt, perfekt i pluskvamperfekt indikativa odgovaraju lat. morfemima od esse. Konjuktiv prezenta, infinitiv i gerundiv su od *fieri*.

Paradigma za prez. glasi ovako: sg. 1. *sunt* (skraćeno s), 2. *es,ti,* 3. *este* (skraćeno e); pl. 1. *suntem,* 2. *suntet,ĭ* (starorum. *setŭ*), 3. *sunt*.

Ovi su se oblici razvili od lat. *sum es est* i t. d., ali je njihov odnos spram lat. teško objasniti. Izvjesno je da 3. l. pl. odgovara tačno lat. *sunt*. Isto tako odgovara i 3. l. sg. *este* (skraćeno e) latinskome *est*, samo je dodano *-e*, jer se ni u starorum., kao ni u ital., nijedna riječ ne svršava na konzonant. Isto je tako izvjesno da 2. l. pl. starorum. *setu* odgovara konjuktivnom lat. obliku *sitis*. Svi su ostali oblici nastali analogičkim putem, tako pl. *súntem, suntet,ĭ* od 1. l. sg. *sunt* prema tipu konjukacije *ung: ungem, ungetĭ*. Prema tipu ove konjugacije, u kojoj je 3. l. pl. jednako 1. l. sg., preneseno je *sunt* i u 1. l. sg. Skraćeni oblik s dokazuje da je nekada i u rum. postojao refleks od lat. *sum* kao i u ostalim romanskim jezicima. 2. l. sg. *es,tĭ* nastalo je od 3. l. sg. *este* na taj način što je mjesto *-e* došao nastavak *-i*, koji u rum. uopće karakteriše 2. l. sg. svih glagola i izazivlje palatalizaciju predhodnog konsonanta.

Paradigma za imperfekt glasi ovako: Sg. 1. *eràm*, 2. *eraĭ*, 3. *erà*. Pl. 1. *eràm*, 2. *erat,ĭ*, 3. *eraŭ*.

Ovaj je morfem nastao od lat. *éram éras* i t. d. na taj način što je dočetak uzet od rum. imperfekta glagola na *-are, -ere* i dodan na latinsko *er-*. Zbog toga je nastalo i pomještanje lat. akcenta sa osnove na ovaj nastavak. Kako je nastao imperfektivni rumunjski dočetak *-am, -aĭ* i t. d., objasnili smo gore u § 833.

Za perfekt ovoga glagola posjeduje rum. jezik dvije paradigme: Prva se naslanja na lat. perfekt *fui*, druga je analogički produkat.

Paradigma I: sg. 1. *fuĭ*, 2. *fus,ĭ*, 3. *fu;* pl. 1. *furăm*, 2. *furăt,ĭ*, 3. *fură*.

Paradigma II: sg. 1. *fuseĭ*, 2. *fuses,ĭ*, 3. *fuse;* pl. 1. *fusem*, 2. *fuset,ĭ*, 3. *fuseră*.

Paradigma I, koja je nastala od lat. *fui, fuisti* i t. d., tumači se kao gore perfekt uopće.

Paradigma II stoji očito u vezi sa rum. pluskvamperfektom, kojega paradigma glasi ovako: Sg. 1. *fusésem*, 2. *fusés-ses,ĭ*, 3. *fusése*. Pl. 1. *fusesem* ili *fuséserăm*, 2. *fuseset,ĭ* ili *fuséserăt,ĭ*, 3. *fuseseră*.

Paradigma II perfekta *fuseĭ* odgovara rum. sigmatskom perfektu tipa *arseĭ* i t. d. Zbog toga je u pluskvamperfektu podvostručen slog *se*, kao i u *arsesem*, premda u lat. pluskvamperfekt konjuktiva glasi *fuissem*.

Paradigma konjunktiva prezenta glasi ovako:

Sg. 1. *să fiŭ*, 2. *să fiĭ*, 3. *să fie*. Pl. 1. *să fim*, 2. *să fit,ĭ*, 3. *să fíe*.

Rum. morfem *fie* odgovara tačno lat. konj. *fiat*. Ostala lica stvorena su analogički odatle prema tipu *să s,tiu* »da znam«.

Gerundiv glasi *fiind* pravilno.

Particip perfekta glasi *fost* »bio, bivši«. Tumačenje je dano gore u § 829.

D. *Nepravilni ili izolirani morfemi.*

§ 842. Kao svi romanski jezici, tako i rum. pozna mrtvu konjugaciju.

I ova je konjugacija pravilna, samo se njena pravilnost ne vidi iz današnjega jezika, nego iz historijskoga razvoja.

Zovemo je za to mrtvom što ne može primiti novih glagola.

Semantički glagoli ove konjugacije pripadaju krugu izraza za najjednostavnije manifestacije života. Dvovrsni su: a) naslijeđeni iz vulgarno-lat. jezika, b) na novo stvoreni.

a) Naslijeđeni:

1. *a dà* < lat. *dare*. Paradigma prezenta sg. 1. *daŭ*, 2. *daĭ*, 3. *dă;* pl. 1. *dăm*, 2. *dat,ĭ*, 3. *dau*.

Ovoj paradigmi odgovaraju kl. lat. *do das* i t. d. Samo je 1. l. sg. bilo već u vulg. lat. analogički reformirano u *dao* na taj način što je osnovni vokal *a* ušao i u 1. l. sg. Rum. 3. l. pl. *dau* analogički je stvoreno prema *aŭ* »imaju«.

Konjunktiv glasi *sa dea* ili *dee*. Istoga je postanja kao i ital. *dia*, koje je nastalo analogički prema *sia* < vulg. lat. siat za kl. lat. *sĭt*.

U perfektu nastavlja se lat. redupliciran oblik *dedi* i u rum., od čega je nastalo u starorum. *dediu*. Novorum. pravi odatle prema tipu *arseĭŭ:* analogički oblik *dedeiu*. U novije vrijeme stvara se odatle analogički oblik *deteĭŭ*, koji je nastao prema drugom redupliciranom perfektu *steti*, koji se je također sačuvao u rumunjskom jeziku: *steteĭŭ*.

2. *a sta* < lat. *stare*. Paradigma prezenta glasi: *staŭ, staĭ, stă* i t. d. jednako kao i od *a da*. Primjedbe koje smo gore učinili vrijede i ovdje. Jedino u imperativu imamo *stăĭ* (od *a da* imperativ glasi pravilno *dă*), koji je stvoren prema slov. *stoj*.

3. *a vrea* < vulg. lat. *volere*. Što je potrebno, rečeno je o paradigmama gore kod pomoćnih glagola u § 840.

4. *a fi* < lat. *fieri*. Što je potrebno, vidi gore u § 841.

b) Novo stvoreni izolirani morfemi su sa principielnog gledišta veoma interesantni. Vidimo naime da jezik ne samo što nasljeđuje arhajičke oblike iz davnine, nego ih stvara sam na taj način što se kod njih mogu da održe fonetski zakoni u svoj čistoći, dok ih kod pravilne konjugacije uklonjuje analogija.

1. *a lua* »uzeti« < lat. *levare*. Paradigma prezenta glasi: sg. 1. *ĭaŭ*, 2. *ĭaĭ*, 3. *ia;* pl. 1. *luem, luăm*, 2. *luat,ĭ*, 3. *ĭau*.

Ova je paradigma nastala sasvim pravilno od lat. prezenta *lĕvo, lĕvas* i t. d., gdje se naglašeno *e* pretvorilo, kao obično, u diftong *ie*. Zbog prvoga elementa ovoga diftonga *l* prelazi u palatalno *l'*, a iz ovoga nastaje, opet kao obično, *ĭ* (izgovori kao naše *j*). Intervokalno *v* ispada po općem zakonu rum. jezika. Konsonat *l* opet se pojavljuje pravilno u arizotoničkim oblicima. 3. l. pl. stvoreno je prema *aŭ* »imaju, *daŭ* »daju«, *staŭ* »stoje«.

2. *a la* »prati« < lat. *lavare*. Pravi morfeme sasvim prema tipu *dau* »dajem«, o kojem je bila riječ malo više.

3. *a bea* »piti« < lat. *bibere*.

Paradigma prezenta slična je morfemima od *a vrea* < vulg. lat. *volere:* Sg. 1. *beau* ili *beu*, 2. *beai* ili *bei*, 3. *bea*. Pl. 1. *bem*, 2. *bet,ĭ*, 3. *beaŭ* ili *beu*.

Sa gledišta fonetskoga ovi su oblici pravilni, jer i intervokalno *b* ispada kao i intervokalno *v* po općem zakonu rum. jezika.

4. *a s,ti* »znati« < lat. *scire*. Ovaj se glagol očuvao samo u istočnoj Romaniji i na Sardiniji; u zapadnoj je nadomješten sa lat. *sapere*.

Paradigma prezenta odgovara tačno fonetskim zakonima: Sg. 1. *s,tiu*, 2. *s,tiĭ*, 3. *s,tie;* pl. 1. *s,tim*, 2. *s,tit,i*, 3. *s,tiu*.

Konjunktiv *s,tie* je pravilan < lat. *sciat*. Oblik 3. l. sg. ind. *s,tie* < lat. *scit* stvoren je analogički.

5. *a aveà* »imati« < lat. *habere*. O paradigmama, koje služe u funkciji pomoćnoga glagola, bila je riječ gore u § 838. Kad je ovaj glagol u pravom značenju, onda ima pune oblike, koji su sačuvali fonetsku arhaičnost. Tako u 3. l. sg. *habet* > *are*. U tom obliku služi *r*, po mojem mišljenju za zatrpavanje hijata, kao i u *Dunăre* »Dunav« i u *a sperìa* »prestrašiti« < lat. *expavere*. Intervokalno *b* ispalo je po pravilu.

Pl. 1. l. 2. l. glase također sasvim pravilno: *avém, avét,i*, »imamo, imate«.

Konjunktiv je očuvao također fonetsku arhaičnost:

Sg. 1. starorum. *aĭb*, 2. starorum. *aĭbĭ* (Ovaj morfem služi i za imperativ), 3. starorum. *aibă*, koje odgovara tačno lat. *habeat*.

E. Raširivanje prezentske osnove pomoću infiksa

§ 843. Kao u ostalim romanskim jezicima, tako i u rum. može se prezentska osnova u 1, 2, 3 l. sg. i u 3. l. pl. proširiti sa određenim infiksima. Naglasak je tada u čitavom prezentu na nastavku. Osciliranja nema u naglasku, t. j. da je jednom na osnovi, a drugi put na nastavku. Na ovaj se način dobiva t. zv. arizotonički prezent. Ovaj prezent ograničen je na konjugaciju tipova *-āre* i *-īre*. Ne nalazi se nikako u konjugaciji tipova *-ēre* ni *-ĕre*.

Dva su infiksa koji služe za raširivanje u rizotoničkim oblicima: a) *-ez*, b) *-esc*. Prvi je sufiks grčkoga porijekla. Dolazi od *-ízō*, koji nalazimo, na primjer, u *baptízō* »krstim«. Za cijelo ga je i ovdje proširilo kršćanstvo kao i u zapadnoj Romaniji. Upor. § 20. Drugi odgovara latinskom inhoativnom sufiksu *-sc*, koji nalazimo u *crescere* »rasti« (inhoativna izvedenica od *creare*) *i cognoscere*. Upor. gore § 806a. Značajno je samo to da u ovim glagolima i u rum. jeziku ostaje *-sc* u svim oblicima: *cres,te* »raste ili rasti«, *cunoas,te* »upoznava ili upoznati«. Ovo se opaža i u ostalim romanskim jezicima. Za to je potrebno razlikovati latinski inokativni sufiks *-sc* od romanskoga glagolskoga sufiksa *-esc, isc*, koji služi za tvorenje arizotoničkoga prezenta.

a) Raširivanje pomoću sufiksa -ez nalazi se najčešće kod glagola izvedenih od imenica, n. p. *lucrez* »radim« koji je izveden od lucru »rad«, ali se nalazi i kod neizvedenih, kao n. p. *vinez* »lovim« < *venari*, inf. *a vîna*.

Paradigma: Sg. 1. *vînez*, 2. *vînezĭ*, 3. *vînează*, pl. 1. *vînăm*, 2. *vînat,ĭ*, 3. *vînează*. Konj. *să vineze*, imperativ *vînează*.

b) Raširivanje pomoću sufiksa -esc nalazi se kod glagolskih izvedenica od adjektiva (tip *a mări* »veličati«, od *mare* »velik«) i kod svih glagola posuđenih iz slovenskoga (tip *a sluji* »služiti«). Paradigma: sg. 1. *măresc*, 2. *măres,ti*, 3. *măres,te*, pl. 1. *mărim*, 2. *mărit,i*, 3. *măresc*. Konj. *să mareascĕ*, imperativ *măres,te*.

II. GLAGOLI U ITAL. JEZIKU

§ 844. *Opći prijegled gubitaka prema lat.* U ital. književnom jeziku opažamo iste gubitke lat. morfema kao i u ostalim rom. jezicima. Nestao je pasiv na *-or* i t. d. i zamijenjen sintaktički sa *essere, venire* + particip perfekta ili sa refleksivnom zamjenicom. Nestadoše i verba deponentia bez zamjene. Oba futura na *-bo, -iam*, koji se izgubiše, zamijeniše novi morfemi, koji se razviše iz veze infinitiva sa prezentom od *avere*. Drugi futur pravi se sintaktički *(avrò cantato)*. Lat. pluskvamperfekt indikativa zamijenjen je sintaktički sa imperfektom od *avere* ili *essere* + particip perf. Perfekt i imperfekt konjunktiva isčezoše bez traga, isto tako perfekt infinitiva, oba supina i particip futura, dok je lat. pluskvamperfekt konjunktiva promijenio značenje. Postao je konjunktiv imperfekta.

A. Promjene u infinitivu

§ 845. U ital. kao i u rum. očuvao se lat. infinitiv sa lat. četiri karakteristična vokala. Ital. konjugaciju karakterišu dočetci: *-āre, -ēre, -ĕre, -īre* kao i lat.

U najstarije doba lat. jezika ovi karakteristični vokali označivali su vrste glagolskog vida (aspekte). Značenje aspekta u infinitivu kao i u finitnim oblicima je isčezlo već u najstarije lat. doba. Stoga analogija može lako učiniti te u ital. kao i u romanskim jezicima lat. glagoli prelaze iz jedne konjugacije u drugu, a da ne mijenjaju značenja.

U ovom se pogledu znatno razlikuju ital. glagoli kao romanski uopće od slovenskih. Ako slov. glagol promijeni tip konjugacije, onda promijeni i značenje (n. p. *pucati — puknuti* i t. d.). U rom. je jezicima lat. *cadĕre* promijenio tip konjugacije: vulg. lat. **cadēre*, rum. *cadea*, velj. *kadar*, ital. *cadere*, furl. *k'adér*, fr. *cheoir*, prov. *cazér*, kat. *cáure*, šp. port. *caer*, novoport. *cahir*, ali se značenje nije promijenilo.

Sad ćemo ogledati gdje se u ital. nalaze ovakvi prelazi, kako i zašto su nastali.

I. konjugacija *-āre* očuvala je u ital. gotovo čitav svoj opseg koji je imala u lat. Opažamo samo neke prelaze: lat. *consumĕre* > ital *consumare*. Ovaj se prelaz tumači najlakše ovako. Studirajući tvorbu riječi, opažamo vrlo često da se ital. kao i romanska apstrakna imenica može stvoriti od osnove glagola (ital. tip *dono — donare)*, osobito kod glagola na *-are*.

Tako je nastala ital. imenica *consumo* od *consumere;* a iz nje opet glagol *consumare.*

Prijelaz lat. *treměre* > ital. *tremare* nastao je također prema imenici *trema.*

Pored ital. *finire* postoji i *finare* (starofranc. *finer), favorire — favorare, alleggerare* mjesto *alleggerire,* jer postoje adj. *leggiero* odnosno imenica *favore.* Koliko se tvore novi glagoli, prave se i ital. samo po konjugaciji *-are.* Ova je konjugacija, prema tome, živa.

§ 846. Kompliciranije su konjugacije sa karakterističnim vokalom e *(-ē, -ĕ),* koji je mogao biti kratak i dug. Stoga ova konjugacije pozna u infinitivu *arizotonički* i *rizotonički* tip. Prijelazi iz jednoga tipa u drugi mogu nastati osciliranjem akcenta. U ital. očuvao se lat. akcenat u *(taceo) tacere; placere* > *piacere,* dok u fr. prema *facere* > *faire* nastaje prijelaz sa nastavka na osnovu *tacere, placere* > *taire, plaire.* Vidimo da naglasak skače, ali samo kod nekih glagola. Kod *habēre* naglasak ostaje na penultimi u oba jezika: *avere, avoir,* isto u vulg. lat. *volére* > *vouloir, potere* > *pouvoir, jacere* > *giacere* = *gésir.* Ital. glagoli *ridere, mordere, térgere, tondere, rispondere, muovere, nuocere* (lat. *nocére*), *mungere* (lat. *mulgere*), *compiere, émpiere* i t. d. pokazuju, naprotiv, svi prijelaz akcenta, prema latinskom jeziku, sa nastavka na osnovu.

Nikako ne možemo reći pravilo da rizotonički ili arizotonički lat. infinitivi ostaju takovi i u romanskim jezicima. Možemo samo konstatirati da su i romanski infinitivi očuvali ovo razlikovanje, ali koji spadaju u jednu grupu, a koji u drugu, to se ne ravna više po lat. pravilima.

Razlog je prijelazu iz jednoga tipa u drugi često tvorba perfekta. Oba tipa glagola mogu imati perfekt na *ui.* Tako od klas. lat. *caděre* glasio je vulg. lat. perf. *cadui* kao i *potui.* Jednakost perfekta povlači sa sobom jednakost u infinitivu. Prema *potui,* vulg. inf. *potére* ravna se i infinitiv od klas. *caděre,* koji u svim romanskim jezicima glasi *cadēre.*

Prijenos akcenta *caděre* > *cadēre* dogodio se dakle već u ovom latinitetu. Ovaj zaključak osniva se na saznanju da su se opće romanske promjene dogodile već u ovom jeziku, a ne pojedinačno, u svakom romanskom jeziku zasebno i neovisno od drugog romanskog jezika.

U ovu konjugaciju prelaze neki glagoli i iz konjugacije *-ire.* Lat. *ferio, ferīre* glasi ital. *fiedere;* lat. *redeo, redire* > ital. *riedere* i t. d.

U ital. su prilike u ova dva tipa konjugacije postale još kompliciranije i zbog fonetskih zakona. U jednoj se grupi glagola osnovni konzonant mijenja, u drugoj ne. Tako kod glagola ital. *porre* < lat. *ponere* glasi prezent *pongo, poni,*

pone. Isto tako u *tenere,* koji je očuvao lat. naglasak u infinitivu: *tengo, tieni, tiene.* U 1. l. sg. opažamo u osnovi konzonant *g,* koji nije postojao u lat. jeziku. Nastaje pitanje odakle je nastao. O tomu će se govoriti niže u § 854.

Ova je ital. konjugacija, u poređenju prema lat. konjugaciji, prosto sva bila ispremiješana.

Osobito joj je kompliciran *perfekt.* Sa gledišta akcenta postoje i u ital. kao i u lat. rizotonički i arizotonički perfekt. Arizotonički može imati dva nastavka *-ei* i *-etti,* i to za jedan isti glagol: *perdéi, predétti.* Ovaj se perfekt zove i slabi prema Grimmovoj njemačkoj terminologiji.

Postoji, osim toga, i ital. rizotonički perfekt, u kojem se nalazi prijevoj ili apofonija (mijenjanje vokala) kao i u lat.: *fare, feci.* Ima sigmatski ital. perfekt *(ardere-arsi)* i perfekt na *-ui: *cadui* > ital. *caddi* sa t. zv. raddoppiamento koji je nastao po ital. fonetskom zakonu, da bilabijal *w* izazivlje udvostručenje prethodnog konsonanta, a nakon toga iščezava. Ovaj posljednji perfekt može biti kompliciran još s prijeglasom ili apofonijom, čega nije bilo u klasičnom latinitetu. Primjer: od lat. *habere* > ital. *avere* ital. perfekt je *ebbi.*

Prema tome u konjugaciji *-ēre -ĕre* imamo 6 ital. tipova perfekta:

perf. I naglasak na nastavku: a) *ei,* b) *-etti;*

perf. II naglasak na osnovi c) prijeglas (apofonija) inf. *-a,* perf. *-e,* inf. lat. *ĭ* > ital. *e,* perf. *i: feci, vidi;*

perf. III naglasak na osnovi d) sigmatski *-s: piansi;*

perf. IV naglasak na osnovi e) *-ui,* koji uzrokuje raddoppiamento: *caddi;*

perf. V naglasak na osnovi f) *-ui* (raddoppiamento) sa prijevojem *a — e, i — i: ebbi, seppi.*

§ 847. Treća je konjugacija dosta jednostavna. Ovdje je gotovo kao i u konjugaciji tipa *-are* zadržan lat. opseg. Ali ipak može nastati slučaj da zbog jednakosti u prezentu nastane jednakost u infinitivu, t. j. da lat. glagol promijeni tip konjugacije. Tako prezent *fugio* od *fugere* uzrokuje prema analogiji *audio — audire,* da *fugio* pređe u *-ire* konjugaciju: ital. *fuggire.* Ovaj je prijelaz opće romanski: rum. *fugi,* log. *fuire,* engad. *fudžir,* furl. *fui,* fr. *fuir,* prov. kat. *fugir,* šp. *huir,* port. *fugir.* Isto tako i zbog istog razloga ital. *rapire* < lat. *rapere,* ital. *concepire* < lat. *concipere,* ital. *capire* < lat. *capere,* sve zbog lat. *rapio, concipio, capio.*

Lat. deponens *sequor* prešao je u konjugaciju tipa *-ire: seguire.* To je nastalo tako da je inf. dep. *sequi* dobio lat. infinitivni nastavak *re* već u vulg. latinitetu. Ali ovo tumačenje nije vjerojatno, jer se sam deponens nije očuvao ni u jednom romanskom jeziku.

Prijelazi *putire, gemire, convertire* su kao i u fr. jeziku.

Najčudnovatiji prijelaz opažamo u lat. *cons-uo, consuere,* koji glasi ital. *cucire* »šiti«. Mora se uzeti da je neobični lat. prezent *consuo* prešao u **consio* > vulg. lat. **cosio* > ital. *cucio,* a odatle *cucire* prema tipu *audio — audire.*

§ 848. Što se tiče konjugacije na *-ire,* možemo reći kao pravilo da je ova konjugacija očuvala u ital. potpun lat. opseg. Obogatila se zaradi jotovanoga prezenta na štetu konjugacije *-ĕre,* kako je gore rečeno.

Što se tiče njenog prezenta, valja reći ono što smo rekli o rum. glagolu, kad smo govorili o njegovom arizotoničkom prezentu, upor. § 843. I u ital. kao i u rum. proširuje se osnova prezenta u 1—3 l. sg. i 3. l. pl. Imamo dakle u konjugaciji tipa *-ire* tri tipa prezenta: 1) prezent, gdje se osnova ne mijenja, a naglasak je kakav je bio u lat. jeziku: *sentire* (prezent: *sento, senti, sente, sentiamo, sentite, sentono);* 2) prezent s osnovom proširenom pomoću glagolskoga sufiksa *-sc.* To je arizotonički prezent tipa *fiorisco, fiorisci, fiorisce, fioriscono.* Ovaj sufiks potječe od lat. inhoativnoga *-sc* o kome je bilo govora u lat. morfologiji, upor. § 806a a biće i kad bude riječ o fr., ostaje samo u svim licima singulara i 3 l. pl., dakle samo u onima gdje je naglasak na osnovama (u rizotoničkim morfemima), a ne pojavljuje se nikada u lat. arizotoničkim morfemima, kao u infinitivu, imperfektu, perfektu *(fiorire, fioriva, fiorirò).* Kako i zašto je nastalo ovo morfološko proširivanje lat. osnove, to je još problem koji nije riješen. Valja još pripomenuti da se je stari lat. inhoativni infiks *sc* očuvao u svim morfemima infektuma u rizotoničkim i arizotoničkim, osim u perfektu u određenim glagolima kao u *conoscere — conosco,* i t. d., *crescere — cresco* i t. d.

3) Treći tip prezenta u konjugaciji *-ire* pretstavlja prezent s promjenom u vokalu i konzonantu: *morire,* prez. *muoio,*

Prema tome moramo se pitati ima li kakvo praktično pravilo da se zna kad se prezentska osnova proširuje. Pravila nema, ali se mogu nabrojiti glagoli koji ne upotrebljavaju infiks *-isc.* To su: *aprire, coprire, avvertire, convertire, divertire, bollire, dormire, fuggire, offrire, partire, pentire, seguire, sentire, consentire, servire, soffrire, vestire.* Svi ostali primaju infiks. Ali ih ima i takovih koji mogu imati infiks i nemati ga: *nutrire, compire,* pored *compiere, applaudire, muggire, ruggire, tossire, abborrire, apparire, assorbire.*

Kod nekih glagola postoji i razlika u značenju. Drugo znači s infiksom, drugo bez infiksa. Tako glagol *partire; parto* »udaljiti se«, *partisco* »dijeliti«.

Inkohativni glagoli u ital. češće su izvedenice od imenica ili pridjeva (na pr. *fiore: fiorire, bianco: imbianchire* pored *imbiancare*). To su denominalia.

B. Promjene u osnovi

§ 849. Prema ital. fonetskim zakonima mogu nastati kod ital. glagola mrtve konjugacije promjene u osnovi trostruke: 1) akcenatske, 2) vokalske i 3) konzonantske.

Akcenatske promjene

§ 850. 1) U pogledu akcenta, lat. prezentska osnova je u 1, 2, 3 licu sing. i 3 licu plurala, rizotonička, a u 1 i 2 l. pl. arizotonička u svim konjugacijama, osim u III *-ĕre).* Ovo se je stanje i u ital. ne samo očuvalo, nego je prošireno i na III konjugaciju tipa *-ĕre.* Na pr. *vendiamo, vendéte* za klas. lat. *véndimus, véndităs.* Ovdje je akcenat izjednačen po analogiji prema ostalim konjugacionim tipovima.

Samo su dva glagola, kojima se izražavaju najelementarnije životne emanacije, očuvala akcenatski arhajizam u III konjugaciji. To su lat. *dicere* > ital. *dire* i lat. *facere* > ital. *fare,* koji su zadržali lat. naglasak i u 2. l. pl.: *dite, fate,* jednako kao u fr. jeziku *dites, faites.*

2) U infinitivu postoji prijenos naglaska samo kod lat. *battuo — battúere* i *consuo — consúere* > ital. *battere, cucire;* posljednji je prešao u 4 konjugaciju.

3) U imperfektu konjunktiva postoji također prijenos akcenta u *cantássimo, cantássero* prema lat. *cantavissēmus, cantassētis.* Ovaj se je prijenos akcenta dogodio po analogiji prema kondicionalu, gdje je akcenat u svim licima na istom vokalu, a možda i po analogiji perfekta *diximus* > *dissimo.*

4) Osobito je kompliciran akcenat kod glagola kad je penultima kratka ili duga. Na pr. lat. *recí-pio, récĭpĭs, récĭpĭt.* U ovom slučaju djeluje analogija, pa se u ital. ukazuje otstupanje od lat.: ital. *ricévere, ricévo, ricévi, ricéve,* tako da je u 1—3 l. sg. i 3. l. pl. i u inf. isti vokal naglašen. Isto tako u lat. izvedenicama od *téneo, tenére:* lat. *retíneo, rétines, rétinet,* a ital. *riténgo, ritiéni* i t. d.

Ovo ujednačavanje akcenta stoji u vezi sa isticanjem nenaglašenosti prefiksa i naglašenosti osnovnog glagola. To je t. zv. rekompozicija. Isto takovo prenošenje nalazimo i u *impiego* < lat. *implico, riniego* < lat. *rénĕgo.*

Ako ne postoji jezični osjećaj o tome da je glagol složen od prefiksa, kao kod glagola lat. *collŏco* > ital. *corico,* onda se je naglasak očuvao kao i u lat. jeziku.

5) Kod složenih glagola, kod kojih je nastupila sinkopa, klasični je akcent ostao, tako u lat. *de + excito* > ital. *desto* »budim«. Isto tako u lat. *cólligo* > ital. *colgo.* Iz prezenta prenesen je naglasak i u inf. *cogliere* < lat. *collígere.* Takove su glagolske složenice još ove: *ex-élligo* > *scélgo, ex-ellígere* > *scegliere, pórrĭgo* > *porgo, porrígere* > *porgere, adcórrĭgo* > *accorgo, adcorrígere* > *accorgere, érrigo* > *ergo, errígere*

> *ergere*. Analogijom prenesen je akcenat iz prezenta i u infinitiv. Sinkopa je uzrok, da je ostao akcenat na istom vokalu u prezentu i u infinitivu.

Ako su riječi učene, obično je naglasak na *osnovi: alléva, solléva, eléva, aggréga*. Naglašeno e izgovara se otvoreno u ovim glagolima.

6) Naglasak imperfekta otstupa u fiorentinskom govoru. Danas je naglasak ital. književnog jezika u 1 i 2 l. pl.: *-avámo -aváte*. Međutim u Firenzi postoji analogički akcenat *-ávamo, -ávate*, gdje je naglasak ujednačen u čitavoj paradigmi.

7) Što se tiče akcenta perfekta, valja istaći da se je već u lat. pored *cantavérunt* akcentovalo i *contáverunt*, vulg. lat. *cantárunt*. Rom. jezici nastavljaju naglasak *cantárunt* iz vulg. latiniteta: *díssero, mísero, fécero, fúerunt* > *furono*. Ove inovacije dogodile su se već u vulg. lat., upor. § 136, tačka e (str. 174).

Promjene vokala

§ 851. Ove se promjene dadu vrlo lako pregledati i razumjeti na osnovu fonetskih pravila. Otvoreno e i otvoreno o diftongiraju u otvorenom slogu: *ę* > *ie*, otv. *o* > *uo*. Ovo vrijedi samo za slog koji nosi akcenat. Upor. § 149.

Prema ovom pravilu očekivali bi na pr. za lat. paradigmu *preco, precas, precat, precamus, precatis, precant*, da će slogovi na kojima leži naglasak pokazivati diftongaciju, a drugi ne. Međutim u današnjem ital. je proveden po analogiji svagdje jednostavni vokal: *prego*, a ne diftongacija.

Ima stanoviti broj glagola, koji su očuvali ovo fonetsko pravilo. To su t. zv. nepravilni glagoli, ili bolje morfološki arhajizmi. Tu je očuvan fonetski arhaizam. Tako kod glagola *sedére: siedo, siędi, sięde, sediamo, sedete, sięđono; tenere; tengo, tięni, tięne; riedo, riedi, riede*, imperf. *rediva; fier(d)o, fier(d)i, fier(d)e*, imp. *feriva* ili *fediva; negare, niego, nieghi, niega*. Danas je kod ovog potonjeg glagola analogijom izjednačen e. Diftongacija se nalazi još kod Tassa i Ariosta. U staro-ital. postojala je diftongacija još u prezentu od *gemere, pregare, tremare, crepare, premere; prieme, gieme, criepa, triema, priega*. Ali je kod ovih glagola bio diftong reduciran u monoftong po fonetskom zakonu. Tako je ostalo do danas samo 5 glagola, koji su još sačuvali mijenjanje vokala po fonetskom pravilu.

Ali nalazimo i obratnu pojavu, da je analogija generalisala diftong, t. j. prenijela ga u nenaglašeni slog: *vieto, vieti, vieta* i odatle inf. *vietare* mjesto *vetare*. Od *chiedere, chiedo* glasi imperf. *chiedeva* sa diftongom protiv pravila. Isto tako od *mietere* — imperf. *mieteva*.

Analogija može i drukčije postupiti. Može se zatvoreno *e*, koje je po pravilu u nenaglašenom slogu, prenijeti i u naglašeni slog. Tu pojavu imamo kod *sego, nego, prego, segue*. Staroital. govorilo se još *anniega, siegue*. Jedan glagol pravi razliku (diferenciju) u otvorenom i zatvorenom vokalu: *lęvo, lęvi, lęva*, ali inf. *levare*. To bi bila polovična analogija.

b) Otvoreno o u otvorenom slogu, kad je naglašeno, po fonetskom pravilu daje diftong: *uo*. Prema tome bi očekivali razliku u rizotoničkim i arizotoničkim morfemima. To imamo samo kod ovih glagola: 1) *doleva — duole*, 2) *vuolo — vuoli — vuole*, ali imperf. *voleva;* 3) *moriva — muore*, 4) *noceva — nuoce;* 5) *giocava — giuoca;* 6) *moveva — muove;* 7) *sonava — suona;* 8) *tonava — tuona;* 9) *scoteva — scuote*.

U staro-tal. bilo je još više takovih primjera: *provava — pruova, trovava — truova*.

Analogija je generalisala diftong u svim oblicima kod glagola lat. *natare* > ital. *nuotare* »plivati«, gdje se dogodila izmjena vokala *a — o* iz nepoznatih razloga već u vulg. latinitetu. Tu se može reći da je diftong *uo* prenesen radi toga da se izbjegne homonimija sa glagolom *notare* »bilježim«. Istu pojavu opažamo i kod glagola *vuotare* »prazniti«. Da bi se učinila razlika prema glagolu *votare* »činiti zavjet«, prenesen je diftong i u arizotoničke morfeme.

c) Lat. diftong *au* daje dva refleksa prema tome da li je u naglašenom i nenaglašenom slogu: u naglašenom slogu *au* > otvor. *o*, u nenagl. *au* > *u*. Ovo je pravilo očuvao samo jedan glagol: lat. *audire* > ital. *udire;* prez. *odo, odi, udiamo, udite, odono*. Inače je analogija izjednačila ili *o* ili *u*. Tako kod *laudo* > *lodo, lodare* generaliziran je *o*. Kod glagola *rubare* < germ. *raubon* generaliziran je *u*, isto kod *fiutare* < lat. *flautare* iz *flavitare, chiudere* < lat. *claudere*.

d) I kod e bi poslije palatala očekivali *e*, kad je naglašen, kad je nenaglašen *i:* klas. lat. *iactare* > vulg. lat. *iectare* > ital. *gittare*, prez. *getto;* sada je i u inf. *gettare*.

e) *e* se pretvara pred labijalnim konzonantom u *o* u nenaglašenom slogu, u naglašenom ostaje. To se pravilo vidi samo u lat. *debere* > ital. *dovere, devo, devi, deve, dobbiamo, dovete; devono*.

f) Treba još da spomenemo čudnu vokalsku promjenu, koja se tumači da je nastala po analogiji, ali tumačenje nije sasvim sigurno, kod lat. glagola *exeo, exire*. Infinitiv bi po fonetskim zakonima morao glasiti *escire*, ali pod uplivom riječi *uscio* »vrata« glasi *uscire* i tako u svim arizotoničkim morfemima. Prvotni se vokal pojavljuje u rizotoničkim morfemima: *esco, esci, esce, usciamo, uscite, escono*.

To bi bile vokalske promjene koje su se očuvale. Nekada ih je bilo zacijelo i u drugim glagolima, ali su generalizacijom uklonjene

g) Prema fonetskom pravilu morali bi imati vokal *i* u nenaglašenom slogu i za vulgarno-lat. *j*, koje je nastalo od klas. lat. *j* ili od grupe *di* pred vokalom, a u naglašenom slogu *dž* (koje se piše ital. *gi*, upor. *diurnu* > *giorno*).

Od *jejunium* postoji izvedenica *disjejunare* »ne postiti, ne jesti« od koje nastadoše u franc. dvije riječi *dîner* i *dejeuner*. Isto i u tal. jeziku: *disjejunare* > ital. *desinare*, ali prezent morao bi biti *disjejúno* > *digiuno*. Međutim analogija je od ove dvije fonetske promjene stvorila 2 glagola s 2 razna značenja. (Meyer-Lübke tumači *desinare* kao posuđenicu iz fr. jezika o čem nijesam uvjeren zbog toga što je iz lat. *dìsjejunáre* haplologijom moglo nastati **dìsjenáre*, a odavde u ital. po pravilu *desinare*).

Isto je i kod *adjutare* > st. ital. *aitare, atare*. Prezent bi morao biti *adjuto* > *aiuto*. Analogija izjednačuje i infinitiv s prezentom: *aiutare*.

Konzonantske promjene

§ 852. Ovdje je mnogo teže vidjeti pravo stanje stvari, nego kod vokala.

1. Nekoji lingvisti postavljaju za ital. jezik pravilo koje glasi ovako: Bezvučni konzonanti u intervokalnom položaju pred naglaskom dobivaju sonoritet, a poslije naglaska ostaju bezvučni. Ovo pravilo nije utvrđeno. Upor. gore § 369. Vjerovatno je to samo jedna lingvistička konstrukcija. Kad bi to pravilo stajalo, onda bi i u morfemima morali imati poslije naglasa lat. *-t-* > ital. *t;* a pred nasom lat. *-t-* > ital. *d*. Takav bi slučaj postojao n. pr. kod glagola *votare, giocare: ruoto, ruoti, ruota, *rodiamo, *rodate, ruotano*. Ovakva se paradigma nigdje ne može konstatovati, nego samo *ruota — rotare, guoca — giocare. Gridare, gridava gridiamo gridate* bio bi prema ovom pravilu paradigma koja se očekuje, a u rizotoničkim oblicima moralo bi biti **grito, griti, grita, gritano*. Ali za ovo nemamo potvrđenih oblika u pisanim spomenicima.

2. Isto tako je s velarom *c: giocare, pregare*. Oblik *giocare* je nastao, vele oni lingvisti koji postaviše gornje pravilo, odatle što je generalisan rizotonički oblik, dok je kod *pregare* bio generalisan, obratno, arizotonički oblik: Paradigma bi morala nekada glasiti *giuoco, giuochi, giuoca, *gioghiamo, *gioghate, giocano*. Ista bi paradigma morala biti i kod *pregare*, ali za njih nema potvrda.

3. Upliv akcenta vidimo kod jotovanog tj.: *ratio* (u vulg. lat. *ratjo*). Upor. § 423. Pred naglaskom je *dž: ragione*, a poslije naglaska *ts* (pisano *zz*): *pretium* > *prezzo*. Od *pretium* postoji izvedenica *pregiare*. Po fonetskom pravilu morala je paradigma glasiti ovako: *prezzo, prezzi, prezza, pregiamo, pregiate, prezzano*. Ali kod ovog glagola imamo isti

slučaj kao kod *desinare* i *digiunare*, t. j. dva glagola *prezzare, disprezzare* i *pregiare*. Kako od osnove svakog romanskog glagola možemo stvoriti t. zv. postverbalnu imenicu, to od ova dva glagola, koji su etimološki isto, imamo apstraktne imenice *prezzo, pregio*. Naučenjaci vele da je u *prezzare* generalisan rizotonički, a kod *pregiare* arizotonički oblik.

4. Sličan je postupak kod izvedenice od *acutus, acutiare* > *aguzzare* i *agugiare*. Ova dva glagola bi za pravo dala onim naučenjacima koji postavljaju pravilo o različitom postupku sa vulg. lat. grupom *tj*, ako je pred i poslije akcenta. Analogija je mogla doduše generalizirati jednom rizotonički, a drugi put arizotonički oblik, ali je teškoća u tome što nema potvrda za postojanje paradigme gdje bi se vidjelo različito postupanje.

5. U formuli: naglasak + konzonant + *tj* daje *ts* (pisano *zz*) na pr. lat. *directio* > *dirizzo (drizzo) (-k + ti* > *zz);* a pred naglaskom *č* (pisano *cci*): *guttiare* > *gocciare*. Ako bi stajalo ovo pravilo, onda bi pravilni oblici bili *calzo, drizzo, gocciare, gocciava*, a analogički *calzare, drizzare, goccio*.

6. I u vulg. lat. grupi *dj* imamo 2 rezultata *dj* > *j* pred naglaskom, a *dž* (pisano *ggi*) poslije naglaska. Dakle *radiu* > *raggio*, odakle glagol *raggiare; meridies* > *meriggio*, odakle glagol *meriggiare*. Pored ova dva oblika imamo i *sdraiare* < lat. *exradiare* i *meriare*. Ovo dvostruko postupanje odgovara gornjem *prezzare* i *pregiare*.

Prešli smo glagole, koji bi mogli da pokazuju razliku u osnovi. Više tih slučajeva nema. Postavljena se pravila mogu shvatiti samo kao teorija, jer se ne mogu utvrditi ni u pisanim spomenicima ni u dialektima faktičnim položajem paradigmi sa promjenama prema postavljenim pravilima u rizotoničkim i arizotoničkim oblicima.

Velarni konzonanti pred vokalima *-i -e*

§ 853. Vidjeli smo da je u rum. jeziku u 2 l. svih vremena proveden isti nastavak *-i*, pred kojim se dogada palatalizacija i velarnih i dentalnih konzonanata. U ital. nalazimo samo palatalizaciju velarnih konzonanata. Ali i ovdje sprečava je analogija. Nepromijenjeni konzonant prenosi se i pred dočetno *-i* u 2. l. sg. prezenta tipa *-are* baš kao i pred pluralnim nastavkom *-i* kod imenica. Nema *giuoci*, nego *giuochi*.

U 1 l. pluralu postoji samo nastavak *-iamo*, koji je iz konjunktiva prešao u indikativ. Ovaj je nastavak proveden u svim tipovima konjugacije. Pred njim nema uopće palatalizacije.

Velar ostaje analogički pred nastavkom *-i* (2. l. sg.) u prvoj konjugaciji. Po pravilu palatalizacija postoji pred na-

stavcima *-i -iamo* u tipovima *-ēre, -ĕre, -ire; giaci, giace, dici, leggi, dice, legge, diciamo, diciate* (conj.).

U 2. i 3. konjugaciji palatalizacija postoji, ali u dijalektu se velar ne palatalizira, tako u firentinskom: *dichiate* mjesto *diciate* (conj.).

Glagoli na *-sc: ardisco* imaju palatalizaciju u 2 l.: *ardisco, ardisci, ardisce,* ali analogija može i ovdje provesti palatalizaciju iz 2. i 3. l. sg. i u 1. l.: *capiscio* mjesto *capisco.*

Jotovani konzonanti u prezentu indikativa i konjunktiva

§ 854. Posebnu grupu čine oni glagoli koji u 1. l. prez. sg. imaju u lat. nastavak *-eo, -io,* koji odgovaraju klas. lat. tipu *video, audio* > vulg. lat. *vidjo, audjo.* Ital. je očuvao ovu grupu glagola u 1 l. sing. lat. *vĭdeo* > i t. d. *veggio, vedi* < lat. *vĭdes,* i t. d. *seggio* < lat. *sedeo, siedi* < *sĕdes.* Prema 2 i 3 l. sing. prenosi se nepalatalizirani konzonant i u 1. l. nastaje *vedo* mjesto *veggio.* Analogija može ovu palatalizaciju prenijeti i na druge tipove: lat. *quaerĕre* > ital. *chiedere,* pres. *chieggio, chiedi, chiede* prema *veggio, vedi, vede.*

Potpuno su očuvani palatalni oblici kod glagola koji sadrži *ci: faccio, taccio* < lat. *taceo, giaccio* < lat. *jaceo, noccio* < lat. *noceo, piaccio* < lat. *placeo,* i konjunktiv.

U grupi glagola na *-dj:* lat. *vĭdeo* > ital. *veggio, vĭdes* > *vedi, vĭdet* > *vede* analogički su oblici dvovrsni: 1) *vedo, siedo,* u kojima je nepalatalizirani konzonant prenesen iz 2. i 3. l. u 1. l. sg. 2) *veggo, seggo,* gdje je ispuštena samo palatalizacija od *veggio, seggio.* Ovaj tip konjugacije prenosi analogija i na druge glagole koji sadrže dentalni konzonant u osnovi: kao *chiedere: cheggio, chieggio; credere: creggio; fiedere: feggio; cadere: caggio; chiudere: chiuggio.* Ovi su oblici danas zastarjeli.

Kod glagola koji sadrže vulg. lat. *-rj* > ital. *j:* vulg. lat. *morio* > ital. *muojo,* lat. *pareo* > ital. *pajo.* Kod Petrarke i Ariosta postoji analogijsko 1 lice sing. stvoreno prema 2 i 3 l.: *moro,* 2. l. *mori.*

Kod glagola koji sadrže u osnovi 1. l. prez. vulg. lat. *lj* > ital. *l'* (pisano gli) nema prenošenja palatalizacije. Lat. *salio* glasi staroital. pravilno *saglio* (danas *salgo,* o čemu v. niže); lat. *soleo* > ital. *soglio,* vulg. lat. *voleo* > ital. *voglio.*

Kod glagola koji sadrže u osnovi 1. l. prez. vulg. lat. grupe *bj, pj* imamo po pravilu raddoppiamento: *habeam* > *abbia! sapiam* > *sappia; debeo* > *debbio* (u staroital., a danas je nadoknađen analogičkim oblikom *devo).* Pored *debbio* postoji i sa analogičkim napuštanjem palatalnoga elementa *debbo.*

Morfemi glagola koji sadrže u 1. l. prez. vulg. lat. grupu *nj* vrlo su interesantni. Prema fonetskim zakonima ova grupa daje *gn* (čitaj nj!). Tako kod glagola lat. *teneo* > ital. *tegno,*

remaneo > ital. *rimagno, venio* > ital. *vegno.* Ovi pravilni oblici su zastarjeli. Današnji oblici glase *vengo, tengo, rimango,* gdje mjesto *gn* (nj) stoji protivno fonetskim pravilima *ng.* Kako je do ove zanimive pojave došlo, nije sasvijem jasno! Tumači se da je grupa *ng* nastala analogijom prema *frangere* ili *fragnere, spegnere* ili *spengere.* Lingvisti vele da je analogijom prema 1. l. prez. *frango, spengo* stvoreno *tengo, vengo, rimango.* Ovo *ng* može doći i u 1. l. pl. *venghiamo* (pored *veniamo, vegnamo), rimanghiamo* (Machiavelli). *Dante* miješa: *vegno,* ali *rimango.*

Bilo bi vjerojatnije uzeti da je dočetak *-go* došao iz grupe glagola *cogliere* < lat. *colligere,* 1. l. prez. lat. *colligo* > ital. *colgo.* Kako ova pojava nije samo ital., nego i starofr. i španj., tumačenje, koje će zadovoljiti, treba da uzme u obzir ove jezike. Upor. § 946.

Prema konjugaciji imperf. *rimaneva* — prez. *rimango* stvoren je tip *poneva* — prez. *pongo* od lat. *ponere* > ital. *porre.*

Dogodilo se da je *gli* (čitaj lj) prešlo iz *cogliere, cogli, coglie* i u 1 l. *coglio* pored *colgo.* Kako pored *colgo* (pravilno) postoji i *coglio,* stvoren je od lat. *valeo* > ital. *vaglio* (danas ne postoji) analogički oblik *valgo.* Istu pojavu opažamo i u lat. *doleo* > ital. *dolgo.*

Ovaj nastavak *-go* u 1. l. prez. postoji još u lat. glagolu *volvere volvo* > *volgo,* odakle je *g* prešlo i u infinitiv *volgere.* Isto tako i kod glagola izvedenih od *solvere* kao u lat. *exsolvere* > *sciogliere,* 1. l. *sciolgo.* Ovdje je moguće da je *-vo* > *-go* po fonetskom pravilu, kako se vidi kod imenice *volvulus* > ital. *volgolo.*

Pored 1. l. prez. *sciolgo* postoji i analogičko *scioglio.* Prema ovom glagolu konjugira se analogički i *togliere, tolgo* < lat. *tolere.* Upor. § 855.

Treba da spomenemo zasebice još t. zv. polovičasto ispuštanje palatalizacije, o kome je već bila riječ. Lat. *fugio* moralo bi dati po fonetskom zakonu *fuggio.* Ali se događa da prema analogiji drugog glagola *debbio — debbo,* lat. *video* > *veggio — veggo* nastane *fuggio — fuggo.* Ako imamo *veggo, vedi, vede,* onda i drugi glagoli, koji sadrže dentalni ili velarni konzonant u osnovi, prave prezent po ovom tipu: *cado — caggo, feggo* (od fiedere < lat. *ferire*), *chiuggo* od *chiudere* > lat. *cl(a)udere.* Kod Machiavellija čitamo u Mandragoli: *chiugga uno occhio.*

Promjena prezentske osnove prema perfektu

§ 855. Konzonantske promjene u prezentu događaju se i zbog toga što, prema općem pravilu, može da djeluje jedan morfem na drugi. Kako perfekt prave mnogi glagoli na odre-

deni jedan način, prirodno je što jednakost jednoga morfema izaziva jednakost drugoga. Zna se, uostalom, da analogija počiva baš na osjećaju jednakosti i da ide za uklanjanjem nejednakosti morfema.

Lat. *distruo -ĕre* daje u ital. prez. *distruggo* inf. *distruggere* jednako kao *reggere,* jer oba glagola prave sigmatski perfekt. Prema *reggo, reggi, regge, reggere* glasi *distruggo,* jer je perf. *distrussi — ressi.*

Iz istog razloga daje lat. *trahere* > ital. *trarre* 1. l. prezenta *traggo,* jer perfekt glasi lat. *traxi* > ital. *trassi* kao i *rexi.*

Iz istoga razloga promijenio je konzonant i lat. glagol *tollere* u infinitivu ital. *togliere.* Ital. prezent *tolgo* — inf. *togliere* stvoren je prema lat. *colligere* > ital. *cogliere,* prez. *colgo* zbog toga što su perfekti jednaki *volsi, tolsi.* Isto i lat. glagol *exvellere* > *svelgo — svellere,* jer u perfektu glasi *svelsi* kao *scelsi* od inf. *scegliere* > lat. *ex-elligere.*

Italijanski nastavci.

§ 856. Da razumijemo ital. nastavke, treba poznavati ital. fonetske zakone i lat. morfologiju.

Ital. jezik je očuvao obje kategorije lat. nastavaka; nastavke infektuma kao i nastavke perfektuma. Ali ove dvije kategorije nisu onako strogo razlučene kao što su bile u lat. jeziku, nego je došlo i do analoških izjednačenja između njih.

Da bi mogli opažati razvitak ital. nastavaka u prezentu, najbolje je napisati u tabeli lat. nastavke prezenta pored italijanskih:

		I konj.	II konj.	III i IV konj.
Lat.	Sing. 1. l.	*-o*	*-eo*	*-(i)o*
	2. „	*-ās*	*-es*	*-is*
	3. „	*-at*	*-et*	*-it*
	Pl. 1. „	*-āmus*	*-ēmus*	*-imus*
	2. „	*-ātis*	*-ētis*	*-itis*
	3. „	*-ant*	*-ent*	*-iunt*

> ital. *-o* (j izaziva palatalizaciju prethodnog konzonanta)
> *-i*
> *-a, -e*
> *-amo, -emo, -imo, -iamo*
> *-ate, -ete, -ite*
> *-ano, -ono*

Primjedba uz ovu tabelu. U rum. jeziku u 2. l. sing. generaliziran je nastavak *is* > *i,* u ital. isto tako *i.* U starotal. u 1. l. pl. razlikovali su se konjugacioni tipovi po nastavcima kao i u lat.: *-amo, -emo, -imo.* Ove pravilne nastavke nalazimo i kod

Ariosta i kod Machiavellia. Danas je generaliziran analogički oblik *-iamo.* Kao što je generaliziran *-i* za 2. l. sing., tako je generaliziran *-iamo* za sve konjugacije kao i u fr. *-ons* što je prenesen na sve tipove. Generalizacija nas ne čudi, ali odakle *-i?* Kako to protumačiti?

Nema druge nego ga protumačiti kao rezultat miješanja s konjunktivnim nastavcima. Nastavak *-iamo* potječe od vulg. lat. konjunktiva *siamus* (mjesto klasičnoga *simus).* Naliči djelomice na franc. *-ons* u 1. l. pl., koje se tumači od kl. lat. *sumus.* Tim doduše nismo uklonili sve teškoće, jer je *sj* konzonantska grupa, koja u ital. ne daje *s + i,* nego *č* (upor. *caseu* > ital *cacio).*

Zbog toga može da bude opravdano i Bartolijevo izvođenje ovoga nastavka od 1. l. konjunktiva *eamus* > ital. *giamo.*

U toskanskom postoji još sintaktički način izražavanja 1 l. plurala: 3 l. sg. glagola sa refleksivnom zamjenicom spoji se sa ličnom zamjenicom u pluralu *noi.* U ovoj sintaktičkoj perifrazi zamjenica izražava 1. l. plurala. Tako mjesto *faciamo* kaže se *noi si fa; noi si canta* mjesto *cantiamo.*

Perifraza ima stilsku (afektivnu) vrijednost. Tommaseo označuje ovu firentinsku osobitost kao »plemenito i komotno neslaganje«. Veli da je to familijaran način izražavanja i da jače izražava misao. Ovakav način izražavanja vrijedi ne samo za prezent nego i za ostala vremena.

Nije lako protumačiti kako je moglo doći do ovoga načina izražavanja. Po mojem mišljenju, radi se i u toskanskoj konstrukciji o istom psihološkom procesu kao i kod nas kad na neosobni način izražavamo lice na koje mislimo sasvim određeno u pluralu, na pr. »što se radi« u značenju »što radimo«. Samo je toskanska neosobna konstrukcija *si fa, si canta* bila još izričito objašnjena dodatkom *noi,* da se tačno odredi lice.

Pored *-iamo* postoji u toskanskom i nastavak *-iano,* koji nije sasvim fonetski, jer *m* može preći u *n* samo kad je na kraju bez dočetnog vokala. Ipak se dade lako objasniti promjena *m* > *n.* Ako se riječ svršuje na *-o, -e,* mogu ovi dočetci u izvjesnim slučajevima da otpanu. U primjeru *andiamo + ci* može otpasti *-o.* Tako nastaje *andiam ci* > *andianci.* Iz ovakvih konstrukcija moglo je biti rekonstruisano *andiano.*

Ostaje da objasnimo nastavak za 3. l. pl. Kao u 3. l. sg., tako i u ovom licu ital., poput rum., pretpostavlja gubitak dočetnoga *-t* već u vulgarnom latinitetu, kako se i piše ovo lice na natpisima.

Ital. refleksi su ovi: lat. *-an(t)* > ital. *-ano,* lat. *-en(t)* > ital. *-eno,* lat. *-un(t)* >ital. *-ono.* U lat. dočetku *-iunt* nije se očuvalo *j* u književnom ital. Nastavak *-eno* pozna još Ariosto. Od ova tri nastavka upotrebljavaju se danas *-ano* i *-ono* u 3. l. pl. i to *-ano* u indikativu prez. 1 konjugacije, a *-ono* u ostalim konjugacijama.

Konjunktivni oblici prezenta

§ 857. U 1. l. pl. nema razlike između indikativa i konjuktiva. U 2. l. pl. konj. prez. svih konjugacija izjednačen je nastavak. Nastavci *-iamo, -iate*, veli se, nastali su od lat. *siamus* ili *eamus, siatis* ili *eatis*.

Zašto jezik nije trebao razlikovati 1. l. indikativa i konjunktiva, to se još nezna.

U 1. l. I konjugacije nastavci su ovi: lat. *-em* > ital. *-e*, lat. *-es* > ital. *-i*, lat. *-et* > ital. *-e;* u 2—4 konj. lat. *-am* > ital. *-a*, lat. *-as* > ital. *-i*, lat. *-at* > ital. *-a*. Danas je mjesto *-e* došao prema imperfektu konjunktiva dočetak *-i*. Ovaj dočetak je izjednačen svagdje u singularu zbog toga što i 2—4 konj. pokazuje isti nastavak u 1. i 3. s. Lat. *-em* > ital. *-e* očuvalo se u dialektima i u starijih pisaca, kao kod Petrarke i t. d.

U konjugacijama 2—4 izjednačen je, po analogiji konjunktiva prve konjugacije, isti vokal *-a* za sva 3 l. sing. i 3. l. pl.

Pravi konjunktivi za 2 l. 2—4 konjugacije očuvani su kao imperativi *abbi* (na pr. pazienza! strpi se!«), *sappi* »znaj«, *sii* »budi«, *facci* »čini«.

Nastavak za 3. l. pl. je danas *-ino* i u I konjugaciji *cantino*. Nastao je odatle što u prez., kao i u ostalim vremenima, vlada osjećaj da je 3. l. pl. samo rašireno 3. l. sg. pomoću *-no*, dakle 3. l. sg. *canti* + *no*.

§ 858. *Imperativ*. U 2. l. sg. i pl. ital. nastavci saglasni su sa glasovnim zakonima u svim konjugacijama, osim u trećoj, gdje je *-i* analogički nastalo prema 2 i 4 konjugaciji:

I	II	III	IV
-a	*-i*	*-i*	*-i*
-ate	*-ete*	*-ete*	*-ite*

1. l. pl. imperativa sviju tipova jeste konjunktivni nastavak *-iamo*.

§ 859. *Imperfekt indikativa*. Ni u ovom morfemu nisu nastavci kompliciran. Oni sadrže u lat. u svim licima karakterističan vokal konjugacije *-a, -e, -ie* + *bam*, koje potječe od iste osnove od koje je i perfekt *fui*. Lat. imperfekt bio je po postanju složeno (sintaktičko) vrijeme. Lat. pravilo vrijedi i za ital. nastavke imperfekta, s tom jedinom razlikom, da ital. nema refleksa od *-iēbam* i t. d., nego mjesto *ie* vokal 4. konjugacije:

-ábam	*-ebam*	*-ibam*
-ábas	*-ebas*	*-ibas*
-ába(t)	*-eba(t)*	*-iba(t)*
-abāmus	*-ebamus*	*-ibamus*
-ābátis	*-ebatis*	*-ibatis*
-āban(t)	*-eban(t)*	*-iban(t)*

> ital. *-ava, -eva, -iva*
> *-avi, -evi, -ivi*
> *-ava, -eva, -iva*
> *-avamo, -evamo, -ivamo*
> *-avate, -evamo, -ivate*
> *-avano, -evano, -ivano*

Mjesto *-ava, -eva, -iva* govori se i *-avo, -evo, -ivo*, čime se pravi razlika prema 3. l. *-o* je iz iz 1 l. sing. prezenta.

U nastavcima *-eva, -iva* i t. d. gubi se u dialektima međuvokalsko *v*, što nije samo ital. nego i fr. prov. kat. šp. i port. pojava. Uzimlje se da ovaj gubitak potječe iz vulg. lat. jezika. Ako uzmemo da je prijelaz *b* > *v* nastao poslije 1 vijeka po Isusu onda je i ispadanje međunavokalskoga *v* u imperfektu nastalo poslije 1. vijeka.

Zašto je ovo *v* ispalo, težak je problem uporedne romanske morfologije. Po mojem mišljenju ovo ispadanje izazvala je analogija vulg. lat. perfekta: *amai* prema klasičnom *amavi* i t. d. Karakteristički dočetci vulgarnolati. perfekta nijesu imali *v: -ai, īi, ei*. Prema tome, intervokalno *v*, koje je postojalo u klasičnom latinskom arizotoničkom perfektu, nije u vulgarnom jeziku karakterisalo vremena perfektuma, nego je u vulgarnom latinitetu, zbog glasovne promjene *b* > *v*, karakterisalo samo imperfekt. Zbog toga, opet, što je već u klasičnom latinitetu nestao osjećaj za vid (aspekt), mogli su se oblici infektuma i perfektuma analogijski miješati, naročito onda kad ne izražavaju aspekt, nego prošlo vrijeme, pa jer se *v* ne nalazi u perfektu, to ga djelomice nema ni u imperfektu.

Dočetak *-ean* (teneano) bez *v* se može naći i kod Dantea. Kako nema *v*, može se diftong *-ea* stegnuti u *-e: teneno, aveno* mjesto *aveano*, a ovo mjesto *avevano*. U posljednjem morfemu može nastati asimilacijom *avavano* mjesto *avevano* (kod Boccaccia).

U 3. l. pl. mjesto *-avano* nalazi se kod pisaca i *-avono* (Machiavelli: *non si curavono*). Ova izmjena nastala je prema perfektu *-arono* n. pr. *cantarono)*.

§ 860. *Imperfekt konjunktiva*. Ovaj morfem ima u ital. jednostavne nastavke.

Klas. lat. *portarem, portares* očuvan je, kako je rečeno, u sardinskom dijalektu, a u toskanskom, kao i u ostalim rom. jezicima, funkciju imperfekta konj. preuzeo je pluskvamperfekt konj., i to u skraćenom lat. obliku: mjesto kl. lat. *portavissem* govorilo se u vulg. lat. *portasse(m)*.

Ovaj morfem ide morfološki zajedno s perfektom, što se vidi već po 1. licu: lat. *portassem* > ital. *portasse*, danas *portassi*. U *portassi* dočetno *-i* moglo je nastati samo od *-i* prema nastavku perfekta *-ai*. 2. l. sg. *portasses* > ital. *portassi* pravilno je, kao i 3. l. sg.: *portasse(t)* > ital. *portasse*.

3. l. pl., mjesto pravilnog nastavka kod starih pisaca *-asseno*, glasi i *-assero*. Izmjena *n* u *r* nastala je prema 3. l. pl. perf. *vissero* < *vixerun(t)*.

U ostalim konjugacijama dolazi do izražaja karakterističan vokal konjugacije, dakle *-assi -essi -issi*.

U 2. l. pl. opažamo sinkopu nenaglašenog vokala: *partaste*.

U imperf. indikativa i konjunktiva i kondicionala, 2. l. pl. može se zamijeniti sa drugim licem sg., ako se uzme lična zamjenica u pluralu: *voi cantavi, cantassi* i t. d., mjesto *cantavate, cantaste*. Ovo je neka vrst ujednostavljenja morfema pomoću zamjenice.

§ 861. *Perfekt.* Ovaj morfem je najkompliciraniji od svih. Moramo najprije razlikovati grupe prema akcentu.

Postoji jedan tip perfekta koji nosi naglasak na dočetku i drugi, gdje je naglasak na osnovi. Nazivamo ih arizotonički i rizotonički perfekt.

Kod arizotoničkog ili slaboga perfekta razlikujemo opet više varijanata, i to prema karakterističnom vokalu konjugacije: *ai, ii, ei, etti*. Primjeri: 1. *portai*, 2. *udii*, 3. *perdei* = 4. *perdetti*. Prva dva tipa ne trebamo posebno tumačiti. Druga dva: *vendei, vendetti* ne nalaze se u klas. lat. jeziku. Upor. §§ 862 i 864.

U *portai i udii v* je *ispalo* već u vulg. latinitetu i ne nalazi se ni u jednom rom. jeziku. Tumačenje smo dali o toj pojavi u §§ 814 i 815. Ostatak toga *v* pojavljuje se ipak u 3. l. sg. i u 1. l. pl. To je osobita značajka ital. i šp. perfekta. U 1. l. pl. ovo *v* izazivlje raddoppiamento od *m*. Ovo ne bi mogli protumačiti, ako bi uzeli da je i u ovom licu isčezao *v*, kao u 1., 2. sg., 2. i 3. l. pl. što je isčezao. Ali neki tumače da je ovaj raddoppiamento nastao prema ital. *avemmo* < klas. lat. *habuimus*, što nije izvjesno, jer je ovaj posljednji oblik zacijelo analogičan. Upor. § 862.

Vulgarnolatinski i ital. nastavci u ovim tipovima glase ovako:

	I konj.	IV konj.
Sg. 1.	*-ai*	*-ii*
2.	*-asti*	*-isti*
3.	*-au(t)* > ital. *-o*	*-iu(t)* > staroital. *-io*, danas > *-i*
Pl. 1.	*-avimo* > ital. *-ammo*	*-ivimo* > *-immo*
2.	*-aste*	*-iste*
3.	*-aro*, danas *-arono*	*-iro*, danas *-irono*.

Dočetak *-no* u 3 l. pl. dodan je na pravilne nastavke *-aro -iro* (kod Dantea) analogički prema prezentu imperfektu indikativa i konjunktiva. Pored *-arono, -irono* postoje i oblici sa sinkopom: *-arno, -irno* kod Dantea i kod Machiavellia. Prema tipu 3. l. sg. *salì:* 3. l. pl. *salirono* stvorena je analogija 3. l. sg. *cantò*: 3. l. pl. *cantorono* (Machiavelli). Ima još i oblik *cantonno* za 3. l. pl. Ovaj je oblik stvoren prema prezentu *da: danno*.

§ 862. Prema analogiji perfekta *-ai, -asti, -ii, -isti* i t. d. konjugacija *-are, -ire* nastade u konjugaciji *-ere* perfekt na *-ei, -esti*, lat. *-ē, emmo, -este, -ero* (rašireno *-erono*). Primjeri: *godei* i t. d. od *godere* < lat. *gaudere, potei* i t. d. od potere. Ovaj je perfekt ital. kreacija.

§ 863. Imade analogija u perfektu koje potječu od redupliciranoga perfekta klas. lat. *dedi* > ital. *diedi*, 3. *diede* ili skraćeno *die*. Tako imamo pored *vendei* i *vendiedi*, 3. *vendie*, 3. l. pl. *vendiero;* isto tako *sediero* (Dante). Ovu analogiju poznaju i konjugacija tipa *-are: cantiede*.

§ 864. Glagoli na *-ere* prave perfekt također pomoću nastavka *-etti:* Ovaj je nastavak nastao od redupliciranog perfekta *stetti* od *stare*, o kome će biti riječ u § 866. Prema *stare* pravi perfekt i *dare: detti*, a prema ovima dvama i ostali na *-ere: credetti, sedetti, cedetti, bevetti, dovetti, ricevetti, temetti*. U toskanskim dialektima (Arezzo) mogućno je praviti pomoću ovoga nastavka i perfekte od konjugacije tipa *-are*.

§ 865. Kod rizotoničkoga ili jakoga perfekta razlikujemo također tri tipa. To su: I *-ui*, II *-si* (sigmatski), III sa apofonijom (prijevojem, alternance vocalique).

U sva ova tri tipa perfekta prodire arizotonički ili slabi perfekt, u kojem je perfektna osnova sasvim jednaka prezentskoj (ili infinitivnoj). Ovo je prodiranje ograničeno na 2. l. sg., na 1. i 2. l. pl., dakle na ona lica, u kojima je već u latinskom jeziku počivao naglasak na nastavku, a ne na osnovi.

Ovo je akcenatsko pravilo bilo i uzrok da je analogija slaboga perfekta mogla prodrijeti i u jaki. Jednakost u naglasku izjednačila je i tvorbu. Primjeri: a) za perfekt na *-ui:* 1. sg. *tacqui*, 2. l. sg. *tacesti*, 3. l. sg. *tacque*, 1. l. pl. *tacemmo*, 2. l. pl. *taceste*, 3. l. pl. *tacquero;* b) za sigmatski perfekt: *scrissi, scrivesti, scrisse, scrivemmo, scriveste, scrissero;* c) za apofonijski perfekt: *vidi, vedesti, vide, vedemmo, vedeste, videro*.

Uzimlje se još i to da je već u vulg. lat. bio naglasak premješten u klas. lat. *tacúĭmus* > vulg. *tacuímus* i *scrípsĭmus* > vulg. lat. *scripsímus*.

§ 866. Poslije ovih općenitih napomena o rizotoničkom (jakom) perfektu ogledaćemo svaki od njegova tri tipa napose, i to ponajprije tip *-ui*. U ovom tipu moramo također da razlikujemo podrazrede, i to prema tome kakove reflekse daje onaj bilabijalni poluvokal *w* (lat. pisan *u* ili *v*), koji se nalazi pred ličnim dočetkom perfektuma *-ī*.

a) U prvom podrazredu ostaje lat. bilabijalni poluvokal još i danas kao *v:* lat. *parui* > ital. *parvi, paresti, parve, parémmo, paréste, parvero*. Osim ovoga glagola postoji još samo

lat. *dolui* > ital. 3. l. sg. *dolve* kod Dantea, inače još sa nejasnim prelazom *v* > *f: dolfi*. Danas je ovaj glagol prešao u sigmatski perfekt: *dolsi*. Ali imamo još i danas particip *doluto* (pored *dolsuto, dolto*), koji dokazuje da je ovaj glagol nekada pravio perfekt na *-ui*.

b) Najčešće izaziva lat. bilabijalni poluvokal reduplikaciju predhodnoga konzonanta ili raddoppiamento. Ovdje se opet ukazuju dvije variante. U prvoj lat. poluvokal isčežava nakon što je izazvao raddoppiamento. Ovamo idu: lat. *volui* > ital. *volli*, vulg. lat. *tenui* > ital. *tenni, tenesti, tenne;* vulg. lat. *rapui* > ital. *rappi*, vulg. lat. *potui* > ital. *potti;* vulg. lat. *venui* > ital. *venni*. U drugoj varianti lat. *v* ostaje i poslije raddoppiamenta: lat. *tacui* > ital. *tacqui;* vulg. lat. *jacui* > ital. *giacqui*, lat. *nocui* > ital. *nocqui*, lat. *placui* > ital. *piacqui*. Prema ovima je analogički stvoren i oblik *nacqui, nascesti, nacque, nascemmo, nasceste, nacquero* od lat. deponensa *nascor, nasci* > ital. *nascere*.

c) Veoma je stara (već vulg. lat.) pojava vezanja perfekta na *-ui* sa prijevojem (apofonijom). Tu pojavu imamo u perfektu od *avere: ebbi, avesti, ebbe, avemmo, aveste, ebbero;* od sapere: *seppi sapesti seppe* i t. d. Raddoppiamento potječe i ovdje, kao i gore u točki *b*, od *-ui*.

d) Isto se tako nadodaje ovaj nastavak i na redupliciranu perfekt od *stare: stetti* < vulg. lat. **stetui, stesti, stette, stemmo, steste stettero*. Prema ovome perfektu nastade i od *dare: detti* (pored pravilnoga redupliciranoga perfekta *diedi*), *desti, dette, demmo, deste, dettero (diedero)*.

e) Ovamo idu i dva glagola kojih je perfekt u klasičnom latinitetu bio na *-vi*. To su *crescere crevi:* ital. *crebbi* < vulg. lat. **crevui, crescesti, crebbe* i t. d., *cognoscere: conobbi* < vulg. lat. *connovui, conoscesti, conobbe* i t. d.

f) Ovamo bi mogli ići još i ovi perfekti: *bevvi* i t. d. od *bevere*. Kod Ariosta nalazi se još *bebbe* < vulg. lat. *bibuit*. Raddoppiamento od *v* nastao je od prez. *bevo*. Pored ovoga jakoga perfekta postoji još slabi: *bevetti bevesti* i t. d. Od *piovere* udvostručuje se isto tako *v* u perfektu: *piovvi piovesti* i t. d.

Udvostručenje konzonanta nalazi se još u klas. lat. *rupi* > vulg. lat. *rupui* > ital. *ruppi;* klas. lat. *vidi* > vulg. lat. **vidui* > ital. *viddi* (Dante).

Prema prezentu *vedo* pravi se perfekt *veddi*. Može se, dakle, zaključiti da je u ital. nastao kod perfekta tipa *-ui* osjećaj da je kod ovoga perfekta glavno raddoppiamento onoga konzonanta koji se nalazi u prezentu. Tako imamo od *cadere*, prez. *cado:* perf. *caddi, cadesti* i t. d., od *credere* prez. *credo*, perf. *creddi*, za koji je danas običniji slabi perfekt *credei* ili *credetti*. U posljednja dva glagola zamijenio je perfekt tipa *-ui* latinski redupli cirani perfekt: *cecidi, credidi*.

Ima jedan slučaj gdje je perfekt tipa *-ui* zamijenio sigmatski. To je *cocqui* od *cuocere* »kuhati« < lat. *coquere* (pored *cossi, cocesti, cosse*).

§ 867. Drugi je tip perfekta obrazovan pomoću nastavka *-si*, t. zv. sigmatski perfekt. U današnjem ital. jeziku ovaj je tip dosta raširen. Pravilo je za njegovu tvorbu gotovo isto u ital. kao u klas. lat. jeziku. Ovaj perfekt imadu glagoli s osnovama na velar, dental, labijal ili nazal.

Lat. glagoli sa velarom u osnovi jesu ovi:

a) *regere, figere, frigere, struere, frangere, plangere, expingere, cingere, fingere, pingere, stringere, tingere, extinguere, iungere, ungere, mulgere, algere, indulgere, mergere, spergere, dicere, ducere, lucere, coquere, torquere.*

b) Lat. glagoli na dental u osnovi: *cedere, videre, mittere, dividere, rodere, illudere, intrudere, radere, persuadere.*

c) Lat. glagoli na labial u osnovi: *scribere, vivere.*

d) Lat. glagoli sa nazalom u osnovi jesu ovi: *premere, remanere, ponere.*

e) Ovima se pridružuje još sa *r* u osnovi samo *quaerere.*

Paradigme: lat. *jungere* > ital. *giugnere*, perf. *giunsi, jugnesti, giunse, giungemmo, giungeste, giunsero* < lat. *junxi* i t. d.;

lat. *dicere* > ital. *dire;* perf. *dissi, dicesti, disse, dicemmo, diceste, dissero* < lat. *dixi* i t. d.;

lat. *scribere* > ital. *scrivere: scrissi, scrivesti* < lat. *scripsi* i t. d.;

lat. *mittere* > ital. *mettere: misi, mettesti* i t. d. (pored *messi*, što je prema part. p. *messo;* kompromisni je ital. oblik *missi);*

lat. *cl(a)udere* < ital. *chiudere: chiusi, chiudesti* < lat. *clusi* i t. d.;

lat. = ital. *vivere: vissi, vivesti* < lat. *vixi* i t. d.;

ital. *rimanere: rimasi, rimanesti* i t. d. < lat. *remansi* i t. d.;

lat. *ponere* > ital. *porre:* st. ital. *puosi*, danas *posi, ponesti* < lat. *posui* i t. d.;

lat. *plangere* > ital. *piangere: piansi, piangesti* < lat. *planxi* i t. d.

Ovamo idu i proširenja sigmatskoga perfekta:

ital. *frangere: fransi, frangesti* < vlt. *franxi* (zamijenio kl. lat. s prijevojem *fregi*).

lat. *colligere* > ital. *cogliere: colsi, cogliesti* i t. d. (zamijenio kl. lat. *collegi*);

lat. *exquatere* > ital. *scuotere: scossi, scotesti* i t. d.;

lat. *coquere* > ital. *cuocere: cossi, cocesti* < lat. *coxi.*

Evo popisa i ostalih ital. sigmatskih perfekata: *condussi, conducesti* < lat. *conduxi; distrussi, distruggesti* < lat. *destruxi; protessi, proteggesti* < lat. *protexi; ressi, reggesti* < lat. *rexi, sparsi, spargesti* < lat. *sparsi; dipinsi, dipingesti* < lat.

pinxi, finsi, fingesti < lat. *finxi; spensi, spegnesti* < lat. *expinxi; spinsi, spingesti* < lat. *expinxi* (izvedenica od *pangere*); *tinsi, tingesti* < lat. *tinxi.*

Učene riječi, razumije se, očuvale su ga također kao: *assunsi, assumesti* < lat. *assumpsi, distinsi, distingesti* < lat. *distinxi; diressi, dirigesti* < lat. *direxi; espressi, esprimesti* < lat. *expressi; affissi, affiggesti* < lat. *affixi.*

Ovaj je perfekt bio dosta proširen već u saobraćajnom latinskom govoru. To zaključujemo odatle što se proširuje i na perfekte s prijevojem (apofonijom), n. pr. u ital. *leggere: lessi, leggesti.* Ovaj glagol pokazuje u klas. lat. apofoniju (alternance vocalique), a u ital. sigmatski perfekt, koji se čita već na natpisu u Moesiji Inferior. Tu imamo oblik *lexerit.* Isto tako lat. *exeligere* > ital. *scegliere: scelsi, scegliesti* < klas. lat. *elegi.*

Sigmatski perfekt proširuje se i na neke perfekte, koji su u klas. lat. bili na *-ui.* Tako u: *volere: volsi, volesti; ex solvere* > *sciogliere:* ili *sciorre: sciolsi, scioglesti.*

Zašto se ovako jako proširio sigmatski perfekt? Tome nauka još nije utvrdila razlog.

Sigmatski perfekt može zamijeniti i redupliciran perfekt. Primjeri: *perdere: persi, perdesti,* pored *perdei* i *perdetti; rendere: resi, rendesti; mordere: morsi, mordesti* (klas. lat. *momordi); pungere: punsi, pungesti* (klas. lat. *pupugi); sofersi, offersi, soffristi, offristi* (lat. *sustuli, obtuli,* starolat. *tetoli); corsi, corresti* (lat. *cucuri); risposi, rispondesti* (lat. *respondi); scesi, scendesti* (lat. *descendi*); *presi, prendesti* (lat. *prehendi*); *rosi, rodesti* (lat. *rodi*); *uccisi, uccidesti* (lat. *occidi*); *accesi, accendesti* (lat. *accendi*); *appesi, appendesti* (lat. *appendi*); *confusi, confundesti* (lat. *confudi*); *diffesi, offesi, diffendesti, offendesti* (lat. *fendi*); *spesi, spendesti* (lat. *expendi*).

Sigmatski je perfekt, kako vidimo, zamijenio i lat. perfekte sa sakrivenom reduplikacijom tipa: *prehendi: presi, prendesti; spesi, spendesti.*

Sigmatski perfekt imamo u ital. i u nekojim slučajevima gdje je doduše bio i u lat., ali je osnova zbog fonetskih zakona bila u ital. promijenjena prama prezentskoj osnovi. Tako u *adcorrigere* > ital. *accorgere: accorsi, accorgesti* (lat. *correxi*), *porrigere* > ital. *porgere; porsi, porgesti* (lat. *porrexi*).

Interesantan je ital. perfekt od *quaerere* > ital. *chiedere.* U klas. lat. je perf. od ovoga glagola bio neke vrsti mixtum kompositum, t. j. sigmatski i slabi perfekt u isto doba: *quaesivi.* U ital. imamo samo sigmatski perfekt *chiesi.* Sličan je bio latinski perf. od *ponere.* U klas. lat. glasi *posui* i *posivi,* u ital. samo *posi* ili *puosi.* Napokon imamo još jedan stari lat. tip kod *vincere.* Klas. lat. perf. je bio *vici.* To je perfekt izražen sa alternance vocalique i bez infixa *n.* Kako se već u vulg. lat. jeziku ovaj infiks izgubio svoje prvobitno značenje, došao je

n analogički prema prezentskoj osnovi i u ital. perfekt, gdje glasi *vinsi, vincesti.*

§ 868. *Apofonija* ili *alternance vocalique* (prijevoj) je jedna od odlika svih indoevropskih jezika za niansiranje ne samo osnova riječi za različita značenja, nego i morfema (oblika). (Upor. za niansiranje morfema na pr. u njemačkom: binden, band, gebunden, a za nijansiranje značenja: naše riječi *teći — točiti, tok*). U lat. se već ograničeno označivao perfekt pomoću prijevoja, a u rom. jezicima će biti još više toga ograničenja.

Sa prijevojem *a* > *e* postoji samo jedan čist tip koji se očuvao u svim rom. jezicima, pa i u ital. To je lat. *facere* > ital. *fare; feci, facesti.* Druga dva ital. tipa *ebbi, seppi,* o kojima je bilo govora gore u § 866c, nijesu čista, nego je u njima perfekt karakteriziran dvostruko i sa prijevojem i sa *-ui.*

Sa kvantitetnim prijevojem klas. lat. *ĭ — ī* > ital. *e — i* postoji samo jedan čist tip: *vedere: vidi, vedesti* i t. d.

To su jedina dva perfekta sa apofonijom, koja su u ital. očuvana u prvobitnom lat. liku.

U drugim slučajevima postoji i opet kombinacija, t. j. i prijevoj *i* ili sigmatski ili perfekt na *-ui.* Kombinaciju sigmatskoga perfekta sa prijevojem pokazuju dva ital. slučaja: 1. lat. *mittere* > ital. *mettere:* perf. *misi, mettesti,* pored kojega stoje i oblici *messi,* gdje je vokal perfekta zamijenjen sa prezentskim vokalom od *mettere,* i *missi,* gdje je *s* zamijenjen sa *ss* zbog lat. participija *missus; fundere: fusi, fundesti.* Kombinaciju sa perfektom na *-ui* već smo spomenuli.

Samo u jednom primjeru očuvao se tip koji pokazuje u perfektu drugu osnovu. To je glagol *fui, fosti,* staroital. *fo,* danas *fu, fommo,* danas *fummo, foste, furo* ili *foro* (Dante, Ariosto) ili *fuoro* < lat. *fuerunt,* danas *furono.*

§ 869. Klas. lat. poznavao je t. zv. redupl. perfekt. Ovaj se u ital. očuvao samo u jednom slučaju, i to kod *do, dare: dedi* > ital. *diedi, desti, diede; demmo, deste, diedero* ili *diero.* Ali i ovaj glagol može glasiti i kao slabi perfekt *dei, desti;* prema ovome i *fare: fei, festi.* Ima se uzeti da je reduplirani perfekt *diedi* bio reformiran prema *temei.* Nekoji vele da su to skraćeni perfekti.

Kombinaciju redupliciranoga perfekta sa *-ui* u vulg. lat. *stetui* > ital. *stetti* spomenuli smo gore u § 866d.

§ 870. *Plusquamperfekt indik.* Od ovoga morfema očuvan je samo jedan oblik, i to od glagola *essere:* lat. *fueram* > ital. *fora* (Dante, Ariosto). Vremensko značenje, kakvo je bilo u klas. lat., nije očuvano i u ital., nego je dobilo značenje modusa: ital. *fora* ima kondicionalno značenje, na pr. Ariosto, Or. fur. XV: *Avendol prima ammaestrato e instrutto | Di cose assai, che fora lungo a dire.*

§ 871. *Particip perfekta.* Particip prošloga vremena je važan morfem (oblik). Taj particip naslanja se u ital. tačno na perfekt. Za nj vrijedi isto akcenatsko pravilo kao i za perfekt. Može imati naglasak na karakterističnom vokalu glagolske konjugacije kao i perfekt, t. j. može imati particip. na *-ātus, -ītus.* Ovaj odgovara perfektu na *-ai, -ii.*

§ 872. Prema ovome akcenatskom pravilu nastao je novi particip već u vulg. lat. na *-ūtus,* koji je bio u vezi sa perfektom na *-ui,* donekle već u klas. lat.: *tribuo, tribuere, tribūtu(m); minuo, minuere, minūtu(m).* Romanski su jezici ovaj particip i dalje proširivali: na pr. klas. lat. *habītus* > vulg. lat. *habūtus;* za vulg. lat. perf. *venui* stvoren je part. p. *venūtus.* Isto tako za kl. lat. *vendĭtus* > ital. *venduto,* kl. lat. *visus* ital. *veduto.* To su slabi participi.

Vidjeli smo gore u §§ 865—869, da velika kategorija glagola pravi t. zv. rizotonički perfekt. Logično je dakle, što je s njim u vezi i rizotonički ili jaki particip.

Rizotonički particip imao je, kako smo vidjeli u § 818, već u klas. lat. dva na oko različita nastavka *-tus* i *-sus.* Vidjeli smo da je i nastavak *-sus* nastao od *-tus.* Ako se je, naime, osnova svršavala na *d* ili *t,* a nastavak je participa *t,* onda je već u indoevropsko doba nastao posebni razvitak u konzonantskoj grupi na pr. *t + t > s: flecto, flectere, flect + tus > flexus.* Tako smo prividno dobili 2 participijska nastavka, t. j. *t* i s, koja su se očuvala i u ital. jeziku.

§ 873. Nastavak participa *-sus* doveo se često u vezu sa sigmatskim perfektom, pa se analogički prenosi i na osnove koje se ne svršavaju na dental. Pravilan je, dakle, ovaj particip samo kod osnova na dental, kao što su: *cedere, cessus* > ital. *cesso; excutere, excussus* > *scosso; occidere, occisus* > ital. *ucciso; dividere, divisus* > ital. *diviso, tondere,* lat. *tonsus* > ital. *toso, ardere: arsus* > *arso, mordere, morsus* > *morso.*

Dentalne osnove očuvale su ovaj nastavak u onom opsegu u kojem su ga imale u lat. jeziku: *mĭssu* > ital. *messo, risu* > *riso, assisu* > *assiso, rosu* > *roso, clusu* > ital. *chiuso, intrusu* > *intruso, prehensu* > *preso, tensu* > *teso, defensu* > *difeso, absconsu* > *nascoso* (kod Tassa, danas *nascosto*).

Prema ovima stvoreni su analogički oblici *perso* (klas. *perditu*), *reso* (klas. lat. *redditu*).

Glagoli, kojima se osnova svršava na velar, po pravilu ne bi smjeli imati s u participu, ali ga ipak imaju: *tergere — tersus* > ital. *terso, spargere: sparsus* > ital. *sparso; mergere: mersus* > ital. *merso, emulgere, emulsus* > *emulso.*

I od likvidnih i nazalnih osnova: *currere — cursus* > *corso, exprimere — expressus* > *espresso.*

Analogički su participi *valso, parso.* Uzimlje se da su izjednačeni u participu zbog jednakosti u imperfektu: *correva, pareva, valeva.* Posljednji i zbog sigmatskoga perfekta *valsi.*

Part. p. od *muovere: mosso* je također zbog semantičke analogije koju pruža *premere: presso.* Prema sigmatskom perfektu stvoreni su još ovi participi: *volso* (perf. *volsi* od *volgere), conquiso* (perf. *conquisi* od *conquidere* »osvojiti«).

Tip part. perf. na *-tus* potpuno se očuvao kod glagola u infinitivu na *-gere* ili *-cere: rectus* > ital. *retto, diretto, frictus* > *fritto, factus* > *fatto, protectus* > *protetto, dictus* > *detto, lectus* > *letto, fictus* > *fitto, afflictus* > *afflitto, frictus* > *fritto, structus* > *strutto, distructus* > *distrutto, tractus* > *tratto, conductus* > *condo(u)tto, coctus* > *cotto.* Zatim kod glagola koji se svršuju u inf. na *-ngere* kao *cingere,* i t. d.: *cinctus* > *cinto, tinctus* > *tinto, junctus* > *giunto, extinctus* > *estinto, punctus* > *punto, planctus* > ital. *pianto.*

Već u latinskome opaža se tendencija da se infix *n,* koji nalazimo u tipu *frangere, stringere* i t. d., prenese iz prezentske osnove i u particip perfekta. Ta je tendencija uzela u ital. jeziku veći obim: *franctus* > *franto, fictus* > *finto, dipinto, spinto, vinto, spento.*

Analogički su participi na *-tus* ovi: *accorto, sorto, porto, colto, scelto* od *accorgere, sorgere, porgere, cogliere, scegliere,* koji su svi stvoreni prema tipu *piansi — pianto* od per. *accorsi, sorsi, porsi, colsi, scelsi.* Jednakost perfekta ima za posljedicu i jednakost participa. Isto tako od *svellere* prema perf. *svelsi* stvoren je *svelto.*

§ 874. Zaradi djelovanja glasovnih zakona došao je u ovu grupu participija i *posto* od *porre.* U lat. *positus* ispalo je naime već u vulg. lat. *i* u penultimi: *postus.* Ovaj tip bio je u ital. dosta kreativan jer imamo *risposto, nascosto, rimasto* od perf. *risposi, nascosi* (inf. *nascondere*), *rimasi* (inf. *rimanere*). Tako se dogodi te ova zadnja tri participa perfekta dobiše upravo dvostruki nastavak: *nascos-to, rispos-te rimas-to.*

Ostali participi na *-tus* jesu još ovi: *scritto, rotto, morto, nato, aperto.* Prema ovom posljednjem stvoren je analogički *sofferto, offerto.*

Prema fonetskim zakonima o ispadanju (sinkopiranju) penultime nastadoše pravilno *tolto* < lat. *tollitu, volto* < *volvitu, solto* < *solvitu, svolto, sciolto, chiesto* < lat. *quaesitu, visto* < *visĭtu* (klas. lat. *visu*).

Nastavak slabog participa na *-ūtus* dolazi analogički kod ovih glagola: *vivere — vissuto, recipere — recevuto,* i to kod prvog glagola na sigmatski perfekt, a kod drugog na osnovu prezenta.

§ 875. Particip *stato* od essere je od novoga glagola *stare.* Od prezentske osnove es- ili s- glasi slabi particip na *-ūtus essuto* ili *suto,* koji se danas ne upotrebljava.

§ 876. Još treba da spomenemo particip bez nastavka u konjugaciji *-are.* Mjesto *ho trovato* čitamo kod književnika *ho trovo, portato — porto.* Taj kratki particip bio je obrazo-

van prema tipu prošlih participa *cantus* od *cano canere*. Kako rom. jezici prave nove glagole od participa perfekta, tako *cantare* od participa *cantus*, dogodilo se da je novi particip *cantatus* bio u pogledu značenja jednak starome lat. participu *cantus*. Kod ovakovih glagola izvedenih od participa bio je naime zadržan i onaj stari particip. Prošli particip *trovo* od *trovare* nije doduše tako izveden glagol, ali po analogiji *canto* = *cantato* mogao je dobiti i ovaj glagol kratki particip: *trovo*.

NEPRAVILNI GLAGOLI ILI IZOLIRANA KONJUGACIJA

§ 877. Vidjeli smo, studirajući rum. glagol, da oni glagoli koji označuju najjednostavnije i najosnovnije manifestacije života, pa se kao takovi i najčešće upotrebljavaju, mogu imati svaki za sebe posebnu, izoliranu konjugaciju. To isto opažamo i u ital. jeziku, kao što ćemo kasnije vidjeti i u fr. I u ital., kao i u rum., može glagol ovakova značenja postati izoliran, uza sve što je u lat. pripadao pravilnim konjugacijama. Takov je glagol n. pr. *habere*, koji se je u lat. mijenjao po pravilnoj ili živoj konjugaciji.

Ako u ovom odjeljku govorimo o nepravilnim glagolima, onda to znači da je njihova nepravilnost gledana sa stanovišta današnje gramatike, sa stanovišta historičke oni su isto tako pravilni kao i glagoli konjugacije *-are* i *-ere*, koje danas općeno smatramo pravilnima.

Pregledaćemo ih, polazeći od onih koji su bili i u lat. nepravilni.

§ 878. Najvažniji lat. »nepravilni« glagol, koji označuje bitak, izražavao se osnovom es ili s, odatle lat. inf. es + se. Kako je ovaj lat. infinitiv bio izoliran, vulg. lat. raširio ga je sa *-re:* ital. *essere*.

Lat. konjugacija se potpuno očuvala i u ital. u svim morfemima, osim u participu prezenta.

Prezent sing. 1. l. *sum* > ital. *son* + *o* — *sono*, dočetak *-o* je od prez. ostalih glagola. 2. l. es dobilo je sprijeda prema 1. l. s + es > ital. *siei* > *sei* sa *e* mjesto *ie* zbog 3. l. sg. 3. l. sg. *est* > vulg. lat. es > ital. *e* sa gubitkom *t*, koji smo vidjeli u cijelom konjugacionom sistemu.

Plural 1. l. *sumus* > **somo* > ital *siamo* je upravo oblik vulg. lat. konjunktiva presenta: *siamus*. Za ovo lice postoji još kla. lat. morfem *sĭmus* > ital. *semo*. Ne zna se je li ovo upravo iskonski konjunktivni oblik. Vjerovatnije je da nije, nego li da jest. Ital. *semo* odgovara fonetskim zakonima. Morfem *sĭmus*, koji je, prema Suetonu, govorio August mjesto *sumus*, mogao je naime nastati sasvim prema fonetskim zakonima onda kad je *sūmus* bilo nenaglašeno: *nós sumus* je dalo, prema *maxumus* > *maximus*, *nós sĭmus*. Kako je konjunktivni oblik u lat. glasio *sĭmus*, ital. *semo* (Ariosto, Dante) ne može da potječe odatle.

2. l. pl. lat. es + *tis* nije se očuvalo u ital. u ovom obliku, nego je s- od 2. l. sing., 1. l. sing. i plurala preneseno i na *estis*. U **sestis* ispalo je drugo s zbog dissimilacije vrlo rano, tako da je **sētis* moglo diftongirati: ital. *siete*. Moglo bi se misliti da ovaj oblik potječe i od konjunktivnoga *sitis* i da je diftong iz singulara.

3. l. pl. *sunt* > ital. *sono* je pravilan oblik, jer je *-t* otpalo već u vulg. lat. Pored ovoga postoji i morfem *enno*, koji je stvoren prema 3 l. sg. *è* + *-no* prema tipu pravilnih glagola 3. l. sg. *ama* + *-no* (nastavak u 3. l. plur.).

Konjunktivni lat. prezent *sim* bio je u vulg. lat. reformiran prema *fiam* u *siam*. Ital. je prvo i treće lice *sia*, 2. l. *sii*, *sie* (Ariosto), plural: *siamo, siate, siano*.

Imperativ: *sii* potječe od vulg. lat. konj. *sias*.

U ital. imperfektu indikativa: *era, eri, era, erano* lat. oblik sasvim je očuvan, samo je u 1. i 2. l. pl.: *eravamo, eravate* dodan nastavak *-vamo, -vate* prema *portavamo, portavate*.

Imperfekt konjunktiva potječe od lat. pluskvamperfekta: *fossi* < *fuissem*.

Perfekt smo već vidjeli: *fui fosti, fu, fummo, foste, furono*. Upor. § 868.

Lat. futur *ero* nije se očuvao, nego mjesto njega imamo novu kreaciju: vezu infinitiva sa glagolom *habeo* u skraćenom vulg. lat. obliku *ao* > *o:* essere + *o* > ital. *sarò*. Glede gubitka početnoga *e* u *sarò* valja upozoriti na ital. gerund *sendo* i stari ital. particip *suto*. *a* mjesto *e* u *sarò* (mjesto *sero*) nastalo je prema *darò, starò, farò*, gdje je *a* po pravilu, prema infinitivu *dare, stare, fare*.

§ 879. Drugi važan glagol za izražavanje osnovnih manifestacija života jeste *habeo, habere*. U lat. jeziku bio je taj glagol pravilan, t. j. mogla se lako raspoznavati osnova i nastavak. Kako i on spada u kategoriju glagola koji izražavaju najprimitivnije manifestacije života, postao je u romanskim jezicima posve nepravilan, tako da je teško raspoznavati ova dva morfološka elementa.

Kao pomoćni glagol on se skraćuje već u vulg. lat.: kl. lat. *habeo:* vulg. lat. *ajo* > ital. *ho*. U vulg. lat. i ital. vrši se dalje kraćenje prema 1. l. sg. i to prema tipu jednoslovčanih glagola *dare i stare*. Potpuni vulg. lat. oblik 1. l. sg. *ajo* očuvan je u st. ital. kao *aggio*. 2. l. sing *habes* > *as* > ital. *hai*, 3. l. sing. *habet* > *at* > ital. *ha*. Petrarca, Dante i Ariosto upotrebljavaju puni oblik *ave* (upor. rum. *are*). U pluralu, t. j. u arizotoničkim licima imamo samo pune oblike: *habemus* > *avemo* ili *abbiamo*, koji je morfem iz konjunktiva; 2. l. pl. *habetis* > *avete*, 3. l. pl. *habent* > vulg. lat. *ant* > ital. *anno* ili *hanno* pokazuje raddoppiamento, što dokazuje da je nastao iz 3. l.

sing. *ha* dodatkom dočetka *-no* iz *amano*. Raddoppiamento je prema pravilu da poslije kratkog naglašenog vokala mora slijediti dug konsonant.

Čudan oblik za 1. l. sing. *abbo* obrazovan je po svoj prilici prema *debbo*. Mogao je biti stvoren prema konj. prez. *abbia*. Može da potječe, razumije se, i od klas lat. *habeo* > **abbio* sa ispadanjem polukonsonanta *j* prema *debbo* (upor. § 854).

Konjunktiv prezenta je pravilan: kl. lat. *habeam* > ital. *abbia, habeas* > *abbi, abbia, habeat* > *abbia, habeamus* > *abbiamo, habeatis* > *abbiate, habeant* > *abbiano*.

Imperativ: *abbi* je pravo drugo lice konjunktiva prez., 2. l. pl. *abbiate* isto tako.

Imperfekt konjunktiva pravilan je isto tako: *avessi* < lat. *habuissem* i t. d.

Perfekt: *ebbi, avesti* i t. d. pokazuje apofoniju (alternance vocalique) ali pored ovog oblika postoji i perfekt: *ei*, koji ima paralelu u *d(i)ei* pored *diedi* i u *fei* mjesto *feci* od *fare*. Upor. § 869. Oblici *ei* i *fei* stvoreni su analogijom prema *dei*. Ovaj posljednji nastao je opet prema 2 l. sing. *dedĭstī* > *desti*, gdje su se zbog haplologije dva jednaka početna sloga slila u jedan. Podršku su našla sva tri: *dei ei fei*, u tipu *godei, godesti*.

Futur je pravilan: *habere* + *ao* > *avrò* sa sinkopom nenaglašene intertonike, jer je infinitivni naglasak prešao na početni slog i tu postao sporedni.

§ 880. Još nam preostaje da kažemo nešto o lat. glagolima sa jednoslovčanim prezentom: *sto, stare, do dare*. 2. i 3. l. prezenta sasvim su pravilni: lat. *das, dat, stas, stat* daje prema fonetskim zakonima ital. *dai, da, stai, sta*. Samo je 1. l. prezenta bilo reformirano već u vulg. latinitetu u *stao, dao*. Odatle nastade, i opet sasvim prema fonetskim zakonima, ital. *do, sto*. Plural 1. *l.*: ital. *diamo, stiamo* jesu vulg. lat. konjunktivni oblici obrazovani prema tipu *siamo*. 2. l. pl. *date, state* pretstavljaju kl. lat. *datis, statis*. 3. l. pl. *danno, stanno* obrazovani su, kao i *hanno*, prema 3. l. sing. dodatkom *-no* i pravilnim raddoppiamento poslije naglašenog kratkog *a*.

Prema ovim glagolima konjugira se analogički i *vadere:* ital. *vo, vai, va*, kao *do, dai, da*, koji su vulg. lat. morfemi. Prvo lice pl. glasi *giamo* (od *eo, ire)*, koji je lat. konjunktivni oblik, 2. l. pl. *ite* pravilan je morfem. 3. lice pl. od lat. *vadere* glasi ital. *vanno*. Ovaj je morfem nastao na jednak način kao i *hanno, danno, stanno*, t. j. od 3. l. *va*, sa dodatkom dočetka *-no*, koji se nalazi u 3. l. pl. pravilne i nepravilne konjugacije i sa pravilnim raddoppiamento.

Tako vidimo da se u ital. glagolu, koji znači ići, stopiše u konjugaciji 3 glagola kao i u fr. To su: *vadere, ambulare* i *ire*. Samo što u ital. mjesto *ambulare* > fr. *aller* imamo izvedenicu od *ambitus, ambitare* > *andare* sa sinkopom nenaglašenoga vokala i asimilacijom *t* na *b* > *d*. Mjesto *ite* imamo i

oblik *gite*. *g* (izgovori dž) je od *giamo*. Ovaj palatal prelazi u infinitiv i u imperfekt pa imamo *gire, giva* i imenicu *gita* »izlet«.

§ 881. I facere je donekle ušao među glagole izolirane konjugacije.

Prezent 1. l. Dante: *faccio* < lat. *facio*. Ali 2. l. glasi od uvijek sing. *fai*, 3. l. *fa* prema jednoslovčanim glagolima. Prema 3. l. sing. pravi se i 3. l. pl. *fanno* sa pravilnim raddoppiamento. Zbog ovih kratkih oblika stvara se analogički 1. l. sing.: *fo*, i to prema tipovima koje smo studirali u § 880: *do sto*.

1. l. pl. je pravilno *facciamo* kao i 1. l. sing. prema klas. lat. tipu. Kod ovoga oblika opažamo istu pojavu kao i u *abbiamo*, t. j. da je arizotonički oblik pravilan.

2. l. pl. *fate* je pravilno kao i infinitiv *fare*, ali morfologički koincidira sa *dare stare*. Kako ital. nema diftonga *ai* pred konzonantom, lat. *facitis* > **faite, facere* > **faire* dalo je, uklanjanjem diftonga, *fate fare*. Imperativ *fa* mogao je nastati iz kl. lat. *fac*.

§ 882. Donekle je u izoliranu konjugaciju prešao i lat. glagol *dicere* > ital. *dire*. Prema *fate* kaže se *dite*, prema *fa* i t. d. *di*. Ali je 1. l. pl. kao i u lat. *dico* i t. d.

U izoliranu konjugaciju ušao je i glagol *sapere*. Za nj postoji u ital. i pravilna paradigma: *sappio*. Ali kako je ovaj glagol glasio u inf. *sapere* i nije se akustički mnogo razlikovao od *avere*, to je bio razlog da se i prezent analogički pravio prema *avere; io ho: io so*, 2. l. sg. *tu ai: tu sai*, 3. l. sg. *sa*, 3. l. pl. *sanno* nastalo je kao gore u § 879.

§ 882a. Glagol *potere* ušao je među glagole izolirane konjugacije također samo u nekim oblicima, kao i *fare, dire, sapere*.

Klas. infinitiv *posse* bio je reformiran prema perf. *potui* u *potere*. Ali klas. su oblici još potpuno očuvani u ital. jeziku u prezentu:

Sg. 1. *possum* > ital. *posso*
2. *potes* > ital. *puoti* — *puoi*
3. *potest* > vlg. lat. *pote(t)* > ital. *puote* — *puo*

Pl. 1. *possumus* > ital. *possiamo*
2. *potestis* > vulg. lat. *potetis* sa disimilatornim ispadanjem *s* > ital. *potete*
3. *possunt* > ital. *possono*.

Skraćeni oblici za 2. i 3. l. prezenta nastali su prema *vuoi, vuo* od *volere*.

Tako se i ovaj glagol reducira, t. j. postaje jednoslovčan, u 2 i 3 l. sing.

3. l. pl. *ponno*, koji upotrebljava Tasso, nastao je prema 3. l. sig. *puo* prema *hanno, stanno, vanno*.

Particip perf. *possuto* (Ariosto) stvoren je prema *suto* i part. prez. *possente*, koje je danas adjektiv kao i fr. *puissant*.

§ 883. Vulg. lat. glagol *volere* = klas. lat. *velle* ide u istu kategoriju po asocijaciji ideja; za to i on ima izoliranu konjugaciju. I ovdje je vulg. lat. infinitiv obrazovan prema lat. perfektu *volui* kao i kod *potui*. Prema infinitivu prezent se pravi sasvim pravilno:

1. l. vulg. lat. *voleo* > *ital. voglio* — *vo* (Dante Ariosto skraćeno prema *do, sto, fo;*

2. l. vulg. lat. *voles* > ital. *vuoli* — *vuoi* (glede *-i* za *-li* uporedi *delli* > *dei*)

3. l. vulg. lat. *vole(t)* > ital. *vuole* — *vuo*

§ 884. *dovere* ide u ovu kategoriju glagola također samo donekle, i to zbog toga što pokazuje u nekim morfemima istu tendenciju skraćivanja kao *potere* i *volere*.

Prez. 1. *debeo* > staroital. *debbio,* odatle *debbo,* kako smo vidjeli u § 854;

2. *debes* > ital. *devi* (prema ovome imamo danas 1. l. sg. *devo*);

3. *debe(t)* > *deve;* skraćuje se kod Dantea i Ariosta u *de,* a prema ovome se pravi opet 2. l. sg. *dei;* i 3. l. pl. *denno,* koje je nastalo od *dè* + *no* kao *hanno* < *ha* + *no* sa pravilnim raddoppiamento.

III. FRANCUSKI GLAGOLI

§ 885. Razvitak glagola u fr. jeziku razdijelićemo na dvoje zbog toga da bi jasno saznali, što je fr. glagol danas i kako se je razvio.

Promatraćemo ga najprije bez obzira na lat. jezik, a ipak naučno, t. j. obzirom na izražajna sredstva s kojima danas raspolaže.

Današnja lingvistika razlikuje statičku i dinamičku gramatiku. Pod prvom razumijeva se opis ili analiza svih današnjih glagolskih morfema; pod drugom tumačenje, kako su se razvili. Mjesto statička gramatika kaže se sinhronička, a mjesto dinamička diahronička. Upor. §§ 163 i 566.

§ 886. Kad saznamo s kakovim izražajnim sredstvima današnji fr. glagol raspolaže, preći ćemo na historiju morfema. Prikazaćemo ih na način kao gore u §§ 825—884 kad smo studirali rum. i ital. glagol. Ogledaćemo kako su se fr. morfemi razvili iz lat. i kako su se mijenjali u toku književnoga razvitka, od 9. vijeka, kad susrećemo prvi fr. pisani spomenik do danas.

Dakako, da se ova historija u knjizi u kojoj se govori samo o osnovama romanske lingvistike, može da prikaže tek u najgrubljim potezima. Ko se zanima za detalje, taj će posegnuti za Brunotom, Histoire de la langue française (dosada u 17 velikih tomova) i naročito za Pierre Fouché, Le verbe français. Etude morphologique. Paris 1931.

A. FRANCUSKI GLAGOLI SA GLEDIŠTA SINHRONIČKOGA

§ 887. Franc. glagol studira se potanko sa gledišta statike ili sinhronije u Pregledu francuske gramatike I §§ 49 do 160. Zbog toga se ovdje možemo ograničiti samo na glavne osobine fr. morfologije, koje se mogu sakupiti u ovih 5 tačaka:

1. Fr. glagol razlikuje i danas, kao romanski uopće, osnovu i nastavak, a kod nastavaka one koji se izgovaraju od onih koji se ne izgovaraju, t. zv. grafičke nastavke. U tome leži odlika fr. morfologije prema ostaloj romanskoj, koja ne čini ove razlike.

Nastavci koji se izgovaraju pokazuju daleko manje razlike od grafičkih. Odatle slijedi pravilo da današnji fr. glagolski nastavak ne karakteriše u dovoljnoj mjeri fr. morfeme, nego mora doći u pomoć sintaksa. Mnogi fr. morfemi razlikuju se samo pomoću ličnih zamjenica.

2. Kao i svi ostali romanski jezici i fr. razlikuje: živu i mrtvu konjugaciju. Živa je ona koja sadrži neograničen broj

glagola, pa se već iz današnjega jezika može da razabere pravilnost. Mrtva konjugacija je ona koja ima samo određen broj glagola, a pravilnost se vidi samo onda ako se studira diahronički ili historijski.

3. U pogledu mjesta naglasaka fr. morfemi, kao i romanski uopće, pokazuju samo 2 mogućnosti: ili je naglašena osnova ili nastavak Naglasak leži na početku u 3 infinitiva *(-er, -or, -ir),* u participu passé najvećim dijelom, u imperfektu ind. i konj., u (čitavom) futuru, u kondicijonalu, u participu prezenta i gerundivu, u prezentu u 1. i 2. licu plurala ind. i konj., isto tako u imperativu i djelomice u passé simple.

Naglasak je na osnovi u infinitivu, koji se svršuje na *-re* u prezentu singulara i 3. licu plurala, u imperativu u 2. licu singulara, u jednoj kategoriji passé simple-a i u jednoj kategoriji participe passé-a.

Za sebe je kategorija inhoativnih glagola, koji nigdje ni u kojem morfemu ne poznaju naglaska na osnovi, nego naglašuju uvijek nastavak.

Kao arhaizmi pokazuju naglasak na osnovi u 2. l. pl. prezenta samo tri glagola: vous êtes, faites, dites od être, faire, dire.

4. Passé simple može biti dvovrstan. Ima u ogromnoj većini glagola 1) akcenat na nastavku. Tada su u nastavku 1 l. sing. mogući vokali: zatvoreno e (pisano *-ai*), *i, u,* ili 2) akcenat na osnovi samo u jednom malom dijelu mrtve konjugacije. Tada su mogući vokali: *i, u.*

5. Participe passé ima također 2 kategorije: a) U participe passé naglašen je nastavak u ogromnoj većini glagola. Tada sadrži vokale *-é -i -u.* b) Kad naglašava osnovu sadrži ograničen broj glagola, koji se dadu klasificirati prema osnovnim vokalima i prema početnim konsonantima. Upor. Pregled franc. gramatike I §§ 127—141.

§ 888. Za nastavu fr. jezika u srednjoj školi (za metodiku) od velike je važnosti da se znaju tačno razlikovati izgovorni i grafički nastavci glagola. Zbog toga ćemo ih ogledati u ovoj knjizi u pogledu vokala i konsonanata koje sadrže. Pobliže smo ih okarakterisali u Pregledu franc. gramatike I, §§ 50—63.

Karakteristika je današnjih fr. nastavaka ograničenost u vokalima i konsonantima.

Od 21 konsonanta, koliko ih pozna današnji fr. jezik u izgovoru (upor. Pregled I § 3), dolaze kao glagolski nastavci samo: 1) *r* u infinitivu, futuru i kondicionalu i 3 l. pl. perfekta, 2) z u ž. r. prošlog participa nekih glagola mrtve konjugacije, 3) *t* u istom položaju, u 2 l. pl. prez. 3 glagola mrtve konjugacije i u 2 l. pl. perfekta sviju konjugacionih tipova, 4) s u konjunktivu imperfekta sviju konjugacija, 5) *m* u 1 l. pl. perfekta sviju konjugacijonih tipova.

Od 16 ili 21 vokala, koliko ih pozna današnji izgovor (upor. Pregled I § 10), služe za karakteristiku fr. glagolskih dočetaka, samo: 1) zatv. e u infinitivu, u 2 l. pl. prez. indik. i konj., imperfekta ind. i konj., u 1 l. fut. i perfekta i prošlom participu; 2) ɛ u imperfektu indikativa i kondicionala sviju konjugacionih tipova; 3) svijetlo *a* (*ɑ*) *u* futuru, perfektu i konj. imperf., 4) muklo e samo u infinitivu mrtve konjugacije, 5) *i* u infinitivu, u perfektu, konjunktivu imperf. i prošlom participu; 6) *ü* u perfektu, konjunktivu imperfekta i prošlom participu; 7) nazalno otvoreno *a* u participu prezenta i gérondifu, 8) nazalno otvoreno *o* u prvom licu svih ličnih oblika; 9) poluvokal *w* u infinitivu mrtve konjugacije; 10) polukonsonant *j* u 1 i 2 l. konjunktiva prezenta, u istim licima imperfekta indik. i konjunktiva.

§ 889. Osnova. Današnji fr. jezik razlikuje četiri vrste glagolskih osnova samo u mrtvoj konjugaciji, a dvije vrste osnova samo u inhoativnoj živoj na *-ir.* U ovoj se osnova, koja služi za obrazovanje prezenta ind. i konj. i imperfekta ind., raširuje pomoću infiksa *-is,* kao i u ital. Prva živa konjugacija razlikuje samo jednu osnovu.

Žive su i danas konjugacije na zatv. e (pisano *-er*) i *-ir.* Zovemo ih živima zbog toga što se a) po njima mogu i danas praviti novi fr. glagoli, b) što se lako raspoznaje osnova od nastavka i c) što se osnova ne mijenja.

Tako od učenih apstraktnih imenica na *-ion* (upor. o njima Pregled sv. II, § 344) kao od réception (potvrđeno već u 12 i 13 vijeku): *réceptionner* (obrazovano istom na koncu 19. vijeka, za *recevoir* (mrtva konjugacija), od *solution* (potvrđeno u 12. vijeku): *solutionner* (također iz konca 19. vijeka (za *résoudre* mrtve konjugacije).

U inhoativnoj konjugaciji na *-ir* izvođenje od pridjeva vrijedi po pravilu još i danas. Od franačkog pridjeva *bleu,* koji je potvrđen u 12 vijeku, obrazovan je glagol *bleuir* istom koncem 17 vijeka.

U živim konjugacijama ne postoji apofonija po pravilu. Jedina i danas još živa apofonija jeste e muet i zatvoreno e u nenaglašenoj, a otvoreno e u naglašenoj osnovi (upor. Pregled I, §§ 80—83). U živoj konjugaciji nema uopće nikakvog mijenjanja osnovnog vokala, kako se vidi kad se poredi osnova u deminutivnoj izvedenici *bluet* (upor. Pregled I, § 378 i gore § 175) i glagolskoj *bleuir,* koje su obje obrazovane od istog pridjeva.

§ 890. *Prezentska osnova mrtve konjugacije* okarakterisana je u Pregledu fr. gramatike I, §§ 70—105.

Mrtva se konjugacija zove za to ovako što: a) sadrži ograničen broj glagola i ne služi za obrazovanje novih glagola, b) što se u njoj, prema današnjem jeziku, često teže raspoznaje

osnova od nastavka, nego u živoj i c) naročito zbog toga što osnovni vokali i konsonanti pokazuju izvjesne fonetske promjene, koje može samo historijska gramatika objasniti.

Apofonija (alternances vocaliques) često se događa u osnovnom vokalu mrtve konjugacije.

Sa semantičkoga gledišta, mrtva konjugacija sadrži tri grupe glagola: a) takove koji znače osnovne manifestacije života: *voir, devoir, courir, vêtir, venir* i t. d. b) od glagola kulturnog značenja samo *lire* i *écrire;* c) pomoćne glagole, t. j. takove koji, kad izgube svoje pravo značenje, vrše sintaktičke funkcije: služe za izražavanje vremena i vida (aspekta) pomoću sintaktičke perifraze.

Popis i razvrstavanje ovih glagola dano je u Pregledu franc. gramatike I, str. 48—55.

§ 891. *Oblici apofonije (Alternances voliques),* t. j. promjene vokala glagolske osnove koje se još danas opažaju u mrtvoj konjugacije na *-ir, -oir, -re,* nabrojeni su u Pregledu franc. gramatike sv I, §§ 43—45 i 73—87.

§ 892. *Konzonantske promjene u prezentskoj osnovi* mrtve konjugacije, kao i promjene u dočetnim konzonantima glagolske osnove naznačene su u Pregledu franc. gramatike I, §§ 46—47 i 88—97.

§ 893. *Druge osobitosti u prezentskoj osnovi* mrtve konjugacije, koje se ne mogu grupisati, stvaraju t. zv. izolovanu konjugaciju, u kojoj svaki glagol sačinjava svoj zasebni tip. Ovamo idu naročito t. zv. pomoćni glagoli. Njihova konjugacija okarakterisana je u Pregledu franc. gramatike I, §§ 98—105, 143—150.

§ 894. *Perfektna osnova* mrtve konjugacije može biti dvovrstna a) jednaka presentskoj, u ovom slučaju naglasak leži na nastavku. To je t. zv. arizotonički ili slabi perfekt. b) S promjenom osnovnoga vokala. Tada je naglasak na promijenjenom vokalu. To je t. zv. rizotonički ili jaki perfekt.

U oba slučaja isti vokali *i ü* karakterišu nastavak ili osnovu.

Sasvim nov osnovni konsonant *k* pokazuje u ovoj osnovi samo *vivre* i *naître.*

Sasvim različitu osnovu ima u perfektu samo *être.*

Perfektna osnova razvrstana je prema ovim principima u Pregledu franc. gramatike I, §§ 106—114.

§ 895. U mrtvoj konjugaciji naročito se ističu glagoli koji u infinitivu, perfektu (passé simple) i u prošlom participu sadrže osnovu karakterisanu sa e caduc (muet). Kako se ovaj vokal asimilira sa naglašenim (ili elidira, upor. Pregled franc. gramatike I, § 20), događa se da osnovni vokal ne dolazi do izražaja ni u ortografiji.

U infinitivu su tri takove osnove: *ve-, se-, che-.* Osnovni se vokal piše u *seoir, cheoir,* ne piše u *voir.* U današnjem jeziku izgledaju ovi glagoli kao da imaju u infinitivu samo konsonantsku osnovu.

U passé simple (upor. Pregled fr. gr. I, § 110) imade 16 takovih osnova: *le-, de-, -ce, -che-, e-, conne-, pare-, repe-, se-, 1 ple-, te-, cre-, pe-, me-, 2 ple-, be-.* U vezi sa naglašenim *-us* asimilira se osnovno e caduc u svim slučajevima, i ortografija ga piše samo u jednom, ali se nikako ne izgovara, i to u *eus* (od *avoir).* U ostalih 15 slučajeva nema mu ni traga u ortografiji, tako da u današnjem jeziku *ü* čini dojam osnovnog vokala: *lus, dus, -çus, -chut, connus, parus, repus, sus, plus, tus, crus, mus, plut, bus.*

Isto se događa i u prošlom participu (upor. Pregled § 133). 14 ovakih glagolskih osnova tvori ovaj morfem pomoću nastavka *ü.* Samo u jednom slučaju pridržala ga je današnja ortografija kao i u perfektu, ali se ne izgovora. To je *eu* od *avoir.* e caduc asimilirao se sa *-ü* u ovim slučajevima: *su, vu, pu, chu, mu, -çu, dû, plu, tu, cru, bu, connu, repu.*

§ 896. *Osnova futura* jednaka je u fr., kao i u svim zapadnoromanskim jezicima, infinitivu. Naglašeni nastavci ovoga morfema jednaki su prezentu pomoćnoga glagola *avoir* s tom razlikom da se u 1. i 2. licu pl. ispušta početna nenaglašena osnova *av.* To se može utvrditi i iz današnjeg jezika. Zbog skakanja naglaska sa infinitiva na ove nastavke dolazi vokalska karakteristika infinitiva u intertoniku, koja se zbog toga slabi ili čak ispada, sinkopira se prema zakonima historijske fonetike, a uslijed toga nastale konsonatske grupe zatrpavaju se pomoću konsonanata *t d.*

Zbog pomještanja akcenta sa karakterističnog vokala infinitiva na nastavak, koji, prema historijskoj gramatici odgovara prezentu pomoćnog glagola *avoir,* nastalo je u današnjem jezičnom osjećaju drugojačije rastavljanje osnove od nastavka. Ne rastavlja se više *chanterai* u *chanter-ai,* kako je odgovaralo staroj sintagmi, nego u *chante-rai.* To znači da u danjašnjem jeziku ne osjećaju više nastavci *-ai, -as, -a, -ons, -ez, ont* kao prezent od pomoćnog glagola *avoir,* kako se je osjećalo još u starofr. doba; nego, zbog spomenutoga oslabljenja ili ispadanja infinitivne vokalne karakteristike, osjećaju se danas kao pravi futurni nastavci *-rai, -ras, -ra, -rons, -rez, -ront,* gdje *r* potječe od infinitiva *-er* iz vremena, kad se je dočetno *-r* u ovom nastavku još izgovaralo, a danas se ne izgovara. Osnova *chante-* u tom slučaju ista je i jedinstvena kao u čitavoj konjugaciji *-er.*

Prema ovome izlaganju razvrstani su i objašnjeni svi tipovi futura mrtve konjugacije u Pregledu franc. gramatike I, §§ 115—126. Opaske i tumačenja, koja se daju o futurskoj osnovi, važe i za kondicional prezenta. Njegovi nastavci jesu nastavci imperfekta indikativa prošireni sa *r.*

§ 897. *Osnova participa passé* može biti u mrtvoj konjugaciji, kao i u perfektu, dvovrsna: a) jednaka je prezentu. U tom slučaju naglasak leži na nastavku. To je arizotonički ili slabi participe passé. b) Ona može da pokaže promjenu u osnovnom vokalu glagola. U tom je slučaju naglašen promijenjeni vokal. To je rizotonički ili jaki participe passé. Ali naglasak može ležati na osnovi i onda ako vokal nije promijenjen.

Nastavci arizotoničkog participe passé mogu biti ili 1) *i* ili 2) *ü*.

Ako je naglasak na promijenjenom vokalu, u t. zv. rizotoničkom participe passé konsonantski dočetak može biti ili 3. *t*, ili 4. *s*.

Prema ovim principima razvrstani su i objašnjeni svi prosti participi mrtve konjugacije u Pregledu franc. gramatike I, §§ 127—141.

§ 898. Kao posebnu glagolsku grupu sačinjavaju u današnjem fr. jeziku *defektivni glagoli*. Oni se danas upotrebljavaju, kao arhaizmi, samo u izvjesnim licima i vremenima. Nemaju dakle potpune paradigme. Oni nastaju uvođenjem novih glagola na mjesto starih, koji uspijevaju da se održe samo u određenim izričajima (locutions toutes faites) i u izvjesnim jezičnim sredinama, u sudačkom stilu i t. d.

Razvrstani su u Pregledu franc. gram. I, § 142.

§ 899. U morfologiju današnjega govora treba ubrojiti i t. zv. *izgovorne glagolske grupe* (groupes phonétiques verbaux). To su veze glagolskoga oblika sa ličnom zamjenicom, negacijom i zamjeničkim objektom, kad su ove glagolske dopune bez naglaska. U ovakovim fonetskim grupama leži glavni naglasak samo na glagolu, ili zadnjoj negativnoj dopuni, a sve ostale dopune mogu da nose samo sporedni naglasak ili su uopće bez naglaska. Spomenuti ih valja ovdje, jer dopuštaju samo određeni poredak, koji se nikako ne može mijenjati, premda poredak riječi ide u sintaksu. Ove veze ne dopuštaju rastavljanje drugim riječima. Samo negativna dopuna dopušta umetanje određenih elemenata.

Pravila koja važe za današnji poredak pojedinih elemenata u ovoj grupi iznesena su u Pregledu franc. gramatike I, §§ 151—160.

B. FRANCUSKI OBLICI SA DIAHRONIČKOGA GLEDIŠTA

§ 900. Nakon što smo pregledali oblike fr. književnoga jezika sa gledišta sadašnjega govora, ili sa gledišta sinhronije, da se naučno izrazimo, postavlja se pitanje kako su se razvile morfološke odlike fr. glagola koje danas postoje. Tu treba imati u vidu ne samo odnošaj današnjih oblika prema vulg. lat. jeziku, kako se govorio na galoromanskoj teritoriji, već i na odnošaj današnjih oblika prema staro- i srednjo-francuskim.

§ 901. *Historijski razvitak fr. infinitivnih nastavaka.* Četiri nastavka koja su karakterisala lat. konjugaciju očuvala su se i u fr. prema fonetskim zakonima: *-āre* je dao pravilno *-er* ili *-ier* poslije palatala. Tipovi: st. fr. *porter, chargier*. Posljednji prelazi opet u 1 tip zbog toga što se u palatalu gubi *i* od diftonga *ie:* danas *charger*. Upor. § 181. Lat. *-ēre* razvija se pravilno u *-oir*. Tip: vulg. lat. *potere* > st. fr. *pooir*, danas *pouvoir*. *-ĕre* je dao isto tako pravilno *-re:* (Tip: *rumpere* > *rompre*). *-īre* isto tako pravilno *-ir:* Tip: *audire* > *ouir*.

Konjugacija *-ire* raspada se na dva podrazreda zbog toga što ova konjugacija obuhvaća i seriju inhoativnih glagola, koji raširuju osnovu infektuma sa inhoativnim infiksom *-isc*.

Treba tačno razlikovati lat. inhoativnu konjugaciju od fr. ili romanske uopće. Lat. inhoativna konjugacija sadržavala je glagolske izvedenice obrazovane pomoću infiksa *-sc*, kao što su *crescere* (od iste osnove od koje i *creare*), *cognoscere* (od iste osnove od koje i naše *znati*). Ova lat. inhoativna konjugacija očuvala je infiks *-sc* i u infinitivu i u fr.: st. fr. *croistre* > mod. fr. *croître;* st. fr. *conoistre* m. od fr. *connaître*.

Fr. inhoativna konjugacija sadrži glagolske izvedenice od adjektiva ili imenica: Tipovi: *mûr — mûrir, fin — finir*. U lat. je i ova klasa denominalnih glagola zadržala infiks u infinitivu: Tip *maturesco — maturescere* od *matūrus*, u fr. nije se očuvao infiks u infinitivu: Tip *nous finissons* pored *finir)*. Kako i zašto je nastala ova razlika prema lat. jeziku, nepoznato je. Istaći treba da se fr. jezik u pogledu ispuštanja infiksa *-isc* u infinitivu slaže sa rum. i ital. jezikom (upor. rum. *grăi* »govoriti«, ital. *finire* — franc. *finir*). Fr. opet, razlikuje se od rum. i ital. u toliko što je infiks ostao u sg. i pl. prezenta i u imperfektu. (Upor. fr. *nous finissons, finissions* prema ital. *finiamo — finivamo*).

§ 902. Izvori franc. konjugacija jesu ovi. Konjugacija na *-er* očuvala je u glavnom sve one glagole koji su i u lat. išli po konjugaciji *-are*.

Pridošli su u ovu konjugaciju još franački i ostali germanski glagoli na *-an, -on: brikan* > fr. *broyer, brozdan* > *broder, spehon* > *espier*, danas *épier*.

Na račun drugih konjugacija obogatila se konjugacija *-er* u ovim slučajevima: iz konjugacije *-ĕre*, fr. *chauffer* < lat. *calefacĕre, subcutĕre* > st. fr. *secoure*, danas *sécouer*. Razlozi nijesu dovoljno poznati. Za *sécouer* se misli da je promjena konjugacije nastala prema *nouer* < *nodare*. To je malo uvjerljivo.

Iz *-ire* konjugacije dobila je ove glagole: *puer* < lat. *pūtēscĕre, serfouer, épeler* < lat. *expellĕre, tousser, vesser* < lat. *vĭssire, grogner, gronder* (pored *grondir* < lat. *grundire*). Kod nekih je ležao razlog prijelazu u tome što je uz glagol postojala postverbalna imenica kao *toux, sanglot*, i onda prema tipu:

*

don — donner nastade od *toussir* < lat. *tŭssire, sanglotir — tousser, sanglotter* < lat. *singultare;* a od postverbala *vesse, grogne* nastade *vesser, gronder,* prema *presse — presser.* Teže je naći razlog zašto je napuštena konjugacija *-ir* u st. fr. *puir, serfouir* < lat. *circumfodĕre, espelir.* U *serfouir* pored neobičnijega *serfouer* oscilacija konjugacije je nastala možda zbog izvedenice *serfouage* dobivene pomoću sufiksa *-age* kao u *servir — servage, bavarder — bavardage.*

Iz konjugacije *-re* došao je samo *tisser,* koji je u st. franc. glasio *tistre* < *texere,* možda zbog izvedenice st. fr. *tisserenc,* mod. fr. *tisserand.* Ova je izvedenica nastala dodavanjem franačkog sufiksa *-ing,* koji se nalazi i u *paysan,* na st. fr. i prov. *teissier.* Jezični osjećaj rastavio ju je u *tisse-rand* i prema ovoj osnovi preobrazio st. fr. *tis-t-re.*

Učeni glagoli (verbes savants) idu u najviše slučajeva po konjugaciji *-er: affliger, rédiger, discuter, distribuer,* dok je stari jezik i ovdje davao prednost konjugaciji *-ir.*

I konjugacija *-ir* mogla je privući sebi glagole iz lat. konjugacija *-ēre* i *-ĕre* najviše zbog toga što 1. lice pres. sg. prave na *-io* (tip: *rapio — rapere*) ili *-eo,* koje u vulg. lat. postaje *-io* (tip *gaudeo — gaudere*). Lat. konjunktivni oblik glasi *-iam, -eam.* Zbog nastavaka *-io, ia* dolazi do konfuzije tipova *audio — audire, rapio — rapere* i *gaudeo — gaudere* > fr. *ouir, ravir, jouir.*

Pravilno se očuvala konjugacija *-ire* u ovim glagolima: *ouir, mourir, venir.*

Infinitivi *fuir, fouir, ravir,* st. fr. *encouvir, jouir, tenir, offrir, souffrir, faillir, repentir, emplir, fleurir, pourrir, esvanir, puir* od lat. *fŭgere, fodĭre, răpere, cŭpere, gaudēre, tenēre, offĕrre, sufferre. fallĕre, repoenitēre, implēre, florĕscere, putrĕscere, exvanĕscere, putĕscere* nastali su putem raznih analogija.

U ovu konjugaciju dolaze još glagoli konjugacije na *-ere* poslije c prema fonetskom pravilu da *ē* poslije c postaje *i (cera* > *cire),* upor. § 182: *placēre* > *plaisir, tacēre* > *taisir, jacēre* > *gesir, nocēre* > *nuisir, licere* > *loisir, mucēre* > *moisir.* Nekoji od ovih glagola očuvali su se kao imenice: *le plaisir, le loisir,* dok su *taire, nuire* i *plaire* opet promijenili konjugaciju, o čemu se govori niže u ovom paragrafu.

U konjugaciju *-ire* dolaze i franački glagoli koji se u infinitivu svršuju na *-jan,* kao što su: *hatjan* > *haïr, haunjan* > *honnir, kausjan* > *choisir, warnjan* > *garnir, frumjan* > *fournir.*

U ovu konjugaciju dolaze i glagoli iz konjugacije *-ĕre,* kao što su st. fr. *beneir* > mod. fr. *bénir* < *benedicĕre,* st. fr. *maleir* < *maledicĕre* (danas *maudire*), st. fr. *ocir* < *occidere, desconfir* < *de-ex-conficere, cueillir* < *colligere, courir* < *currere.* Pravilni oblik *courre* postoji samo u govoru lovaca u

izrazu *chasse à courre.* Za posljednji se glagol uzima da je promijenio konjugaciju zbog *mourir,* dok je *cueillir* došao u ovu konjugaciju zbog perfekta *collegi* > st. fr. *coilli,* koji je imao isti dočetak kao *finivi* > *fini(s).* Od *quaerere* glasio je st. fr. inf. pravilno *querre,* danas glasi samo *quérir.* Tvrdi se da je ova promjena nastala zbog glagola *férir, tenir, venir.*

I naučni glagoli (verbes savants) mogu da idu po ovoj konjugaciji: *frémir, gémir.*

Najteži problem ove konjugacije čine t. zv. inhoativni glagoli. Za što su lat. inhoativi tipa *maturesco -scere, inveterasco -scere* prešli u konjugaciju *-ire* i zašto u infinitivu nema traga infiksu, težak je problem fr. morfologije. Meyer-Lübke, Hist. grammatik § 279 veli da se je to dogodilo sasvim pravilno zbog toga što infinitiv izražava čistu glagolsku ideju. Ako je tako, zašto se nije to dogodilo već u latinskom jeziku?

Nakon što smo promatrali izvore žive konjugacije, iz kojih smo vidjeli da su ove konjugacije zaista žive zbog toga što su mogle preuzeti francuske (germanske) i učene glagole, dakle one nove glagole koje su nakalamili na francuski jezik franačko osvajanje i latinski službeni jezik crkve i sredovječne administracije i renesansa, predimo sada na izvore mrtve konjugacije.

Prije svega mrtav karakter ove konjugacije izlazi odatle što se ona ne može da bogati ni germanskim ni učenim riječima. Ona može samo da gubi, nikako da dobiva.

U konjugaciju *-oir* idu najprije lat. glagoli konjugacije *-ēre: movēre* > *mouvoir, solēre* > st. fr. *soloir, debere* > *devoir.* U vulg. lat. pridružiše se još *falloir* < *fallēre, savoir* < *sapēre, choir* < *cadēre* iz konjugacije *-ĕre.* Klas. lat. infinitiv *posse* je bio reformiran prema perf. *potui* u *potēre* > st. fr. *pooir,* mod. fr. *pouvoir, velle* isto tako prema *volui* u *volēre* > *vouloir.*

Klas. lat. *fallĕre* prešao je u fr. sve tri konjugacije: st. fr. *fauldre, faillir* (vidi gore) i *falloir.* Posljednji infinitiv nastao je prema *vouloir* i *pouvoir.*

Kl. lat. *pluere,* vulg. lat. *plŏvĕre* došao je također ovamo: *pleuvoir* prema *mouvoir,* jer se u 3. l. pr. kaže *il pleut* kao i *meut.*

Klas. lat. *recipĕre* je glasilo u st. fr. pravilno *reçoivre.* Danas je napuštena ova konjugacija zbog analogije prema *devoir: recevoir, apercevoir, concevoir.* Jednakost presenta: *je dois — je reçois* ima za posljedicu i jednakost u infinitivu: *devoir — recevoir.*

Fr. konjugacija *-re* osniva se najprije na glagolima lat. konjugacije *-ĕre: prendre* < *prehendĕre, atteindre* < *attingĕre, terdre* < *tergĕre, croire* < *crēdĕre, ceindre* < *cingĕre* i t. d.

Već u vulg. lat. nastadoše analogički infinitivi u ovoj klasi: *rire, mordre, répondre, tordre, tondre* od lat. *ridĕre* po-

red *ridēre, mordĕre, respondĕre, torquĕre* pored *torquēre, tondĕre* pored *tondēre.*

Oscilacija iz klasičnog latiniteta nastavila se u vulgarnom i nije se zaustavila ni u starom fr. jeziku. Tako od *manēre* imamo u st. fr. dva oblika *manoir* i *maindre.* Prvi se očuvao kao imenica *le manoir* »plemićko dobro, imanje«. Isto tako i st. fr. *ardre* pored *ardoir* od *arděre.* Često puta je uzrok oscilaciji jednakost u perfektu: *arděre* pravi sigmatski perfekt kao *tergere* > *terdre* i *perdere* > *perdre.* Ova jednakost povlači za sobom jednakost u infinitivu.

Po analogiji od *facĕre* > *faire* stvoreni su infinitivi *taire, plaire, nuire, luire* od *tacēre, placēre, nocēre, lucere.* Upor. gore u ovom paragrafu.

Pored *salir, bulir,* postojali su u 13 st. *saudre* i *boudre* od *salīre* i *bullīre* danas *saillir, bouillir.*

Glagoli *boire, écrire* izgubili su etimološko *v* u infinitivu prema prezentu *j'écris je bois,* gdje je *v* ispalo po pravilu, upor. § 540.

Infinitiv *tordre* mjesto *tortre* < *torquĕre* nastao je analogički prema drugim glagolima koji se svršuju na *-dre,* kao *atteindre, craindre,* gdje je umetnuto *d* po zakonu.

Vokal imenice i presenta može da pređe i u infinitiv. Tako u *fleurir* < vulg. lat. **florīre, pleuvoir* prema *fleur* i *il pleut* < vulg. lat. **plŏvet* od *plŏvĕre.*

HISTORIJSKI RAZVITAK NASTAVAKA PREZENTA INDIKATIVA

§ 903. Za 1. l. sg. bio je lat. nastavak *-o* ili *-eo -io.* Nastavak *-o* je prema fonetskim zakonima ili otpao ili se pretvorio u muklo e u proparoksitonima ili poslije konsonantskih skupina. Imamo, prema tome, dva tipa za ovo lice: 1. *amo* > st. fr. *aim,* 2. *tremulo* > fr. *tremble, dubito* > fr. *doute, offerro* > fr. *offre, vindico* > fr. *venge.* Nakon 14. vijeka, prenosi se analogički muklo *-e* na sve glagole u ovom licu.

Nastavci *-eo, -io* stvaraju sa prethodnim konsonantima t. zv. jotovane konzonante, koji su se u nekim glagolima i očuvali, ako ne danas, a ono u starom fr. jeziku. Tako *facio* > *faz, sentio* > *senz, mentio* > *menz.* Ovo *-z* gubi na koncu dentalni elemenat i pretvara se u *-s.* Ovo *-s* piše se danas u *je dois, reçois, je vois, sens, mens* i t. d. ili sa *-x* u *peux.*

Nastavak za 2. l. sg. je pravilan u konjugaciji *-er:* lat. *-as* > fr. *-es,* u ostalim *-s.*

Nastavak za 3. l. sg. je isto tako pravilan: u konjugaciji *-er:* lat. *-at* > st. fr. *-et,* danas se *-t* ispušta; u ostalim konjugacijama: lat. *-et -ĭt* > fr. *-t,* koje se piše još i danas.

Najteže je protumačiti nastavak *-ons* za 1. l. pl., koji je postao općenit za sve četiri konjugacije, i to ne samo u prezentu nego i u imperfektu, u indikativu kao i u konjunktivu. Od lat. nastavaka *-āmus, ēmus, -īmus, -ĭmus,* za razliku od ital., nema u fr. jeziku ni traga. Ovaj nastavak je jedna od osebujnosti fr. morfologije među roman. jezicima.

Nekoji naučnici su mislili, kao Mohl, da je *-amus* bilo izmijenjeno u *-omus* pod uplivom galskoga jezika, ali se ova teorija ne da dokazati. Danas se općeno prihvaća Meyer-Lübkeovo mišljenje, prema kojemu je nastavak *-ons* nastao od pomoćnoga glagola *sŭmus* > fr. *sons.* Meyer-Lübke ovako označuje put ove analogije. Najprije je *sumus* > *sons* dao svoj nastavak drugom pomoćnom glagolu *habēre* > *avoir: habēmus* > *avons.* Morfem *avons* dao je svoj nastavak *-ons* futuru: *porterons.* Za tim je *sons* dao svoj početak *-ons* drugim pomoćnim glagolima: *allons,* st. fr. *estons* od st. fr. *ester.* Odatle je prešao na pravilne tipove, kao *donnons* i t. d. Ova analogija događala se i zbog toga što u 3. l. pl. *vont, ont* < vulg. lat. *vadunt* > *vaunt, habunt* jednako se svršuje kao *sont* < *sunt.*

Ali valja reći da ni teorija Meyer-Lübkeova ne može da izdrži kritike. Prije svega oblik *sons* < *sumus* nije najstariji potvrđeni u st. fr. On se pojavljuje istom u 13 vijeku. U Chanson de Roland čitamo conditionnel *avriumes,* a ne *avrions,* kako bi moralo biti prema ovoj teoriji. Nadalje bila je i upotreba oblika *sumus* > st. fr. *soms, sons* vrlo ograničena. Mnogo običniji su bili u st. fr. oblici *esmes* < vulg. lat. **essimus* i *sommes,* o kojima će biti malo niže govora, upor. § 910.

Nastavci za 2. l. pl. također su pravilni. U konjugaciji *-er: -ātis* je dalo pravilno *-ez* ili *-iez* poslije palatala. Nastavak *-ētis* u konjugaciji *-ēre* > *-oir* glasio je u st. fr. također pravilno: *-eiz* > *-oiz.* Ovaj je nastavak bio prenesen i u konjugacije na *-re* i *-ir.* Kasnije je opet nastavak *-ez* iz konjugacije *-er* bio prenesen posvuda, tako da u pogledu nastavaka 1. l. pl. i 2. l. pl. fr. konjugacioni tipovi ne pružaju danas nikakovih variacija.

Nastavak za 3. l. pl. lat. *-ant, -unt* dao je pravilno posvuda *-ent.*

Iz ovoga razvitka vidimo, da samo u fr. konjugacionim tipovima singular prezenta ind. pruža varijaciju, dok je plural jedinstven, izuzevši arhaizme *vous faites, vous dites,* koji se osnivaju na lat. *făcitis, dicitis* i *estis* > *êtes.* Ovo su jedini ostaci rizotoničkih oblika konjugacije *-ĕre* u 2. l. pl. Rizotoničkih 1. l. pl. uopće nema u fr. konjugacionom sistemu.

HISTORIJSKI RAZVITAK NASTAVAKA U KONJUNKTIVU PREZENTA

§ 904. U konjugaciji *-er* danas je potpuno izjednačen u singularu konjunktiv prezenta s indikativom. U st. fr. nije tako bilo. Prema latinskom *cantem, cantes, cantet* st. fr. je pravilno

stvorio konjunktiv 1. *chant*, 2. *chanz*, 3. *chant*. Ali su ovi oblici dobili nastavke -*e*, -*es*, -*e* prema konjunktivu konjugacije: -*ēre*, -*ĕre*, -*īre: vendam, vendas, vendat* > fr. *vende, vendes, vendet*.

Današnji konjunktivni nastavci za 1. l. pl. i za 2. l. pl. glase -*ions*, -*iez*, gdje osobito upada u oči poluvokal *i*. On je nastao pravilno u konjugacijama *ēre, ĕre, īre: -eamus, -iamus, -amus* poslije palatala. U starom fr. je ovaj nastavak pravilno glasio -*iens*, n. pr. *saliamus* > *sailliens*.

U drugim slučajevima, t. j. kad nastavku -*amus* nije prethodio palatalni konzonant, glasio je st. fr. 1. l. pl. jednako indikativu, t. j. *chantons* za *cantemus*, *partons* za *partamus*, *couvrons* za *cooperiamus* »pokrivamo«.

Unakrštavanjem ova dva tipa, od -*iens* i -*ons*, nastade današnji nastavak -*ions*, koji je postao generalni. Fr. jezik, za razliku od ital., vrlo dobro razlikuje konjunktiv od indikativa u 1. i 2. l. pl., ne tako u 3. l. pl., dok u sg. razlikuje dobro konjunktiv od indikativa samo u konjugacijama -*oir*, -*re* i -*ir*.

U drugom licu pl. danas je općenit nastavak -*iez*. Tako nije bilo u st. fr. jeziku. Od *cantētis* glasio je st. fr. pravilno *chanteiz*, dok je u ostalim konjugacijama bio lat. nastavak -*atis* ili -*eatis*, -*iatis*, gdje je *a* dao fr. *e* ili *ie* poslije palatala, dakle *partatis* > fr. *partez, saliatis* > fr. *sailliez, cooperiatis* > *couvrez*. Oblik -*iez*, koji je pravilan poslije palatala, bio je generaliziran na sve glagole.

U 3. l. pl. -*ent*, -*ant* daje pravilno -*ent*. Ni u ovom licu nije moguće razlikovati indikativa od konjunktiva.

§ 905. *Nastavci imperativa.* Lat. *canta* > fr. *chante*, lat. *dormi* > st. fr. *dorm*, lat. *vende* > st. fr. *vent* glase pravilno. Od 17 vijeka daje se kao grafički nastavak -*s* u konjugavijama -*oir*, -*re* i -*ir*. Taj je grafički nastavak uzet iz prezenta indikativa i konjunktiva. Da se učini liaison, meće se i u konjugaciju -*er*, n. pr. *parles-en à lui!*

Oni konjunktivi 2. l. sg. pres., koji se upotrebljavaju u funkciji imperativa, kako što su *aies, soies, veuilles, saches*, izgubili su -*s* prema analogiji imperativa konjugacije -*er*.

§ 906. *U gérondifu* generalisan je nastavak -*ando* > -*ant* iz lat. konjugacije -*are* posvuda na štetu od -*endo* ili -*iendo*. Ta se je analogija dogodila prema nomina agentis na -*atorem* > st. fr. *ëour*, mod. fr. *eur*, koji je nastavak bio prenesen i na lat. slučajeve kao što su *dormitorem* > *dormeour, dormeur*. Povod su dale i apstraktne imenice na -*antia*, koji je sufiks bio također generalisan mjesto -*ence* < -*entia*. U ovom posljednjem slučaju i onako su se nazalni vokali jednako izgovarali, kao i u -*ando* i -*endo*.

Apofonija u prezentskoj osnovi

§ 907. Najviše problema pruža *historija osnovnog vokala* kod glagola koji znače osnovne manifestacije života, i to zaradi skakanja akcenta, zbog čega se javljaju t. zv. alternances vocaliques. Od ove je pojave danas očuvao fr. jezik, kako smo vidjeli u Pregledu franc. gramatike I §§ 43—45, 78—87, šest kategorija, od kojih potječu iz staroga fr. samo tri. Broj je glagola i u ovim trim kategorijama reduciran danas na 11. U st. fr. jeziku bilo je ovih kategorija 15 i broj glagola bio je daleko veći. Razvoj ide u pogledu alternances vocaliques u pravcu ujednostavljenja ili simplifikacije.

Alternances vocaliques osnivaju se na osnovnoj pojavi romanskih jezika, prema kojoj se naglašeni vokali drugojačije razvijaju od nenaglašenih. Upor. §§ 47, 148, 154, 170—226.

U slijedećoj tabeli mi ćemo pod brojevima 1—15 poredati najprije vokal u naglašenom slogu, onda u nenaglašenom. Naznačićemo njegovu lat. osnovu i onda nanizati glagole koji pokazuju alternances vocaliques dotične kategorije.

1. *e — a* < lat. *a:* a) *leve — laver* < lat. *lavare;* b) *het — haïr* < franačko *hatjan;* c) *set — savoir* < lat. *sapere;* d) *appert — apparoir* < lat. *apparere*. Drugi glagoli, kao što su *baer* < lat. *badare, raire* < lat. *radere, comparer* < lat. *comparare, entraver* < lat. *in-trabare* (izvedenica od *trabs, trabis*), *guarir* germ. *warjan* ne pokazuju ove alternance vocalique. Po općem mišljenju, oni su generalisali *a* u arizotoničkim oblicima, kao što se danas kaže samo laver. Ova kategorija postoji danas u sait — savoir, hait — hair i u il appert.

2. *ie — e* < lat. *ĕ:* a) *crieve — crever* < lat. *crepare;* b) *vient — venir* < lat. *venire;* c) *siet — seoir* < lat. *sedere;* d) *juiert — querre* < lat. *quaerĕre;* e) *tient — tenir* < lat. *tenēre;* f) *lief — lever* < lat. *levare*. Danas postoji pod b) c) e).

3. *oi, ei — e* < lat. *ē:* a) *espoire — esperer* < lat. *sperare;* b) *doit — devoir* < lat. *debere;* c) *reçoit — recevoir* < lat. *recipere;* d) *bois* — st. fr. *bevons, buvons* < *bibere;* e) *crois — creons* (upor. *mécréant* još i danas) < lat. *credere;* f) *mein — mener* < lat. *mĭnare;* g) *poise — peser* < lat. *pensare;* h) *çoile — celer* < lat. *celare*. Ova je kategorija danas zastupljena samo pod b) c) d). Kod ostalih izjednačeni su analogijom rizo- i arizotonički oblici.

4. *i — oi* < lat. *ĕ ē* + palatal: a) *pri — proiier* < lat. *precare;* b) *ist — oissir* < lat. *exire*. Ova kategorija danas nikako ne postoji, nego je od *pri* nastao arizotonički oblik *prier*. Glagol *oissir* danas uopće ne postoji, već samo participe passé kao imenica: *l'issue*. Prema *prier* ravnali su se glagoli *lier* < lat. *ligare; plier* < lat. *plicare, nier* < lat. *negare, scier* < lat. *secare*. Ali kod plier postoji dubleta -*ployer* u složenici *employer*. Isto tako i kod vulg. lat. *carridiare* (izvedenica od *carrus* »kola«, upor. našu stranu riječ *krcati*) > fr. *charrier* pored *charroyer*. Isto tako i u: *conredare* > *correer*, danas samo *corroyer; exfridare* (od franačke riječi *frida* »mir« > *esfreer*, danas *effroyer*.

5. *ue* — *o* < lat. *ŏ:* a) *prueve* — *prover* < lat. *probare;* b) *muert* — *morir* < vulg. lat. *morire;* c) *muet* — *movoir* < *movēre;* d) *puet* — *pooir* < vulg. lat. *potēre;* e) *vuelt* — *voloir* < vulg. lat. *volēre;* f) *treuve* — *trovons* < vulg. lat. *tropare* od grč. *tropos;* g) *pleut* — *pleuvoir* < vulg. lat. *plŏvĕre;* h) *uevre* — *ovrir* < vulg. lat. *operire;* h[1]) *cuevre* — *covrir* < vulg. lat. *cooperire;* i) *uevre* — *ovrer* < lat. *operare;* j) *duelt* — *doloir* < lat. *dolēre.* Danas se očuvala ova kategorija samo pod b) c) d) e) g). U svim ostalim glagolima generalisan je arizotonički oblik. Isto tako i u *jouer* < lat. *jocare.*

6. *ieu* — *o* < lat. *ŏ* + *l* pred konsonantom: *sieut* — *soloir* < lat. *solēre,* koji glagol danas ne postoji.

7. *ou* (izgovori kao diftong) — *o* < lat. *ō:* a) *ploure* — *plorer;* b) *demoure* — *demorer* < lat. *demorare.* U ovoj je kategoriji generalisan rizotonički oblik *pleurer, demeurer;* a arizotonički je generalisan u *nouer* < lat. *nodare, (a)voer* < *advocare; esposer* — *épouser* < lat. *sponsare; nourrir* < lat. *nutrire, coudre* < *consuere, moudre* < lat. *molĕre.*

8. *ui* — *oi* < lat. *ŏ* + palatal, a) *apuie* — *apouer* < lat. *appodiare;* b) *enui* — *enoiier* < vulg. lat. *in-odiare.* Generalisan je rizotonički oblik. Upor. Pregled fr. gramatike I § 87.

9. *ai* (izgovori kao diftong) — *a* < lat. *a* pred nasalom: a) *aime* — *amer* < lat. *amare;* b) *claime* — *clamer* < lat. *clamare;* c) *maint* — *manoir* < lat. *manere.* Danas je generalisan pod a) rizotonički oblik da bi se izbjegla homonimija sa pridjevom *amaru* < fr. *amer.* U ostalim slučajevima je generalisan arizotonički oblik, tako i u *planer, tramer.*

10. *ei* (izgovori kao diftong) — *e* < lat. *ē ĭ* pred nasalom: *meine* — *mener* < lat. *mĭnare.* Danas je generalisan arizotonički oblik, koji daje alternance vocalique *è* — *e.* Upor. Pregled franc. gramatike I § 80—93.

11. *a* — *e* < lat. *a* poslije palatala u zatvorenom slogu: *achate* — *acheter* < vulg. lat. *captare.* Danas je generalisan arizotonički oblik.

12. *u* ili *o* — isčezavanje vokala u intertonici < lat. *u, au, o:* a) *parole* — *parler* < lat. *parabŏlare;* b) *aiude* — *aidier* < lat. *adjutare;* c) *araisone* — *araisnier* < vulg. lat. *arrationare;* d) *manjue* — *mangier* < lat. *manducare;* e) *desjune* — *dîsner* < vulg. lat. **disjejunare;* f) *empasture* — *empaistrier* < vulg. lat. **impastōriare;* g) *courrouce* — *courcer* < vulg. lat. **corruptiare,* izvedenica od prošlog participa *corruptum* (upor. našu tuđicu *korota*) od *corrumpere;* h) *arête* — *arter* < lat. *arrestare.* U ovoj je kategoriji obično generalisan arizotonički oblik. Ništa se od ove kategorije do danas nije očuvalo.

13. *iu* — *e* < lat. *e* + *q: siut* — *sevons, sevez* < vulg. lat. *sequĕre* > st. fr. *sivre.* Današnji oblik *suivre* osniva se na rizotoničkom, sa metatezom vokala: *siut* > *suit.*

14. *ie* — *e, a* < lat. *a* poslije palatala: *chiet* — *cheoir, chaoir* < vulg. lat. *cadēre.* Današnja konjugacija *(é)choit* nastala je prema infinitivu.

Iz ove tabele možemo da konstatiramo tri vrste analogije:

1. Po prvoj se ujednačuju glagoli različita značenja, ali identičnoga oblika. Tako su ujednačeni *plier* i *lier* prema *prier,* jer im je u str. fr. infinitiv bio jednak: *loiier, ploiier* kao *prier.* Tako je bio ujednačen i *chaut* — *chaloir* < *calēre* prema *faut* — *falloir, vaut* — *valoir.*

2. Po drugoj se analogiji generališe arizotonički oblik (tipičan primjer: *laver).*

3. Po trećoj se opet generališe rizotonički oblik (tipičan primjer: *aimer).*

Razlozi su ovim analogijama brojni i različiti.

Kod *aimer* vidjeli smo kao razlog generalisanja arizotoničkoga oblika težnju da se izbjegne homonimija. Drugi vele da je uzrok generalisanju statistika. Glagoli *aimer* i *pleurer* najčešće se upotrebljavaju u singularu, i zbog toga je generalisan rizotonički oblik. Ali da je homonimija i ovdje po sriједi, najbolje se vidi u kategoriji 14. Oblik st. fr. *chiet* < lat. *cadĭt* je uopće nestao i zamijenjen, protiv svakoga pravila, sa *(é)choit,* koji je stvoren, sasvim neobično, prema infinitivu *(é)choir,* kao da ono *-oi-* spada osnovi. Za što? Za to jer oblik *chiet* nije bio dobar. On se mogao shvatiti i kao 3. l. sing. obscenog glagola *chier* < lat. *cacare* »nečistiti se«.

Od interesa je još spomenuti efekte analogije. Diferencijacija, koja je nastala uslijed analogije, imala je za posljedicu stvaranje više glagola od jednoga po postanju. Tako nastade od vulg. lat. **disjejunare* > *disner,* prezent *disne* > *dîne;* a od *disjejuno* > *déjeune* novi infinitiv *déjeuner. Dîner* i *déjeuner* imaju danas dva značenja. *Dîner* je svečana večera, a *déjeuner* je ručak do podne.

Kategorija, koja je danas najbrojnije zastupana *è* — *e,* nastala je istom u 15 vijeku.

Konsonantske promjene u glagolskoj osnovi.

§ 908. U ovom se pogledu ne mogu postaviti kategorije, koje bi naličile na alternances vocaliques, o kojima je bila riječ u § 907.

Vokali *i* ili *e* u hiatu postojali su u lat. jeziku u 1. l. sg. indikativa, u čitavom konjunktivu prezenta i u 3. l. pl. ind. u participu prezenta, u gerundu i imperfektu. Tipovi: *facio — faciunt, faciam, faciens, faciendum, moneo — monent). i* u hiatu bio je napušten već u vulg. latinitetu u 3. l. pl. i u imperfektu, ali je bio zadržan u 1. l. sg., u participu i u gerundu. Ali i ovdje oscilira. Mi ćemo pregledati ove pojave prema palataliziranim vulgarno-lat. konzonantima, koji su proizašli iz

veza sa *i* u hiatu, prema t. zv. jotovanim konsonantima. Upor. §§ 517—532.

Vulg. lat. grupa *pj* sačuvala se u konj. prez. *sache*.

Vulg. lat. grupa *bj* bila je zamijenjena već u vulgarnom lat. jeziku sa *i*: *aie* < *habeam*, *deie* < *debeam*. Ovaj posljednji oblik bio je reformisan prema indikativu *devons*, t. j. dobio je *v*: *doive*. *i* se je izgubio prema drugim licima *(dormis dormit)* u vulg. lat. *dormo* > *dors* mjesto klas. lat. *dormio*.

Vulg. lat. grupa *kj* sačuvala se u *facio* > st. fr. *faz, fas*, samo je naglašeni vokal bio promijenjen analogijom prema 2 i 3 l. sing. *fais, fait* u *fais*, *placeo* glasio je u st. fr. pravilno *plaz*. Vokal *a* je i ovdje bio izmijenjen u *ai* prema 2 i 3 l. *plais, plait*. Isto se je dogodilo i u *taceo* > fr. *tais*.

Vulg. lat. grupa *nj* nije se nigdje danas očuvala. Konj. *vienne* za klas lat. *veniam* stvoren je prema indikativu. St. fr. je još glasio pravilno viegne. Isto tako st. fr. *tiegne*, danas prema ind. *tienne*.

Vulg. lat. grupa *lj* dobro se je očuvala u st. fr. za klas. lat. *valeo, doleo, salio, bullio*, vulg. lat. **valjo, *doljo, *saljo, *buljo*, vulg. lat. *voleo* > st. fr. *vail, dueil, sail, boil, voil*. Od analogički stvorenog vulg. lat. 1 l. prez. *failio* (= klas. lat. *fallo) fail* prenesen je palatal danas u infinitiv *faillir*. Palatal od *sail* očuvan je još u konjunktivu *assaille* i u analogičkom indikativu. Inače je po analogiji od *fallit* > *faut, vaut* stvoreno novo 1. l sg. *vaus* (sa -s od st. fr. *fas* > *mod. fr. fais*), pisano *vaux*. Isto tako 1. l. sing. *veux* za st. fr. *voil* prema 2 i 3 l. *veux veut*.

Vulg. lat. grupa *dj* očuvana je u *video* > st. fr. *voi* (pisano danas *vois* sa -s od *fais*), *videam* > *voie*.

Od drugih konzonantskih promjena valja spomenuti ove:

a) Od labijala izgubiše *v* *boire, écrire* od **boivre, escrivre* < lat. *bibere, scribere*, što se je dogodilo prema *croire, lire*.

b) Kod dentala treba zabilježiti najprije s mjesto *d*, u *éclosons, circoncisons* od osnove *(clore* < lat. *claudĕre)* što se je dogodilo prema *cousons, disons, nuisons* od *coudre, dire, nuire*.

Konsonant osnove *d* je ispao u *prenons prenez prennent* od *prendre* iz dva razloga: 1. po analogiji prema *maneir* zbog toga što ova dva glagola pokazuju jednakost u tvorbi perfekta. Oba tvore sigmatski perfekt. Po analogiji glagola na *-aindre, -eindre*, u kojima *d* uklanja konsonatsku grupu *ń* — *r* (upor. § 901 i Pregled franc. gramatike I, § 47,3). Obratno, glagol *pondre* > lat. *ponĕre*, u kojem *d* ne pripada osnovi, nego sprečava konsonantsku grupu, uzimlje po analogiji *d* i u plural *pondons*.

c) Kod velara treba spomenuti da se mjesto st. fr. pravilnog *dimes, dient* < *dĭcĭmus, dicunt* govori danas *disons, disent* sa analogičkim s iz imperfekta: *dicebam* > st. fr. *diseie*. Isto

tako i u *faisons* mjesto pravilnog st. fr. *faimes* < lat. *fácĭmus*, prema vulg. lat. imperfektu **faceba* > st. fr. *faiseie*.

U vezi *n* + velar glase pravilno oblici lat. *plangit* > fr. *plaint* i t. d. Analogički su *plaignons, ceignons, atteignons* i t. d., koji su svi stvoreni sa *gn* prema imperfektu *plangebam* > st. fr. *plaigneie*.

Vincere je glasio st. fr. pravilno *vaintre*, što je danas promijenjeno u *vaincre*. *c* je ušao u infinitiv prema part. passé *vaincu*.

Nastavci imperfekta indikativa

§ 909. *Historijski razvitak nastavaka u imperfektu.* Lat. je jezik poznavao tri nastavka: *-ābam, -ēbam i -iēbam*. Od ovih su se očuvali na galoromanskoj teritoriji dva *-āva, -ēva*, od kojih *-āva* pripada *-āre-* konjugaciji, a *ēva* svim ostalim. U nastavku *-ēva* iščezao je *b* > *v*, valjda prema analogiji perfekta (upor. gore § 859), već u vulgarnom latinitetu.

Vulg. lat. nastavak *-ava* dao je dva rezultata: 1. *-eve*, 2. *-oue* ili *-oe*, koja su oba bila zastupljena u staro-fr. literaturi, i to različito prem adialektima.

Fr. književni jezik ne pozna više ovaj nastavak, nego onaj koji je proizašao iz generalisanja *-eva* > *-ea* na sve četiri konjugacije.

Razvitak je ovoga posljednjega nastavka u glavnom pravilan i glasi ovako:

Vulg. lat. *-ēa* > st. fr. *-eie, -oie, -ēas* > st. fr. *-eies, -oies, -ēat* > st. fr. *-eiet*, ali je u ovom licu iščezlo iz nepoznatih razloga drugo muklo *-e*, tako da za ovo lice već u st. fr. glasi nastavak *-eit, -oit*. Gubitak mukloga e prenio se iz 3 l. na 1. i 2. l. sg. *ēamus* > st. fr. *-iens*, zamijenjen prema prezentu *-ons* u *-ions*. *-ēatis* > st. fr. *iiez, -ēant* > st. fr. *-eient, -oient*.

Dalji razvitak ide u tom pravcu da se diftong *-oi*, koji se pisao sve do doba romantičara, monoftongira u ę (pisano *ai*, uporedi *rigidus* > *raide* pored *roide*). Upor. § 173. Prema sigmatskom perfektu piše se danas *-s* i 1. l.

Prezent i imperfekt izolirane konjugacije

§ 910. Nakon što smo proučili st. fr. nastavke i osnove vremena infektuma, red je da zasebno promotrimo *oblike* t. zv. *latinskih nepravilnih glagola*.

Ovamo ide prije svih verbum existentiae *esse*, proširen prema analogiji ostalih infinitiva sa *-re* već u vulg. latinitetu: *ĕsserĕ* > st. fr. *estre*, mod. fr. *être*.

Paradigma indikativa prezenta doživjela je razne izmjene.

1. l. sg. *sŭm* izgubilo je *m* u sintaktičkoj vezi *égo sŭm;* t. j. kad je naglasak počivao na *ego*, a *sŭm* bio enklitika, čitava ova veza postala je proparoksitonom. S toga je gubitak do-

četnog *m* po pravilu. Oblik *so* bez *m* potvrđen je na natpisima. Na *so* došao je *-i* ili iz perfekta *fui* ili od pomoćnoga glagola *ai*. Vjerovatnije je prvo mišljenje zbog toga što ovo *-i* izvodi asimilaciju (metafoniju) *o* > *u* kao i u *tŭtti* > *tuit*. Upor. § 184. Oblik *soi* ili *sui* nalazi se u st. fr. Već u 12 vijeku nastaje od *sui* današnje *suis*. Dočetno *-s* nastalo je analogijom prema *puis* od *pooir* > *pouvoir*. Ovdje je *-s* nastalo pravilno od vulg. lat. *possio* mjesto *possum; possio* je novo stvoreni analogički oblik od conj. *possiam* za kl. lat. *possim*.

2. l. sig. klas. lat. *ĕs*, kad je naglašeno, daje u starofr. pravilno *ies*, a u nenaglašenom položaju *es*, koje je danas općenito.

3. l. sg. *est* ne pruža nikakovih problema.

Za 1. l. pl. *sŭmus* postojao je u vulg. lat. i *sĭmus*. Analogijom prema 2. i 3. l. sg. i 2. l. pl. morfemi *sŭmus* ili *sĭmus* povećavaju se još za *es* **essumus, éssĭmus*. To znači, mjesto kratke osnove s uvodi se punija *es*. Iz ovako proširenih oblika u st. fr. se dalje pravilno razvija *esmes* ili *ermes*. Ova se dva oblika daleko češće upotrebljavaju nego pravilno *sons* od kl. lat. *sŭmus*. O posljednjem obliku bila je riječ gore u § 903. Mjesto ova dva oblika danas se govori za ovo lice *sommes*. Današnji je oblik, koji je postojao i u starofr., nastao vjerovatno unakrštavanjem od *sons* i *esmes*.

Za 2. l. pl. lat. *estis*, koje bi po fonetskim zakonima moralo dati **ez*, govori se u naglašenom položaju *iestes* ili *estes*, danas *êtes*. Dočetno *-es* bilo je očuvano po analogiji prema 1. l. pl. *esmes*.

3. l. pl. *sŭnt* > fr. *sont* ne pruža nikakovih problema.

Konjunktiv prezenta kl. lat. *sĭm* bio je izmijenjen prema *fiam* u *siam, sias, si(a)t, siamus, siatis siant*. Od ovih se oblika razviše pravilno st. fr. *seie, soie, -es, seit, seiens, seiez, seient;* poslije sa promjenom *ei* > *oi soie* i t. d. i zamjenom *-ions* u 1. l. pl. *soyons*. U 1., 2. l. sg. ispalo je *-e* kao i u imperfektu i zamijenjeno sa *-s*.

3 l. sing. st. fr. *seit*, mod. fr. *soit* ne pretstavlja, po mome mišljenju, vulg. lat. **siat*, nego kl. lat. *sĭt*. Analogija ovoga oblika povukla je za sobom i vulg. lat. **aiat* = kl. lat. *habeat* > fr. *ait*. Ovako se najlakše objašnjava otsustvo mukloga *e* u 3 l. sing. ovih glagola. Kod ostalih glagola 2—4 konjugacije ovaj vokal karakteriše, kako smo vidjeli u § 904, konjunktiv čitavog singulara. Ipak se mora dopustiti da je miješanje klasičnih i vulgarnih oblika u istoj paradigmi neobično.

Gérondif i participe pres. pravi se od glagola *stare* > st. fr. *ester: estant* > *étant*, kao i part. passé *este* > *été* i imperfekt *esteie, estoie* i t. d., danas *étais* sa *-s* prema sigmatskom perfektu.

U starofr. imperfekt glagolu *esse* glasio je još *iere*, koji se osniva na kl. lat. *eram, ieres, ieret* ili sa gubitkom drugoga

e iert, eriens, eriez, ierent. Ovo su naglašeni oblici; nenaglašeni su isti, samo bez diftonga. Oba nestadoše u 14 vijeku.

Pomoćni glagol *habeo* bio je skraćen u vulg. lat. u *aio, as, at*, koji se je potpuno očuvao do danas: *ai, as, a*. Plural ne pozna ovoga skraćivanja, nego imamo od *habemus, habetis* > *avons, aveiz* (danas analogički prema ostalim glagolima *avez*). *habent* je već u vulg. lat. bio analogički izmijenjen prema *-unt* drugih glagola u *habunt*, što je pravilno dalo, sa ispadanjem od *v* pred velarnim vokalom upor. § 456, *ont* < vulg. lat. *aunt*.

Konjunktiv skraćenog oblika *aiam, aias, aiat, aiamus, aiatis, aiant* > fr. *aie, aies, ait* (sa gubitkom *e* kao u *soit*), st. fr. *aiens* (izmijenjeno u *ayons* kao i u ostalim glagolima), *ayez, aient*, ne pruža naročitih problema.

Grupa glagola *ambulare* > fr. *aller* (skraćenica lat. vojničkoga komandovnog govora); *donare* > *donner* (koji je zamijenio *dare*), *stare* > fr. *ester* idu u toliko zajedno što prezent prave po istoj analogiji. Prvi glagol ima u rizotoničkim oblicima drugu osnovu, i to *vado, vadis, vadit, vadunt* od klas. lat. *vadĕre*. Ova osnova gubi intervokalno *d* ili po zakonu ili prema analogiji glagola *dare* i *stare*. Prema 2. i 3. l. sg. *stas, stat, das, dat* prave ova dva glagola 1. l. sg. i 3. l. pl. na taj način što uvode *a* iz osnove: *dao stao*, 3. l. pl. *daunt* i *staunt, vao, stao* prave u staro-franc. oblike *voiz, estoiz*. U ovim oblicima stoji *o* po pravilu mjesto diftonga *ao*. Dočetno *-iz* ili *-is* potječe prema vjerovatnom mišljenju Suchierovu od glagola *puis* < vulg. lat. **possio*. U *vois* diftong *oi* se monoftongira u *e* kao i u imperfektu: *je vais*. 2. l. i 3. l. sg. 3. l. pl. *vas, va, vont* su pravilna. Za arizotoničke oblike upotrebljava se *aller*. Oblik *estois* nestao je vrlo rano. Isto tako i oblik *doins*, koji je nastao ukrštavanjem od *donne* i *dois* < *dao* + *is* od *puis*. Unakrštavanje je izazvala borba protiv homonimije sa *dois* < *debeo*.

Klas. lat. glagol *posse* pokazuje samo malo problema. Starofr. *pooir* nastao je pravilno iz vulg. lat. *potĕre*. Danas je umetnut još *v: pouvoir* prema *mouvoir*, da bi se uklonio hijat. Od kl. latinskih oblika očuvao se samo *possum* reformiran u *possio* prema konjunktivu *possiam* > fr. *puisse*, koji je nastao prema *siam* od klas. lat. *possim*. Od *possio* razvio se pravilno *puis*, prema kojemu su se analogički u starom fr. pravila 1. l. pres. od glagola *trover, rover* < *rogare: truis, ruis*, koji danas više ne postoje. Pored *puis* govori se danas i *peux*, analogički prema 2. 3. l. sg. Ostala lica ne pružaju problema.

Oblici lat. perfektuma u francuskom

§ 911. Nakon što smo promotrili sve fr. oblike koji se razviše iz lat. infektuma, obratimo pogled onim fr. oblicima, koji se osnivaju na lat. perfektumu.

Po akcentu se dijeli lat. perfekt na dvije kategorije a) na oblike, u kojima akcenat počiva na nastavku; b) na oblike, u kojima akcenat počiva na osnovi. Prve zovemo arizotonički ili slabi perfekti, a druge rizotonički ili jaki. Prva kategorija ima dva podrazreda prema nastavku 1. *-avi* ili 2. *-ivi*, u kojima *a* ili *i* odgovaraju karakterističnom vokalu konjugacije; a druga ima četiri podrazreda: 1. perfekti na *-ui*, 2. perfekti na *-i* sa apofonijom (alternance vocalique); 3. perfekti na *-i* sa dodavanjem *s* na osnovu glagola. To su t. zv. sigmatski perfekti; 4. perfekti na *-i* sa redupliciranjem glagolske osnove.

Mi ćemo pregledati svih ovih šest vrsta perfekta prema označenom redu.

§ 912. Slabi perfekti na *-avi, -ivi*. Gubitak intervokalnoga *v* spomenut je već u razlaganju o vulgarno-lat. perfektu, upor. § 814. Vulgarni latinitet pozna, prema tome, samo skraćene nastavke, koji su osnovica francuskima. I. *-āi, -astī, -āt; -ārunt;* II. *-ī, -īstī, -it, -īrunt.*

U nastavcima za 2. l. sg. *-āsti, -īstī* nastala je haplologija u upitnim oblicima: *-āsti + tū? -īstī + tū?* Zbog toga ispao je slog *-ti*. Odatle nastadoše pravilno fr. nastavci: I. *-ai, -as, -a, -èrent;* II. *-i, -is, -it, -irent*. Od sigmatskoga perfekta dobiva 1. l. sg. *-i* još grafički nastavak *-s*.

Da bi protumačili nastavke za 1. l. pl. *âmes, -îmes*, moramo za fr. kao i za ital. uzeti, da su se u pluralu govorili u vulgarnom latinitetu neskraćeni oblici *-ávĭmus, -ívĭmus*, koji su se ispadanjem nenaglašene penultime i asimilacijom konzonanata razvili pravilno u *-âmes, -imes*. Ovo tumačenje nije općenito prihvaćeno. Drugi naučenjaci uzimlju druge analogije u pomoć kao *vídimus* i *díximus*, u kojima se razvio pravilno početak *-mes*.

Za 2. l. pl. moramo opet uzeti skraćene oblike *-astis, istis*. Početno *-is* očuvalo se ovdje kao *-es* pod uplivom nastavaka za 1. l. *-âmes, -îmes*. Tako nastadoše *-âtes, -îtes*.

§ 913. Jaki perfekti na *-ui*. Da bi lakše razumjeli današnje fr. oblike, koji se osnivaju na njima, razdijelićemo ih u dvije klase prema tome da li osnovni konzonant što stoji pred *-ui* može ispasti ili ne.

U 1. klasu idu svi oni, kojima se osnova svršava na konsonante *p, b, v, c, d*, a u drugu na *r, l, n*. Upor. §§ 455, 456, 458, 462, 464.

U prvoj klasi promotrićemo glagole prema vokalima koji su u osnovi.

a) Sa vokalom *a: habui, placui, sapui* (pored *sapiī* ili *sapivi), tacui, pavui* (mjesto kl. lat. *pavī*), *cadui* (mjesto kl. lat. *cecidi), jacui* (mjesto kl. lat. *jeci*). Ispadanjem konzonanata razviše se pravilno starofr. oblici: *oi, ploi, soi, poi, chui, jui.*

b) Sa vokalom *ĕ: stetui* (mjesto kl. lat. *stĕti*) > st. fr. *estui.*

c) Sa vokalom *e: dēbui, recēpui* (mjesto kl. lat. *recepi*), *crevui* (mjesto kl. lat. *crevī*), *bibui* (mjesto kl. lat. *bĭbi*), *credui* (mjesto kl. lat. *credidi), lĭcuĭt, legui* (mjesto *lēgī*) dadoše pravilno *dui, reçui, crui, bui, crui, lut, lui.*

d) Sa vokalom *ŏ: estŏpui* (glagol stvoren od izričaja *est opus* »potrebno je«), *nocui, plovui* (mjesto kl. lat. *plui*), *potui* dadoše pravilno *estut, nui, plut, poi* (vokal *o* prema *oi* < *habui*).

e) Sa vokalom *ō: connōvui* (mjesto kl. lat. *cognovi), mōvui* (mjesto kl. lat. *movī*) dadoše pravilno *conui, mui.*

Da bi prikazali čitavu paradigmu ovih glagola, promotrićemo kao tipičan samo *habui:* 1. *oi*, 2. *ous (ou* izgovori kao diftong) < *habuĭstī*, gdje je *ui* bilo stegnuto u *u* prema *fostī* > *tus;* 3. *ot* < *habuit*, 1. l. pl. *oumes*, 2. l. pl. *oustes (u* je preneseno analogijom iz arizotoničkoga oblika za 2. l. sg., 3. *orent* ili analogički prema *furent, ourent*. U diftongu nastaje dissimilacija *ou* > *eu*, koja se analogički prenosi u sva lica; *e* se asimilira sa *u* kao u *secūru* > *seur* > *sûr, -i* od 1. lica gubi se u vokalu *u*. Tako nastade današnja paradigma *eus* i t. d. Prema ovom tipu konjugirali su se u st. franc. i u mod. franc. i svi ostali glagoli.

U drugoj klasi imamo ove glagole:

a) sa konsonantom *n: tenui, venui* (mjesto kl. lat. *teni, veni*), koji dadoše u staro-franc. *tinc, vinc*, koji su se očuvali do danas samo u provansalskom. U *submonui, manui, reponui* (od *ponere*), *cremui* (od *tremere* > st. fr. *criembre*, danas *craindre*) bio je akcenat prenesen na *u*, koji je prema participu *-ūtus* postao dug: *semonui, manui, reponut, cremut.*

b) Sa konsonantom *l: dolui, solui, tului* (od *tollere*), *valui, volui, calui, molui, fallui.* Kod svih ovih glagola nastade prenošenje akcenta na *u* i produljenje prema *-ūtus: dolui, solui, tolui, valui, volui, molui, falui.* Početno *-i* iščezlo je u vokalu *u*. Tako nastade današnja paradigma *voulus* i t. d.

c) Sa konsonantom *r: parui, currui* (mjesto kl. *cucurī*), *morui* (mjesto kl. *mortuus sum*), od kojih nastade prenošenjem akcenta i produženjem u: *parui, corui, morut,* ili današnja paradigma: *courus* i t. d.

§ **913a.** *Apofonički perfekti* (sa alternances vocalique) su četiri na broju. Od tih pokazuje samo *facere* kvalitativni prijevoj *a* > *e: fēci*. Ostala tri glagola *vidēre, venīre* i *tenēre* očuvaše kvantitativni prijevoj: *ĭ* > *ī, ĕ* > *ē.*

1. *fēcī*, 2. *fēcĭstī*, 3. *fēcĭt*, 4. *fēcĭmus*, 5. *fēcĭstis*, 6. *fēcērunt* dalo je pravilno u 1. l. *fiz* (pisano i *fis* prema sigmatskom perfektu). Vokal ovoga lica prenosi se u 3. l. sg. i pl. *fist, firent*. Prema *vīdit* > *vit* ujednostavljuje se *fist* u *fit. fecistĭ* razvija se u *fesis*. U tom obliku stoji *e* mjesto *ei* ili *oi* prema st. fr. *venis* < *venisti*. Prema ovom licu prave se i 1. i 2. l. pl.: *fesimes, fesistes;* ali ima i analogičkih oblika *feimes, feistes* sa gubitkom međuvokalnog *s* prema *veimes, veistes* <

vidimus, vidistis. Pored *firent* postojao je u st. fr. i oblik *fistrent,* koji je bio pravilniji. Današnja je paradigma još više ujednostavila starofrancusku raznolikost time što je posvuda uveden isti vokal: *fis* i t. d.

2. *vidi, vidĭstī, vīdĭt, vīdĭmus, vīdĭstis, vīderunt* dalo je pravilno u sg. *vi, veis, vit, virent.* Prema 2. l. sg., koji je arizotonički oblik, stvara se i plural *veimes, veistes.* Današnja paradigma uklonila je ovu razliku time, što je isti vokal *i* posvuda proveden.

3. *vēnī, vēnĭstī, vēnĭt, vēnĭmus, vēnĭstis, vēnerunt* dade pravilno u. 1. i 2. l. sg. *vin, venis.* Vokal 1. l. prenosi se i u 3. l. sg. i pl.: *vint, vindrent.* Prema arizotoničkom 2. l. sg. pravi se 1. i 2. l. pl.: *venimes, venistes.* Ovu je razliku današnja paradigma uklonila na taj način, što je generalizirala vokal *i* posvuda, a u pluralu stvorila *vînmes, vîntes.*

4. *tēnī* (mjesto kl. lat. *tĕnuĭ*) ide i u staro- i mod. franc. sasvim kao *vēnī.*

§ 914. Zasebno treba obraditi *perfekt od esse,* koji ima u ovom obliku drugu glagolsku osnovu nego u oblicima infektuma. *fui* je, naime, ista riječ koja i naša *biti. Fuī, fŭĭstī, fuit, fuimus, fuistis, fuerunt* dalo je, dijelom po zakonu metafonije pravilno, *fui; ui* je bilo stegnuto u *o,* pa je *fosti,* i opet po zakonu metafonije, dalo pravilno *fus.* Vokal *u* unosi se i u 3. lice *fut* kao i u ostala: *fut, fumes, fustes, furent.*

§ 915. *Sigmatski perfekt.* U starofr. bio je brojnije zastupan nego što bi se moglo misliti po današnjim ostacima. Do danas se je, naime, očuvao u šest jednoslovčanih passé défini, koji imaju u dočetku *-s: dis, mis, pris, -quis* (u *acquis, conquis*), *ris, -sis* (u *je m'assis*).

Svi ostali starofr. sigmatski perfekti postadoše danas slabi (arizotonički) na taj način što su generalisali onaj osnovni konzonant što ga imaju u 1. l. i 2. l. prés. pl., u imperfektu i u participu prezenta, dakle u t. zv. oblicima infektuma.

Glagoli, koji se svršuju u infinitivu 1) na *-ndre* < lat. *-ngere,* 2) na *-uire* < lat. *-ucere, -uere,* 3) na *-rdre,* zatim 4) *écrire,* pravili su u još sigmatski perfekt u st. fr., danas prave arizotonički perfekt na *-is.* Kako i zašto je do toga došlo, vidjeće se niže u ovom paragrafu.

Za pravljenje sigmatskoga perfekta važilo je u st. fr. još lat. pravilo. Ovaj perfekt poznaju glagoli, kojima se osnova svršuje: a) na velare *c, g;* b) na dentale *t, d;* c) labial, liquida i nazal. Mi ćemo ih pregledati po ovim grupama.

a) *-c, -g* + s. Kao tipičan glagol ove grupe neka služi *dīxī, dīxĭstī, dīxĭt, dīxĭmus, dīxĭstis, dīxĕrunt.* 1. l. sg. dalo je pravilno *dis,* koje se piše u st. fr. i *diz* naprama *fiz.* 2. l. sg. glasi *desis* nepravilno. s mjesto *is* i vokal e mjesto *i* uneseno je analogički prema *presis,* o tome niže. Prema *veis, feis* stvara se drugi analogički oblik *deis.* 3. l. sg. *dist* je pravilno. 1. i 2. l. pl. pravi se prema 2. l. sg. arizotonički: *desimes, desistes.* 3. l. pl. *distrent* je pravilno. Današnja paradigma nastala je generalisanjem vokala *i,* tako da više nema razlike između rizo- i arizotoničkih oblika kao u st. fr.

Ovamo idu još *cŏxī* > st. fr. *cuis, duxi* > st. fr. *duis, cinxi* > st. fr. *cins, tinxi* > st. fr. *teins, extinsi* > st. fr. *esteins, attinxi* > st. fr. *atteins, despexi* > st. fr. *despis, finxi* > st. fr. *feins, junxi* > *joins, pinxi* > *peins, impinxi* > *empeins, planxi* > *plains, strinxi* > *estreins, destruxi* > *destruis, tersi* > *ters, torsi* > *tors, sparsi* > *espars, sursi* (mjesto kl. lat. *surrexi*) > *sors; traxi* > *trais, luxi* > *luis, noxi* > *nuis, punxi* > *poins, lexi* (mjesto kl. lat. *legi*) > *lis, unxi* > *oins, doxi* (mjesto kl. lat. *docui*) > *dois; franxi* (mjesto kl. lat. *fregi*) > *frains.*

Da bi mogli razumjeti, kako je u ovoj klasi sigmatskih perfekata mogao nastati prijelaz u arizotonički tip na *-is,* daćemo potpunu paradigmu od dva glagola:

1. *cŏxī* > *cuis* (sasvim pravilno prema zakonu *ŏ* + *is* < *x* > *uis)*
   cŏxĭstī > *cuisis (ui* mjesto *oi* je prema 1. l., a s mjesto ss je prema *desis, presis, fesis* i t. d.)
   cŏxĭt > *cuist* (pravilno)
   cŏxĭmŭs > *cuisimes* (arizotonički oblici učinjeni prema 2. l. sg.)
   cŏxĭstĭs > *cuisistes*
   cŏxĕrunt > *cuistrent* (pravilno)
2. *cĭnxī* > *ceins* (pravilno)
   cĭnxĭstī > *ceinsis* (pravilno)
   cĭnxĭt > *ceinst* (pravilno)
   cĭnxĭmus > *ceinsimes* (arizotonički oblici stvoreni prema 2. l. sg.)
   cĭnxĭstis > *ceinsistes* (arizotonički oblici stvoreni prema 2. l. sg.)
   cĭnxĕrunt > *ceinstrent* (pravilno).

Iz ove dvije tablice vidi se da 2. l. sg. i 1, 2. l. pl. odgovaraju potpuno nastavcima i naglasku u odnosnim licima arizotoničke konjugacije tipa *-īvī* > *ī: finis, finimes, finistes.* Ova je jednakost imala za posljedicu izjednačenje i ostalih lica. Tako nastade *cuisis* mjesto *cuis* < *coxi.* Ovaj tip povede za sobom i ostale glagole, koji imaju u osnovi diftong *ui: conduisis, déduisis, séduisis, construisis, luisis, nuisis.*

U ovom tipu se vidi, nadalje, jednakost osnovnoga konzonanta u perfektu s sa prezentom *cuisons,* part. pres. *cuisant,* i imperfektom *cuisais.* Jednakost u ovom pravcu imala je za posljedicu da se konzonant *ń* (pisan *ign*), koji ima *ceindre* u 1. 2. l. pres., u ger. i part. i imperfektu, prenio i u perfekt. Tako nastade je *ceignis, plaignis* i t. d.

*

Ovo ujednačenje moglo je da nastane zbog toga, što je posvema oslabio osjećaj za onu razliku koja je u lat. jeziku tačno lučila vremena perfektuma.

b) *-t, -d + s: arsi* > st. fr. *ars*, **absconsi* (kl. lat. *abscondi*) > st. fr. *escos, excussi* > *escous, mīsi* > *mis, occisi* (mjesto kl. lat. *occidi*) > *ocis, prehensi* (mjesto kl. lat. *prehendi*) > *pris, risi* > *ris, sessi* (mjesto kl. lat. *sedi*) > *sis, morsi* (mjesto *momordi*) > *mors; clausi* > *clos, conclusi* > *conclus.*

Najvažnija dva glagola u ovoj grupi, koji su zadržali do danas sigmatski perfekt, jesu *misi* > *mis* i *prehensi* > *prensi* > vlg. lat. *presi* > *pris* (sasvim pravilno prema zakonu metafonije da *ē* daje *i* ako je na kraju *ī*). Paradigma ovoga posljednjega glasila je u st. fr. *pris, presis, prist* (ovdje prenesen vokal iz 1. l. sg.), *presimes, presistes* (arizotonički oblici učinjeni analogički prema 2. l. sg., koje je bilo pravilno; ima još i analogičkih oblika *preimes, preistes*, koji su stvoreni prema *veimes), pristrent* (ima vokal iz 1. l. sg.). Prema ovoj paradigmi konjugirao se, dijelom analogički, i *mis, mesis, mist, mesimes, meimes, mesistes, meistes, mistrent.*

Današnja paradigma generalisala je vokal *i* u svim licima.

c) *p, l, m, n + s: scrīpsī* > st. fr. *écris* (pravilno), *volsi* mjesto kl. lat. *volui)* > *vous*, **tolsī* (kl. lat. *tuli)* > *tols*, **quaesi* (kl. lat. *quaesivi*) > *quis; trĕmsi* (kl. lat. *tremuī*) > *criens; remansī* > *remes* (pravilno), **redempsi* (kl. lat. *redemī*) > 3. l. sg. *redemst, reposi* (kl. lat. *reposui*) > *repus, premsi* (kl. lat. *pressi*) > 3. l. sg. *deprienst; submonsī* (kl. lat. *submonui*) > 3. l. sg. *semonst.* Očuvao se samo *-quis (acquis, conquis).* Glagol *écrire* pravi danas passé defini prema tipu pod a *(cuire, ceindre),* t. j. unošenjem konzonanata iz 1, 2 l. pl. prés., imperf. i gerunda (participa): *j'écrivis.*

§ 916. Redupliciran perfekt očuvao se u kl. lat. tipu *véndidi,* u kojem je u vulg. lat. nastalo prenošenje akcenta *vendĕdī, vendĕdīstī, vendĕdit, vendĕdimus, vendedĭstis, vendĕdĕrunt.* 1. i 2. l. dalo je pravilno u st fr. *vendi, vendis.* 3. l. sg. je glasilo također pravilno u st. fr. *vendiet;* isto tako i 3. l. pl. *vendierent.* U 1. i 2. l. pl. *vendimes, vendistes* bio je unesen vokal iz 1. 2. l. sg. Izuzevši u 3. l. sg. i pl. ova je paradigma činila za jezičnu svijest utisak tipa arizotoničkih perfekata na *-ivi* > fr. *i.* Za to je vokal *i* uveden mjesto pravilnoga diftonga *ie* u 3. l. sg. i pl. *vendit, vendirent.* Tako se zameo i posljednji trag redupliciranom perfektu u fr. jeziku.

U starom fr. konjugirali su se prema tipu *vendi — vendiet* glagoli koji su imali u osnovi i u infinitivu *d,* kao što su: *descendre, fendre, espandre, fondre, pendre, pondre, respondre, rendre, attendre, entendre, estendre, vendre, perdre, resplendre, tendre, toldre.* Također i oni koji su imali *t, p, v,* u osnovi i u infinitivu: *(a)battre,* zatim: *rompre, revertir,* st. fr. *sivre* (danas *suivre* < vulg. lat. *sequere),* st. fr. *veintre* (danas *vaincre)* < lat. *vincere, vivre, beneistre, pursevir, revestir.* Koliko su se danas sačuvali, idu ponajviše po tipu *-īvī* > *-i(s).*

§ 917. *Izolirani perfekti* prave se od lat. *nascor* > *naistre* i od *vivere* > *vivre.* Ovo su dva najvažnija glagola od onih koji izražavaju osnovne manifestacije života. Njihova je paradigma, prema tome, kao i kod *esse* i t. d., izolirana. Osnova *nasc-* od *nascor* prima u vulg. lat. perfektu *-ui: nascui.* Prema ovome, ide ovaj perfekt među one što smo ih proučavali gore u § 913, drugi podrazred. Vulg. lat. *nascui* je dao pravilno st. fr. *nasqui,* prema lat. *cui* > fr. *qui.* Ovaj je oblik činio za jezičnu svijest utisak arizotoničkoga tipa na *-īvī* > fr. *i(s).* Današnja mu je paradigma *naquis.*

Zbog toga što ideje rađanja i života stoje u asocijativnoj vezi, prema tipu *nascui* stvoren je vulg. lat. perfekt *viscui,* u kojem *u* nije bio tretiran kao u *cui* > *qui,* nego je zadržao duljinu prema participu *-ūtus.* I tako nastade današnja paradigma *vécus.*

§ 918. *Osnova participe passé-a* stoji u vezi često sa perfektivnom osnovom, premda, prvobitno, ova osnova nema nikakva posla sa perfektom. U pogledu akcenta, participe passé je dvovrstan kao i perfekt: a) arizotonički, koji ima naglasak na nastavku, b) rizotonički, koji ima naglasak na osnovi.

U arizotoničkom participu perfekta imamo dva latinska nastavka *-ātu, -ītu,* koji imaju karakteristične vokale infinitiva *-are -ire,* kao i perfekti na *-ā(v)ī, -ī(v)ī.* U fr. glase ovi nastavci mod. fr. *-é,* f. *ée, -i, -ie: chanté,* st. fr. *couchie* (danas *couché), fini, -e.*

U ital. ima u ovoj klasi dosta t. zv. skraćenih participa perfekta. U fr. ima od toga samo jedan ostatak *enclin,* od lat. glagola *inclinare.*

Lat. jezik poznavao je u konjugaciji *-āre* i participe sa *-ĭtu* bez naglaska na *-i: tonĭtu, crepĭtu, cubĭtu, vetitu.* Svi su ovi prešli u franc. jeziku u normalni tip *-atu* > *é: toné, crevé, couvé, veé.*

Part. *-ītu* > *i* raširio se na štetu arizotoničkoga participa u *fartu* > *farci, sensu* > fr. *senti, sepultu* > *enseveli.* Ovamo je došao i *béni* < *benedictu,* f. *bénie* pored pravilnoga *bénite.*

U perfektu na *-ui* vidjeli smo već u § 913 vezu sa participom *-ūtu.* Ovaj je nastavak u kl. lat. postojao samo u *tribūtu* od *tribuere.* U vlg. se lat. jako raširio baš zbog perfekata na *-ui.* U st. fr. imaju ovaj nastavak u participu najprije svi glagoli koji imaju rizotonički perfekt na *-ui* izuzevši st. fr. *ester, repondre* »postaviti«, *semondre* »opominjati«, *criembre* »bojati se«, *manoir.* Imamo dakle:

a) *eu* < vulg. lat. *habutu, plu* < vulg. lat. *placutu, su* < vulg. lat. *saputu, tu* < vulg. lat. *tacutu, pu* < vulg. lat. *potutu,* st. fr. *cheu* < *cadutu,* st. fr. *geu* < *jacutu.*

b) st. fr. *arrestu*, izvedenica od *ester*.

c) *dû* < vulg. lat. *debūtu*, *reçu* < *receputu*, *crû* < *crevutu* (od *crescere* > *croître*), *bu* < *bibutu*, *cru* < *credutu*, *lu* < *legūtu*.

d) *connu* < vulg. *connutu*.

e) *tenu* < *tenūtu*, *venu* < *venutu*, *chalu* < *calutu*, *solu* < *solutu*, *tolu* < *tolutu*, *valu* < *valutu*, *voulu* < *volutu*, *couru*.

U *cousu* < *consutu*, od *consuere* je etimologičkog postanja kao i u kl. lat. *tributu* od *tribuere*. U svim ostalim slučajevima je analogička kreacija.

Ovaj je participski nastavak proširio svoj opseg i na glagole, koji su u st. fr. pravili redupliciran perfekt: *battu* < *battutu*. (Ovaj je oblik potvrđen u latinskim glosama), *vendu*, *rendu*, *perdu*, *rompu*, *répondu*. Stari lat. participi ove konjugacije *vendĭtu -a*, *perdĭtu -a*, *reddĭtu* > *rendĭtu*, *-a* očuvali su se kao imenice *vente*, *perte*, *rente*.

Kako su i neki glagoli na *-ir* mogli praviti redupliciran perfekt, događa se da i ovi glagoli mogu tvoriti particip na *-u: issu* od *exire* (očuvan danas samo u imenici *l'issue*), *boullu* (danas *bouilli*), *féru* od *férir*.

Rizotonički (jaki) participe passé ima kod glagolskih osnova na dental dočetak *-s*. Nekoji od latinskih participa na *-sus* danas još postoje samo kao adjektivi: *falsus* > *faux*, *cursus* > *cours*, f. *course*, *ausus* > st. fr. *os* (odatle glagol *ausare* > *oser*). Ovaj je participe passé bio dosta raširen u st. fr.: lat. *rasus* > fr. *res* od *rere* < *radere*, *mes* < *mansus*, *ris*, *occis*, *assis*, *circoncis*, *clos*, *pris*, *mis*, *escos* (od *escorre* < lat. *excutere*, *ars*, *mors* (upor. odatle izvedenu *morceau* »zalogaj, komad«), *espars*, *ters*, *convers*, *aers* od *aerdre* < lat. *aderrigere*, *sors* (od *sordre* < lat. *surgere*), *sous* (od *soudre* < lat. *solvere*), *quis* (od *querre* < lat. *quaerere*).

Vokal perfekta prelazi i u ovaj particip: *pris* < *prehensus*, *mis* < *mĭssus*, *quis*, *assis*, *sis* < *sessus*.

Zbog toga što se dočetno *-s* gubi u izgovoru, događa se, ako su pred *-s* vokali *i* ili *u*, da rizotonički particip pređe u arizotonički na *-i, u: souri, ri, conclu, exclu, perclu*.

Inače je u fr. rizotoničkom participu ostao lat. nastavak *t*, koji je dodan naglašenom vokalu osnove: *natus* > *né*. Dodaje se i na nenaglašeni vokal *: tremĭtu* > st. fr. *criemt*, danas *craint*. Najčešće dodaje se na konzonant glagolske osnove: *reduc-tu* > *reduit*, *cinc-tu* > *ceint*, *coc-tu* > *cuit*, *dic-tu* > *dit*, *fac-tu* > *fait*, *junc-tu* > *joint*, *planc-tu* > *plaint*, *tinc-tu* > *teint*, *unc-tu* > *oint*, *(con-, in-, de)struc-tu* > *-truit*.

Iz prezenta unosi se konsonant *n* u ovaj particip: **ad-tang-tu* > *atteint*, tako i u *éteint*, *enfreint*, *restreint* mjesto klas. lat. *tac-tu- frac-tu, -strictu*.

§ 919. Neposredno od perfekta tvori se lat. *plusquamperfekt konjunktiva*, koji je u fr., kao i u ostalim romanskim jezicima, preuzeo funkciju latinskog imperfekta konjunktiva. Kako se u lat. arizotonički oblici perfekta *cantasti*, *finisti* prave od skraćenoga oblika, razvio se je fr. konj. imperfekta od skraćenih oblika: *cantassem*, *finissem*, a ne od klas. lat. *cantavissem*, *finivissem*. Iz toga se razvilo i praktično pravilo današnje normativne gramatike da se ovaj konjunktiv pravi od drugoga lica singulara perfekta na taj način što se dodavaju na nj nastavci konjunktiva presenta, dakle vulg. lat. *cantasse(m)* > fr. *chantass* + *e*, gdje današnje *-e* nikako ne odgovara lat. *-e*, koje je po zakonu moralo otpasti (upor. § 297), već nastavku za 1. l. sg. konjunktiva presenta 2—4 konjugacije. Isto tako glasi 1. l. pl. *cantassēmus* > *chantass* + *iens* (st. fr.) *-ions*, 2. l. pl. *cantassētis* > *chantass* + *iez*. Isto tako kod *finissem* > fr. *finiss* + *-e, -ions, -iez*, kao i kod *voluissem* > fr. *vouluss* + *e, -ions, -iez*, kod *fuissem* > fr. *fuss* + *e*. Od *fecissem* glasio je u st. franc. konj. *fesiss-e, -ions*, danas nakon generalizacije osnovnoga vokala *i* dakako samo *fisse*. Isto tako i kod *prehensissem* > st. fr. *presisse*, danas *prisse* i t. d.

Kako se vidi, st. fr. nastavci konjunktiva prezenta 2—4 konjugacije nakalamljeni su bili u 1 l. sing., u 1 i 2 l. plur. na osnovu lat. pluskvamperfekta konjunktiva već u predliterarno doba.

§ 920. *Futur* je za današnji fr. jezični osjećaj jednostavan oblik, koji ima, kao i prezent ili imperfekt ili perfekt, svoju osnovu i svoje lične nastavke. Od kada se u infinitivu piše *-r*, a ne izgovara se više, za fr. je jezični osjećaj posve iščezla veza futura sa infinitivom. Dok se je *-r* izgovarao i u infinitivu, današnjega osjećaja nije bilo, već se je osjećala veza futura sa infinitivom. Ali nema nikakove sumnje da je današnji fr. futur, kao i italijanski, nastao iz sintagme, t. j. iz sintaktičke veze infinitiva sa prezentom od pomoćnoga glagola *avoir*. U starom provansalskom, kao i u šp., mogao se je infinitiv rastaviti od prezenta od *avoir* pomoću zamjeničkog objekta.

U starom fr. postoje još ostatci od lat. sintetičkoga futura od *esse: ero, eris, erit, erimus, erunt*, od čega je pravilno nastao *ier, iers, iert, iermes, ierent*, kad su lat. oblici bili naglašeni; kad su bili nenaglašeni, onda dakako nema diftonga.

Glavne promjene pri obrazovanju futura opažaju se u intertonici, u koju su došli karakteristični vokali lat. infinitiva: *a, i, ĕ, ē*. Od ovih vokala, oslabljuje se *a* u muklo *e: chanterai*.

Svi bi ostali vokali morali da ispanu po pravilu. To se pravilo i održalo kod glagola koji znače obične manifestacije života. Tako vokali *e i: vendrai, perdrai, vedrai* > *verrai, devrai, recevrai, voudrai, vaudrai, faudra, mourrai*, st. fr. *vendrai* od *venir, tendrai* od *tenir*, st. fr. *podrai* > mod. fr. *pourrai*, st. fr. *istrai* od *issir* »izići«, st. fr. *jorai* od *joir (jouir* < *gaudere)*, st. fr. *orai* od *ouir*, st. fr. *harai* od *haïr*, st. fr. *saudrai* od *saillir*, st. fr. *boudrai* od *bouillir*, st. fr. *avrai* od *avoir*, st. fr.

savrai od *savoir, mouvrai,* st. fr. *coudrai* od *coillir* »cueillir« < lat. *colligere,* st. fr. *garrai* od *garir, courrai* od *courir, conquerrai.*

Od ovih dosta brojnih slučajeva očuvali su se oni koje smo naveli u Pregledu franc. gramatike I § 115— 126, kad smo govorili o futuru sa sinhroničkog gledišta.

Značajno je da nijedan od inhoativnih glagola ne pokazuje ni u najstarije doba fr. jezika oslabljenje *i,* tako da je *finirai* glasio uvijek ovako.

Uz ovu značajku treba još pribilježiti da bi se kod mnogih glagola odviše jako promijenila osnova, kad bi u futuru bila dosljedno provedena fonetika. Tako bi »pravilan« futur od *dormir* glasio **dorbrai,* čega također nije bilo nikada i nigdje. Postojala je, dakle, od uvijek tendencija da se osnova glagola u futuru ne promijeni prejako. Za to je u nekim slučajevima *i* samo oslabljen u muklo *e: cueillerai, assaillerai.*

Glavne konzonantske promjene, koje se opažaju u futuru zbog zakona o ispadanju vokala *i, ē, ĕ* u intertonici, jesu ove:

1) vokalizacija *l* i umetanje *d: vaudrai, voudrai,* st. fr. *boudrai* od *bouillir* (danas *bouillirai*), *faudra, moudrai,* st. fr. *cueldrai* (danas *cueillerai*), st. fr. *saudrai* (danas *saillirai),* st. fr. *toldrai* (st. fr. od *tolir*); st. fr. *tendrai, vendrai.*

Ova posljednja dva futura dobila su u osnovu još diftong *ie* prema prezentu *tient, vient* zbog toga da bi se izbjeglo homonimiji sa futurom od *vendre* i *tendre.* St. fr. futur *mandrai, maindrai* od *manoir* < lat. *manere* ne postoji više.

Još se umeće *d* poslije *z* (pisano s): *coudrai* od *consuere* > fr. *coudre.*

2) *t* se umeće poslije *s: connaîtrai, naîtrai,* st. fr. *tistrai* od *tistre* »tkati« (danas *tisser*), st. fr. *eistrai* od *exire,* st. fr. *estrai* od *esse* (danas *serai*).

Još treba spomenuti ove izolirane tvorbe futura: 1) *faire* pravi fut. analogički prema *serai: ferai;* 2) *être* je izgubio početno *e: serai* prema *faire;* 3) *savoir* i *avoir* pokazuju neobičnu vokalizaciju *v* u kons. grupi *vr,* koja postoji u jeziku (upor. *vivre, vrai, ivre):* st. fr. *avrai, savrai,* danas *aurai, saurai.* Pored oblika *avrai* poznavao je st. fr. i oblike bez *v: arai, sarai.* Prvi je nastao na taj način što je postojao jezični osjećaj da je futur jednak 3. l. sg. pres. plus nastavak *-rai;* dakle *a* (3. l. sg. prez. od *avoir*) + *rai.* Prema *arai* stvoren je *sarai.* Moglo bi se, dakle, uzeti da se je vokalizacija dogodila pod uplivom 3. l. pl. *ont* i to zbog toga što se *av-* nekada jednako pisalo kao i *au-.*

SINOPTIČKI PRIKAZ MORFOLOGIJE PROV., KAT., ŠP. I PORT. GLAGOLA

§ 921. Nakon što smo u pojedinostima ogledali morfologiju lat. glagola i promjene njegove, kako se odraziše u rum., ital. i sjev. franc., ogledaćemo samo karakterističke morfološke odlike glagola u naslovu pomenutih jezika, koliko odstupaju od tipa vulg. lat. ishodišta i od svojih fonetskih zakona i koliko stvoriše zasebne analogičke kreacije. Oblike prikazaćemo sinoptički, t. j. zajedno od sva četiri književna jezika. Pred i iza svake tablice daćemo objašnjenja.

NASTAVCI INFEKTUMA

§ 922. U prezentu indikativa i konjunktiva, u imperativu, u imperfektu indikativa, kao i u gerundiju i participu prezenta nastavci odgovaraju u glavnom glasovnim zakonima ovih jezika, izuzevši jezik trubadura i katalanski, koji ne poznaju dočetno -s u 1. l. pl. svih vremena. Ova morfološka zasebnost je naročito karakteristična za ova dva jezika unutar roman. dijalekata na galoroman. i iberskoj teritoriji.

Pored toga, pretpostavljaju svi ovi jezici u svim oblicima 3. l. sing. i pl. vulg. lat. oblike bez *t,* čime se oštro razlikuju od sardinskog i starofr.

U 1. l. pl., za razliku od st. fr., poznaju, prema konjugacionim tipovima, naglašene vokale *a, e, i.* Od ovoga tipa otstupa katal. u toliko što je vokal e iz 2 konjugacije prenesen i na 1 konj., i to ne samo u 1. l. prez. ind., nego i u 2 sing. i 2 i 3 l. pl., a prov. u toliko što je e prenesen u 1 i 2. l. pl. 4 konj.

Imperfekt 2—4 konjugacije karakterisan je otsustvom konsonanta *b* > *v,* koji se pojavljuje samo u 1 konjugaciji.

2 l. pl. ovih vremena odgovara u prov. i kat. fonetskim zakonima, t. j. nenaglašeno *ĭ* ispada, a iz konsonantske veze nastaje dentalna afrikata *-tz,* koja se u katal. po zakonu vokalizira: prov. *-tz* = katal. *-u.* U šp. i port., naprotiv, međuvokalsko *t* sonorizira se prema fonetskom pravilu na starijem stepenu jezika, a u modernom jeziku, protiv pravila, ispada.

U 3 l. pl. prez. prov. generalizira i *-un(t)* > *on, -ent* > *-en,* u 2—4 konjugaciji, kat. šp. i port. *-en(t)* > *en.*

Primjeri:

1. Prezent indikativa 1 konjugacije: a) 1. l. sing.: lat. *canto* > prov. *can,* kat. šp. port. *canto;* b) 2. l. sing. lat. *can-*

tas > prov. šp. port. *cantas*, kat. *cantes*, c) 3 l. sing. vulg. lat. *canta(t)* > prov. kat. šp. port. *canta*, d) 1 l. pl. lat. *cantamus* > prov. *cantam*, kat. *cantem*, šp. port. *cantamos*, e) 2 l pl. lat. *cantatis* > prov. *cantatz*, kat. *canteu*, šp. port. *cantais*, f) 3. l. pl. lat. *cantan(t)* > prov. *cantan (-on, -en)*, kat. *canten*, šp. *cantan*, port. *cantam*.

2. Prezent indikativa 2—3 konjugacije: a) lat. *tĭmeo* zamijenio je u svim roman. jezicima dočetak *-eo* sa nastavkom *-o* 1 i 3 konj., pa se može uzeti da je već u vulg. lat. glasilo ovo lice **tĭmo* > prov. *tem*, kat. šp. port. *temo;* b) *tĭmes* > prov. kat. *tems*, šp. port. *temes*, c) *tĭme(t)* > prov. kat. *tem*, šp. port. *teme*, d) *tĭmēmŭs* > prov. kat. *temem*, šp. port. *tememos*, e) *tĭmētĭs* > prov. *temętz*, kat. *temeu*, šp. port. *temeis*, f) *tĭmen(t)* > prov. *temon*, kat. šp. *temen*, port. *temem*.

3. Prezent ind. 4 konjugacije: a) lat. *dormio* zamijenio je također u svim roman. jezicima *-io* sa *-o* 1 i 3 konj., zbog toga je već u vulg. lat. **dŏrmo* > prov. *dorm*, kat. *dormo*, šp. *duermo*, port. *dormo*, b) *dŏrmĭs* > prov. kat. *dorms*, šp. *duermes*, port. *dormes*, c) *dŏrmĭ(t)* > prov. kat. *dorm*, šp. *duerme*, port. *dorme*, d) *dormīmus* > prov. *dormem* (e je zatvoreno), kat. *dormim*, šp. port. *dormimos*, e) *dormītis* > prov. *dormetz*, kat. *dormiu*, šp. port. *dormis*, f) *dŏrm(i)un(t)* > prov. *dormon*, kat. *dormen*, šp. *duermen*, port. *dormem*.

Primjedba za 1—3. Kat. *-o* pretstavlja lat. *-o* iza onih konsonantskih skupina poslije kojih konsonant ne može ispasti n. pr. *dubitare* > *dubtar*. Odgovara dakle fr. *-e* u 1 l. prez. (upor. § 903). Kao u fr., tako je i kat. generalizovano ovo *-o* na sve slučajeve. U prov. se dijalektima iz sličnih razloga generalizira *-i*. Upor. gaskonjsko *podi* »mogu«.

4. Prezent konjunktiva 1 konjugacije: a) vulg. lat. *cante* > prov. *can*, kat. *canti*, šp. port. *cante*, b) *cantes* > prov. *cantz*, kat. *cantis*, šp. port. *cantes*, c) vulg. lat. *cante(t)* > prov. *can*, kat. *canti*, šp. port. *cante*. Ovo lice jednako je 1 l. zbog glasovnih zakona. d) *cantēmus* > prov. kat. *cantem* (e je zatvoreno po pravilu), šp. port. *cantemos*, e) *cantētis* > prov. *cantetz* (e je zatvoreno po pravilu), kat. *canteu*, šp. port. *canteis*, f) *canten(t)* > prov. *canten*, kat. *cantin*, šp. *canten*, port. *cantem*.

5. Prezent konjunktiva 2 i 3 konjugacije: a) kl. lat. *tĭmeam*, vulg. lat. **tema* > prov. *timia*, šp. port. *tema*, kat. *temi*, b) kl. lat. *timeas*, vulg. lat. **temas* > prov. *timias*, šp. port. *temas*, kat. *temis*, c) vulg. lat. **tema* > jednako u svim jezicima kao u 1 l. sg. d) vulg. lat. **temamus* > kat. *temem*, šp. port. *temamos*, e) kl. lat. *timeatis*, vulg. lat. **tematĭs* > prov. *timiatz, tematz*, kat. *temeu*, šp. port. *temais*, f) vulg. lat. *teman(t)* > kat. *temin*, šp. *teman*, port. *temam*.

6. Prezent konjunktiva 4 konjugacije: a) kl. lat. *dormiam*, vulg. lat. **dorma* > prov. *dorma*, kat. *dormi*, šp. *duerma*, port. *dorma*, b) vulg. lat. **dormas* > prov. *dormas*, kat. *dormis*, šp. *duermas*, port. *dormas*, c) vulg. lat. **dorma(t)* > jednako u svim jezicima 1 l. sing., d) vulg. lat. **dormamus* > prov. *dormam*, kat. *dormim*, šp. port. *dormamos*, e) vulg. lat. **dormatis* > prov. *dormatz*, kat. *dormiu*, šp. port. *dormais*, f) vulg. lat. **dorman(t)* > prov. *dorman*, kat. *dormin*, šp. *dorman*, port. *dormam*.

Primjedba za 4—6. Kat. generalizirao je u svim konjugacijama *i* kao karakteristični konjunktivni vokal. On nije u ovom jeziku istoga postanja kao u ital., nego je nastao stezanjem iz nenaglašenog *-ia*. Ovaj nastavak očuvao se i sa umetnutim *g* (v. niže § 946).

7. Imperativ 1 konjugacije: b) lat. *canta* > prov. kat. šp. port. *canta*, e) lat. *cantate* > prov. *cantatz*, kat. *canteu*, šp. *cantad*, port. *cantai*.

8. Imperativ 2 i 3 konjugacije: b) kl. lat. *tĭme:* prov. kat. *tem*, e) kl. lat. *tĭmēte* > prov. *temętz*, kat. *temeu*, šp. *temed*, port. *temei*.

9. Imperativ 4 konjugacije: b) kl. lat. *dormī* > prov. kat. *dorm*, šp. *duerme*, port. *dorme*, e) kl. lat. *dormīte* > prov. *dormitz*, kat. *dormiu*, šp. *dormid*, port. *dormi*.

Primjedba za 7—9. 2 l. pl. imperativa jednako je u prov. kat. kao i u sjev. fr. 2 licu plur. prezenta. Lat. 2 l. pl. očuvalo se u šp. port. kao i u ital.

10. Imperfekt indikativa 1 konjugacije: a) kl. lat. *cantabam*, vulg. lat. *cantava* > prov. kat. port. *cantava*, šp. *cantaba*, b) vulg. lat. *cantavas* > prov. port. *cantavas*, kat. *cantaves*, šp. *cantabas*, c) vulg. lat. *cantava(t)* > jednako u svim jezicima 1 l. sing., d) vulg. lat. *cantavámus* > prov. *cantavám*, kat. *cantávem*, šp. *cantábamos*, port. *cantávamos*, e) vulg. lat. *cantavátis* > prov. *cantavátz*, kat. *cantáveu*, šp. *cantábais*, port. *cantávais*, f) vulg. lat. *cantavan(t)* > prov. *cantavan*, kat. *cantaven*, šp. *cantaban*, port. *cantavam*.

11. Imperfekt indikativa 2—4 konjugacije: a) kl. lat. *timēbam*, vulg. lat. **teméa* > prov. kat. šp. port. *temía*, b) vulg. lat. **teméas* > prov. šp. port. *temías*, kat. *temíes*, c) jednako prvom licu sing. d) vulg. lat. **temeámus* > prov. *temiám*, kat. *temíem*, šp. port. *temíamos*, e) vulg. lat. **temeátis* > prov. *temiátz*, kat. *temíeu*, šp. port. *temiais*, f) vulg. lat. **teméan(t)* > prov. *temían*, kat. *temíen*, šp. *temían*, port. *temíam*.

12. Gerundium 1 konjugacije: kl. lat. *cantando* > prov. *cantan*, kat. *cantant*, šp. port. *cantando*.

13. Gerundium 2 i 3 konjugacije: kl. lat. *tĭmendo* > prov. *temen*, kat. *tement*, šp. port. *temendo*.

14. Gerundium 4 konjugacije: kl. lat. *dormiendo* > prov. *dormen*, kat. *dormint*, šp. *durmiendo*, port. *dormindo*.

§ 923. Na prikaz razvitka lat. nastavaka za vremena infektuma nadovezaćemo razmatranje o dočetcima koji karakterišu konjugacione kategorije u ovim jezicima.

Četiri kl. lat. tipa održaše se i ovdje. Najvažnija otstupanja nastadoše u dva pravca: 1) u pogledu akcenta u 2 i 3 lat. konjugaciji, i 2) u pogledu inhoativnih glagola.

U pogledu akcentovanog i neakcentovanog *e*, koje karakteriše lat. 2 i 3 konjugaciju (tipovi *tĭmēre* i *vénděre*), i ovi se jezici, kao i ostali romanski, drže u prvom redu vulg. lat. analogije. Ako je u vulg. lat. analogijom glagol 3 konjugacije prešao u 2, onda je i u većini ovih jezika zadržao 2 konjugaciju.

Primjeri: a) 1 konjugacija: *cantare* > prov. kat. šp. port. *cantar*, b) 2 konj. vulg. lat. **sapēre* (kl. lat. *sapĕre*) > prov. kat. šp. port. *sabér*, c) 3. konj.: *vēndĕre* > prov. kat. *vendre*, dok šp. port. *vendér* pokazuje prijelaz u 2 konjugaciju; d) 4 konjugacija: *dormīre* > prov., kat., šp. port. *dormir*.

Velika otstupanja nastaju u kat. s jedne, a u šp.-port. s druge strane. Dok kat. pogoduje generaliziranju tipa *-ĕre*, šp.-port. generalizira tip *-ēre* > *-ér*.

Kat. razvio je danas dva tipa glagola na *-er*, sa naglasom i bez naglasa na ovom dočetku: 1 tip: *-ér: voler, poder* »moći« *sabér* »znati« (izgovori: *sëvę*), 2 tip *-er* bez naglaska: *témer* »bojati se« (izgovori *témë*).

Pored ovih postoji još i klas. lat. *-ĕre* > kat. *-re: batre* »tući«, *vendre* »prodavati«. Ovaj se je tip u ovom jeziku jako raširio. Postoje i dubleti od iste latinske osnovice: lat. *solēre* > *soler, soldre*, lat. *capĕre* > *cabre* pored *caber*, lat. *calēre* > *caler* pored *caldre, dolēre* > *doler* pored *doldre*.

Glagoli, koji inače u ostalim jezicima ne mijenjaju konjugaciju, nego ostaju u drugoj vulg. lat., ovdje prijeđoše u 3, koja pokazuje više nepravilnosti negoli 2 konjugacija. Tako: *debēre* > *deure* kao *crēdĕre* > *creure, jacēre* > *jaure, vidēre* > *veure, movēre* > *moure, sedēre* > *seure, placēre* > *plaure* i t. d.

Šp.-port. ne pozna infinitiva sa nenaglašenim *-er* kao katal. Primjeri: *capĕre* > *caber, coquĕre* > kat. *coure*, šp. *cocer*, port. *cozer, cadĕre* > *caer, comedere* > *comer, cognoscere* > kat. *conéixer*, šp. *conocer*, port. *conhecer, nascere* > kat. *naixer*, šp. *nacer*, port. *nascer* i t. d.

Glagoli 3 lat. konjugacije prelaze u šp. i u 4 konjugaciju. Primjeri: *scrībĕre* > prov. kat. *escriure*, šp. *escribir*, port. *escrever, vīvere* > prov. kat. *viure*, šp. *vivir*, port. *viver*.

§ 924. Drugo otstupanje od prov. i kat. pokazuje šp. i port. u pogledu inhoativnog infiksa *-ĭsc -isc*. U prov. i kat. važi za jedan dio glagola u pogledu ovog infiksa isto pravilo koje i u sjev. fr. odnosno u ital. U lat. rizotoničke oblike uvode ovi jezici inhoativni infiks, u arizotoničke ne, dok se u šp.-port. osnova raširuje njime bez obzira na to da li je u

lat. bila rizo- ili arizotonička. Prema ovom stanju u sjev. fr., u prov. i kat. inhoativni infiks ne nalazi se u infinitivu, već samo u lat. rizotoničkom prezentu.

Primjeri: vulg. lat. **florīre* (izvedeno od *florem*) > prov. kat. *florir*, šp. port. *florecer*, port. *chorecer*, lat. *patīre* > kat. *patir*, šp. port. *padecer*.

Prov. paradigma za prezent ind. poklapa se sa ital.: a) *florisc, floris*, b) *floris, florisses*, c) *floris*, d) *florém* (e je zatvoreno), e) *florętz*, f) *florisson, florisso, florissen*. Značajno je da je u konj. prez. inhoativni oblik proveden u sing. i pluralu kao i u sjev. fr.: a) *floríscа*, b) *floríscas*, c) *floríscа*, d) *floriscám*, e) *floriscátz*, f) *floriscan*.

Iz ove se paradigme vidi i to da je vokal infiksa istog kvantiteta po lat. porijeklu kao i u sjev. fr.: *ī*.

Kat. je paradigma ista kao i prov. s tom razlikom, da je vokal infiksa *ĭ* > *e* po porijeklu i da konjunktiv prezenta u 1 i 2 l. pl. ne pozna infiksa: Ind. a) *pateixo*, b) *pateixes*, c) *pateixe*, d) *patim*, e) *patiu*, f) *pateixen*. Konj.: a) *pateixi*, b) *pateixis*, c) *pateixi*, d) *patim*, e) *patiu*, f) *pateixin*.

Ali i u prov. i kat. prodire inhoativni infiks i u arizotoničke oblike kao i sjev. fr. i šp.-port., tako da je u današnjim južnofr. dijalektima inhoativna konjugacija posve istisnula 4 konjugaciju. Upor. prov. *enfolezir* (izvedenica od *fol*), *empaubrezir* (od *paubre* < *pauperu*), *envelhezir* (od *velh* < vulg. lat. *veclu*). Postoje i oblici sa sinkopom intertonike kao u sjev. fr. Primjeri: *envelzir* (od *vil*), *esclarzir* (upor. fr. *éclaircir*), *escurzir* (upor. fr. *obscurcir*).

Sp. i port. paradigma pokazuje saglasno sa fonetskim zakonima inhoativno *sc* samo u 1 l. prez. ind. i u čitavom konjunktivu, dok se *sc* pred *e* asibilira u *c: parezco, pareces, parece, parecémos, parecéis, parécen*, konj. *parezca, parescas* i t. d.

NASTAVCI PERFEKTUMA

A. Arizotonički ili slabi perfekt

§ 925. Prov., kat., šp. i port. sačinjavaju tri aree u pogledu nastavaka. Vulg. lat. dočetak *-ai* očuvao se u šp.-port. arei u saglasnosti sa razvitkom diftonga: šp. *e*, port. *ei*. U kat. generaliziran je dočetak *-i* iz 4 konjugacije, u prov. zamijenjen je *-ai* sa diftongom *-ęi*, koji se je pravilno razvio iz redupliciranog perfekta *dędi*. Kat. pozna, prema tome, u 1. l. sing. perfekta svih konjugacija samo jedan nastavak, a prov. šp. i port. dva.

Primjeri:

1. Perfekt konjugacije *-are* > *-ar:* a) vulg. lat. *cantái* > prov. *cantęi*, kat. *cantí*, šp. *canté*, port. *cantei*, b) vulg. lat.

cantasti > prov. *cantęst*, kat. *cantares*, šp. port. *cantaste*, c) vulg. lat. *cantaut* ili *cantát* > prov. *cantęt* ili *cantęc*, kat. *cantà*, šp. *cantó*, port. *cantou*, d) vulg. lat. *cantammus* > *cantém* (e je zatvoreno), kat. *cantàrem*, šp. port. *cantamos*, e) vulg. lat. *cantastis* > prov. *cantętz*, kat. *cantàreu*, šp. *cantasteis*, port. *cantastes*, f) vulg. lat. *cantarunt* > prov. *cantęron*, kat. *cantaren*, šp. *cantáron*, port. *cantáram*.

Iz ove se tablice vidi da se u prov. razlikuje vokal *e* u 1 i 2 l. pl. U 2 l. je otvoren prema pravilu: **déditis* > *dętz*. Odatle je prenesen ovaj vokal i u prezent.

U 1 l. pl. izgovara se, naprotiv, zatvoreno *e*, što od *dĕdĭmus* ne bi očekivali. Zatvoreno *e* uneseno je očito iz prezenta gdje je po pravilu.

Nastavak 3 l. sing. *-t* nastao je analogijom prema **stetuit* > *stet*.

Nastavak *-c* razvio se pravilno u perfektu na *-ui*.

U kat. očuvao se vulg. lat. nastavak *-át* (za klas. lat. *-avit*) pravilno u 3 l. sing. 2 l. sing. i 1 i 2. l. pl. stvorena su prema 3 l. pl. Ovo posljednje važi i za primjere 2—4.

2. Perfekt konjugacije *-ēre* > prov., kat., šp. port. *-er:* a) kl. lat. *tĭmŭī* nije nigdje očuvan; mjesto toga nalazi se posvuda analogički oblik stvoren po 4 konjugaciji: kat. šp. port. *temí*, b) kat. *temeres*, šp. *temiste*, port. *temeste*, c) kat. *temé*, šp. *temió*, port. *temeu* (*e* je zatvoreno), d) kat. *temérem*, šp. *temímos*, port. *tememos*, e) kat. *teméreu*, šp. *temisteis*, port. *temestes*, f) kat. *temeren*, šp. *temieron*, port. *temeram*.

Primjedba. U prov. prešao je ovaj glagol u kategoriju sigmatskog perfekta (upor. § 927): a) *tims*, c) *temps*, *tems*, f) *tensen*, *temseron*. Ovako se pravi i konj. imp. *temses*. Particip je unakršten: *temsut*.

3. Perfekt konjugacije na *-ĕre* > prov. kat. *-re*, šp., p. *-er:* a) kl. lat. *vēndĭdi*, vulg. lat. *vendĕdi* (*ĕ* je naglašeno; oblik je preinačen prema kl. lat. *dédi*) > prov. *vendęi*, kat. *venguí* (oblik je dvostruko analogički, prema t. zv. jakim perfektima na *-ui* i prema slabima na *-īvi* > *i*, šp. port. *vendí* (analogički prema perfektu konjugacije *-ire*), b) prov. *vendist*, kat. *venguíres*, šp. port. *vendiste*, c) prov. *vendęt*, kat. *venguí*, šp. *vendió*, port. *vendeu*, d) prov. *vendem* (*e* je zatvoreno), kat. *venguírem*, šp. *vendimos*, port. *vendémos* (naglašeno *e* je zatvoreno), e) prov. *vendętz*, kat. *venguíreu*, šp. *vendisteis*, port. *vendestes*, f) prov. *vendęron*, kat. *venguíren*, šp. *vendieron*, port. *venderam*.

4. Perfekt konjugacije *-ire* > prov., kat. šp., port. *ir:* a) kl. lat. *dormīvī* ili *dormīī* > prov., kat., port. *dormí*, šp. *durmí*, b) prov. *dormíst*, kat. *dormíres*, šp. *durmiste*, port. *dormiste*, c) vulg. lat. *dormiu(t)* ili *dormí(t)* > prov. kat. *dormí*, prov. *dormit* sa *-t* prema *vendęt*, šp. *durmio*, port. *dormiu*, d) prov. *dormím*, kat. *dormírem*, šp. *durmimos*, port. *dormimos*,

e) prov. *dormitz*, kat. *dormíreu*, šp. *durmisteis*, port. *dormistes*, f) prov. *dormiro(n)*, *-en*, kat. *dormiren*, šp. *durmieron*, port. *dormiram*.

B. Rizotonički ili jaki perfekt na -uī

§ 926. Kl. lat. tip *-ui* veoma se proširio u vulg. lat., kako smo vidjeli u §§ 866 i 913.

Prema razvitku bilabijalnog spiranta *w* (pisano lat. *u*), koji je u klas. i vulg. latinitetu karakterisao ovaj tip perfekta, raspadaju se ova četiri jezika na dvije grupe. Prvu sačinjavaju prov. i kat., a drugu šp. i port.

U prvoj razvija se *w* jednako kao u germanskim posuđenicama: *g*, koje u početku gubi sonoritet: *c*. Ovaj se razvitak događa onda ako osnova glagola sadrži konsonante *t*, *d*, *c*, vulg. lat. *v* < kl. lat. *b*, ili drugi konsonant koji se ne mijenja, kao *l*, *n*.

Primjeri: *debuit* > prov. *dec*, **creduit* > prov. *crec*, *placuit* > prov. *plac*, *voluit* > prov. *volc*, **venuit* > prov. *venc*, **tenuit* > prov. *tenc*, *potuit* > prov. *poc*.

Sadrži li osnova glagola prov. konsonant *b* < kl. lat. *p*, bilabijal prelazi metatezom u naglašeni slog, gdje se veže sa vokalom *a* u diftong *au*.

Primjer: vulg. lat. **sapuit* > prov. *saup*.

Na ovu osnovicu prenosi se u kat. analogijom početak perfekta konjugacije *-ire*. Primjer: vulg. lat. **bĭbui* od *bĭbĕre* > kat. *beure: beguí*.

Ovaj se je tip u ovom jeziku, kao i u prov. dijalektima, veoma raširio, tako da i *estar* pravi perfekt na ovaj način: *estiguí*.

Prov. tip *saup* nije danas poznat u kat. *Saber* pravi perfekt prema konjugaciji *-ire: sabí*. Ali kako se početak *-gui* u kat. vrlo voli, dodaje se u kat. dijalektima na stari oblik: *sapiguí*.

U drugoj grupi, u šp. i port., bilabijalni spirant razvija pred sobom najprije poluvokal *u*, koji se može vezati sa naglašenim vokalom glagolske osnove u diftong *au* > šp. *o*, port. *ou*. Između njega i ličnih nastavaka perfekta razvija se *v*, koje zatrpava hijat.

Ovaj tip nije tako raširen u ovim jezicima kao u kat. Ali se je ipak analogički prenio na neke važne glagole mrtve konjugacije, kao na *estar:* šp. *estuve*, *tener:* šp. *tuve*, *andar;* šp. *anduve*.

Kao u prov., i ovdje može metatezom poluvokal *u* prijeći preko osnovnih konsonanata glagola *p*, *g*, *d* u naglašeni slog i vezati se njime u diftong, koji se monoftongira u *o* i, po zakonu metafonije, pretvara se u *u* pred početnim *-ī* > šp. *e*.

Primjeri: *sapuī* > st. šp. *sope*, mod. šp. *supe*, port. *soube*, **capui* > *cupe*, *placui* > šp. *plugue*, st. port. *prougue*, *prouve*, *potui* > šp. port. *pude*, *posuī* > šp. *puse*, port. *pus*.

Perfekt na *-ui* može se dodavati ne samo na latinske apofonijske perfekte, kao što je *vēnī* vulg. lat. *vēnui* (obrazovano prema klas. lat. *tĕnuī*), odatle prov. *tinc*, *vinc*, nego i na reduplicirane, kao *steti* st. šp. *estide* > **stetuit* > prov. *estec*, kat. *estiguí*, port. *estivi*.

Kao tip paradigme neka služi *habuī:* a) prov. *aic (i* je ušlo metatezom u naglašeni slog, slično st. fr. *tottī* > *tuit)*, kat. *haguí*, st. šp. *ove*, mod. šp. *hube*, port. *ouve*, b) prov. *aguist*, kat. *haguíres*, st. šp. *oviste*, mod. šp. *hubiste*, port. *ouvéste* (naglašeno e je otvoreno), c) prov. *ac*, kat. *hagué*, st. šp. *ove*, mod. *hube*, port. *ouve*, d) prov. *aguém* (e je zatvoreno), kat. *haguérem*, st. šp. *oviemos*, šp. mod. *hubiemos*, port. *ouvęmos*, e) prov. *aguętz*, kat. *haguéreu*, st. šp. *oviestes*, mod. šp. *hubisteis*, port. *ouvęstes*, f) prov. *ágron*, kat. *haguéren*, st. šp. *ovieron*, port. *hubiéron*, port. *ouvęram*.

C. SIGMATSKI PERFEKT

§ 927. Ovaj se perfekt najmanje širio. U kat. ga je posve nestalo. Nastavak *-si* dolazi i ovdje ili poslije vokala (tipovi: vulg. lat. *posi*, *quaesi*) ili poslije konsonanata (tipovi *dixi*, vulg. lat. *prensi* > *prēsi*, *rīsī*, *mīsi*, *scripsi*) sa ili bez apofonije osnovnog vokala. Između obih grupa nastaje i u ovim jezicima ujednačavanje.

Kao paradigma neka služi kl. lat. *posui*, vulg. lat. *posī* od lat. *ponĕre* > prov. *ponre*, prov. kat. *pondre*, šp. *poner*, port. *pôr*.

a) prov. *pos*, kat. *ponguí* (analogički prema perfektu na *-ŭī* i *ī*), šp. *puse*, port. *pus*, b) prov. *posist*, kat. *ponguéres*, šp. *pusiste*, port. *posęste*, c) prov. *pos*, kat. *pongué*, šp. *púso*, port. *pôs*, d) prov. *posem* (e je zatvoreno), kat. *ponguérem*, šp. *pusimos*, port. *posęmos*, e) prov. *posetz*, kat. *ponguéreu*, šp. *pusísteis*, port. *posęstes*, f) prov. *poseron*, kat. *ponguéren*, šp. *pusiéron*, port. *posęram*.

Vokal *u* u šp. paradigmi nastao je po pravilu u 1 l. sing. po zakonu metafonije. Odatle je analogijom prenesen u ostala lica. Starije stanje očuvao je port., koji tačno prema fonetskom zakonu razlikuje 1 i 3 l. Ostali su šp. i port. sigmatski perf.: *dixi* > šp. *dije*, port. *disse*, *conduxi* > šp. *conduje*, *traxī* > šp. *traje*, port. *trouxe*, **quaesī* > port. *quis*, *prēsī* > *prise* i t. d.

D. APOFONIJSKI PERFEKT

§ 928. Ograničen je i ovdje na četiri glagola: *facere* > prov. *faire*, kat. *fer*, šp. *hacer*, port. *fazer* — *fēcī*, *vĭdēre* prov. *vezer*, kat. *veure*, šp. port. *ver* — *vīdī*, *venīre* — *vēnī* i *tĕnēre* — **tēnī* (kl. lat. *tĕnuī*).

Pod uplivom posljednjeg kl. lat. perfekta bio je kl. lat. *vēnī* analogički preobražen u **vēnuī*.

U prov. i kat. arei, gdje se ova inovacija održala, očuvao se trag apofonijskoga *ē* u 1 l. sing. na osnovu zakona metafonije: a) prov. *vinc*, b) *venguist*, c) *venc* i t. d. a) *tinc*, b) *tenguist*, c) *tenc*, i t. d.; kat. *tinguí vinguí* i t. d., gdje je vokal *i*, pravilan samo u naglašenom slogu 1. l. sing., proširen u sva lica i u nenaglašene slogove.

U šp. port. glagoli *tenēre* > šp. *tener*, port. *ter* i *venire* šp. *venir*, port. *vir* ne idu zajedno.

Apofonijski se perfekt očuvao u *vēnī* > šp. *vine* i t. d., port. *vi* i t. d., dok je zbog istoznačnosti *tenere* bio sasvim preobražen prema *habēre* šp. *tuve*, port. *tivi*, u šp. čak i u naglašenom vokalu.

Druga dva apofonijska perfekta *fēcī* i *vīdī* održala su se bez znatnijih analogijskih promjena na čitavoj teritoriji: a) prov. *fiz* = kat. *fiu*, st. šp. *fiz*, mod. šp. *hice*, st. port. *fiz*, b) prov. *fezíst*, kat. *feres*, st. šp. *feziste*, mod. *hiciste*, port. *fizęste*, c) prov. *fetz (fes, fe)* = kat. *feu*, st. šp. *fizo* ili *fezo*, mod. *hizo*, port. *fêz*, d) prov. *fezém*, kat. *férem*, st. šp. *fiziemos*, mod. *hicimos*, port. *fizęmos*, e) prov. *fezétz*, kat. *féreu*, st. šp. *fiziestes*, mod. *hicisteis*, port. *fizęstes*, f) prov. *féron*, *feiron* = kat. *feren*, šp. *hicieron*, port. *fizeram;* a) prov. *vi*, kat. *viu* (analogički prema *fiu*), šp. port. *vi*, b) prov. *vist*, kat. *veres*, šp. port. *viste*, c) prov. *vi(c)*, kat. *véu*, šp. *vió*, port. *viu*, d) prov. *vim*, kat. *vérem*, šp. port. *vimos*, e) prov. *vitz*, kat. *véreu*, st. šp. port. *vistes*, mod. šp. *vísteis*, f) prov. *viron*, kat. *veren*, šp. *vieron*, port. *viram*.

E. REDUPLICIRANI PERFEKT

§ 929. Očuvala su se kao i u ostalim romanskim jezicima samo dva: *stĕtī* od *stare* > prov. kat. šp. port. *estar*, i *dĕdī* od *dare* > prov. kat. šp. port. *dar*.

Od ova dva prvi je prešao sasvim u perfekte na *-ui*, što je već gore rečeno u § 926, pa se u mod. šp. slaže i u vokalu sa perfektom od *habui* > *hube: estuve*, dok je u port. očuvan naglašeni vokal *i: estivi*, koji je nastao po zakonu metafonije. Tako ostade samo *dĕdī*, koji je bio prenesen i na kl. lat. *vēndĭdī* > vulg. **vendĕdī*.

a) prov. *dęi*, šp. *di*, port. *dei*, b) prov. *dęst*, *dięst*, šp. *diste*, port. *dęste*, c) prov. *dęt*, šp. *dió*, port. *deu*, d) prov. *dem*, šp. *dimos*, port. *dęmos*, e) prov. *dętz*, st. šp. *diestes*, mod. *disteis*, port. *dęstes*, f) prov. *dęron*, šp. *dieron*, port. *dęram*.

F. PERFEKT RAZLIČITE OSNOVE

§ 930. Kao i u ostaloj Romaniji to je samo *fuī* za kl. lat. *esse*, vulg. lat. *essere* > prov. kat. *esser*, šp. port. *ser*. Održao se posvuda sa malim analogijskim izmjenama,

a) lat. *fui* > prov. kat., st. šp., port. *fui*, mod. šp. *fuí* (prema konjugaciji *-ir*), b) vulg. lat. *fŭstī* > prov. *fust*, kat. *fores*, st. šp. *fuste*, mod. *fuiste*, port. *foste*, c) vulg. lat. *fŭt* > prov. *fo(n)*, kat. *fou*, st. šp. *fo*, *fue*, mod. *fué*, port. *foi*, d) vulg. lat. *fŭmus* > prov. *fom*, kat. *fórem*, st. šp. *fuemos*, mod. *fuimos*, port. *fomos*, e) vulg. lat. *fŭstis* > prov. *fotz*, kat. *fóreu*, st. šp. *fuestes*, mod. *fuísteis*, port. *fôstes*, f) vulg. lat. *fŭrun(t)* > prov. *foro(n)*, kat. *foren*, šp. *fueron*, port. *foram*.

Pluskvamperfekt indikativa

§ 931. Za razliku od st. fr., gdje se ovaj morfem očuvao samo u iznimnim slučajevima, a naročito za razliku od rum., ital. i retoroman., gdje se uopće nije održao, ova grupa jezika, izuzev katal., očuvala ga je u potpunoj morfološkoj čistoći, ali mu je promijenila funkciju. Slično našem aoristu *bih* i fr. imperfektu u irealnim rečenicama, preuzeo je ovaj indikativni oblik značenje modusa konjunktiva želje (optativa).

Morfološki potječe ovaj morfem od kl. lat. skraćenog 3 l. plurala perfekta: *cantaverunt* > *cantárun(t)*.

U pogledu naglašenog vokala važi pravilo da u svim jezicima odgovara naglašenom vokalu njihova perfekta. Zbog toga se možemo ograničiti samo na jednu paradigmu konjugacije *-ar*.

a) vulg. lat. *cantāra* > prov. *cantęra* »pjevao bih«, šp. port. *cantára*, b) vulg. lat. *cantáras* > prov. *cantęras*, šp. port. *cantáras*, c) vulg. lat. *cantara(t)* > prov. *cantęra*, šp. port. *cantára*, d) vulg. lat. *cantarámus* > prov. *canterám*, šp. port. *cantáramos*, e) vulg. lat. *cantarátis* > prov. *canterátz*, šp. port. *cantáreis*, f) vulg. *cantáran(t)* > prov. *cantęran*, šp. *cantáran*, port. *cantáram*.

Jednako kao u imperfektu (upor. § 922), prov. jezik očuvao je lat. akcenatsko pravilo, a šp. port. generalizovao je akcenat singulara i u pl., tako da ne skače u ovim jezicima.

Pluskvamperfekt konjunktiva

§ 932. I u ovoj grupi jezika očuvao se ovaj latinski morfem u potpunoj čistoći. Za nj, kao i za pluskvamperfekt, važi isto morfološko pravilo; osniva se na kl. lat. skraćenom obliku: *cantavíssem* > *cantássem*.

U pogledu naglašenog vokala vrijedi i za nj isto pravilo koje i za indikativni oblik.

I ovaj je morfem u ovoj grupi roman. jezika promijenio funkciju, jednako kao i u ostaloj Romaniji. Dobio je značenje imperfekta konjunktiva zbog toga što se klas. lat. imperfekt konjunktiva posvuda izgubio iz govora. Održao se samo u sardinskom dijalektu.

I u pogledu akcenta važi za ovaj morfem isto pravilo koje i za pluskvamperfekt indikativa. Lat. akcenat očuvao je prov., a kat. šp. port. generalizovao je akcenat singulara.

I ovdje dosta je paradigma konjugacije *-ar*.

a) Vulg. lat. *cantásse* > prov. kat. *cantęs*, šp. *cantase*, port. *cantasse*, b) vulg. lat. *cantásses* > prov. kat. *cantęsses*, šp. *cantases*, port. *cantasses*, c) vulg. lat. *cantasse(t)* > prov. kat. *cantęs*, šp. *cantase*, port. *cantasse*, d) vulg. lat. *cantassémus* > prov. *cantessém*, kat. *cantéssem*, šp. *cantásemos*, port. *cantássemos*, e) vulg. lat. *cantassétis* > prov. *cantessétz*, kat. *cantéssiu*, šp. *cantáseis*, port. *cantásseis*, f) vulg. lat. *cantássen(t)* > prov. *cantęssen*, kat. *cantessin*, šp. *cantásen*, port. *cantássem*.

Perfekt konjunktiva

§ 933. Očuvao se na dvije razdaleke aree, u rum. i starodalm. u istočnoj Romaniji, i u šp. port. u zapadnoj.

Za nj važi isto morfološko pravilo koje i za pluskvamperfekt indikativa i konjunktiva. Osniva se na skraćenom kl. lat. konjunktivu perfekta.

U šp. i port. proveden je akcenat singulara.

Upotrebljava se samo u uvjetnim (kondicionalnim rečenicama).

Kako su mu nastavci dijelom isti koji infinitivu, dao je u port. sintaksi povoda da se razlikuje bezlični (infinitivo impessoal) od fleksivnog ili ličnog infinitiva (infinitivo pessoal). Primjer: *Deu-me trinta escudos para eu comprar a nova revista* »Dao mi je 30 škuda da kupim (upravo: za: ja kupiti) novi časopis«. Ova značajna osebujnost ovoga jezika dovela je do toga da port. infinitiv može imati zaseban subjekat neovisan od finitnog glagola kome je dopuna.

a) vulg. lat. *cantáro* > st. šp. *cantáro*, mod. *cantare*, port. *cantar*, b) vulg. lat. *cantáres* > šp. port. *cantares*, c) vulg. lat. *cantare(t)* > šp. *cantare*, port. *cantar*, d) vulg. lat. *cantarémus* > šp. *cantáremos*, port. *cantármos*, e) vulg. lat. *cantarétis* > šp. *cantáreis*, port. *cantardes*, f) vulg. lat. *cantaren(t)* > šp. *cantáren*, port. *cantárem*.

Particip perfekta

§ 934. U pogledu arizotoničkog lat. participa na *-ātu, -ītu* sva ova četiri jezika idu zajedno sa ostalim roman. jezicima: prov. kat. *-at*, šp. port. *-ado*, prov.-kat. *-it*, šp. port. *-ido* za

*

m. r., prov. kat. šp. port. *-ada -ida* za ž. r. Ova dva nastavka održala su se ovdje u istoj čistoći kao i u ostaloj Romaniji.

Arizotonički particip na *-ūtu*, koji se veoma raširio u vulg. lat., dobro je zastupljen u prov. i kat., a u šp. port. nadomješten je sa participom na *-ītu*. Ovaj particip prenosi se kadikad u ovim jezicima i na rizotoničke participe, kao sp. *cocido*, port. *cozido* mjesto st. i jevr. španj. *cocho* < lat. *coctus*. U starim šp. i port. tekstovima ima još tragova participima na *-ūtu:* st. port. *venudo*, danas *vindo* < **venido*.

Za participe na *-ūtu* važi u prov. i kat. isto morfološko pravilo. Poznaju ga najviše glagoli koji prave perfekt na *-ui*. Primjeri: prov. *vinc — vengut, aic — agut, poc — pogut* i t. d., kat. *haguí — hagut, vinguí — vingut, beguí — begut* i t. d.

Rizotonički participi na *-tus* zastupljeni su u poznatim primjerima: a) *factu* > prov. *fach* ili *fait*, kat. *fet*, šp. *hecho*, port. *feito; dictu* > prov. kat. *dit*, prov. *dig, dich*, šp. *dicho*, port. *dito; scrīptu* > prov. kat. *escrit*, šp. *escrito* (i kao pridjev i imenica inače i analogički *escribido*), port. *escri(p)to, mortu* > prov. kat. *mort*, šp. *muerto*, port. *morto, positu* > vulg. lat. *postu* > prov. kat. *post*, šp. *puesto*, port. *posto*, kl. lat. *solūtum* > vulg. lat. **soltu* > prov. kat. *solt*, prov. *sout*, šp. *suelto*, port. *solto* i t. d. b) kl. lat. *apertu* > vulg. *opertu* > prov. *ubert*, kat. *obert*, šp. *abierto*, port. *aberto*, c) *prehensu* > vulg. lat. *presu* > prov. kat. *pres*, šp. port. *preso* (pored analogičkoga *prendido*), d) sa složenim nastavkom *-s* + *-t: vīs-* + *-t* > prov. kat. *vist*, šp. port. *visto*, i t. d.

Stari rizotonički participi očuvali su se često i ovdje kao pridjevi: *strĭctu* > prov. kat. *estret*, šp. *estrecho*, port. *estreito, fĭctum* > prov. *fich*, šp. *hito* »taman«, port. *fito* »zabijen« i t. d.

Futur

§ 935. I ovdje se pravi na jednak način kao u čitavoj zapadnoj Romaniji, gdje se, za razliku od istočne, koja upotrebljava *volēre* > rum. *vrea*, infinitiv konstruiše sa prezentom od *habere* > prov. kat. *aver*, sp. *haber*, port. *haver* i to tako da u 1 i 2 l. plurala otpada osnova.

Na teritoriji ova četiri jezika sintagma inf. + *habere* mogla se je u staro doba mijenjati u saglasnosti sa ritmom rečeničnog akcenta: st. šp. *cantaré* = *he cantar* »pjevaću«. Jezik trubadura dopuštao je dijelenje oba elementa zamjeničkim objektima: *amar los ai* »ljubiću ih«, kao što se i danas još može u port. kazati: *fazel-o hei* »učiniću to«.

Danas je u kat. i šp. sintagma postala nedjeljiva i, kao u fr., kat. šp. *-re* je postao pravi nastavak futura.

Glagoli 2 i 3 mrtve konjugacije sinkopiraju vokal e infinitivnog nastavka pred nastavcima futura i ovdje kao u čitavoj zapadnoj Romaniji. Nemoguće konsonantske grupe, koje zbog toga nastaju, uklanjaju se u prov., kat. i šp. a) umetanjem konsonanta *b d*, b) metatezom i c) asimilacijom u st. port.

Primjeri: a) *vàlere* + *áio* > prov. *valrai*, kat. šp. *valdré*, port. *valerei, pònere* + *áio* > prov. *ponrai* ili *pondrai*, kat. *pondré*, šp. *pondré*, port. *porei, tènere* + *aio* > prov. kat. *tenrai, tendrai*, kat. *tindré*, šp. *tendré*, port. *terei, tĭmere* + *ai* > prov. *temerai*, kat. *temeré*, st. šp. *tembré*, i t. d., b) st. šp. *terné, porné, verné* od *tener, poner, venir*, c) *vènire* + *áio* > prov. *venrai, vendrai*, kat. *vindré*, šp. *vendré* pored *verné*, st. port. *verrai* pored *venrei*, danas pravilno *virei*.

Kao paradigma neka služi *cantar:* a) prov. *cantarái*, kat. šp. *cantaré*, port. *cantarei* b) prov. kat. šp. port. *cantarás*, c) *cantará*, d) prov. kat. *cantarém* (zatv. e), šp. port. *cantaremos*, e) prov. *cantarétz* (zatv. e), kat. *cantaréu*, šp. port. *cantaréis*, f) prov. kat. šp. *cantarán* (prov. *-au, -óu*), port. *cantarão*.

Futur preterita ili kondicional

§ 936. Morfološko je pravilo za nj isto kao i za futur. Nastao je iz sintagme infinitiv + nastavak imperfekta od lat. *habebam* > prov. kat. šp. *avia*, port. *havia*. Arizotonička osnova ovoga glagola ne dolazi u obzir kao i inače u zapadnoj Romaniji. Sve što je rečeno za futur u pogledu sinkope intertonike važi i ovdje.

Paradigma: a) vulg. lat. *cantar* + *-éa* > prov. kat. šp. port. *cantaría*, b) prov. šp. port. *cantarías*, kat. *cantaríes*, c) *cantaría*, d) prov. *cantariám*, kat. *cantaríem*, šp. port. *cantaríamos*, e) prov. *cantariátz*, kat. *cantaríeu*, šp. *cantariais*, port. *cantaríeis*, f) prov. šp. *cantarían*, kat. *cantarien*, port. *cantariam*.

OSNOVA

§ 937. Zbog općeg romanskog zakona apofonije (upor. § 47) i u ovim jezicima nastaje razlika u osnovnom vokalu u rizo- i arizotoničkim oblicima, jednako kao u rum., ital. i fr., ovdje dakako u saglasnosti sa zasebnim fonetskim zakonima ovih jezika.

Osim toga, u 1 l. prez. sing., i u konjunktivu ovoga vremena i u gerundiju može se mijenjati dočetni konsonant osnove, ako je glagol očuvao lat. dočetak *-eo, -io, -eam, -iam* i t. d. Tada će dočetni konsonant osnove biti podvržen zakonima jotovanih konsonanata (upor. §§ 428a—428f).

U ovim istim morfemima može se napokon i raširiti glagolska osnova pomoću dočetka *-go*, kao u ital. i u dijalektičnom st. fr. Ovo proširenje ne pozna istočna Romanija.

Postanje ovog čudnog glagolskog sufiksa kadikad je u ovim jezicima jasnije negoli u ital. i u sjev. franc. Premda ga, u glavnom, pozna čitava zapadna Romanija, ne izgleda ipak da se je pojavio već u vulgarnom latinitetu, nego se je razvijao u svakom jeziku posebice. Osobito je plodan u kat.

Glavni razlog za njegovo postanje fonetske je i morfološke prirode ujedno. *Jota,* koje je raširivalo prezentsku osnovu u 1. l. sing. i u konjunktivu, u vezi s *n* dalo je u svim ovim jezicima, kao i u ital. i fr., palatalni nazal *ń*. Taj isti rezultat dala je i grupa *ng* pred *e i* u sing. prezenta. Zbog toga je analogija našla u ovim fonemima polaznu tačku za izjednačenje oblika *teneo, teneam* i *frango, frangam: tengo tenga* (upor. niže § 946.

Sve ove tri pojave karakterišu i ovdje t. zv. mrtvu konjugaciju.

Apofonija ili alternances vocaliques

§ 938. Kako je i prirodno, ove pojave variraju prema jezicima.

Prov., koji nije poznavao diftongacije, ne dolazi gotovo u obzir. Ali je i u jeziku trubadura moralo postojati u pogledu vokala *e o* nešto slično što i u današnjem kat., gdje apofonija ne dolazi do izražaja u ortografiji nego u izgovoru, jer se drugojačije izgovaraju nenaglašeni vokali negoli naglašeni, premda se jednako pišu (upor. § 40).

Prema Huberu razlikujemo u kat. ovih pet apofonija: 1. nenaglašeno ë (pisano *a*) — naglašeno *a*. Primjer: *passar* (izgov. *pësá*) — 3 l. prez. ind. *passa* (izgov. *pasë*); 2) nenaglašeno ë (pisano e) — naglašeno ę (pisano e). Primjer: *pensar* (izgov. *pënsá*) — 3 l. sing. *pensa* (izgov. *pęnsë*); 3) nenaglašeno ë (pisano e) — naglašeno zatv. e (pisano e). Primjer: *deixar* (izgov. *dëšá*) »pustiti« < lat. *laxare,* fr. *laisser,* šp. *dejar* — 3 l. sing. prez. *deixa* (izgov. *dęšë*); 4) nenaglašeno *u* (pisano *o*) — naglašeno otvoreno *o* (pisano *o*). Primjer: *gosar* (izgov. *guzá*) »usuditi se« < lat. *ausare* — 3 l. sing. *gosa* (izgov. *gozë,* otv. *o*); 5) nenaglašeno *u* (pisano *o*) — naglašeno zatv. *o* (pisano *o*). Primjer: *comptar* (izgov. *kumpta*) < lat. *computare* — 3 l. prez. *compta* (izgov. *komptë*).

§ 939. Šp. jezik pozna diftongaciju naglašenih otvorenih *e o* u otvorenim i zatvorenim slogovima (upor. §§ 150—151).

Zbog toga nastaje apofonija kod ovih vokala u daleko većem opsegu negoli u fr. Pored *vengo, vienes viene venimos venís vienen, tengo tienes tiene tenemos teneis tienen,* koji odgovaraju fr. i ital. tipu nalazimo u ovom jeziku još ovu apofoniju i kod glagola 1, 2 i 3 konjugacije *acertar entender* i *sentir: acierto, aciertas acierta acertamos acertáis aciertan; entiendo entiendes entiende entendemos entendéis entienden; siento sientes siente sentimos sentis sienten.*

Nemogućno je u ovom pregledu prebrojiti sve glagole, koji pokazuju ovakovu apofoniju. Glagola, koji mijenjaju osnovno e na ovaj način, ima oko 150. Prema tome može se reći da je ova apofonija živa u šp., nije mrtva kao u ital. i fr.

U 2 konjugaciji pojavljuje se i apofonija nenaglašeno e — naglašeno *i*. Uza to još na osnovu harmonije naglašenih i nenaglašenih vokala ili t. zv. metafonije (upor. § 161—162a) i nenaglašeno e pretvara se u *i,* kadgod se u morfemu pojavljuju rastući diftongi *ié, ió*. Primjer *pedir* < lat. *petere* »tražiti, moliti«.

Primjer: prez. ind. *pido pides pide pedimos pedís piden.* Konj. prez. *pida, pidas pida pidamos pidais pidan.* Imperfekt *pedia* i t. d. Futur: *pediré* i t. d. Kondicional: *pediria* i t. d. Imperfekt konjunktiva: *pidiese* i t. d. Pluskvamperfekt *pidiera,* i t. d. Konjunktiv perfekta: *pidiere* i t. d. Imperativ *pide, pedid.* Prošli particip *pedido,* gerundiv *pidiendo.*

Glagola druge konjugacije, koji sadrže e u osnovi i pokazuju ovu dvostruku apofoniju, imade oko 50.

Kod otvorenog *o* ne nalazimo apofoniju *o — ue* samo u glagolima *poder, morir, mover,* gdje postoji i u ital. i fr.: *puedo, puedes puede podemos podéis pueden* i t. d., nego i kod glagola 1, 2 i 3 konjugacije, kao što su *acordar, absolver, dormir.* Paradigme: *acuerdo acuerdas acuerda acordamos acordáis acuerdan; absuelvo absuelves absuelve absolvemos absolvéis absuelven; duermo duermes duerme dormimos dormis duermen;* analogno konjunktiv prezenta i imperativ.

Glagola koji pokazuju ovu apofoniju imade oko 125. Ova apofonija je dakle živa, nije mrtva kao u fr.

Paralelno apofoniji *e — i, i — ié ió* javlja se pod istim uslovima i apofonija *o— u, u — ié ió* u istim morfemima i na osnovu istih zakona.

Primjer: vulg. lat. **potrīre,* kl. lat. *pŭtrēscĕre* > *podrir.* Prez. ind. *pudro pudres pudre podrimos podrís pudren.* Konjunktiv prezenta: *pudra pudras pudra pudrámos pudráis pudran.* Imperativ *pudre podríd.* Imperfekt ind. *podría* i t. d. Perfekt *podrí podriste pudrió podrimos podrísteis pudrieron.* Imperfekt konjunktiva *pudriese* i t. d. Futur *podriré* i t. d. Kondicional *podriria* i t. d. Konjunktiv perfekta *pudriere* i t. d. Pluskvamperfekt *pudriera* i t. d. Particip *podrido.* Gerundiv *pudriendo.*

Ova apofonija broji danas samo ovaj glagol. Zbog toga je analogijom prenesen i u ovom glagolu (kao i u ostalima) *u* u infinitiv *pudrir,* koji se oblik označuje također kao pravilan.

§ 940. Port. jezik ne pozna diftongaciju kao ni prov. kat. Zbog toga se u ovom jeziku ne pojavljuju apofonije kastiljanskog tipa. To ipak ne znači da ovaj jezik ne pozna nikakovih

apofonija. Naprotiv, njegove su apofonije brojnije nego kastiljanske. Naliče jednim dijelom na katalanske. Osnivaju se 1. na različitom izgovaranju vokala *a e o*, kad se nalaze u nenaglašenom slogu (upor. § 44), 2. na zakonima port. metafonije.

Glagoli kojih osnova sadrži vokale *a e o* pokazuju mjesto njih u arizotoničkim oblicima: *a* tipa engl. *above, ë, u.*

Primjeri: 1) *falár* < lat. *fabulare* — 3 l. sing. prez. *fála* (izgov. nenaglašeno *a* kao a u engl. *above),*

2) *concertar* (izgov. *koⁿsërtár* — 1. l. sing. pres. *concerto* (izg. *koⁿsertu*),

3) *tocár* (izgov. *tukár*) — 3. l. *toca* (izgov. otvor. *o* i *-a* kao engl. *above*),

4) Rizotoničko e izgovara se zatvoreno pred dočetnim *o*, otvoreno pred dočetnim *-e: dever* < lat. *debēre* — prez. *devo* (izg. *devu*, e zatv.), *deves* (izgov. *dęviš*), *deve* (izgov. *dęvë*), *devemos* (izgov. *dëvemuš*, e zatv.), *deveis* (izgov. *dëvaiš*, a engl. *above*), *devem* (izg. *dęvãi, ã* = nasalirano a od *above*).

5) Rizotoničko *o* izgovara se i piše u ili *ô* pred dočetnim *-a -o*, kao otvoreno *o: dormir* — prez. *durmo, dormes, dorme* (ova dva oblika sadrže otvoreno *o*), *dormimos, dormis* (nenaglašeno *o* = *u*), *dormem* (*o* je otvoreno), konj. prez. *durma durmas durmamos durmais durmam*, imp. *dorme* (*o* je otvoreno), *dormi* (*o* = *u*). Apofonije pod brojem 4, 5 i 7 osnivaju se na portugiškoj metafoniji (upor. § 162).

Pored ovih slučajeva postoji još 6) zatv. *o* u rizotoničkom — w u arizotoničkom obliku. Primjer: *perdoar* (izgov. *përđwár*) < lat. *perdonare* — 3. l. sing. pres. *perdóa* (izgov. *përđoa*, a = engl. *a* od *above*), zatim 7) rizotoničko e pretvara se u *i* pred dočetnim-a ili *-o*, u otvoreno *ę* pred dočetnim *-e*. Primjer: *seguir* »slijediti« < vulg. lat. *sequire* — prez. *sigo* (izgov. *sigu*), *segues* (izgov. *sęgiš*), *segue, seguimos seguis, seguem* (*ę*).

Djelovanje jote

§ 941. U obzir dolaze i na ovoj teritoriji glagoli mrtve konjugacije: *audire* > prov. *auzir*, kat. *ohir* ili *oure*, šp. *oir*, port. *ouvir, sentire* > prov. kat. šp. port. *sentir, facere* > prov. *faire*, kat. *fer*, šp. *hacer*, port, *fazer, venire* > prov. šp. *venir*, kat. *vindre*, port. *vir, tenere* > prov. kat. *tenir*, šp. *tener*, port. *ter*, vulg. lat. *potēre* > prov. kat. šp. port. *poder*, vulg. lat. *volēre* > prov. kat. *voler*. (U šp. port. zamijenjen je posljednji sa *quaerere* > *querer*, koji se nalazi i prov. i kat.), *solēre* > prov. šp. *soler*, kat. *soldre*, port. *soer*, vulg. lat. *sapēre* > prov. kat. šp. port. *saber*, kat. *sebre, tacere* > prov. *tazer, placere* > prov. *plazer*, kat. *plaure, nocēre* > *nozer*, kat. *noure*, šp. *nucir, exire* > prov. *eissir*, kat. *eixir*, šp. port. *exir, valere* > prov. šp. port. *valer*, kat. *valdre, ferire* > prov. port. *ferir*, šp. *herir, fugire* > prov. kat. port. *fugir*, šp. *huir* i još neki (upor. § 942).

§ 942. Prema fonetskim zakonima djelovanje jote vrši se u 1 l., u konjunktivu prezenta i u gerundivu. I zaista u prov. postoji od *auzir* 1. l. prez *aug, auch*, konj. *auja* tačno po fonetskom zakonu. Ali je ova promjena napuštena kod *gauzir* i *sedere* > *sezer*, gdje se 1 i 3 l. izjednačuje *jau* < *gaudet, set.*

Lat. *facio, faciam* potpuno je očuvano: *fatz, fas*, konj. *fassa*, ali ima i analogičkih oblika prema *vado* > vulg. lat. **vao: tau, fauc.*

Lat. *venio, veniam* reflektira se tačno u *venh*, konj. *venha*, pored *venc, venga*, o čemu niže u § 946, isto tako *teneo, teneam* u *tenh*, konj. *tenha*, pored *tenc, tenga*, o čemu također niže u § 946.

U prov. nije se očuvao vulg. lat. **poteo* ili **possio*, nego je stvorena nova konjugacija prema tipu *cognosco* > vulg. lat. *connosco: posc, puosc, puesc*, konj. *posca, puosca, puesca.* Ovo je jedna od morfoloških osobitosti ovoga jezika.

Vulg. lat. **voleo, volea* potpuno je očuvano: *vuelh, vuolh, velh*, konj. *vuelha* i t. d., isto tako i *soleo* > *suelh.*

Sapio i *habeo* idu zajedno u toliko što je konsonant osnove ispušten u 1 l. prez., ali se u svim ostalim oblicima očuvao, i to kod *sapere* i u 2 i 3 l. sing. i 3 l. pl., dok *habeo* > vulg. lat. *aio, ao* pozna pokraćivanje u ovim licima: *sapio* > *sai, sabs* i t. d., ali konj. *sapiam* > *sapcha.*

Taceo > *tatz, video* > *vei*, sadrže tačno lat. 1 l. prez., dok se *placere* upotrebljava samo u 3 l. sing. *platz* (pored *plai*).

Ovamo još *valeo* > *valh, *morio* > *muor muer.*

Analogički je prenesen *-io* i na *tollo* > *tuelh, tuolh*, konj. *tuelha*, na *quaero* > *quier.*

Premda je prov. jezik očuvao dosta tragova djelovanja jote, ipak je napustio i on jotu u 1. l. prez. kod glagola *temer, dormir, servir* i t. d. kao i ostali romanski jezici: *tem, dorm.* Isto tako i u *exeo*, gdje je stvorio kao ital., *iesc*, esc prema tipu inhoativne konjugacije (upor. § 923).

§ 943. Kat. slijedi provansalski razvitak u *audio audiam: òig*, konj. *oja* (inf. *oure*) i prenosi ovaj fonem i na *vado: vaig*, konj. *vagi* (inf. *anar*) i na *faig* (inf. *fer*). Isto tako *video* > *veig* konj. *vegi.*

Naprotiv *venio teneo, *poteo, valeo* nijesu zastupljeni u mod. kat.

**Voleo, sapio* nalaze se i ovdje kao i u prov. *vull, sé*, ali konj. već odstupa, o čemu niže u § 946.

Facio se opet slaže samo u konjunktivu *faci* u pogledu konsonanta.

Ovamo možda još *torqueo* > *torço, vĭnco* > *venço.* Ali ovdje može ç potjecati iz ostalih lica prezenta.

Kako se vidi, kat. nije sklon djelovanju jote u morfologiji. Kao arhajizam očuvalo se ovdje morfologijsko jota u daleko manjem obimu nego u prov.

§ 944. I današnji španj. uklanja djelovanje morfologijskog jota. U starijem jeziku i u dokumentima ima za nj daleko više potvrda, negoli u današnjem kastiljanskom. Ipak je u gerundivu 2 i 3 konjugacije generalizovan i u modernom jeziku dočetak *-iendo*, koji je pravilan u 4 lat. konjugaciji: *temiendo, partiendo; vistiendo, midiendo, durmiendo.* U posljednja 3 primjera vidimo da diftong vrši i promjenu prethodnog e > *i*, o kojoj je bila riječ u § 939.

Arhajizam se očuvao u vulg. lat. *aio, aja* > *he, haya, *saio* > *se, sapiam* > *sepa, capio, capiam* > *quepo, quepa.*

Pod uplivom *dico* > *digo, facio* je bio reformiran u **faco* > *hago, haga,* što je osobitost ovoga jezika. Isto je tako izmijenjen i *poder: puedo.*

Arhajizam se očuvao još u *video* > *veo,* konj. *vea, fugio* > *huyo, huya, audio* > st. šp. *oyo, oya, sedeo* > *seo,* konj. *sea.*

U morfemima glagola *fuir* y je prenesen iz 1 lica i ostala rizotonička: *huyes, huye, huímos, huís, huyen.* Po primjeru ovoga glagola mijenjaju se u prezentu svi ostali koji se svršuju na *-uir* u infinitivu.

Trag joti očuvala je, kao i u port., i promjena *é* > *i* (upor. § 939) u *serviat* > *sirva* se i t. d.

§ 945. Port. pokazuje, naprotiv, osobitu sklonost za djelovanje jote. U tom jeziku prenosi se i na druge glagole konjugacije *-er, -ir.*

Primjeri: vulg. lat. *ajo* > *hei,* konj. *haja; caber:* st. port. *cabha, caibha* < *capiat; arder: arço, chover* »kišiti«: konj. *chouvha* < vulg. lat. **ploviat, doer: doyo, doya; fazer: faço, faça; jazer: jaço, jaça; maer* < lat. *manere: manho, morrer: moiro, moira; perder: perço, perça; poer, pôr* > *ponho* < **ponio,* konj. *ponha, querer: quero* pored *queiro* < **quaerio,* konj. *queira, receber:* konj. *recebia; seer* < *sedere: sejo, seja, soler* > *soyo; ter: tenho, tenha; trazer: trajo* pored analogičkoga *trago; dormir* > *dormho dormio, mentir: menço, mença, ouvir: ouço ouça, pedir: peço. peça, parir:* konj. *paira, rir* < *ridere:* konj. *rija, sair* < *salīre: sayo, saya, seguir: sigo* < **sequeo, sentir: senço, servir: servio, servia, vir* < *venīre: venho, venha.*

Ovo su sve primjeri iz starog jezika. Danas su se očuvali: *faço faça, sei, saiba, caibo caiba, tenho tenha, queira, vejo veja, ponho ponha, venho venha, meço meço* (od *medir* »mjeriti« < lat. *metīre*) *peço peça* (od *pedir* »moliti«), *ouço ouça* (od *ouvir* »čuti«), *caio caia* (od *cair* »pasti«), *saio saia* (od *sair* »izaći« < lat. *salīre*).

§ 946. Kao u vulg. lat. što je *j* karakterisao 1 l. pres. sing. i čitav konjunktiv, tako je dodatak *-g* u zapadnim romanskim jezicima karakterisao iste morfeme nekih glagola mrtve konjugacije. Kako smo rekli u § 937, uzimlje se s pravom da je taj elemenat uzet od lat. glagola na *-ngere: -l(i)gere, -rgere tangere, frangere, plangere, jungere, colligere, spargere, tergere* koji su se očuvali u roman. jezicima. U sjev. fr. imade malo tragova tome dodatku. U ova 4 jezika, koje ispitujemo u ovom odjeljku, naročito je jako zastupljen u katalanskom.

Jezik trubadura pruža ove primjere: kl. lat. *vado,* vulg. lat. **vao* > *vauc* pored *vau,* kl. lat. *sto,* vulg. lat. **stao* > *estauc* pored *estau,* prema ovima analogički i *fauc* (pored *fau* i pravilnog *fatz*), *pono* > *ponc,* konj. *aponga, prehendo* > *prenc,* konj. *prenga* pored pravilnog *prenda, teneo* > *tenc* pored pravilnog *tenh,* konj. *tenga, venio* > *venc* pored pravilnog *venh.*

Brojniji su katal. primjeri: vulg. lat. **stao* > *estic,* konj. *estigui* (inf. *estar*); konj. *sapiam, capiam,* preokrenuti su u *sàpiga, càpiga* (inf. *saber, caber*); *valer: valc,* konj. *valgui, poder: puc,* konj. *pugui; soler: solc,* konj. *solgui, doler: dolc,* konj. *dolgui; sŭm* > *soc* pored pravilnog *só,* konj. *sigui; absoldre: absolc,* konj. *absolgui; vendre* »prodati« > *venc,* konj. *vengui* (ovako svi glagoli na *-ndre*), *pendre* »uzeti«: *prenc.* konj. *prengui, caure* »pasti«: *caic,* konj. *caigui; plaure* »dopasti se« *plac,* konj. *plagui; beure* »piti«: *bec,* konj. *begui; creure* »vjerovati«: *crec,* konj. *cregui, heure* »imati«: *hec,* konj. *hegui; jeure* »ležati«: *jec,* konj. *jegui; escriure: escric, escrigui; riure* »smijati se«: *ric, rigui, cloure* »zatvoriti«: *cloc, clogui, moure* »micati«: *moc, mogui, voler: vull,* konj. *vulgui, tenir: tinc,* konj. *vingui, venir: vinc,* konj. *vingui.*

I u kastiljanskom nalazi se ovaj dodatak kod ovih glagola: *valer: valgo, valga* (st. šp. *valo vala*), *salir: salgo, salga* (st. šp. *salo sala*). St. šp. *trayo* i *cayo* od *traer caer* zamijenjeni su danas sa *traigo, caigo,* konj. *traiga, caiga.* Ovamo ide još: *poner: pongo,* konj. *ponga; tener: tengo, tenga, oir: oigo* (st. šp. *oyo*), konj. *oiga, venir: vengo, venga.* Interesantne su promjene kod glagola *yacer, asir* »uhvatiti« (posuđenica iz prov. *sazir* < franačko *satjan* > fr. *saisir*): *yazgo* (pored *yago*), *asgo,* konj. *yazga, asga.*

Port. ne pozna ovu amplifikaciju osnove. U 1. l. prez. *trago* (prov. *trac*) pored *trajo,* konj. *traga* (prov. isto tako) od *trazer* < lat. *trahere* kao i st. šp. *trago,* nastala je već vulg. lat. promjena prema *ago agere.* Od *jazer* »ležati« pravilno *jaço* bilo obrnuto u *yasco, yazco,* u šp. opet u *yazgo.*

IZOLIRANA KONJUGACIJA

§ 947. Ovdje ćemo dati neke opaske uz verbum existentiae, koliko nije dosad učinjeno, i uz glavni verbum movendi.

Prezent indik. i konj. od lat. esse očuvao se uz značajne promjene na čitavoj teritoriji:

a) *sum,* vulg. lat. *so* > prov. *soi, sui, son, so,* kat. *soc* pored *so,* šp. *soy,* port. *sou* (prema *estou*), b) *ĕs* > *ęst, ięst,* kat. *ets,* šp. *eres,* port. *es,* c) *ĕs(t):* prov. *es,* kat. šp. *es,* port. *e,* d) *sumus* > prov. *som, em* (zatvor. *e*), kat. *som,* šp. port. *so-*

mos, e) *estis* > prov. *ętz*, kat. *sou*, šp. port. *sois*, f) *sun(t)* > prov. kat. šp. *son*, prov. *so*, port. *são*.

Dodatak *-i* u 1 licu sing. nalazi se još u šp. *estoy, doy, voy*. Ne nalazi se u port.: *estou* < vulg. lat. *stao, dou* < vulg. lat. *dao, vou* < lat. *vado*, vulg. lat. **vao*. Potječe od vulg. lat. *ajo* < *habeo*.

Šp. *eres* je futur po postanju. *-st* u prov. *est* potječe iz perfekta.

Prov. 1 l. pl. *em* ima vokal iz 2 i 3 l. sing. i 2. pl.

Kat. šp. i port. 2. l. pl. napravljeno je prema prvom.

Posso očuvao se u port. Prema ovom stvoren je analogički konjunktiv *possa*.

Konjunktiv se osniva na vulg. lat. *sia* > prov. *sia*, kat. *sigui*, šp. *sea*, port. *seja*. U šp. port. pomiješao se oblik sa *sedeam*.

Prov. kat. *anar* (šp. port. *andar* < lat. *ambitare, ir* < *ire*) pravi, kao i sjev. fr. *aller*, rizotoničke oblike od *vadere:* a) *vado* > prov. *vau* ili *vauc*, kat. *vaig*, šp. *voy*, port. *vou*, b) *vadis* > prov. kat. *vas*, port. *vais*, c) *vadit* > prov. kat. *va*, port. *vai*, d) prov. *anam*, kat. *anem*, e) prov. *anatz*, kat. *aneu*, f) *vadun(t)* > prov. kat. šp. *van*, port. *vão*.

Futur je od *ire* kao i u sj. fr.: prov. *irai*, kat. *iré* (pored *aniré*, gdje su se oba oblika stopila).

Šp. port. pozna mjesto prov. kat. arizotoničkih oblika u 1 l. pl. oblike od *vadere* ili *ire:* šp. port. *vamos*, port. također *imos* (rijetko). Za 2 l. pl. port. ima samo *ire: ides*, a šp. *vais*.

Konjunktiv: šp. *vaya* < vulg. lat. **vadia* i t. d., port. *va* < lat. *vada* i t. d. Prov. pozna konjunktiv od oba glagola: *an* i t. d. i *vaia* ili *vaza* < vulg. lat. *vadia*, kat. opet tačno prema indikativu a) *vagi* < vulg. lat. *vadia*, b) *vagis*, c) *vagi*, d) *anem*, e) *anen*, f) *vagin*.

POPIS I TUMAČ

naučnih izraza (termina), koji se upotrebljavaju u ovom udžbeniku

Onima koji su navedeni u 2 svesku, str. 182—186, dodaj još ove:

anafora (grčka složenica od a n á »iznova« i f e r ō »nosim«), pridjev a n a f o r i č k i (str. 67) ne upotrebljava se ovdje u značenju retoričke figure, koja se sastoji u višekratnom opetovanju iste riječi u jednoj rečenici, nego označuje demonstrativnu zamjenicu koja prethodi (je antécédant) relativnoj k o j i. Mjesto ovog naziva upotrebljava se i d e t e r m i n a t i v n i (od novog lat. pridjeva d e t e r m i n a t i v u s od determinare »odrediti«).

asibilacija (novolat. a s s i b i l a t i o od a s s ī b i l a r e »zujati, suštati, tiho govoriti«) »pretvaranje zatvorenih (okluzivnih) konsonanata u otvorene (spirante ili frikative)«; a s i b i l i r a t i, s i b i l a n t »konsonant tipa **s z**«.

asigmatski (grčka složenica od **a** »ne« i s i g m a slovo **s**) p e r f e k t označuje sve vrste ovoga lat. oblika koji nemaju pred ličnim nastavcima **-ī** i t. d. znak aorista **-s-**.

aspekt (lat. a s p e c t u s »pogled, izgled, vid«) označuje kod glagola i od njih izvedenih imenica »način kako se odvija glagolska radnja ili stanje«. U ruskoj gramatici prevodi se u v i d g l a g ó l a. Upor. Pregled fr. gramatike I, § 670.

ekspiratorni (novolat. e x s p i r a t o r od e x s p i r a r e »izdúšiti«) a k c e n a t »koji, protivno muzikalnom, ističe nada sve ostale slogove naglašeni vokal i svodi na najmanju mjeru muzikalne elemente, kao rastenje i padanje glasa i t. d.«.

ekvativ (novolat. a e q u a t i v u s o d a e q u a r e »jednačiti«) »vrsta komparacije, koja se izražava kod nas veznikom (i s t o t a k o) k a o«. Upor. § 660.

elativ (novolat. e l a t i v u s od e f f e r r e »uzdignuti u visinu«) »vrsta superlativa, koja se izražava kod nas opisno sa prilozima v r l o ili veoma«.

frikativ (novolat. f r i c a t i v u s od f r i c a r e »trti«) označuje u ovoj knjizi vrstu složenih konsonanata tipa **ts** (pisano kod nas **c**), **dz, tš** (pisano kod nas **č**), **dž.** U drugim naučnim fonetikama upotrebljavaju se u istom značenju nazivi s i b i l a n t, s p i r a n t, t. j. frikativ označuje opreku okluzivima.

kliše, g. **klišeta** = fr. c l i c h é »često opetovan izraz«.

komparacija (lat. c o m p a r a t i o »upoređenje«), k o m p a r a t i v (lat. c o m p a r a t i v u s »što služi upoređenju«) »drugi stepen pridjeva«.

inh(k)oativni (lat. i n c o h a r e ili i n c h o a r e »početi, nastupiti«) »važna vrsta lat. i romanskih glagola koji znače ulazak u stanje označeno pridjevom, kao naši s t a r j e t i, j á č a t i i t. d.«.

reduplikacija (lat. r e d u p l i c a t i o »opetovanje«), r e d u p l i c i r a t i označuje »opetovanje glagolske osnove u perfektu«.

sigmatski (grčko s i g m a slovo **s**) p e r f e k t jeste onaj koji ima pred ličnim dočetkom **-ī** i t. d. znak za aorist **-s-**.

superlativ (novolat. s u p e r l a t i v u s od s u p e r f e r r e »natkriliti«) »treći stepen pridjeva«.

sinoptički (pridjev od grčke složenice s y n o p s i s od s y n »sa« i o p s i s »pogled«) »istodobni prikaz iste materije različitih jezika«

SADRŽAJ

Strana

UVOD . . . . . 3— 4
§ 566 Definicija i zadaća uporedne romanske morfologije. § 567 Sinhronijska (statička) i diahronijska (dinamička) romanska morfologija.

LATINSKA DEKLINACIJA . . . . . 5— 20

I. Morfološka karakteristika klasično- i vulgarno-latinske imenice prema romanskoj . . . . . 5— 11
§ 568 Izražajna sposobnost lat. imenica. § 569 Padeži. § 570 Broj. § 571 Razlikovanje osnove od nastavka. § 572 Rod. § 573 Rizotonički i arizotonički oblici, parisyllaba i imparisyllaba. § 574 Deklinacioni tipovi. § 575 Ravnanje roda prema njima. § 576 Padeži i prepozicije.

II. Morfološka karakteristika romanske imenice . . . 11— 12
§ 577 Četiri tendencije u njezinom razvitku.

III. Morfologija imenica u vulg. latinitetu . . . . . 12— 13
§ 578 Razlozi redukcije padeža. § 579 Zamjena padeža. § 580 Fonetski razlozi propasti deklinacije.

IV. Analogija 14
§ 581 Značenje u morfologiji.

V. Jačanje lat. morfologije novim ekspresivnim sredstvima (član) . . . . . 14— 17
§ 582 Značenje člana. § 583 Pokazne zamjenice u funkciji člana. § 584 Starost romanskoga člana.

VI. Morfološka funkcija homonimije . . . . . 17— 18
§ 585 Morfološko diferenciranje zbog homonimija. § 586 Homonimija i analogija.

VII. Opća razmatranja o morfologiji i metodu morfološkog tumačenja 18
§ 587 Primjeri tumačenja.

VIII. Živi i mrtvi lat. oblici . . . . . 18— 20
§ 588 Koji su živi, a koji mrtvi tipovi u lat. deklinaciji?

ROMANSKA DEKLINACIJA . . . . . 21— 46
§ 589 Opći zadatak ispitivanja

I. Rumunska deklinacija . . . . . 21— 26
§ 590 Odnos prema latinskoj. § 591 Singular. § 591a Rod. § 592 Genitiv-dativ. § 593 Vokativ singulara. § 594 Glavne karakteristike rum. deklinacije. § 595 Plural. § 596 Plural na **-e** i **-uri.** § 597 Vokativ plurala. § 598 Arhajizmi. § 599 Morfologija člana.

II. Italijanska deklinacija . . . . . 27— 36
§ 600 Ostaci lat. padeža. § 601 Ostatak lat. genitiva sing. § 602 Nominativ i akuzativ pl. § 603 Dočetak ital. imenica. § 604 Odnos ital. imenice prema latinskoj. § 605 Žive ital. deklinacije. § 606 Neživa deklinacija. § 606a Ital. rod. § 607 Ženski rod. §§ 608 i 609. Prijelaz lat. neutra. § 610 Ital. tipovi prema dočetku. § 611 Plural. § 612 Velarni i palatalni konsonanti u ital. deklinaciji. § 613 Kolektiva na **-a,** § 614 na **-ora,** § 615 na **-e.** § 616 Plural feminina. § 617 Osam tipova ital. deklinacije.

Strana

III. Francuska deklinacija . . . . . 36— 45
§ 618 Morfološka karakteristika današnje fr. imenice. § 619 Osnovica st. fr. deklinacionih tipova. § 620 Jedanaest tipova st. fr. maskulina. § 621 Važnost dočetnog **-s** za st. fr. deklinaciju. § 622 Ostaci st. fr. nominativa u današnjem fr. § 623 Pojave analogije. § 624 Uloga feminina. § 625 Fonetske pojave pred **-s.** § 626 Objašnjenje imenice m a r é c h a u s s é e. § 627 Očuvano **-s.** § 628. Indeclinabilia. § 629 Pluralno **-a.** § 630 Četiri tipa st. fr. deklinacije feminina. §§ 631—633 Čemu odgovaraju u lat.? § 634 Nestanak st. fr. deklinacije.

IV. Špan(jol)ska deklinacija . . . . . 45— 46
§ 635 Važnost dočetnog **-s** za izražavanje broja. § 636 Sp. neutra. § 637 Ostatak nominativnog **-s.**

ADJEKTIV ILI PRIDJEV . . . . . 47— 59

I. Latinski pridjevi uopće . . . . . 47— 48
§ 638 Semantička razlika između lat. imenice i pridjeva. § 639 Morfološki tipovi. § 640 Razlika između pridjeva i imenice.

II. Latinska komparacija . . . . . 48— 50
§ 641 Vrste komparacije. §§ 642 i 644 Sufiksi komparacije. § 643 Rod i afektivna vrijednost komparacije. § 645 Superlativni sufiks. § 646 Sintaktičko izražavanje komparacije. § 647 Komparacija izražena pomoću različitih osnova.

III. Romanska komparacija . . . . . 50— 51
§ 648 Romanska živa komparacija jeste analitička ili sintaktička. § 649 Romanski superlativ izražava se članom. § 650 Arhajizmi u komparaciji.

IV. Rumunjski adjektiv . . . . . 51— 53
§ 651 Tri tipa. §§ 652 i 654 Njihov odnos prema lat. § 653 Metafonija. § 655 Rod. § 656 Plural. § 657 Indeclinabilia. § 658 Pozitivna i § 659 negativna komparacija. § 660 Ekvativ. § 661 m a r e »velik«. § 662 Superlativ.

V. Italijanski adjektiv . . . . . 53— 54
§ 663 Tri tipa. §§ 664, 665 i 667 Plural. § 666 Odnos prema lat.

VI. Ital. stupnjevanje 54
§ 668 Analitički i organički komparativ. § 669 Pojačanje sa v i a. § 670. Superlativ.

Strana

VII. Francuski adjektiv . . . . . 54— 58
§ 671 Između pridjeva i imenice nema morfološke razlike. § 672 Tipovi. §§ 673 i 676 Rod. §§ 674 i 675 Odnos 2 i 3 tipa prema lat. §§ 676, 677 i 678 Fonetske razlike između maskulinuma i femininuma. § 679 Arhajizmi. § 680 Razlikovanje roda u sintaktičkoj poziciji i druge oštre opreke između maskulinuma i femininuma.

VIII. Francusko stupnjevanje (komparacija) . . . . . 58— 59
§ 681 Organička i analitička komparacija.

ZAMJENICE . . . . . 60— 89

I. Opće morfološke pojave lat. zamjenica . . . . . 60— 61
§ 682 Što se sve razumijeva pod zamjenicama? § 683 Zamjenice i pridjevi. § 684 Razlike u pogledu akcenta, § 685 roda, § 686 i deklinacionih tipova. § 687 Sličnosti između imenica, pridjeva i zamjenica. § 688 Morfološke karakteristike zamjenica.

II. Latinske lične zamjenice 62
§ 689 Prvo lice u sing. i pl. § 690 Vulg. lat. e g o > e o.

III. Romanske lične zamjenice . . . . . 62— 65
§ 691 Rum. **ieu** i ostali padeži. § 692 Raširenje akuzativa sa **-ne.** § 693 Nenaglašeni rum. oblici. § 694 Ital. naglašene lične zamjenice. §§ 695—696 Affissi. § 697 Zamjena ličnih zamjenica adverbima. §§ 698 i 699 Razvitak fr. ličnih zamjenica.

VI. Latinske posvojne zamjenice (Posesivni adjektivi) . . 65
§ 700 Postanak njihov. § 701 Nenaglašeni posesivni pridjevi.

V. Romanske posvojne zamjenice (posesivni adjektivi) . . 65— 67
§ 702 R u m u n s k i. §§ 703 i 704 I t a l i j a n s k i naglašene i nenaglašene. §§ 705 i 706 F r a n c u s k i naglašene i nenaglašene.

VI. Demonstrativa u latinskom i vulgarno-lat. jeziku . . 67— 70
§ 707 Lat. pokazne zamjenice sa gledišta semantike. § 708 Morfologička pravila za deklinaciju demonstrativa. §§ 709 i 713 Jačanje pomoću deiktičkih čestica. §§ 710 i 712 Anaforički demonstrativ. § 711 Prefiksi za pojačanje.

VII. Razvitak demonstrativa u vulgarnom latinitetu . . . 70— 71
§ 714 Napuštanje kl. lat. semantičke vrijednosti demonstrativa i vulg. lat. inovacije.

VIII. Demonstrativa u romanskim jezicima . . . . . 71— 72
§ 715 Koji su se lat. demonstrativi održali. § 716 Mijenjanje funkcija. § 717 Očuvanje padeža.

1. R u m u n s k i . . . . . 72— 75
§ 718 Razvitak. § 719 Pojačanje sa **s,i.** § 720 **ipse.** § 721 Nenaglašeni oblici. §§ 722 i 723 Postpositivni i § 724 prepositivni i § 725 emfatički član. § 726 Prefiksi za pojačanje. § 727 Pojačanje sa **-a.** § 728 Pojačanje sa dativom lične zamjenice. § 729 Ostatak od **hic.**

2. I t a l i j a n s k i . . . . . 75— 79

Strana

§ 730 Ostatak od **hoc.** § 731 Razvitak nenaglašenih oblika. §§ 732, 733 i 734 **Ille** kao lična zamjenica za 3 l. § 736 Zamjena sa priloškim česticama. § 737 Morfologija člana. § 738 Vezanje člana s prijedlozima. § 739 Ital. demonstrativa kao pridjevi ili imenice. § 740 **medesimo.** 8 741 Razlikovanje lica i stvari.

3. F r a n c u s k i . . . . . 79— 84
§ 742 Ostaci lat. demonstrativa. § 743 Morfologija člana. § 744 **ille** za 3 l. § 745 Demonstrativne imenice i pridjevi. § 746 Rekapitulacija.

4. Š p a n (j o l) s k i . . . . . 84— 85
§ 748 Ostaci lat. demonstrativa. § 749 Član. § 750 Demonstartivi prema subjektu.

XI. Relativne, upitne i neodređene zamjenice . . . . . 85— 89
§ 751 Odnos upitnih i relativnih zamjenica. § 752 Morfološke odlike. § 753 Lat. relativna zamjenica. § 754 Vulg. lat. promjene. §§ 755 i 755a Rumunske, § 756 ital., §§ 756 i 757 franc. relativne i upitne zamjenice.

GLAGOL . . . . . 90— 98
§ 760 Što izražava lat. glagolski morfem? § 761 Njegova tri elementa. § 762 Vid ili aspekt: perfektum i infektum. § 763 Četiri vrste lat. aspekta. § 764 Morfološke karakteristike infektuma i perfektuma. §§ 765 i 766 Koje su lat. morfeme očuvali romanski jezici? § 767 Genus verbi. § 768 Modus verbi. § 769 Numerus. § 770 Persona. § 771 Nominalni morfemi. § 772 Dioba lat. glagola.

I. Latinski oblici infektuma . . . . . 98—103
§ 773 Lični nastavci. § 774 Karakteristika imperfekta, § 775 futura, § 776 konjunktiva i optativa, § 777 konjunktiva imperfekta, § 778 imperativa, § 779 infinitiva prezenta, § 780 participa prezenta, § 781 participa futura. § 782 T. zv. nepravilni glagoli. § 783 **esse.** § 784 **possum.** § 785 **volo.** § 786 **fero.** § 787 **edo.** § 788 **do.** § 789 **eo.** § 790 **fio.**

II. Latinski oblici perfektuma . . . . . 104—107
§ 791 Prvobitno značenje perfektuma. § 792 Njegove morfološke karakteristike, § 793 grupisanje, § 794 lični nastavci. § 795 Pluskvamperfekt. § 796 Eksaktni futur. § 797 Konjunktiv perfekta i pluskvamperfekta i imperativ. § 798 Koliko je modus očuvan u rom. jezicima. § 799 Nominalni morfemi.

III. Osnove lat. perfektuma . . . . . 107—111
§ 800 Njihova dioba. § 801 Reduplicirani asigmatski perfekt. § 802 Apofonijski asigmatski perfekt. § 803 Reduplikacija u prezentu. § 804 Koliko se od lat. perfektuma očuvalo u rom. jezicima. § 805 Sigmatski perfekt. Semantika reduplikacije. § 806 Infiks **n.** § 806a Izvedenice na **-sc.** § 807 Sigmatski perfekt osnova na velar. § 808 Dodatak **-to** u prezentu. § 809 Sigmatski perfekt osnova na dental, § 810 na labijal, § 811 na **-s** i § 812 na nazal.

Strana

IV. Lat. perfektum od osnova na vokal . . . . . 111—112
§ 813 Četiri dočetna vokala osnova. § 814 Karakteristika **w.** § 815 Ispadanje ove karakteristike u vulg. latinitetu. § 816 Stezanje u nastavcima **-avi** i **-ivi.**

V. Tvorba lat. participa na -to . . . . . 112—114
§ 817 Osnove na koje dolazi **-to.** § 818 Razvitak od **-sus** i § 819 od **-utus.** § 820 Veza sa perfektom. § 821 Važnost ovog participa. § 822 Primjedba o nacrtu lat. morfologije glagola.

VI. Izvedenice od lat. participa na -to 114
§ 823 Infinitiv i particip futura i supin.

HISTORIJSKA MORFOLOGIJA ROMANSKOG GLAGOLA . 115—204

Uvod . . . . . 115—116
§ 824 Značenje nastavaka u morfemima.

I. Rumunski glagoli . . . . . 116—128
§ 825 Općeno.

A. Verbum infinitum . . . . . 116—118
§ 826 Lat. infinitiv u rum. § 827 Gerund. § 828 Glagolski pridjev na **-ător.** § 829 Prošli particip.

B. Finitni glagolski oblici (morfemi). . 118—122
§ 830 Nastavci prezenta indikativa, § 831 prezenta konjunktiva, § 832 imperativa, § 833 imperfekta, §§ 834 i 835 perfekta i § 836 pluskvamperfekta.

C. Sintaktički način izražavanja vremena u rum. jeziku . . . . . 122—125
§§ 837 i 840 Futur. § 838 Složeni perfekt. § 839 Kondicional. § 841 **a fi.**

D. Nepravilni ili izolirani morfemi. . . 125—127
§ 842 **a da, a sta, a vrea, a lua, a la, a bea, a s,ti, a avea.**

E. Raširivanje prezentske osnove pomoću infiksa . . . . . 127—128
§ 842 Infiksi **-ez, -esc.**

II. Glagoli u ital jeziku . . . . . 129—156
§ 844 Opći pregled gubitaka prema lat.

A. Promjene u infinitivu . . . . . 129—132
§ 845 Ital. tipovi infinitiva prema lat. §§ 847 i 848 Prijelazi iz jednog tipa u drugi i veze sa perfektom.

B. Promjene u osnovi . . . . . 133—140
§ 849 Vrste promjena.

C. Akcenatske promjene . . . . . 133—134
§ 850 Sedam slučajeva pomiještanja akcenta.

D. Promjene vokala . . . . . 134—136
§ 851 Sedam vrsta mijenjanja vokala

E. Konsonantske promjene . . . . . 136—137
§ 852 Šest vrsta mijenjanja konsonanata.

F. Velarni konsonanti pred vokalima **-i -e** 137—138
§ 853 Djelovanje analogije.

G. Jotovani konsonanti u prezentu indikativa i konjunktiva . . . . . 138—139

Strana

§ 854 Raddoppiamento, ispadanje jote i djelovanje analogije.

H. Promjena prezentske osnove prema perfektu . . . . . 139—140
§ 855 Značajniji primjeri.

I. Italijanski nastavci . . . . . 140—152
§ 856 Prepent indikativa, § 857 konjunktiva, § 858 imperativa, § 859 imperfekta indikativa, § 860 imperfekta konjunktiva, § 861 perfekta. § 862 Novi ital. perfekt na **-ei.** §§ 863 i 869 Reduplicirani perfekt. § 864 Novi ital. perfekt na **-etti.** § 865 Vrste rizotoničkoga perfekta. § 866 Lat. perfekt na **-ui** u ital. § 867 Sigmatski perfekt. § 868 Apofonijski perfekt. § 870 Pluskvamperfekt indikativa. §§ 871 i 872 Vrste participa perfekta. §§ 873 i 874 Participi perfekta na **-tus, -sus.** § 875 **stato.** § 876 Skraćeni particip perfekta.

J. Nepravilni glagoli ili izolirana konjugacija . . . . . 152—156
§ 877 Definicija. § 878 **esse.** § 879 **habere.** § 880 **stare dare andare.** § 881 **fare.** § 882 **dire.** § 882a **potere.** § 883 **volere.** § 884 **dovere.**

III. Francuski glagoli . . . . . 157—184

A. Francuski glagoli sa gledišta sinhroničkoga . . . . . 157—162
§§ 885 i 886 Plan izučavanja.
§ 887 Opće karakteristike današnjeg fr. glagola. § 888 Izgovorni i grafički nastavci obzirom na vokale i konzonante koje sadrže. § 889 Osnova u živoj i mrtvoj konjugaciji. § 890 Prezentska osnova mrtve konjugacije. § 891 Apofonija u njoj. § 892 Konsonantske promjene u njoj. § 893 Izolovana konjugacija. § 894 Osnova perfekta. § 895 Osnove na **-e** caduc. § 896 Osnova futura i § 897 particip passé-a. § 898 Defektivni glagoli. § 899 Izgovorne glagolske grupe.

B. Francuski oblici sa diahroničkog gledišta . . . . . 162—166
§ 900 Predmet studiranja. § 901 Historijski razvitak fr. infinitivnih nastavaka. § 902 Izvori fr. konjugacionih tipova.

1. Historijski razvitak nastavaka prezenta indikativa . . . . . 166—167
§ 903 Postanak pojedinih nastavaka.

2. Historijski razvitak nastavaka u konjunktivu prezenta . . . . . 167—168
§ 904. Postanak pojedinih nastavaka. § 905 Nastavci imperativa i § 906 gérondif-a.

3. Apofonija u prezentskoj osnovi . . 168—171
§ 907 Razlika između st. fr. i mod. fr.

4. Konsonatske promjene u glagolskoj osnovi prezenta . . . . . 171—173
§ 908 Grupisanje ovih promjena.

5. Nastavci imperfekta indikativa . . . 173
§ 909 Historijski razvitak.

6. Prezent i imperfekt izolirane konjugacije . . . . . 173—175
§ 910 **esse, posse**

Strana

7. Oblici lat. perfektuma u francuskom 175—184
§ 911 Dioba oblika perfekta. § 912 Slabi perfekti. § 913 Perfekti na **-ui.** § 913a. Apofonijski perfekti. § 914 **fui.** § 915 Sigmatski perfekt. § 916 Redupliciran perfekti. § 917 Izolirani perfekti. § 918 Osnova i nastavci participe passé-a. § 919 Pluskvamperfekt konjunktiva. § 920 Futur.

IV. Sinoptički prikaz morfologije prov., kat., šp. i port. glagola . . . . . 185—204
§ 921 Zadatak i način studiranja.

Nastavci infektuma . . . . . 183—189
§ 922 Prezent indikativa i konjunktiva, imperativa, imperfekt indikativa i gerund. § 923 Infinitiv. § 924 Infiksi **-ĭsc -ĭsc.**

Nastavci perfektuma . . . . . 189—195

A. Arizotonički ili slabi perfekt . . . . 189—191
§ 925 Prov., kat., šp. i port. primjeri.

B. Rizotonički ili jaki perfekt na **-ui** . . 191—192
§ 926 Prov., kat., šp. i port. primjeri.

C. Sigmatski perfekt 192
§ 927 Prov., šp. i port. primjeri.

D. Apofonijski perfekt . . . . . 192—193
§ 928 Prov., kat., šp. i port. primjeri.

E. Reduplicirani perfekt . . . . . 193—194
§ 929 Prov., kat., šp. i port. primjeri.

F. Perfekt različite osnove 194
§ 930 Prov., kat., šp. i port. primjeri.

Pluskvamperfekt indikativa 194
§ 931 Morfološko pravilo i promjena funkcije.

Pluskvamperfekt konjunktiva . . . . . 194—195
§ 932 Morfološko pravilo i promjena funkcije.

Perfekt konjunktiva 195
§ 933 Šp. i port. primjeri i stvaranje ličnog infinitiva u port.

Particip perfekta . . . . . 195—196
§ 934 Arizotonički i rizotonički tipovi.

Futur . . . . . 196—197
§ 935 Arhajički i živi tipovi.

Futur preterita ili kondicional 197
§ 936 Primjeri u sva četiri jezika.

Osnova . . . . . 197—198
§ 937 Apofonija i djelovanje jote.

Apofonija ili alternances vocaliques . . . . . 198—200
§ 938 Katalanska. § 939 Špan(jol)ska. § 940 Portugiška.

Djelovanje jote . . . . . 200—203
§ 941 Pregled glagola. § 942 Prov., § 943 katalanski, § 944 špan(jol)ski i § 945 portugiški primjeri. § 946 Dodatak **-go** u prezentu u sva četiri jezika.

Izolirana konjugacija . . . . . 203—204
§ 947 **esse, ire, ambitare** i **vadere.**

804.0
SKOK
osn

U istoj nakladi i od istog pisca izašli su ovi visokoškolski udžbenici:

PREGLED FRANCUSKE GRAMATIKE. - Dio prvi: I Fonetika, II Morfologija, III Tvorka riječi, IV Semantika, V Stilistika. Zagreb 1938, 8⁰, str. IV + 292. Cijena 60 dinara.

PREGLED FRANCUSKE GRAMATIKE. - Dio drugi: Sintaksa (člana, glagola i rečenice). Zagreb 1939, 8⁰, str. VIII + 280. Cijena 60 dinara.

FRANCUSKA KNJIŽEVNOST XIX i XX VIJEKA. (Predavanja). Zagreb 1939, 8⁰, str. VIII + 381. Cijena 70 din.

METODOLOGIJA FRANCUSKOGA JEZIKA. Zagreb 1939, 16⁰, str. IV + 232. Cijena 30 dinara.

OSNOVI ROMANSKE LINGVISTIKE. Svezak I. Kulturnohistorijski i opći lingvistički problemi i historijska fonetika naglašenih romanskih vokala. Zagreb 1940, 8⁰, str. IV + 279. Cijena 60 dinara.

OSNOVI ROMANSKE LINGVISTIKE. Svezak II. Historijska fonetika romanskih jezika. (Nenaglašeni vokali i konsonanti). Zagreb 1940, 8⁰, str. IV + 192 sa 4 karte. Cijena 60 dinara.

OSNOVI ROMANSKE LINGVISTIKE. Svezak III. Historijska morfologija romanskih jezika. Zagreb 1940, 8⁰, str. IV + 212. Cijena 60 dinara.

Knjige se dobivaju izravno kod:

Naklade š **novine**

Vo

OSNOVNA ŠKOLA PROF. F.V. ŠIGNJARA
VIRJE
804
SKO
o
1530N
1530